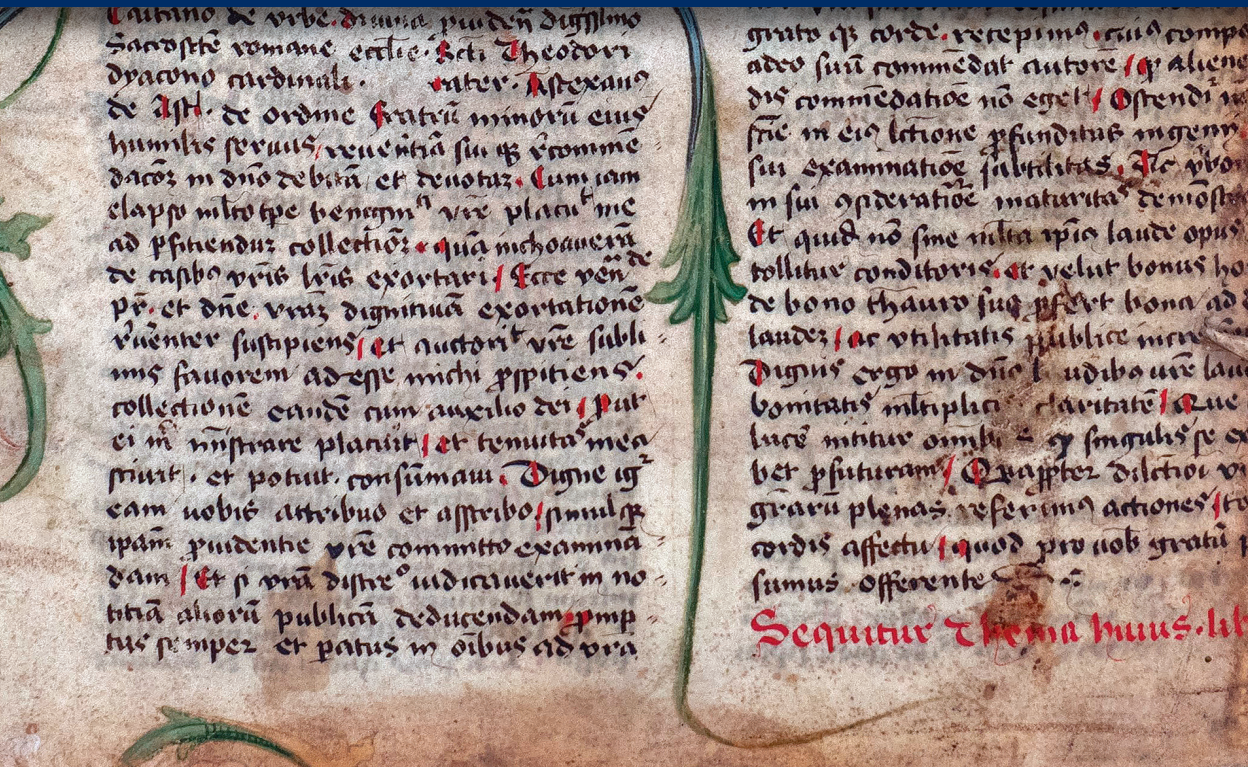

Nataša Golob

Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti

Narodna in univerzitetna knjižnica
2. del

V rokopis je vključenih 78 enot oz. preko 80 različnih fragmentov. Uvodu, v katerem so predstavljena znanstvena izhodišča in sumarno povzeta nekatera splošna avtoričina opažanja, sledi popis posameznih fragmentov. Pri tem Nataša Golob sledi uveljavljenim metodološkim principom katalogiziranja tovrstnega gradiva. Na osnovi paleografske in umetnostnozgodovinske analize skuša avtorica vsak fragment časovno in krajevno umestiti ter ga vsebinsko opredeliti.

Pričujoči popis srednjeveških rokopisnih fragmentov predstavlja pomemben del v razumevanju rokopisne dediščine na Slovenskem. Z nizanjem na videz nepomembnih detajlov avtorica spretno prepleta drobne niti, ki pred nas izrišejo bogastvo srednjeveškega duhovnega kozmosa. S slikovitim jezikom se pred nami v konturah zaslutijo podobe sveta, ki se razlikujejo od današnjega. Toda prav zaradi te njegove drugačnosti ga velja vedno znova iskati in spoznavati.

Iz recenzije dr. Janeza Mlinarja

Delo poleg osrednjega kataloga 78-ih fragmentov sestavlja obsežen tematski uvod, ki je tokrat posvečen orisu stanja raziskav na področju študija srednjeveških rokopisnih fragmentov ter pisavam in vezavam obravnavanih primerkov. Glede na izpovedno skopost, ki jo lahko nudijo kratki fragmenti, stopa v ospredje obravnava pisav in inicial, med katerimi nekatere prehajajo od pisarske obrti na polje slikarstva. Dosedanje omembe v literaturi in obstoječi kodikološki opisi so kritično obravnavani in dopolnjeni oz. popravljeni s številnimi novimi ugotovitvami. Katalog je opremljen s podrobnim seznamom obravnavanih rokopisov, obsežno bibliografijo in nadvse uporabnim registrom osebnih in krajevnih imen. Tudi sicer je znanstveni aparat izčrpen in natančen. Posebna pozornost je posvečena tudi zaznamkom na ovojih in knjižnem bloku, ki govorijo o »potovanju« novoveških knjig in njihovih lastnikih, dostikrat pozabljenih učenjakih preteklih stoletij, o katerih na tem mestu dobimo nekaj koristnih osnovnih podatkov.

Iz recenzije dr. Matjaža Bizjaka

Na naslovnici:
Astesanus de Ast: Summa de casibus conscientiae, ok. 1440 (kat. 78)
Foto: Narodna in univerzitetna knjižnica

Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti
Narodna in univerzitetna knjižnica
2. del

Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti

Narodna in univerzitetna knjižnica

2. del

Nataša Golob

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

Ljubljana
2025

VSEBINA

Peter Štih
KNJIGI NA POT
7

SEZNAM SREDNJEVEŠKIH ROKOPISOV
IN ROKOPISNIH FRAGMENTOV
9

UVOD
17

KATALOG SREDNJEVEŠKIH ROKOPISOV
IN ROKOPISNIH FRAGMENTOV
57

SEZNAM OSEBNIH IN KRAJEVNIH IMEN
241

SEZNAM NAVEDENIH ROKOPISOV
257

LITERATURA
263

SUMMARY
275

KNJIGI NA POT

Peter Štih

Tudi tretji zvezek v seriji Manuscripta et fragmenta, ki jo od leta 2018 izdaja Slovenska akademija znanosti in umetnosti, potrjuje smiselnost takratne odločitve, da se z novo knjižno serijo odpre prostor sistematičnemu evidentiranju in katalogiziranju fragmentov rokopisnih knjig, ki so se nam ohranili v slovenskih knjižničnih in arhivskih fondih. Tako ima že prvi zvezek, v katerem so evidentirani rokopisni fragmenti iz Arhiva Republike Slovenije, 132 kataloških enot. Drugi zvezek, ki je sledil leta 2021 in vsebuje tiste rokopisne fragmente iz Narodne in univerzitetne knjižnice, ki so bili (pri restavriranju) odstranjeni iz (platnic) posameznih knjig, ne da bi se nam ohranila ali bila znana njihova sekundarna pertinenca, se pravi dela, v katera so jih všili, je evidentiral dodatnih 63 kataloških enot. Tretji zvezek, ki ga pospremljamo na pot med bralce in vsebuje tiste rokopisne fragmente Narodne in univerzitetne knjižnice z znano sekundarno pertinenco praviloma tiskanih knjig, prinaša dodatnih 78 kataloških enot.

Na takšen način je v naš razvid prišlo več kot 280 dodatnih srednjeveških rokopisnih knjig, katerih ostanki so se ohranili v slovenskih hraniščih. Seveda za večino med njimi ne moremo reči, da so se že v srednjem veku nahajale v cerkvah, samostanih ali gradovih na Slovenskem in da so jih brali tukajšnji bralci, še manj, da so bila tukaj tudi napisana. Ker je bila skriptorska infrastruktura in tudi praksa v slovenskem prostoru, ki ga lahko označimo za perifernega in provincialnega, precej skromna – po količini in kvaliteti v njem nastalih knjig izstopajoči skriptorij stiškega samostana je tako na primer deloval v najboljšem primeru le nekaj desetletij v drugi polovici 12. stoletja – je za predvidevati, da je večina knjig, od katerih so se nam ohranili le fragmenti, nastala drugod. Toda to ne zmanjšuje pomena njihovega evidentiranja in katalogiziranja, saj gre za delo, ki ga uvrščamo med temeljne zgodovinske raziskave, primerljive z izdajanjem zgodovinskih virov; torej za delo dolgoročne ali celo trajne

vrednosti, ki je podlaga za vse nadaljnje raziskave, interpretacije in seveda tudi dopolnitve ali popravke paleografskih, kronoloških, prostorskih, vsebinskih in drugih atribucij obravnavanih fragmentov.

Tako kot prva dva, je tudi pričujoči zvezek za objavo pripravila zasl. prof. ddr. Nataša Golob, ki že desetletja z veliko ljubeznijo in nič manjšo vztrajnostjo raziskuje s slovenskim prostorom povezane srednjeveške rokopisne knjige, ki jih je z imenitnimi razstavami in monografijami predstavila tudi širši javnost in ne samo ozkemu krogu specialistov. Za opravljeno delo na splošno, kot tudi posebej za pripravo tega zvezka, ji gre vsa zahvala in priznanje. Zahvaliti se želim tudi vsem, ki so pripomogli, da je pričujoči zvezek ugledal luč sveta, še prav posebej gospe Petri Vide Ogrin, vodji Biblioteke SAZU, ki je bedela nad njegovo pripravo, kot tudi Narodni in univerzitetni knjižnici, ki je skupaj s SAZU sozaložila in izdala pričujoče delo.

SEZNAM SREDNJEVEŠKIH ROKOPISOV IN ROKOPISNIH FRAGMENTOV

1. Ms 207
Misal. Avstrija ali Kranjska, 1. polovica 14. stoletja 57

2. Ms 232
Antifona 'Qui mihi ministrat me sequatur et ubi ego sum illic sit et minister meus'. Avstrijska pisna šola, morebiti Ljubljana, druga tretjina 15. stoletja. - Ezekijelova knjiga. Avstrijska pisna šola, sredina 13. stoletja 59

3. Ms 1217
Brevir. Avstrijski pisni prostor, 2. polovica 14. stoletja 62

4. Ms 2107
Gradual. Vzhodnošvicarska (Bellelley) ali zahodnonemška (Eberbach) pisna šola, pred 1200; inicialni okras v nemškem slogu, pozno 14. stoletje 64

5. GS 325
Misal. Avstrijsko (?) delo, 15. stoletje 67

6. GS 380
Teološko delo. Stična, ok. 1175–1180 69

7. GS 385
Prva kroniška knjiga. Avstrijska šola, pozno 14. stoletje in sredina 15. stoletja 71

8. GS 419
Misal. Srednjeevropsko delo, 15. stoletje 73

9. GS 637 & 646
Liturgija za veliki petek. Nižjeavstrijsko delo, pozno 14. stoletje 76

10. GS 654
Misal. Avstrijsko-južnonemško delo, pozno 14. ali zgodnje 15. stoletje 78

11. GS 715
Misal, sanktoralni del za sv. Andreja, Nikolaja in Zenona. Dunajsko rokopisno okolje, ok. 1400 in v sredini 15. stoletja 80

12. GS 716
Misal, votivne maše. Severnoitalijansko delo po 1400; inicialni okras avstrijskega sloga iz sredine 15. stoletja 83

13. GS 719
Hipokrat: Aforizmi. Komentarji. Avstrijski prostor, več delovnih faz, po 1250 84

14. GS 893
Teološko delo. Avstrijski prostor, prva polovica 13. stoletja 87

15. GS 899
Misal. Srednja Vzhodna Evropa, med 1317 in 1333 90

16. GS 961
Slovar. Srednjeevropski prostor, 1. polovica 15. stoletja 92

17. GS 1101
Glasbeni rokopis. Žička kartuzija (?), 2. četrtina 15. stoletja 94

18. GS 1114
Misal. Srednjeevropska pisna šola, druga polovica 14. stoletja 97

19. GS 1385
Gradual. Avstrijska pisna šola, 2. polovica 15. stoletja 98

20. GS 1619 – 21
Liturgično besedilo. Srednjeevropski prostor, 15. stoletje 100

21. GS 1720
Beda Častiti: Homilijar. Stična, okoli 1175–1180 102

22. GS 1729
Misal. Nürnberg, med 1477 in 1485 103

23. GS 1902
Misal. Nemški prostor, konec 15. stoletja 106

24. GS 1921
Brevir. Južnonemški prostor, druga četrtina 13. stoletja 108

25. GS 1971 & 1295
Teološko besedilo. Avstrijski prostor, druga polovica 13. stoletja 111

26. GS 2049
Brevir. Slog Vzhodne Srednje Evrope, začetek 15. stoletja 113

27. GS 2985
Misal. Avstrijski prostor, ok. 1400 115

28. GS 3168 – 3169 – 3170
Brevir. Salzburško-regensburško okolje, druga četrtina 13. stoletja 118

29. GS 3172 – 3173
Teološko besedilo. Avstrijska pisna šola, prva tretjina 13. stoletja 120

30. GS 3607 – 08 – 09 – 10
Misal. Baselski prostor, po 1450 122

31. GS 3658 – 3659
Legendarij. Srednja Evropa, iztekajoče se 14. stoletje 125

32. GS 3687
Misal. Salzburški prostor, druga tretjina 15. stoletja 127

33. GS 3887 – 88 – 89 – 90 – 91 – 3311
Misal. Vzhodna Srednja Evropa (Šlezija?), prva tretjina 14. stoletja 130

34. GS 3926
Misal. Srednjeevropsko delo, pozno 14. stoletje 133

35. GS 4020
Tomaž Akvinski: Liber sententiarum (?). Avstrijski prostor, 2. tretjina 14. stoletja 135

36. GS 4105 & 3437
Neopredeljeno besedilo. Srednjeevropski prostor, 1. polovica 15. stoletja 137

37. GS 4187
Sveto pismo. Regensburško delo, zadnja tretjina 13. stoletja 139

38. GS 4197
Brevir. Srednjeevropski prostor, 2. tretjina 14. stoletja 142

39. GS 4600 – 01 – 02
Ezekijel. Avstrijsko delo, zadnja četrtina 13. stoletja 145

40. GS 4684
Juditina knjiga. Mondsee, zadnja tretjina 13. stoletja 147

41. GS 4687 – 88
Antifonal. Srednjeevropski (nemški) prostor, ok. 1480 oz. pozno 15. stoletje 149

42. GS 4777
Apostolska dela. Avstrijsko delo, zadnja četrtina 13. stoletja 151

43. GS 4811
Hipokrat: Aforizmi. Francosko (pariško?) delo, 13. stoletje 153

44. GS 5221 – 5222
Brevir, svetniški del. Dunaj ali Vzhodna Srednja Evropa, 1300–1330 156

45. GS 5463
Ambrož Milanski: De sacramentis. Stična, ok. 1175–1180 160

46. GS 5469 – 70
Leon Veliki: Tractatus septem et nonaginta. Južna Nemčija (Nürnberg), zadnja četrtina 15. stoletja 162

47. GS 5661 – 5663
Evzebij Sofron Hieronim: Homilije h knjigam prerokov; Psevdo-Haimo iz Halberstadta: Homilija o evangelijih in apostolskih pismih. Štajersko okolje, druga tretjina 14. stoletja 164

48. GS 5810 – 11
Justinijan: Institutiones. Srednjeevropsko delo, zadnja tretjina 13. stoletja 167

49. GS 6243
Misal. Južnonemško-avstrijski prostor, 2. polovica 15. stoletja 169

50. GS 6264
Brevir. Srednjeevropsko delo, zadnja tretjina 13. stoletja. Liturgična melodija, širše avstrijsko okolje, med 1210 in 1230 172

51. GS 6291
Teološki priročnik. Srednjeevropska pisna šola, med 1360 in 1390 175

52. GS 6337
Misal, Evangelij po sv. Mateju. Srednjeevropsko delo, druga tretjina 14. stoletja 177

53. GS 6376
Glosirani psalter. Italijanski prepisovalec in južnonemško-francoski glosator, pozno 12. stoletje 179

54. GS 6479
Brevir. Regensburško-prüfeninška šola, 1. polovica 12. stoletja 182

55. GS 6511
Antifonal. Srednje Porenje, druga četrtina 14. stoletja 184

56. GS 6512
Misal. Augsburško delo, zadnja tretjina 15. stoletja 187

57. GS 6513
Antifonal. Srednja Nemčija, druga četrtina 14. stoletja 189

58. GS 6940
Misal. Admontska pisna šola, sredina 15. stoletja 191

59. GS 8292
Antifonal. Bavarska, po 1500 193

60. GS 8876
Lekcionar. Srednjeevropsko delo, po 1300 194

61. GS 10331
Biblija. Dunaj ali Vzhodna Srednja Evropa, druga polovica 15. stoletja 195

62. GS 10365
Bonifacij VIII: Liber Sextus. Italijansko delo, 14. stoletje 198

63. GS 11005
Brevirja. Spodnjeavstrijska ali dunajska pisna šola, ok. 1400 200

64. GS 11419
Misal. Avstrijsko delo, ok. 1400 202

65. GS 11514
Hegesip: Bellum Judaicum. Avstrijska pisna šola, ok. 1300 204

66. GS 11754
Literarno besedilo. Srednjeevropska pisna šola, ok. 1300 206

67. GS 12533
Misal. Avstrijska pisna šola, druga četrtina 14. stoletja 208

68. GS 12723
Misal. Avstrijski prostor, tretja četrtina 15. stoletja 210

69. GS 12724 - 12725
Brevir, berilo iz Juditine knjige. Dunaj, ok. 1270 212

70. GS 12726
Misal. Admont oz. štajerska pisna šola, ok. 1434 216

71. GS 12741
Gradual z nediastematskimi nevmami. Cistercijansko rokopisno okolje, med 1180 in 1210 218

72. GS 12754
Misal. Srednjeevropski prostor, prva četrtina 14. stoletja 220

73. GS 12875
Brevir ali lekcionar. Južnonemška pisna šola, druga tretjina 13. stoletja 222

74. GS 12758-59
Homilijar. Avstrijsko delo, druga polovica 14. stoletja 224

75. GS 12876 & 18173
Sveto pismo, Izaijeva knjiga. Freising, zadnja četrtina 10. stoletja 227

76. GS 13493
Gradual. Švabsko delo, zadnja četrtina 13. stoletja 232

77. GS 13500 – 13505
Misal ali lekcionar. Štajersko pisno okolje, sredina 15. stoletja 234

78. GS 36199
Astesanus de Ast: Summa de casibus conscientiae. Češko-avstrijski prostor, ok. 1440 236

UVOD

Srednjeveški rokopisni fragmenti v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, ki so v središču pozornosti tega kataloga, niso dostopni kot zaokrožena zbirka, ampak so, kakor je bilo napovedano v uvodu k zadnjemu zvezku te zbirke,[1] še vedno neločljivo povezani s knjigami, ki so »oblečene« v rokopisne fragmente in so v zbirko uvrščeni pod njihovimi signaturnimi številkami. V dneh, ko smo načrtovali večdelni katalog Nukovih fragmentov, smo se odločili, da bomo popis fragmentov zasnovali glede na njihovo materialno stanje in njihovo vključenost v poznejše rokopisne in tiskane celote: to omogoča primerjavo med enotami, njihovo strukturno naravo, vsebinsko, časovno in regionalno strnjenostjo.

Tako smo začrtali ureditve katalogov v tri večje skupine:

1. Fragmenti, ki so bili ločeni, odstranjeni iz neke knjižne enote in so po večini ostali brez svojega »zaledja«, brez knjig, v katere so bili uvezani; ti fragmenti so pogosto ostali anonimni osamelci, saj pogrešamo podatke, od kod so bili sneti, ohranjeni podatki o nekdanji povezanosti pa so jim dali zgodovinsko kuliso. Kar je bilo mogoče ugotoviti, je bilo zapisano v katalogu, objavljenem leta 2021.

2. Fragmenti, ki so še vedno ohranili vlogo – začasno ali trajno – kot preprost knjigoveški material za ovitje tiskanih knjig ali kot prevleke čez opore, ki so pogosto kartonaste; v tem katalogu je opisana večina fragmentov, ki ovijajo knjižne bloke poznejših rokopisnih in tiskanih knjig.

V 3. skupino smo uvrstili fragmente, ki so notranji, strukturno pomembni in neločljivi deli vezave; ti so vsa stoletja ostali na svojem mestu in tako bo tudi vnaprej; edini pogoj za uvrstitev v katalog je možnost, da so dostopni brez poseganja v sedanjo knjigoveško strukturo in jih je mogoče popisati in določiti temeljne značilnosti, vsebino, čas in prostor nastanka.[2]

1 Golob, *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti. Narodna in univerzitetna knjižnica, 1. del*, Ljubljana 2021.

2 Golob, *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti. NUK, 1. del*, str. 22–23.

V tem katalogu je 78 enot, dodati pa je treba še tiste fragmente, ki so tudi del vezave, a so nekoliko skriti in/ali strukturno podrejeni. Ker pa so trdno povezani s sedanjo vezavo, so tudi ti sekundarno prisotni fragmenti opisani toliko natančno, kot je bilo mogoče, in zato je v celoti opisanih več kot 80 fragmentov. Vendar je v tem katalogu predstavljen samo del srednjeveških pergamentnih fragmentov v vlogi knjigoveških prevlek, nekaj deset, ki so prav tako ovili platnice ali so sami prevzeli vlogo platnic, še čaka na kataloški popis in bodo predmet naslednjega zvezka.

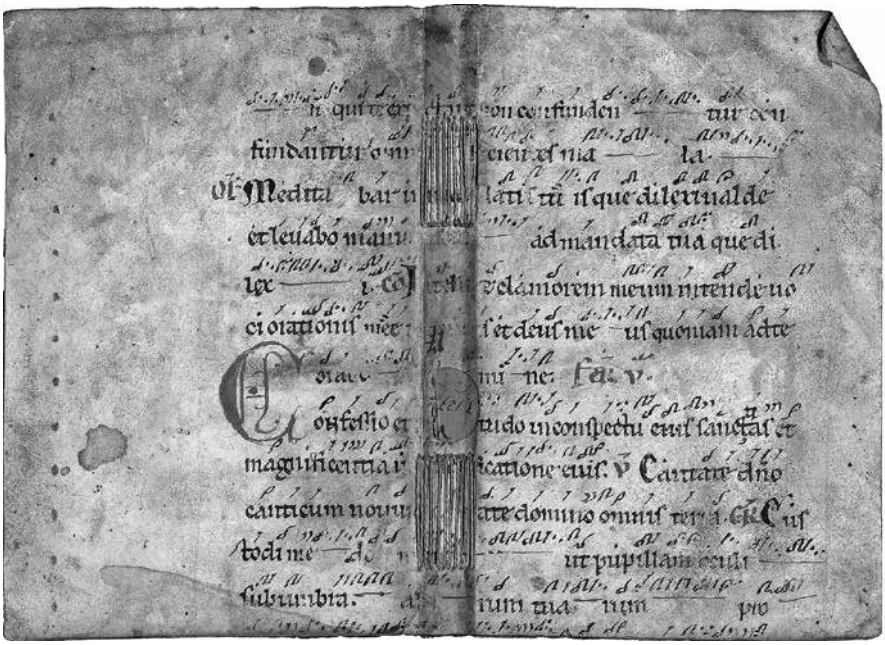
Vsaka enota pripada (vsaj) dvema obdobjema: starejši čas je zapisan na srednjeveškem fragmentu, ki ovija knjižno celoto, iz poznejšega časa pa je knjižni blok. Med njima je poteklo več stoletij, največji razpon je med fragmentom s konca 10. stoletja in dvema teološkima razpravama, natisnjenima leta 1570 in 1571 (GS ...), ki sta bili vanj oviti. Besedila kataloških enot se pričenjajo z zapisom zgodovinskih podatkov, ki jih posredujejo prostoročna sporočila (po večini nekdanjih lastnikov) in natisi na knjižnem bloku. V tem segmentu so navedena imena avtorjev, čas in kraj natisa, dostopni pa so še drugi navedki, to so starejše signature, imena nekdanjih lastnikov, imenovanje samostanskih in zasebnih knjižnic, opozorila na rokopisne in tiskane ekslibrise itd. Ker so avtorji, znameniti možje iz minulih stoletjih, za nas pogosto utonili v pozabo in so jih na vrhu lestvic pomembnih filozofov, teologov in znanstvenikov zamenjale naslednje generacije, sem ob manj znanih osebah napisala letnice njihovega delovanja ter dodala kakšno besedo o njihovem delu in dosežkih. Izjemoma, kakor na primer ob zapisu korala v slovenskem jeziku (Ms 232, kat. 2), kjer je Mirko Rupel namenil pesmarici natančen popis, je bilo možno slediti zgodovini neke knjižne enote s pergamentno vezavo v še v eno obdobje: ta pesmarica je izjemen rokopisni primer z dodatno, tretjo postajo v zgodovinskem pričevanju, dolgem nekaj več kot štiristo let.

Podatki o rokopisnih fragmentih se praviloma pričnо z opombo o tipu vezave in ohranjenosti, zapisane so kodikološke ugotovitve, po potrebi je vključena beseda ali dve o inicialah – saj jih je malo in še manj je slikarskih oz. risarskih prvin – ter opisom značilnosti srednjeveške pisave, na katerih je osnovan predlog časovne in regionalne opredelitve. Te ugotovitve se v dobršni meri opirajo na primerjalne rokopisne spomenike, dostopne v katalogih datiranih rokopisov iz avstrijskih in nemških zbirk ali na paleografske

vzporednice, ki jih je videti v rokopisih s knjižnim slikarstvom.[3] Primerjave z rokopisnim gradivom iz drugih zbirk je marsikdaj treba jemati skozi danosti: okoliščine so številne tukaj obravnavane fragmente tako prizadele, da so nekateri postali nečitljivi, spremenili so se v senco nekdanje rokopisne veščine, zato jih ni bilo mogoče primerno umestiti v njihov čas in kraj nastanka.

Vsebinski značaj obravnavanih fragmentov je skop: od 78 kataloških enot je 61 fragmentov, ki so deli srednjeveških misalov, brevirjev, svetopisemskih knjig, homilijarjev, antifonalov, gradualov in drugih liturgičnih knjig, nekaj je tudi kanonskega prava: tako so uporabljeni rokopisni preostanki odsev cerkvenopolitičnih odločitev, ko je bilo po sredini 16. stoletja veliko starejših liturgičnih knjig nepriznanih. Med pravnimi fragmenti je bifolij iz Astesanovega rokopisa – to je bil v svojem času pomemben prispevek s področja moralne teologije – in je zdaj predvsem paša za oči z lepim slikarskim okrasom (GS 36199, kat. 78, sl. 8). Očarljiva je tudi slikarska iniciala iz neke lepo poslikane Biblije dunajske šole (GS 12724, kat. 69, sl. 7); ker je na Dunaju najti še nekaj drugih inicial iz tega rokopisa, se ljubljanski fragment nenadejano pridružuje fragmentni gruči. Podobno je mogoče reči še ob eni presenetljivi najdbi: folij iz graduala z nediastematskimi nevmami (GS 12741, kat. 71, sl. 1 in 2) so vzeli iz istega razdrtega rokopisa kot fragment, ki je zdaj hranjen v Univerzitetni knjižnici v Torontu. Nenavadna povezava dveh fragmentov na oddaljenih koncih sveta je slej ko prej posledica razpoložljivih pergamentnih kosov v delavnici knjigoveza, ki je delal ob tiskarni: mogoče bodo naslednja leta in naslednje raziskave prispevale jasnejši odgovor.

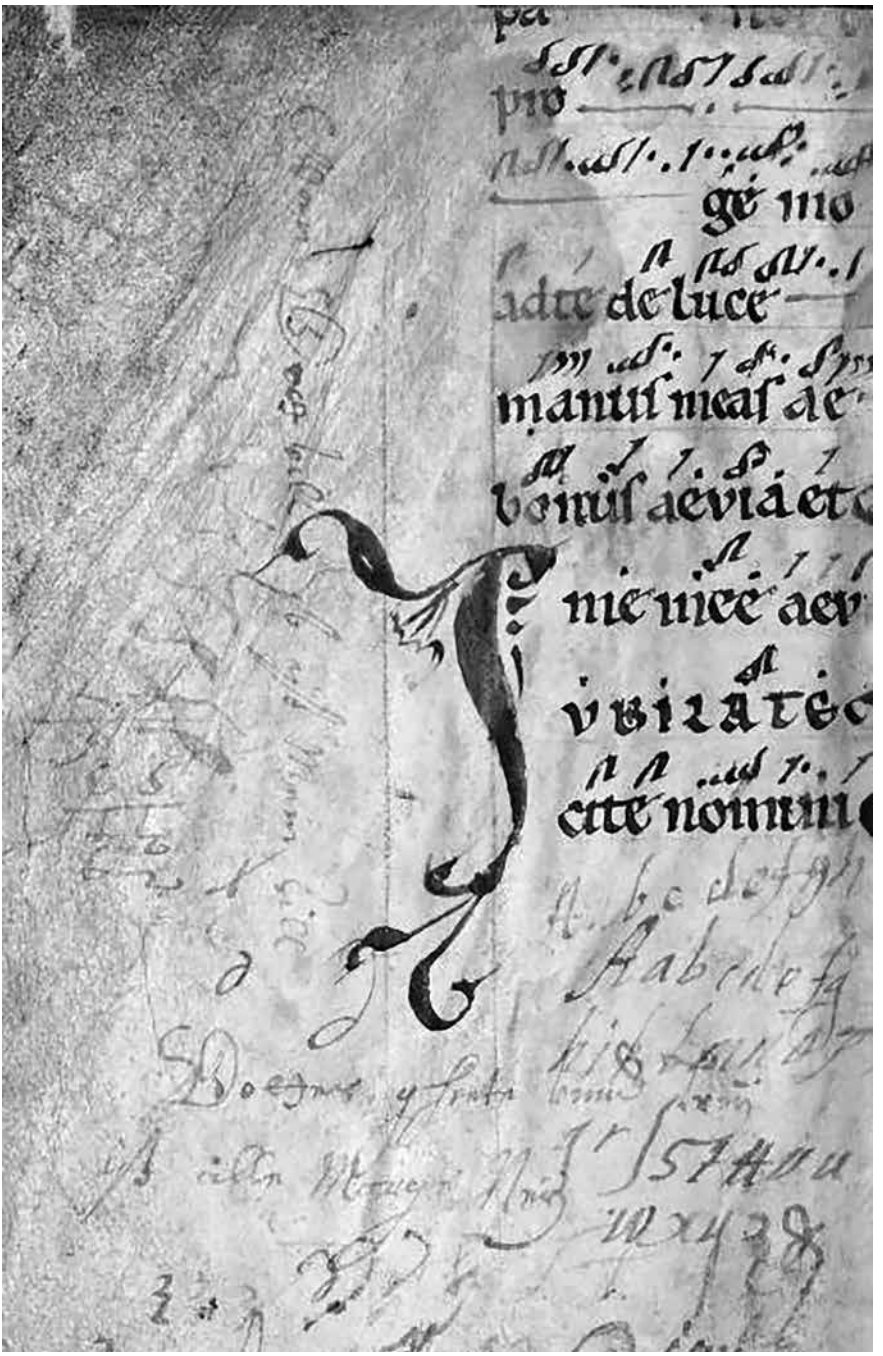
3 Oprla sem se predvsem na *Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich*, več zvezkov, ki so začeli izhajati pod znanstvenim in uredniškim vodstvom Franza Unterkircherja, kateremu so se pozneje pridružili mlajši kolegi; dragocena opora so bili rokopisni katalogi posameznih samostanskih in javnih knjižnic. V katalogih rokopisov s knjižnim slikarstvom je največ gradiva, ki je hkrati tudi najbolj raznoliko, objavljeno v sedaj dvojnih volumnih (I. znanstvena analiza, II. slikovno gradivo) pod naslovom *Mitteleuropäische Schulen* (I – VII) rokopisov, ki jih hrani Avstrijska narodna knjižnica na Dunaju. Zaradi geografske bližine je bil dragocen razvid rokopisov iz avstrijske Štajerske: Maria Mairold je objavila dva kataloga, *Die datierten Handschriften der Universitätsbibliothek Graz bis zum Jahre 1600* ter *Die datierten Handschriften in der Steiermark ausserhalb der Universitätsbibliothek Graz bis zum Jahre 1600.* Vedno je bilo dobro preveriti pisave v katalogih knjižnega slikarstva: Christine Beier je leta 2010 objavila *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Universitätsbibliothek Graz (1400–1550),* fond objavljenih rokopisov sta razširili Michaela Schuller-Juckes in Evelyn Kubina, ki sta pod enakim naslovom objavili gradivo iz časa 1225–1300. – V opombah so navedeni le rokopisi in publikacije z neposrednimi primerjavami, vseh katalogov, ki sem jih uporabila bodisi za potrditev bodisi za izločitev povezav, pa nisem navajala.

Sliki 1 in 2: Pisava in slog inicial razkrijeta, da sta oba fragmenta preostanka istega Graduala, zapisanega z nediastematskimi nevmami. Iniciala Confessio je ohranjena na ovitku knjige NUK GS 12741, iniciala Iubilate pa je vidna na notranji strani platnice knjige, hranjene pod signaturo A-18, K6 v Univerzitetni knjižnici v Torontu.

To je kratka napoved podrobnejših ugotovitev. Fragmenti kot ovitki poznejših del so bili le izjemoma omenjeni v nedavnih raziskovalnih člankih v Sloveniji, kadar je bilo mogoče, so bili navedeni v Kos-Steletovem *Katalogu srednjeveških rokopisov v Sloveniji* in v Gspan-Badalićevem preglednem delu o prvotiskih v naših knjižnicah,[4] tako da so jih kljub svojim posebnim ciljem vseeno z besedo ali dvema zapisali kot opozorilo za poznejše čase. V naslednjih desetletjih tudi niso zaslužili natančnejše obravnave, saj na prvi pogled niso vsebinsko ali zgodovinsko izstopali za resnejše in obsežnejše študije; mogoče bodo ti, podatkovno natančnejši kataloški popisi prispevali dovolj

4 Npr. Simoniti, Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice, str. 271–315; Svoljšak, Gašper Žitnik in njegove knjige, str. 131–148; Svoljšak, Kocjan, Zgodnje novoveško recikliranje, str. 6–7; M. Kos, Stelè, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*; Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*.

zanimivih podatkov za poglobljeno delo ter vrnili fragmente v naše zgodovinsko zavedanje. Pergamentni kosci razdeljenih rokopisov se nemalokrat povezujejo, sestavijo v okruške, ki postanejo zbor podatkov o rokopisih, ki so končali svojo, v srednjem veku zelo pomembno pot. Vsekakor pa smemo ob pregledu zapisanih podatkov videti v njih utemeljitev misli, da so bile srednjeveške in poznejše knjižnice hranišča znanja in razmišljajočih stališč, da so imele vlogo varuhov dotlej ustvarjenih tradicij in zaradi vsega tega so bile knjižnice vodnjaki znanja, iz katerih se je napajala razvojna misel, tako pa so vzniknile številne spremembe.

Ta katalog ne bi nastal, če me ne bi vseskozi spremljala osebna naklonjenost in strokovna radovednost, kar me je vedno navdalo z veseljem in zaupanjem; vse to sem dobila od kolegov in prijateljev v Rokopisni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice: Marijan Rupert, Samo Kristan, Meta Kojc, Sonja Svoljšak, Matjaž Lulik so bili trdne opore v vsakem trenutku, za posnetke spomenikov pa je poskrbel Maj Blatnik.

Neprecenljiva je zasluga akad. prof. dr. Petra Štiha, da je priklical v življenje zbirko *Manuscripta et fragmenta* in vsak katalog sprejel z brezkompromisno podporo, potrebno za natis. Vsako raziskovalno delo, ki je namenjeno objavi, potrebuje oporo in podporo strokovnjakov, zato sem kolegoma Matjažu Bizjaku in Janezu Mlinarju hvaležna za recenzentske misli, posebej za opredelitev, da to besedilo spada v kategorijo temeljnih raziskav virov, za katere se kolegi ne odločajo prav pogosto, čeprav predstavljajo neobhodno bazo podatkov in so temeljni gradniki posameznih ved. Uresničitev cilja, da se zapis o obravnavanih fragmentih preoblikuje v natisnjeno knjigo, je zasluga gospe Petre Vide Ogrin, ki je zavzeto spremljala natis, knjigi pa je dal klasično lepo podobo arhitekt Luka Jančič. – Po nasvet, opozorilo, vsebinsko identifikacijo itd. sem se večkrat obrnila na dolgoletnega prijatelja Franza Lacknerja z Dunaja, ki je izjemen poznavalec rokopisnih šol v avstrijskem okolju. Brez posebnega hrupa, a vendarle se z najinim sodelovanjem gradi poseben, a trden most, ki povezuje in dopolnjuje rokopisno dediščino s slovenskih in avstrijskih tal.

Ne vem, kdaj se je v medievistiki nemško govorečih krajev uveljavila beseda *Makulaturforschung*, raziskovanje rokopisnih in tiskanih fragmentov oz. preostankov knjig, ki so dobili še zadnjo nalogo, da so okrepili knjigoveško strukturo nekega tiskanega ali rokopisnega dela. Besedo je leta 1904 Konrad Haebler[5] uporabil kot samoumeven strokovni izraz, ki ga je potreboval pri predstavljanju vezav prvotiskov in je nedvomno postal običajen dosti prej. V svojem zapisu je govoril o vezavah iz let pred 1500, torej v času, ko ne bi pričakovali razdiranja rokopisnih knjig, saj tiskana še ni nadomestila vseh dotlej napisanih vsebin, vendar so ohranjeni fragmenti v vezavah 15. stoletja dokazovali, da je postala srednjeveška rokopisna knjiga podrejena zahtevam trga že v obdobju zgodnjih tiskov. Haeblerjeve ugotovitve pa niso bile omejene samo na nemške vezave (navsezadnje je bil odličen poznavalec španske knjižne dediščine), marsikaj je mogoče izvedeti tudi posredno, iz dokumentov in literarnih del od drugod. Nekateri zapisi zvenijo nekoliko literarno, celo anekdotično, a so vseeno verodostojni, posebej, ko gre za poročila o odnosih bralcev in obiskovalcev do knjižnega gradiva, ki jih je vabilo v večje knjižnice. Znano, že kar domače, se bere opis o obnašanju Josepha Addisona v oxfordski Bodleian Library, ki ga je je skupina prijateljev čakala in čakala, on pa ni prišel, dokler ni odprl vseh škatel s fragmenti, ki so polnile posebno sobo.[6] Taka je bila nenasitna strast do raziskovanja zgodovinskih ostalin in strast do reševanja ugank.

Zbirke velikih knjižnic so vrelci podatkov in presenečenj, mnogih, še nikoli videnih fragmentov, ki se jim je pred slabim desetletjem pridružila mednarodna »knjižnica«, portal *Fragmentarium. Digital Research Laboratory for Medieval Manuscript Fragments*,[7] kjer zdaj vsaj 28 knjižnic objavlja svoje gradivo in omogoča dostop raziskovalcem.[8] To je virtualna, vendar

5 Haebler, *Beiträge zur Kenntnis des Schrift-, Buch- und Bibliothekswesens*.

6 Joseph Addison (1672–1719), pisatelj, dramatik in politik, ki je bil znan tudi kot nenasiten bralec. Gl. Smith, Preface, str. XII.

7 http://www.fragmentarium.unifr.ch/view/page/F-i8qo/44/1101/0.

8 Objave omogočajo sestavljanje delov posameznih folijev ali rokopisov, s predstavitvijo gradiva se širi tudi nabor oblik in tipov fragmentov; kot primer navajam uvrstitev zapisa, ki je odtis na leseni deščici in ni pergametni fragment, ki je varoval knjižni blok – tega ni več najti, odtis pa pripada t. i. galikanskemu psaltru; St. Gallen, Stiftsbibliothek, Cod. 218. St. Gallen, Stiftsbibliothek St. Gallen, Cod. Sang. 1397. – Psalterium Gallicanum - Fragmentarium - Wikipedia.

dragocena, velikanska knjižnica, ki je najširše dostopna in je dokončno uveljavila načela digitalizacijskih evidenc za gradivo popolnih, delnih in fragmentiranih rokopisov. To štejemo kot odrastek iz projekta, znanega že od začetka tega stoletja kot *e-codices*, ki temelji na spletnih objavah srednjeveškega rokopisnega gradiva in je odprt za raziskovalce iz različnih ustanov. Poleg možnosti primerjav in sestavljanja, dopolnjevanja fragmentnih gruč je zanimiva pot tudi v razširjene meddisciplinarne raziskave; pred nekaj leti je bila raziskava pigmentov na Cornell University[9] ocenjena kot novost v dokončni (?) prepoznavi identičnih materialov (pigmentov, tint) v različnih rokopisnih delih. Spremljevalni članki so zanimivi, ker potrjujejo pravilnost raziskovalnih poti, ki jih izvajamo – v obsegu, prilagojenem našim razmeram – v Ljubljani na gradivu iz Nuka.[10] Podobnih večplastnih raziskav je vse več in v njih je treba videti možnost, da bomo izvedeli nove podrobnosti o trgovskih cestah, nekdanjih rudnikih pigmentnih in drugih snovi: srednji vek se je gibal po svojih delovnih poteh. – Zgodovina objav o takih ugankah in odgovorih je zelo dolga, spomniti se je treba na zapise Franceta Steleta o barvilih in snoveh, uporabljenih v našem srednjeveškem slikarstvu; že dosti pred njegovim časom se je zaradi objavljanja srednjeveških traktatov o slikarskih materialih in postopkih izdelave odprlo obsežno polje izvirnih srednjeveških sporočil o slikarskih in rokopisnih delavnicah.[11] Še vedno so merodajna razmišljanja ob arheoloških in umetnostnozgodovinskih najdbah, ki so se jim pridružile objave odlomkov iz srednjeveških zgodovinskih in literarnih virov, ki razgrinjajo detajle o tehničnih podrobnostih, o delovnih postopkih in trgovcih, ki so vedeli za najdišča in shrambe zaželenih pergamentov in vedeli so vse o potrebnih tinkturah: srednjeveški rokopisnik je mestoma videti kot alkimist. V minulem stoletju so se pričele

9 Viri navajajo na pigmente usmerjeno raziskavo v projektu Cornell High Energy Synchrotron Source (CHESS).

10 Wikipedia je v članku pod naslovom *Fragmentarium* objavila naslove treh časopisnih prispevkov, ki so dosegljivi na spletu: *Recycling von Pergament Handschriften – Puzzle in der Stiftsbibliothek* [Schweizer Radio und Fernsehen, 30. 8. 2017; Knellwolf, Bruno: *Schnipseljagd mit Big Data* [Luzerner Zeitung, september 2017]; Aloi, Daniel: *Out of Blue: Medieval fragments yield surprises* [Cornell Chronicle, september 2017]. – Raziskava oz. mednarodni projekt ABC (Ancient Book Crafts) je dostopna na spletni strani projekta: https://hslab.fkkt.uni-lj.si/2022/04/11/abc-ancient-book-crafts/; besedilo o recikliranju pergamentnih rokopisov pa je treba brati v luči predstavitve tega procesa, kot sta ga opisali Sonja Svoljšak in Urša Kocjan.

11 Širok pogled: Scheller, *Exemplum*.

medievistične police šibiti pod objavami primarnih virov,[12] samo prebrati jih je treba.

A ne oziraje se na pomisleke je objava vsakega analitičnega pristopa hvalevredna in bogati sedanje znanje: splošna načela imajo vendar množico posebnih odgovorov, povezanih s tem ali onim spomenikom. In imeti dostop do informacij o novih metodah in dostop do novih rezultatov je izjemna možnost za raziskovalno napredovanje, zato je ustvaritev univerzalne zbirke fragmentov sijajna zamisel. V zboru vsakovrstnih izkušenj ob vedno različnih rokopisih in rokopisnih fragmentih se je izoblikoval tudi standard znanstvenega popisa z zahtevanimi podatki, kjer pa ni prostora za opozorila in umestitve posamezne enote v zgodovinsko in družbeno okolje. V tem pogledu se pričujoči katalog razlikuje od znanstvenega obrazca *Fragmentarija*, v katerem pogosto ni sklicev na stare signature, niso vedno navedeni stari ekslibrisi in stare bibliotečne signature, vloge bivših lastnikov niso opredeljene, niso navedeni razlogi ali vzroki za poškodbe ipd., ni prostora za manjša opažanja, kot je kakovost pergamenta, presevnost, za samostalnikom »iniciala« manjka misel o estetskem rezultatu risarskih in slikarskih prvin, pomemben raziskovalni podatek je zaznamek o tehniki nastajanja rokopisa, o uporabi tehničnih pripomočkov, šablon, matric, procesa pavziranja, pikiranja, pikljanja itd.[13] Pogrešam torej zgodovinsko, družbeno in antropološko prizorišče, mislim, da upoštevanje pristopov humanističnih, družboslovnih – predvsem bibliotekarskih – in naravoslovnih znanosti daje boljšo, večstransko opredelitev.[14] Zato sem ob posameznih kataloških enotah zapisala več drobnih podatkov, ker so del zgodovine;

12 Takim vprašanjem je bil namenjen tudi simpozij *Works of Art on Parchment and Paper* leta 2019, na katera je z različnih zornih kotov odgovarjalo več člankov, pogledov na srednjeveške rokopise pa je neskončno veliko. Eden od ciljev je bil namenjen spoznavanju nujnosti v sodelovanju humanističnih, naravoslovnih in družboslovnih pristopov v raziskovanju. Golob, Vodopivec, Works of Art, str. 11 in dalje. – Pred več leti je analiza knjižnega slikarstva v *Horariju za Katarino Klevsko* (New York, Morgan Library and Museum, M. 917 in M. 945) pokazala, da je sodelovalo več knjižnih slikarjev in vsak je uporabljal svoj pripravek modrih pigmentov, česar golo oko ni moglo zaznati: o tej raziskavi Trujillo, From the master's hand? – Podobne izsledke je dala tudi analiza pigmentov v *Horariju za Gian Galeazza Viscontija*, gl. Rob-Santer, Die Trecento-Ausstattung des Visconti Stundenbuches.

13 Golob, The reverse face of the painted page, str. 73–82. Golob, Dela na pergamentu in papirju z vidika humanističnih in naravoslovnih znanosti, str. 73–82.

14 Golob, Dela na pergamentu in papirju z vidika humanističnih in naravoslovnih znanosti, str. 73–82.

zgled je bilo delo Milka Kosa in Franceta Steleta,[15] ki sta vestno zapisovala vse, na kar sta naletela in opozarjala poznejše bralce na podrobnosti, ki jih zdaj, eno stoletje pozneje, več ni.

Pisave: »Od antike dalje so avtorji razglabljali o tem, da je zapisovanje, torej prenašanje razumljivih, a minljivih glasov v vizualne simbole, omogočilo ljudem, da so premagali nezanesljivost svojega spomina, da so prestopili časovne in krajevne meje ter omogočili zbiranje in širjenje izkušenj, znanja in modrosti, kar so postulati naše civilizacije ...«.[16] Od iskrenja v antiki do objave Mabillonove *De re diplomatica* leta 1681 je bila dolga pot in ker je že v renesansi rastlo zanimanje za pisne spomenike, zbiranje in objavljanje, se je v 17. stoletju nabralo precej znanstvenih objav o srednjeveških rokopisih in pisavah, tako da so se v znanstvenih knjigah družila prepisana in prerisana besedila. To je pripomoglo k dokumentarni ohranitvi nekaterih del, ki jih danes več nimamo. Kljub temu je še pred dobrim stoletjem Otto Glauning, kustos v münchenski Državni knjižnici, tožil, da so pisave nadvse raznovrstne in da so kljub razvoju zgodovinske vede pisave še vedno tako rekoč neznano področje.[17] Njegovemu pretiravanju navzlic je treba pritrditi, da dotlej ni bilo sistematično pripravljenih objav, ki bi z znanstveno preverjenimi podatki in ilustracijami oz. fotografijami storile velik korak v odkrivanju in dokumentiranju srednjeveških pisav, poleg tega pa je bila raziskovalna pozornost namenjena pisavam v latinščini in z zamikom so se pridružile objave o pisavah v jezikih pišoče Evrope.[18] Ta delitev rokopisnega gradiva ni nenavadna, saj so se tudi jezikoslovne raziskave govorjenih jezikov v srednjem veku uveljavile pozneje kot kritične objave besedil v latinščini, na raziskovalno osredotočenost je bistveno vplivala raba latinične pisave v Srednji in Zahodni Evropi in prevlada latinskega jezikav v srednjeveških rokopisih.

Že bežen pogled na pisave iz 78 kataloških enot oz. več kot 80 fragmentov pove, da gre za tako rekoč brezmejno polje različic, da so skoraj vse pisave z nemškega govornega okolja in jih le nekaj razkriva francosko poreklo, kar lahko

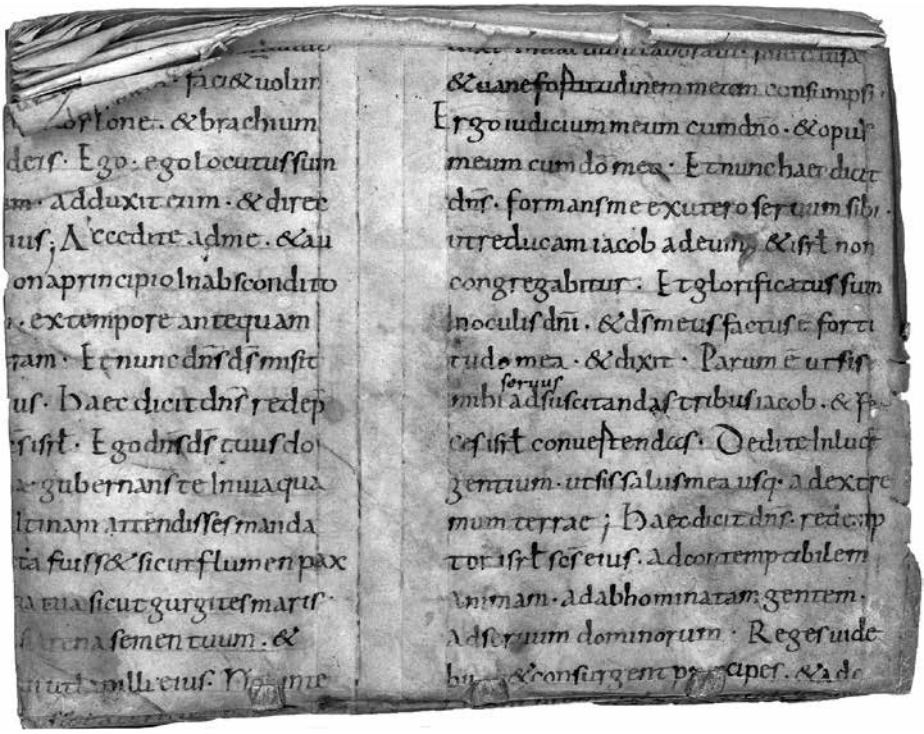
15 M. Kos, Stelè, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*.
16 John, Latin Paleography, str. 1 in dalje.
17 Glauning, Einführung in die deutsche Paläographie, str. 76–78.
18 O pisavah, uporabljenih za zapise v latinščini in govorjenih jezikih, sem nekaj misli zapisala v Golob, *Srednjeveški rokopisi NUK/1*, str. 31.

razumemo kot zrcaljenje povezav med redovnimi postojankami ali stikov z visokimi šolami. Prevlada fragmentov s pisavami nemških šol ni nepričakovana, saj to hkrati potrjuje stike s kraji v političnih tvorbah, kjer so bile na čelu avstrijske ali nemške vladarske družine. GS fragmenti so kot ovitki čez tiskane knjige prišli do nas z nakupi v središčih, kjer ni manjkalo knjigotržcev, zato sem primerne vzporednice ali približke pisavam na fragmentih iskala predvsem v katalogih iz avstrijskega in južnonemškega okolja (gl. str. 19).

S fragmenti se povezujejo nekatera vprašanja: kar vsi po vrsti so nedatirani in nepodpisani, tudi krajev nastanka po večini ne moremo natančno določiti. Ohranili so se kot osamljeni primeri in velikokrat ni bilo mogoče razvozlati vprašanja, ali je to, kar vidim, dokazilo nekega enkratnega prepisovalskega dosežka, gre za delo potujočega rokopisnika ali pa se zapisano besedilo uvršča v večjo skupino dobro opredeljivih rokopisov. Dodatna vprašanja so se porajala ob pogledu na oblikovanje črk na tem ali onem fragmentu: mnenja v dosegljivi znanstveni literaturi, kjer so podatki o času in kraju nastanka pogosto široko odprti, so mi včasih vzbudila pomisleke glede zapisanih podatkov, ker so navedeni primerjalni rokopisi govorili o drugih časih in drugih okoljih; vzbudili so mi vtis, da v nekaterih novejših publikacijah natisnjeni podatki v resnici niso bili preverjeni s sodobnimi metodami in ob podpori znanstveno zanesljivih katalogov; ko sem sledila zgodnjim objavam vse do 18. ali celo 17. stoletja, sem kdaj pa kdaj ugotovila, da so bili podatki v poznejših, celo nedavnih objavah nekritično povzeti, čeprav se je paleografska veda v zadnjem stoletju izjemno razvila.[19] To so razlogi, da sem večkrat tudi sama zapisala širšo časovno in krajevno opredelitev, saj glede na preseljevanje rokopisnikov iz samostanskih in škofijskih okolij na nove kraje po srednjeevropskem prostranstvu drugače ni bilo mogoče; s prepisovalci pa so se selili tudi rokopisi in tako so se paleografske novosti posebno z latinskimi rokopisi naglo širile prek večjih razdalj.[20]

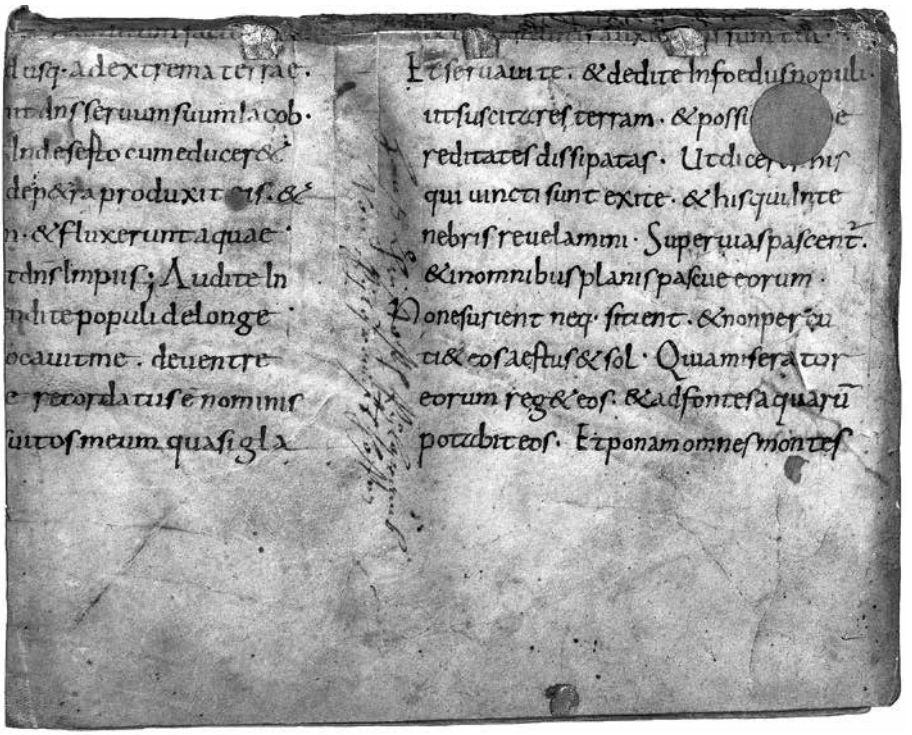
19 Schneider, *Gotische Schriften*, str. 3 in dalje.

20 Schneider, *Gotische Schriften*, str. 5: »Tudi če je mogoče za vsako četrtstoletje ugotoviti značilne, četudi pokrajinsko različne poteze, pa marsikaterega rokopisa ni mogoče časovno opredeliti znotraj takega okvira. Delovna načela sleherne generacije je treba vedno upoštevati, kljub nekaterim določilom oz. stalnicam. Moderni kriteriji se sicer opirajo na kataloge datiranih rokopisov, ki pokažejo katere značilnosti so bile v ospredju ali pa so se obotavljivo uveljavljale. Konzervativni prepisovalci so lahko značilne oblike pisave, ki so se je naučili v svoji mladosti, ponavljali še desetletja in jih pisali, čeprav so ob njihovi strani že bili prepisovalci, ki so se naučili novega pisnega sloga.«

Sliki 3 in 4: Na fragmentu Izaijeve knjige (GS 12876) je črka a zapisana v dveh oblikah: po večini sledi sodobnim zapisom, ki so nadaljevali karolinško tradicijo, vmes pa so zapisi črke a v obliki cc-a, ki je bila razširjena v predkarolinškem času. Spomin na inzularne ligature je povezava rt v ostri, koničasti obliki.

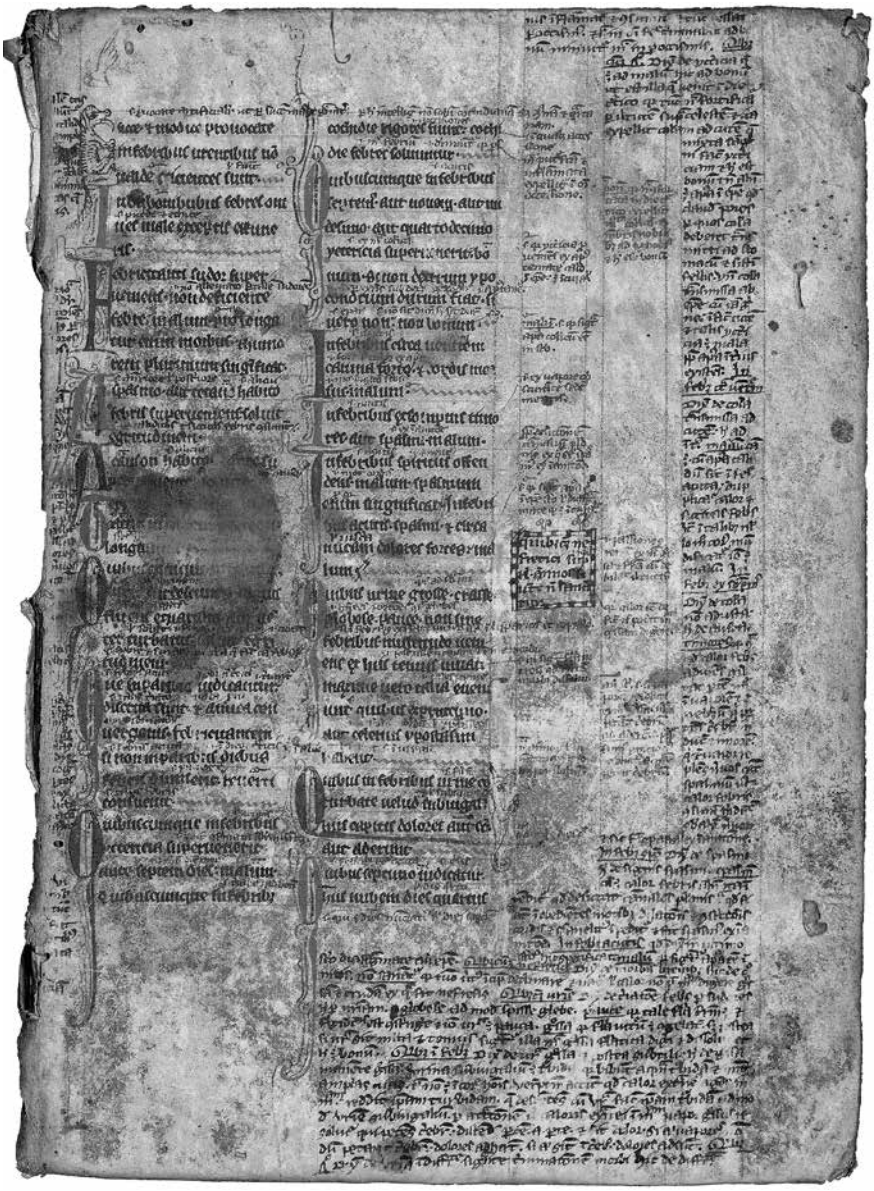
Karolinška minuskula je eden od velikih dosežkov srednjega veka. Ta pisava se je iz severnofrancoskih pokrajin prostrane države Karla Velikega naglo razširila v pomembne samostane in dvore na Nemškem. Sredi 9. stoletja je že prevladovala, le da so do bitke na Leškem polju (955) spomeniki iz Bavarske redki, potem pa se je pričela obnova pisne kulture in drugega intelektualnega razvoja v Freisingu, Regensburgu in Tegernseeju, torej krajih, katerih vpliv je segal tudi na Kranjsko. Zaradi *Brižinskih spomenikov* in cerkvenopolitičnega delovanja škofa Abrahama iz Freisinga (957–994) je posebne pozornosti vreden fragment z besedilnimi odlomki iz *Izaijeve knjige* (GS 12876 & 18173, kat. 75, *sl. 3 in 4*).

Tudi takrat, ko je bil za nekaj let kazensko pregnan iz Freisinga, je Abraham sledil svojim načrtom in je povečal posesti svoje škofije, posvetil se je misijonarskemu delu med slovanskimi prebivalci in s podporo samostanov iz Lotaringije je obogatil freisinško knjižnico.[21] V tem obdobju, času otonskih cesarjev, je karolinška minuskula ustvarila estetsko popolna dela, ta fragment pa je – ob upoštevanju sloga iz lotarinških skriptorijev – ohranil nekaj potez, ki so v osnovi merovinške (*cc-a*) in pridružiti je treba celo take črke oz. ligature (posebej značilno, koničasto je oblikovana ligatura *rt*), ki opominjajo na zgodnja leta freisinškega samostana, ko je bil v Abrahamovi posesti *liber scotigene scriptus*, torej napisan v otoški pisavi, kakor lahko preberemo v Abrahamovi darilni listini (str. 230–231).[22]

21 Bischoff, *Kalligraphie*, str. 29 in dalje.

22 Seznam knjig, ki jih je Abraham daroval cerkvi sv. Primoža in Felicijana na Otoku na Vrbskem jezeru, je objavil Franc Kos, *Gradivo II*, str. 393. Za nekaj misli o vsebinah in strukturi pošiljke gl. Golob, *Literatura v srednjem veku* (v tisku).

Slika 5: Oblikovanje strani, razdeljene v stolpca z glavnim, praviloma natančno prepisanim besedilom, je značilno za študijsko gradivo; kopist je uporabil univerzitetno pisavo, to je gotica parisiensis. Ob straneh so napisani komentarji in ključne besede, bralci pa so jih napisali v manj formalnih pisavah.

Romanska minuskula je tako blago prestopila iz zrele karolinške pisave v svoje 11., 12. stoletje, da je nekateri paleografski pregledi sploh ne opredeljujejo kot novo stopnjo v razvoju knjižnih pisav. Pri nas se je minuskula 12. stoletja zasidrala v spomin zaradi rokopisov iz Stične, pri čemer je najzgodnejši spomenik *Carta caritatis prior* (NUK, Ms 31) in jo moramo postaviti v čas tik pred sredino 12. stoletja, vendar ne pred 1147, ko je bila zapisana nekoliko revidirana izdaja *Instituta generalis capituli apud cistercium*. In v rokopisu Ms 31 je zapisana ta, nova različica.[23] Ta rokopis je treba omeniti, ker je dokazilo o povezavi med burgundskimi matičnimi skriptoriji in Stično, ob svojem času najbolj izpostavljeno cisterco na jugovzhodnem robu monastične Evrope. Romanski minuskuli je v osrednjem delu Evrope lastno blago, počasno zapuščanje okroglih potez in oženje oblik, ki se nekoliko bližajo zaobljenim pravokotnikom. Razlike med širšimi in tanjšimi potezami so še vedno majhne, pritisk in ritem črk (duktus) sta zelo enakomerna, nekatere črke (*f, dolgi s* in *r*) segajo pod črto, zadnja poteza pri črkah *n* in *m* se konča s črtico na peti, črka *a* se je spremenila in celotna oblika se je iz nekdanje poševne naslonilne poteze poravnala, je zlezla navzgor, postala bolj navpična in je z majhnim naklonom segla proti spodnjemu očesu, črka *o* je postala poševno-ovalna in je dala pisavam teh desetletij tudi ime.[24] Zaradi oženja so črke postale navpičnejše, posamezne so se z odstavnimi potezami povezale: vse pogosteje vidimo tenke poševne poteze, ki segajo do sosednje črke. Tako zapisanih besedil je na fragmentih več, vsekakor je tak pisni slog ostajal veljaven še lep del 13. stoletja. – Vse te opredelitve pa ne veljajo za kurzivne pisave.

Če pomislimo, da je velik del fragmentov v romanski minuskuli odvisen od razvoja v cistercijanskih samostanih v francoskem delu Burgundije, potem je cisterca Morimond v stiku s Cîteauxom, Clairvauxom in Pontignyjem dobila pravo osnovo v rokopisnem ustvarjanju: ta izvir romanske minuskule je bil ključen, ker je skriptorij v Morimondu širil preko hčerinskega samostana Ebrach blizu Bamberga na zgornjem Frankovskem svoj vsebinski in oblikovni značaj do Reina pri Gradcu,[25] ta cistercijanski

23 Palmer, Vorreiter der Schriftlichkeit, str. 85; Golob, Carta caritatis prior, str. 67–90.

24 Bischoff, *Paläographie des römischen Altertums*, str. 171 in dalje.

25 Opozarjam na analizo Herrad Spilling, ki je skozi prizmo odpotovanja rokopisov visokega srednjega veka v poljske samostane, predstavila različne vidike vplivov – pisave, oblikovanje strani, kodikološke prvine, risarske in slikarske dosežke – iz matičnih samostanov na poznejše samostojno delovanje skriptorijev: gostujoči profesor na bolj ali manj stalnem obisku v oddaljenem

samostan pa je z nekaj mesečnim razmikom ustanovil dva hčerinska, Stično in Heiligenkreuz. Kakor je iz ohranjenih kodeksov iz Stične razvidno, je sodelovalo pri prepisovanju več, najmanj deset verziranih kopistov, ki so se najbrž tudi menjavali (vsega ni mogoče dokazati zaradi manjkajočih rokopisov), ohranjeni rokopisi in fragmenti pa dopolnjujejo dosedanje poznavanje stiške knjižnice pred koncem 12. stoletja (gl. GS 380, kat. 6; GS 1720, kat. 21; GS 5463, kat. 44).

Osem ali devet fragmentov lahko uvrstimo med rokopise pozne romanike in prav vsi so zanimivi, poudarila pa bi fragmente s Hipokratovimi *Aforizmi*, ki so zapisani kot študijska besedila in je prepisovalec namenil posebne stolpce za glose (GS 4811, kat. 42, sl. 5).

Glasbeni fragmenti so iz časa ok. 1200; pri dveh enotah (Ms 2017, kat. 4 in GS 6264) je pri časovni opredelitvi pomagalo drugo pripovedno-glasbeno delo, to je *Codex Buranus* kot rokopis, ki je bil raziskan z več vidikov, zadnji fragment (GS 12741, kat. 71) pa je tudi glasbeni kodeks za samostansko liturgijo (več str. 218–220, gl. sl. 1 in 2).

Čeprav veljajo zadnja desetletja 12. stoletja za prvo fazo v gotizaciji pisav na nemško govorečem območju,[26] se je knjižna gotica širila iz Francije in dosegla obrežje Rena v sredini stoletja. Prav ta vloga francoskih in mozanskih skriptorijev, ki so kmalu pričeli uvajati »proto-gotske« prvine, razvijati poševno-ovalni slog in vse bolj uveljavljati razlike med širokimi, temnimi in svetlimi, lasno tenkimi potezami, je po redovnih poteh naglo napredovala iz središč proti monastičnemu obrobju. Na drugi strani pa je ostajala v spominu naročnikov poznoromanska minuskula z zaobljenimi potezami in vendarle oženimi strukturami črk,[27] ki so – v avstrijskem okolju – pričele odločneje, pogosteje uvajati koničene člene po sredini 13. stoletja. Bistvena lastnost gotskih pisav je prav to, koničenje in lomljenje potez, loki ali polovični loki niso bili tako kot poprej potegnjeni z eno potezo, ampak pod kotom z dvema ali več potezami,[28] kar je najprej videti pri oblikah črk *e* in *o* in pri delih lokov črk *a, b, h p, q* in *s*, prelomljenost

sestrskem samostanu. Spilling, *Lateinische Pergamenthandschriften*, posebej str. 55–67. Glede kaskad likovnih ponovitev v inicialah gl. Simader, Neue romanische Handschriften, str. 1–14.

26 Schneider, *Gotische Schriften*, str. 9 in dalje.

27 Lep primer prehodnega sloga je *Biblija iz Kremsa,* umeščena v zadnjo četrtino 13. stoletja, gl. komentarje in utemeljitve pri enotah GS 719, kat. 13, GS 4600, kat. 38 in GS 4777, kat. 41.

28 Schneider, *Gotische Schriften*, str. 10–11.

je videti tudi pri črkah *m, n* in *u*, pri lokih *dolgega s* in *f*. Podaljšale so se nogice, vodoravno ali poševno potegnjene.

Marsikatere poteze je posamično zaznati že pri zgodnejših rokopisih, tako da je prehod tekoč, brez prelomnih slogovnih sprememb, se pa posebej od 13. stoletja dalje kaže posebnost v povezovanju dveh črk, če imata loke obrnjene proti sebi oz. se okrogline stikajo (*be, oc, po*).[29] Za nemške pisne šole velja, da sta 13. in 14. stoletje čas razcveta knjižne gotice in to je za naše fragmente pomembno, saj so liturgične knjige brez izjeme napisane v teksturi. Takrat se izrazi grčasto, vozlato oblikovanje črk, zgornji deli potez dobijo rombaste kvadrangule z ostrimi, koničastimi potezami, ki so dostikrat zelo fino, dekorativno oblikovane, Bischoff pravi, da so v avstrijskih pisnih šolah videti kot plamenčki.[30] Te okrasne poteze so se pojavile ob koncu 13. in v zgodnjem 14. stoletju, vendar le v kaligrafsko zasnovanih rokopisih; najprej jih je videti kot lasno tenke vodoravno ali poševno čez besedilo segajoče poteze, včasih tudi kljukice (gl. GS 12724, sl. 7). Najprej so se uveljavile v francoskih rokopisih, nedolgo zatem tudi v nemških, od koder je stekla recepcija novega črkovnega okrasja brez slehernih zavor. Ti detajli so pomembni kot opora pri datiranju rokopisov z izrazito estetsko ali kaligrafsko zahtevnostjo, saj se je tekstura sama po sebi komajda kaj spreminjala (rokopisi brez teh visokih zahtev si okrasnih potez niso mogli privoščiti, ker so prepisovalcem jemali preveč časa). Vendar je treba biti previden: lasno tenke okrasne poteze so lahko opora za datacijo le v povezavi z drugimi paleografsko razvojnimi prvinami (npr. oblikovanje lokov v ligaturah, nastavljanje in sestavljanje potez, ki prihajajo iz različnih smeri, oblika črke *a* itd.).[31] Temu ob bok postavimo osebne »invencije« za posamezne glasove, ki jih latinska pisava ni imela, ko črko *z* nadomešča številka 3, ali pa je črka *r* sestavljena iz treh, na konico postavljenih rombov (kat. 11, GS 715), kak prepisovalec je končni *s* spremenil v navpičen trivrhati cikcak (*angeloʒ,* kat. 68, GS 12723) itd. Pokrajina osebnih pisav v gotski teksturi je bila izjemno spremenljiva in individualizirana, kar ni olajševalo datiranja in regionalnega opredeljevanja: glede na veliko število liturgičnih rokopisov (ki so jih po sredini 16. stoletja množično odstranjevali iz cerkva),

29 Bischoff, *Paläographie des römischen Altertum,* str. 176 in dalje.
30 Bischoff, *Paläographie des römischen Altertum,* str. 179 in dalje.
31 Schneider, Buchstabenverzierungen, str. 35 in dalje.

podrejenih pravilom estetike za visoko liturgijo, so kot določevalski detajli zelo izmuzljiva nadrobnost.

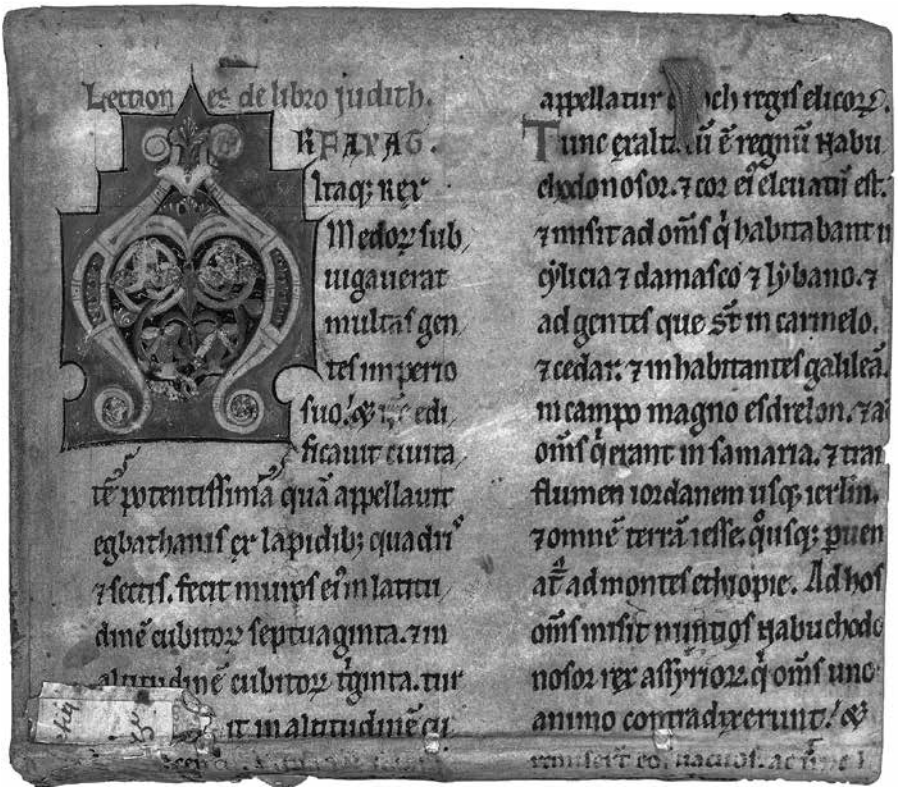
V 15. stoletju je postalo zapisovanje knjižne gotice nekoliko zadržano, posamezne črke so bile uklenjene v škatlaste obrise.[32] Zaradi bližine Dunaja in kopističnih ateljejev v Vzhodni Srednji Evropi ni presenečenje, da je bilo mogoče ugotoviti slogovno skladnost nekaterih fragmentov z delavnico dunajskih dvornih knjižnih slikarjev – kjer je vzporedno delalo večje število prepisovalcev za dvor in visoko plemstvo in prav tako veliko odličnih knjižnih slikarjev, floratorjev, notatorjev in sodelavcev, potrebnih za pripravo barv, za naris pisnih polj in sekundarnih znamenj.[33]

Iniciale, bodisi risarske bodisi slikarske, se ne podrejajo zakonom pisav, zastopajo svoj svet, vendar s svojimi časovno omejenimi likovnimi potezami dopolnjujejo podatke o času in kraju, kjer je rokopis oz. fragment nastal. Iz zbirk Narodne in univerzitetne knjižnice in drugih rokopisnih zakladnic (Frančiškanski samostan Novo mesto, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije) so znane fragmentne vezave s prvinami knjižnega slikarstva, a največkrat je bil za knjigoveza pomemben kakovosten pergament, medtem ko prisotnost incial zanj ni bila najpomembnejša.[34] Tukaj popisani fragmenti vendarle ponujajo nekaj pogledov na (zlasti GS 385, kat. 7; GS 715, kat. 11; GS 4287, kat. 37; GS 5221–5222, kat. 44) in na nekaj zanimivih kadelnih, ki so z vozlanjem okoli imaginarnega središča tako zapletle svoj izvirni črkovni značaj, da jih zlepa ni mogoče prepoznati: na fragmentu GS 1101 je kadelna iniciala O za naš pogled tako svojevrstna, da jo prepoznamo šele ob branju črk, ki ji sledijo. Paša za oči so tri slikarske iniciale, ki so očitno razveselile knjigoveze in so jih ohranili v celoti. – Okoli leta 1270 je neki dunajski slikar okrasil *Brevir* z inicialami, ki zrcalijo takrat moderno smer, v kateri so prisotni akcenti italianizirajočih oblik črk, nenavadnih barvnih kombinacij in listnih vrhov, ki spominjajo na trtne liste (GS 12724–12725, kat. 69, sl. 7). Iniciala je postavljena pred dvobarvno ozadje, ki spremlja obliko iniciale z izboklinami in vboklimi, izrezanimi deli, da spremljajo

32 Bischoff, *Paläographie des römischen Altertum,* str. 181. Primeri škatlastih struktur iz tega kataloga: Ms 232, kat. 2, GS 3607, kat. 30, GS 3658, kat. 31 itd.

33 Npr. GS 1105, kat. 62.

34 O podobnih izkušnjah gl. Pickwoad, The Use of Fragments, str. 4–5.

Slika 7: Slikarska iniciala je dobila prostor na strani, preden je prepisovalec pazljivo obdal njeno obliko z besedilom (GS 12724).

obliko črke. Sama po sebi je zares imenitna, uravnotežena kompozicija in šele čez čas je opaziti, da loka trebušaste črke nista povsem enaka, da so listi svobodno nazobčani, kakor bi rasli na veji, da sta voluti na vrhu različnih velikosti itd. To je razlog, da se začudimo slikarjevi zanesljivi roki, ki je brez šablone ali drugega pomagala zgradila tako imenitno, skladno inicialo, šele nato pa opazimo predrisbo, ki se sem in tja prikaže ob obrobi s črno tinto.

Mojster Mihael je imel taktirko v rokah, ko je vodil svojo rokopisno delavnico, kjer so ok. leta 1440 okrasili prvo stran rokopisa Astesana iz Astija. Ljubljanski župan Gašper Žitnik, ki je bil tudi profesor na dunajski artistični fakulteti, je moral biti nakupa knjige Parisa de Puteo – *Tractatus*

Slika 8: Slikarski okras prve strani nekdanjega rokopisa z besedilom Astesana de Ast (GS 36199) sledi takrat veljavnim estetskim načelom z obilico zlata in svetlimi barvami za rastlinske in cvetlične veje, med katere so posedle živali.

insignis de reintegratione feudorum – vesel, saj jo je dobil vezano v lepo poslikan fragment (GS 36199, kat. 78, sl. 8). Nežno razraščajoče se vitice so dale zatočišče živalim, nekatere posnemajo človekovo veselje nad glasbo v zavetju svetlobarvnih cvetlic in listovja.

Razveseljiva je drobna slikarska iniciala Stuchsovega mojstra, naslikana na fragmentu *Misala* (GS 1729, kat. 22); druge Stuchsove slikarske iniciale je najti na fragmentih istega rokopisa, s katerimi so prekrili platnice zooloških knjig Ulisseja Aldrovandija. Te velike volumne je za Wolfganga Engelberta Auersperga zvezal neki ljubljanski knjigovez.[35]

Vezave 74 tiskanih in štirih rokopisnih knjig imajo enako nalogo, varovati besedila; ker so fragmente uporabili kot zunanja varovala knjižnih blokov, so bili ti pergamentni preostanki izročeni na milost in nemilost poznejšemu času in neposrednim poškodbam, to pa je otežilo natančne časovne in regionalne opredelitve. Vsaka vezava je rezultat individualnega rokodelskega prizadevanja, čeprav so vsem skupna nekatera opravila, npr. šivanje knjižnega bloka na vezice in prekritje bloka s pergamentnim folijem. Ker so obravnavane enote prišle z vseh vetrov, je tudi v osnovnih knjigoveških pristopih nekaj razlik, predvsem pa lahko vidimo, da gre za vezave knjižnih blokov, ki so bili natisnjeni med sredino 16. in sredino 18. stoletja, tako da je že zaradi tega dolgega časovnega loka, zaznamovanega z dinamičnimi spremembami v knjigoveški veščini, tudi v posameznem kraju in posamezni knjigoveški delavnici prišlo do sprememb in seveda, vse vezave so novoveške, srednjeveški so samo pergamentni fragmenti.

Videz teh vezav je skromen, njihovega resničnega pomena pa se zavemo takrat, ko se vprašamo, ali vemo, katere materiale so uporabili za vsako vezavo, ki je prav tako na videz preprosta, mogoče celo nezahtevna. Vsaka je sestavljena iz mnogih materialov: uporabili so papir, pergament, les, konopljene vrvice, tkane trakove kapitalov, svilene in lanene niti, tkane ali usnjene trakove za zavezovanje platnic, lepila in klejiva, včasih tudi kovinske dodatke za zapirala, ampak kovinske sledi je najti tudi v uporabljenih materialih, ki so jih preparirali za knjigoveško uporabo in navsezadnje se ustavimo pri tintnih in barvnih pripravkih, ki imajo osnovo iz zemeljskih

35 Golob, Srednjeveški pergamentni fragmenti, str. 79 in dalje.

ali rastlinskih substanc, a vse, kar je knjigovez potreboval, je bilo naravno, organsko.[36] Vsaka vezava je – dokler ni restavrirana in so posamezni deli nadomeščeni[37] – zakladnica izvirnih materialov izpred stoletij, pri čemer je v tukaj katalogiziranih enotah najstarejši material pergament srednjeveškega rokopisa, vsi drugi pa so nekaj stoletij poznejši. Njihova različna starost je ena od značilnosti popisanih enot, naslednja, ki prav tako opozarja na spremenjen odnos do vezave, je material, uporabljen za opore: platnice ohranjenih srednjeveških vezav so pogosto lesene, kartonastih je manj in nanje naletimo le v poznih stoletjih, saj kartona prej niso izdelovali. V našem primeru pa so samo tri enote dobile lesene opore, medtem ko so kartonaste opore dali 56 knjigam.

Slika 9: Polvezava je imela vlogo začasnega varovala sešitega knjižnega bloka (GS 3607).

36 Federici, Le materie dei libri, str. 11–14.

37 Sedaj veljavna doktrina restavriranja knjižnih enot spoštuje načelo, da vse odstranjene in zamenjane dele izvirne vezave dokumentira in hrani.

Pregledane knjige pripadajo različnim knjigoveškim tipom. Samo za eno enoto (GS 3607, kat. 30, sl. 9) lahko rečemo, da je pred nami *polvezava*: knjižni blok so prekrili z rokopisnim fragmentom samo čez hrbtišče, da se natisnjene pole ne bi porazgubile ali premešale. Besedila v tej knjižni enoti imajo politično oz. versko-politično vsebino, gre za razprave o Turkih oz. Saracenih glede na evropsko politiko in predstavljati si smemo, da je v Oporinovo tiskarno v Baslu prišlo dosti naročil. Tiskane knjige so razpošiljali daleč po Evropi, tako Oporin kot drugi tiskarji in založniki so oglaševali svojo robo po različnih poteh,[38] ne smemo pa prezreti tudi novega postavljanja bibliofilov s svojimi knjižnicami: mnogi so si že v zgodnjem 16. stoletju omislili vezave vseh knjig v enotnem slogu. Zato je bilo umestno, da so iz tiskarne dobili besedilo v polvezavi, ki je bila samo začasno varovalo. Pri razpošiljanju natisnjenih del v oddaljene kraje so zlasti pri večjih pošiljkah sledili preskušenim metodam. V svoji oficini so knjižne bloke zvezali, niso pa jih okrepili s (trdimi) kartonastimi ali lesenimi platnicami: tako zvezane knjige so bile toge in da bi jih lahko odposlali, so jih morali zložiti v zaboje in prenesti na transportne vozove, kar je bilo težaško delo. Knjižne bloke, sešite čez hrbet s pergamentnim fragmentom, pa so mimogrede upognili in zložili v tiskarske sode, ki so jih na vozove zakotalili. Glede na velikost natisnjenih knjig so v posamezni sod lahko zložili 80 ali več enot, od velikih formatov liturgičnih in pravnih kodeksov do majhnih beletrističnih knjižic in šolskih pripomočkov. Zgovoren je dokument, pismo, ki ga je jezni nürnberški tiskar in založnik Anton Koberger 26. oktobra 1498 poslal Johannu Amerbachu v Basel (ki je kot podjemni tiskar natisnil marsikatero knjigo) in mu zabičal, da mora knjige vedno zlagati v dobre sode, ki brezhibno tesnijo, sicer se med prevozom utegnejo v slabem vremenu navlažiti in tako nastane velikanska škoda.[39]

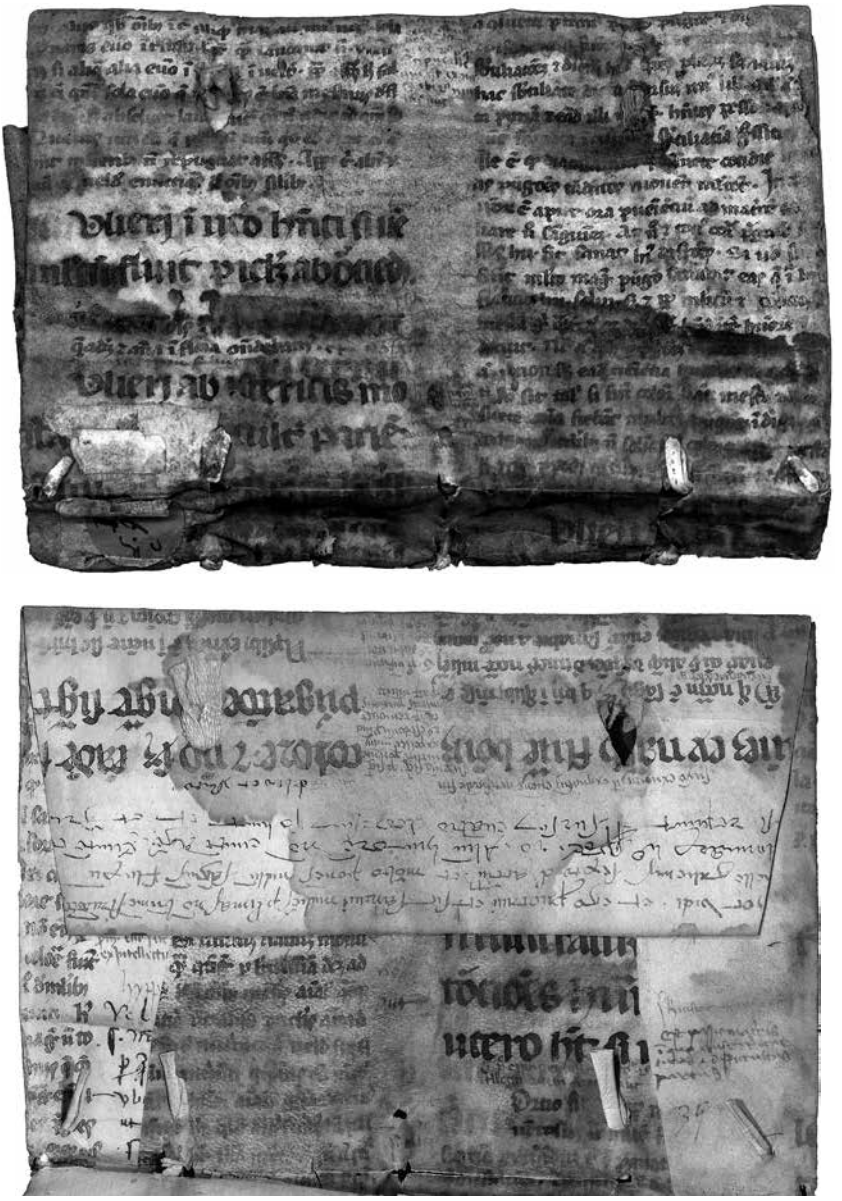
38 Na zadnjo stran priročnika *Secretarius* je nürnberški tiskar in založnik Johann Leonhard Buggel leta 1699 natisnil obvestilo, katere knjige je mogoče pri njem kupiti: prav gotovo so besede o *Svetovni zgodovini* z 900 bakrorezi in o *Eneidi* s 50 lepimi bakrorezi marsikomu vzbudile skomine. (GS 6511, kat. 55).

39 Rautenberg, 'Anton Koberger an Johannes Amerbach', str. 428. – Ker je neki ljubljanski knjigovez oblekel v fragmente *Misala* (z mnogobarvnimi inicialami Stuchsovega mostra) več knjig Ulisseja Aldrovandija, so najbrž tudi ti veliki volumni, katerih lastnik je bil Wolfgang Engelbert Auersperg, pripotovali v Ljubljano v tiskarskih sodih. Gl. str. 103 in Golob, Srednjeveški pergamentni fragmenti v knjižnih vezavah, str. 80 in dalje, sl. 2.

Polvezave imajo svoje pomanjkljivosti, ker uporabljeni fragment ščiti samo hrbtišče, razgaljeni listi pa so zlasti na začetnem in končnem delu knjižnega bloka nezavarovani in so – tako kot v tem primeru – poškodovani, natrgani, pomečkani, umazani, tako da tudi odsotnost nekaterih listov ni presenečenje. Ta knjiga kaže tudi poškodbe znotraj knjižnega bloka in po paratekstualnih znamenjih, pripombah itd. izvemo, da so besedila brali, saj vidimo na listih sledove obrabe, a nekaterih besedil iz previdnosti niso glosirali, ker bi se utegnili izpostaviti budnim očesom predstavnikom oblasti, posebej so bile nezaželene protestantske vsebine. Ta knjiga je bila s svojimi besedili in Melanhtonovim predgovorom za marsikatero ostro oko v naših krajih sredi 16. stoletja preveč nevarna in zna biti, da te knjige niso oblekli v prave, dokončne platnice, ker bi v bibliotečnem katalogu moral ob signaturni številki knjižničar navesti tudi naslov.

Pri sedmih enotah sem zapisala, da gre za *enoslojno vezavo* ali *enoslojne platnice*. Izraz pove tako rekoč vse: knjižni blok in en sam pergamentni fragment sta sešita v celoto, pri čemer je način šivanja različen. Knjigovezi so se odločili, da bodo vzeli bodisi fragment, ki bi zadoščal za prekritje sprednje in hrbtne strani, bodisi fragment, ki bo toliko večji, da ga bodo ob straneh za kakšen centimeter zavihali na velikost knjižnega bloka, s čimer bi bili robovi enoslojnih platnic čvrstejši, bodisi velik fragment, ki ga ne bodo obrezovali, ampak bodo preostanek pergamentnega folija preganili in dali platnici boljšo oporo – tako so se odločili npr. pri Ms 207 (kat. 1), znameniti Hrenovi pesmarici s 94 melodijami.

Prav gotovo je vsaka vezava nekaj posebnega in to velja za na videz neestetsko, površno položen fragment na knjigi s Plutarhovimi deli, ki vsaj na prvi pogled ne razkriva, da gre za študijski prepis Hipokratovih *Aforizmov*, kjer se je v glavnem besedilu in komentarjih ob strani predstavilo več pisav: študijskih skript ni okoli leta 1530 nihče več potreboval in očitno so Plutarhova besedila čakala na močno, trajno vezavo (GS 719, sl. 6). To se k sreči ni zgodilo, srednjeveški fragment je ohranjen in zato je treba reči, kako zanimivo je vzporedno branje predpisane snovi in tehtajočih misli bodočih zdravnikov!

Slika 6: Fragment s Hipokratovimi Aforizmi (GS 719) je postal enoslojni ovitek čez tiskano knjigo; zunanjost in notranjost razkrivata vezavo, ki naj bi bila začasna. K sreči je niso nadomestili, tako da vidimo osnovno besedilo za univerzitetna predavanja, obdano s komentarji več bralcev.

Med enoslojnimi vezavami je pozornosti vreden ovitek okoli dveh polemičnih spisov iz let 1570 in 1571: *Christliche Fragstůck von dem unterschied der zweiten Artickel des Apostolischen Glaubens Bekentnis* … etc. je zvezan skupaj s spisom o pravilnih načelih katoliške ali protestantske vere. V preteklih letih sem menila, da sta dobila ta dva spisa v turbulentnem času 16. stoletja zavajajoče preprosto vezavo (GS 12876, kat. 73) z namenom, da bi zabrisala sled za cerkvenopolitično nelagodno razpravo.[40] Tega namena naročnika vezave še vedno ne smemo izključiti, izstopa pa ugotovitev, da gre za folij iz *Svetega pisma*, ki so ga prepisali v Freisingu in dokazuje sodelovanje učitelja in vsaj dveh učencev, od katerih je eden še vedno uporabljal črke in povezave, značilne za irsko minuskulo (sl. 3 in 4). Na notranji strani platnic vidimo vezice, ki so ostale proste in niso utrjene v podlago, čas nastanka, to je zadnja četrtina 10. stoletja, dokumentira tudi slepo, reliefno pripravljeno zrcalo. Veliko teh podatkov bi izgubili, če bi fragment nalepili na trdno oporo.

Kot je zapisano ob kat. enoti (GS 12741), je bil fragment *Graduala z nediastematskimi nevmami* deležen pozornosti zaradi lepe pisave in prikupnih kaligrafiranih inicial. Za vezavo so uporabili zgornji del folija, kjer so ostala zaporedja vbodov, s katerimi so uredili zrcalo, na hrbtišču pa je ohranjeno šivanje z zunanjimi dolgimi vbodi. Presenetljivo je bilo razkritje, da Univerzitetna knjižnica v Torontu hrani izvod iste knjige – Giulio da Milano, *Esortatione al martirio* – s platnicami fragmenta iz istega glasbenega rokopisa (sl. 1 in 2): s tem so se podatki o prvotnem glasbenem rokopisu pomnožili in so pomagali k prepričljivejši opredelitvi izvirnega rokopisa.

Dvoslojne vezave so korak bližje cilju ustvariti trajnejšo povezavo knjižnega bloka in platnic, ki so še vedno mehke. Knjigovez je fragment na notranji strani polepil s papirnim listom, ki je bil pogosto zunanji zaščitni list pred prvo in zadnjo tiskano lego, včasih so zunanje robove rokopisnega fragmenta preganili čez papir in zarobili zlepljena lista, včasih pa so tako okrepljeno platnico obrezali na velikost knjižnega bloka. Kakovost dvoslojnih vezav je prav tako odvisna od rokodelske natančnosti, nanosa lepila in zgladitve obeh materialov, sicer je nastala »platnica«, polna zračnih mehurjev ali grudic lepila (GS 3172–3173, kat. 29; GS 12533, kat. 66).

40 Golob, Srednjeveški pergamentni fragmenti v knjižnih vezavah, str. 90 in dalje.

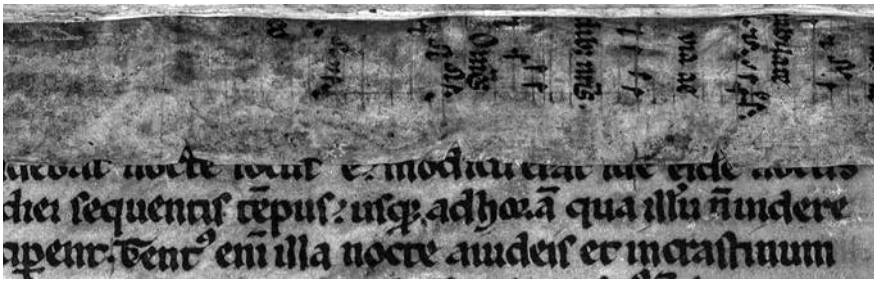
Velike razlike v knjigoveškem postopku med enoslojnimi in dvoslojnimi vezavami ni najti, naj gre za uporabljeni material ali izvedbo, je pa zaradi podloge zunanji fragment nekoliko stabilnejši. Med temi vezavami je najti take enote, ki so na notranji strani polepljene s pisemskim papirjem ali kosi odpadnih tiskanih listov (GS 899, kat. 15, GS 4187, kat. 37), najdemo pa tudi dvoslojno vezavo, ki jo je nekdo »spremenil« v enoslojno, ko je odtrgal notranje papirne liste (GS 6264, kat. 50). Vseh dvoslojnih vezav je 18.

Pri mehkih vezavah, ki so bodisi dvoslojne ali pa je pod pergamentno prevleko čutiti več papirnih listov, naletimo tudi na t. i. zunanje obšive vezic: tehnika ni pogosto uporabljena. Pergamentna prevleka je položena pod skupinami vezic, ki so v celoti vidne in so obšite (GS 3658–59, kat. 31; GS 11005, kat. 63).

Kartonaste opore so – kakor sem omenila – najštevilnejše (56), pri čemer so nekatere pristale na meji med dvoslojnimi in tršimi vezavami: ko so uporabili šop različnih tiskanih papirjev namesto kartona, smo dobili vezavo, ki pripada obema strukturama. Naj se zdaj vrnem k primerom, opisanim v katalogu o samostojnih rokopisnih fragmentih v Narodni in univerzitetni knjižnici: šop papirnih obrezanih listov so uporabili za osnovo nekih platnic in tako zlepljeni listi so se približali lastnostim kartona,[41] podobno lahko rečemo tudi ob šopu zlepljenih pergamentnih folijev z večjezičnim slovarjem, ki je tudi postal opora nekih platnic in uporaba knjigoveškega luknjača natančno pove, kakšna je bila zadnja postaja srednjeveškega kodeksa.[42] Pri nekaterih kartonastih vezavah je pod prsti mogoče začutiti, da so uporabili posebno mehek karton, a dokler ga ne vidimo, ostaja marsikaj nepojasnjenega o naravi uporabljenega materiala.

Vezave na kartonastih oporah so tako mnogovrstne, kot so vezave knjig od 16. stoletja dalje sploh lahko, četudi veliko rokodelskih postopkov ni bistveno drugačnih od dela srednjeveških mojstrov. Knjigovezi niso fragmentov uporabili samo za zunanjo prevleko, ampak tudi za popravila in manjše okrepitve. Nekateri fragmenti so iz 12., 13. stoletja in so videti paleografsko tako odlične stvaritve, da tekmujejo s pomembnimi sočasnimi rokopisi: čez sešite lege Brandolinijeve knjige so nalepili kosce liturgičnega

41 Golob, *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti, NUK 1*, str. 79 in dalje, Ms 1876, kat. 6.
42 Golob, *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti, NUK 1*, str. 140 in dalje, Ms 2026, kat. 28.

Slika 10: Besede, zapisane na ozkem traku nekdaj lepega glasbenega dela, usmerjajo k rokopisom iz prve polovice 13. stoletja (GS 6264).

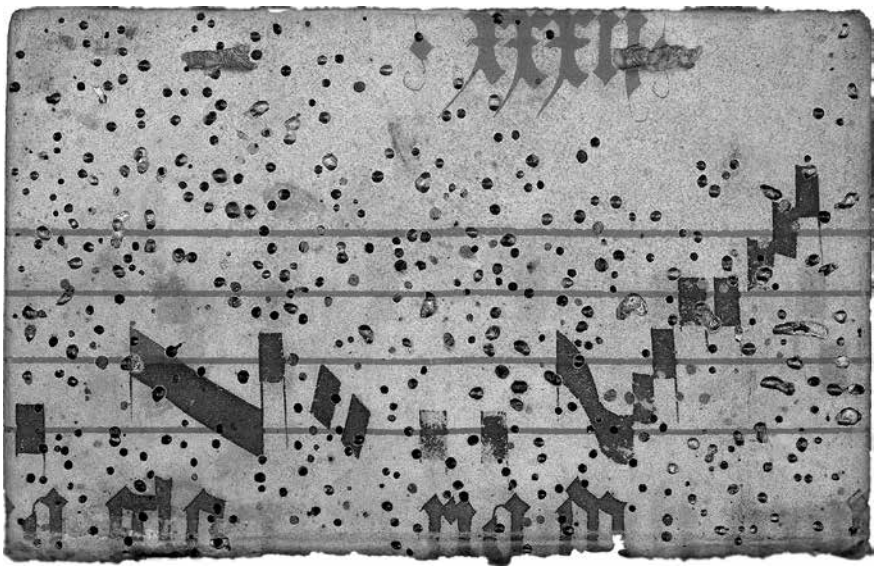
glasbenega rokopisa iz zgodnjega 13. stoletja (GS 6264, kat. 50, sl. 10), presenetljivo lepa pisava na nekaj kvadratnih centimetrih pa nas pri priči spomni na znameniti *Buranski kodeks*.

Krepek in trd pergamentni fragment so uporabili, ko so morali zakrpati staro poškodbo in okrepiti usnjeno prevleko čez hrbtišče 836 strani debelega priročnika (bil je v lasti Gabrijela Lukančiča, GS 1902, kat. 23). Nič čudnega, saj tri galunske vezice, ki so povezovale hrbtišče in leseno sprednjo platnico niso vzdržale obremenitve. Da ne bi priročnik dokončno razpadel, so čez stik platnice in hrbtišča nalepili kompakten pergamentni fragment, ki je nalogo dobro opravil, a knjigovezova roka ni sledila niti najbolj skromnemu občutku za spodoben videz izdelka.

Knjigovezi so v 16., 17. stoletju lahko uporabili prav majhne odrezke pergamentnih folijev, s katerimi so polepili hrbtišče in vogale, ker so morali ustreči ekonomičnosti, varčevanju z materialom in funkcionalnosti. Med tako uporabljenimi fragmenti je najti nekaj kosov iz knjižnice v Stični (GS 1720, kat. 21), osamljeni in razrezani foliji so nesporna dokazila o kodeksih, ki so bili svoje čase dostopni cistercijanom in verjetno tudi bralcem iz Ljubljane ter gradov. Platnice knjige, ki so ji hrbtišče in vogale pokrili odrezki stiškega rokopisa, so prelepili s svetlečim papirjem: kombinacije dveh različnih prekrivnih materialov so ostale v pogosti rabi vse do iztekajočega se 20. stoletja. – Vse bolj razvita trgovina s tiskanimi knjigami, ki je med bralce pošiljala provizorično zvezane knjižne bloke, je potrebovala podporo lokalnih knjigovezov, da so knjigam, ki so pripotovale od daleč, dali dokončno »oblačilo«. Tudi v kraju, ki je bil zadnja postojanka, so – tako kot v tiskarnah – uporabili folije

odpisanih kodeksov, saj je bil pergament dovolj poceni, hkrati pa močan material: celo po takšnem ovinku izvemo ali vsaj zaslutimo, kakšna je bila vloga knjigoveza in kakšni so bili nameni prvega lastnika.[43]

Veliko in zapleteno poglavje predstavljajo poškodbe, med katerimi so na prvem mestu fizične, ki so nastale zaradi nepazljivega rokovanja s knjigami, zaradi česar ima več knjig delno odtrgano hrbtišče, potrgane šivalne niti, odstrižene zavezovalne trakove. Številne poškodbe so posledica zunanjih okoliščin, ko je knjige zalila voda in so na njih za vselej ostali madeži, ali takrat, ko so uporabili slab papir ali slabo tiskarsko črnilo in so listi v knjižnem bloku potemneli, ali takrat, ko je bila knjiga izpostavljena prahu ali svetlobi, tako da je pergament zaradi svetlobne opaljenosti potemnel, ali pa so se v platnice naselili črvi in so postale platnice zaradi mnogih luknjic podobne cedilu. Med poškodbe moramo šteti tudi primere, ko je zaradi slabe tinte besedilo povsem zbledelo.

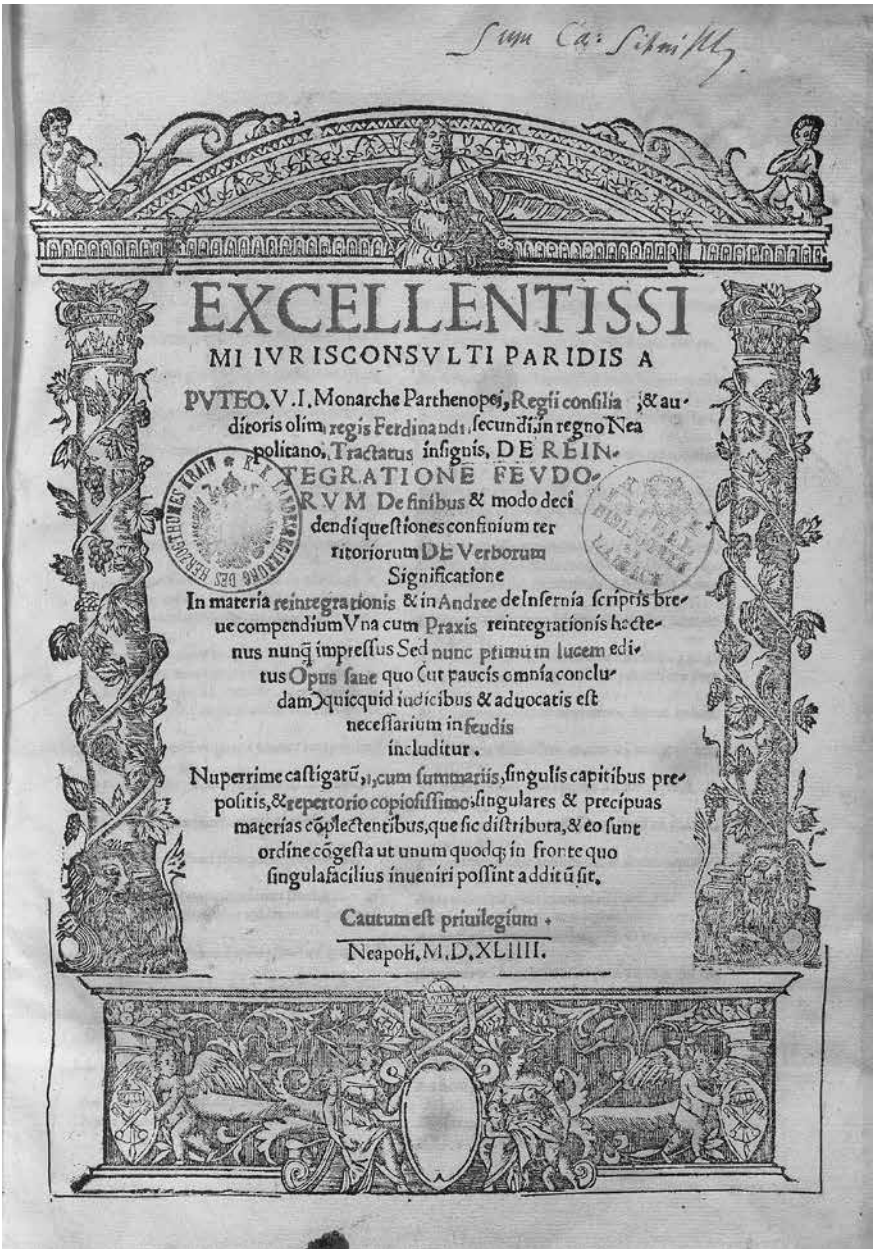
Slika 11: Antifonal, ki je južnonemško delo zgodnjega 16. stoletja (GS 8292, kat. 59), je bil do zadnje podrobnosti lepo izdelan rokopis: nezaželen dodatek so gosto posejane luknje črvov, ki so v prenekateri knjižnici uničevali en rokopis za drugim.

43 Pickwoad, The Use of Fragments, str. 3 in dalje.

Podatki pod platnicami so dragoceni, čeprav to ni več srednjeveško gradivo, ampak gre za tiskane knjige od približno sredine 16. stoletja dalje. Poleg natisnjenih naslovov vsebin, imen tiskarjev in založnikov, leta in kraja tiskanja, je za zgodovino posamezne knjižne enote prvovrstno zgodovinsko sporočilo sleherni lastniški zaznamek in seveda starejše bibliotečne oznake, ki lahko kdaj prerastejo v zbir signatur neke knjižnice.

Podatki o tiskarjih in založnikih, ki so marsikdaj – a ne vedno – natisnjeni hkrati z letnico in krajem izdelave, nas potegnejo v znane ali bolj oddaljene kraje. Nekatera mesta so sicer slovela zaradi svojih tiskarskih dosežkov – kot Antwerpen zaradi odličnih Plantijnovih tiskov – ali zaradi številnih naslovov, ki so jih v kratkem času natisnili, recimo v Benetkah. Obravnavane knjižne enote ne dajejo realnega odgovora na vprašanje, kako močno so zastopani nekateri tiskarski kraji, saj tukaj upoštevamo ozko skupino knjig, ki so dobile platnice iz rokopisnih fragmentov. Seveda so nekateri pogosteje navedeni od drugih, precej tiskanih del je prišlo iz krajev, kjer so bili bolj naklonjeni protestantski kakor katoliški misli, če pa tukaj sporočene tiskarske kraje razporedimo po evropskem zemljevidu, potem je videti, da so knjige prihajale na Kranjsko (in posledično v licejsko knjižnico v Ljubljani) po knjigotrških, antikvarnih ali osebnih poteh pogosto iz južnonemških krajev in da je precejšnjo vlogo imel tudi ugled neke univerze. Nekaj, sicer nepopolnih podatkov o izvoru knjižnih enot (ne posameznih besedil) pokaže povezave: 9 enot - Nürnberg, 8 - Basel, 6 - Wittenberg, 5 - Ingolstadt, Benetke, 4 - Frankfurt, Köln, 3 - Mainz, Augsburg, Pariz, 2 - München, Tübingen, Strasbourg, 1 - Heidelberg, Ulm, Hannover, Leipzig, Gradec, Dunaj, Antwerpen, Hagenau, Brixen, Zürich, Ženeva, Lyon, Menagio pri Comu, Bologna, Neapelj.

Največkrat so se na prvih straneh ali na platnicah podpisali lastniki, pogosto so zadnji med njimi prečrtali imena prejšnjih; a četudi mnogih imen ni mogoče prebrati, je v takih sledovih ohranjena zgodovina knjige. Naj naštejem nekaj posameznikov, ki so se podpisali v svoje knjige: Baltazar Radlič (GS 5221–5222), Lenart Budina (GS 13500–05), Gabrijel Lukančič (GS 1902, 6243, 12723 itd.), Janez Krstnik Seebach (GS 961, 5661–5663, 12724–12725), Filip Terpin (GS 1114, 4105, 6940), Tomaž Hren (Ms 207), Rinaldo Scarlicchi (GS 1114), Janez Hočevar (GS 1729), Alan Smrekar (GS 1720), Maksimilijan Taufferer (GS 2985), Gašper Žitnik (GS 36199,

Slika 12: Tiskana naslovnica pravnega besedila je oblikovana kot renesančni arhitekturni okvir (GS 36199), na vrhu pa je podpis Gašperja Žitnika, ponosnega lastnika te knjige in še marsikaterega pomembnega dela.

sl. 12), Žiga Škerpin (GS 6376), Gašper Freudenschuss (GS 5810), Georgius Andreas Cuschancic (GS 1101), Sebastian Seemann in Christian Kultner (GS 1619–21), Johann Wolfgang König (GS 893), Georg Musler in Johann Pyrrher (GS 961), Johann Michael Wasengrier (GS 4187), Adam Weiss (GS 3168–70), Johann Baptist Chunsle (GS 5463) in drugi.

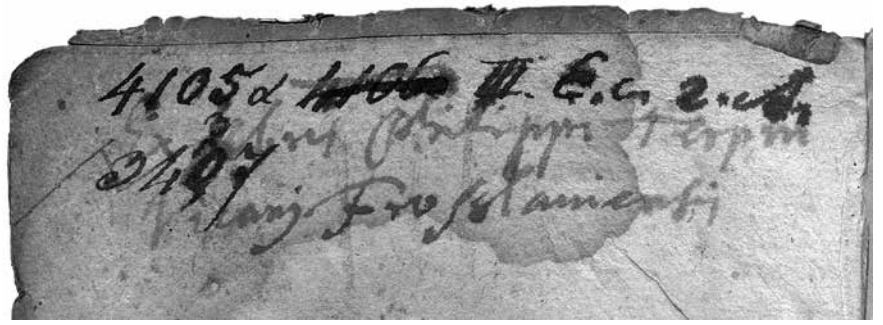
Samostanske knjižnice so svoje knjige označile z vpisanimi ekslibrisi; gornjegrajske knjižne enote so po večini označene z besedami: *Ex libris Illum. D. Epi: Labacens. Bibliothecae Oberburgensis*, nekajkrat so v knjige vpisane pomožne oznake, pod katere so razvrščali knjige, *Hist.* za zgodovinska dela, ter *Sacrum scripturarum* in *Kanonica*. V ljubljanskem avguštinskem samostanu so označili medicinske knjige s črko *M* in zaporedno številko. Že oblikovanje signaturnega podatka na hrbtišču pove, katere enote so iz tega samostana: na peto so nalepili oranžno kvadratno etiketo in čez še belo pergamentno s signaturo. Večina knjig iz avguštinskega samostana ima na tiskanih naslovnicah rokopisni zaznamek *Est conventus F. Eremit: Discal: S. Augustini et S. Josephi Labaci* ali kaj podobnega; v knjigi GS 4811 pa je nad natisnjenim naslovom prečrtan ekslibris dunajskega samostana bosonogih avguštincev: *Est ff. Discal.*^{s} *Aug.*^{ni} *Vienna*, na sredini, nad tiskarjevim signetom pa je podpis ljubljanskega diskalceatskega samostana: *Est conventus Joseph. Discalc. s. Augustini. Labaci.* Torej se je knjiga preselila z Dunaja v bratski samostan v Ljubljano.

Tiskani ekslibrisi zrcalijo čas, ko je bilo mogoče dobiti zaželen natis za majhen denar in predvsem kažejo, da so sistematično urejali knjižnico; morala je biti dovolj velika, da se je lastnik – bodisi Radlič bodisi predstojnik avguštinskega samostana – odločil, da je prav, če tako zaznamuje svoje ali njemu zaupane knjige. Če se smem nasloniti na podatek o letu rojstvu in smrti ljubljanskega škofa Baltazarja Radliča (1533–1579), ki je v svojo knjigo (GS 5221–5222) nalepil tiskani ekslibris, bi rekla, da se je ta šega zaznamovanja knjižne lastnine pri nas pojavila po sredini 16. stoletja. Stoletje po Gutenbergu ni taka raba za minorne potrebe nič nenavadnega, posebej zato, ker so se tiskani ekslibrisi, ki poleg imena pokažejo tudi ustrezno slikarsko upodobitev, v nemških deželah pojavili že v zadnji četrtini 15. stoletja.[44]

44 Na spletu je dosegljiva reprodukcija enega najstarejših slikarskih ekslibrisov – lastnik je bil Hildebrand Brandenburg von Biberach – iz leta 1480. Gl. Ex Libris (bookplate) – Wikipedia.

Po obliki in tipografiji sta z Radličevim ekslibrisom malone identična dva ohranjena natisnjena zaznamka za ljubljanski avguštinski samostan (GS 3168–70 in 4811). Radličev ekslibris je bil v strokovni literaturi že obravnavan (str. 156), ekslibrisa iz samostana pa še ne. – Precej pozneje se je pridružilo še označevanje knjig s pečati, ki imajo pogosto za lastnika značilno podobo (npr. kartuzija Bistra, GS 10365).

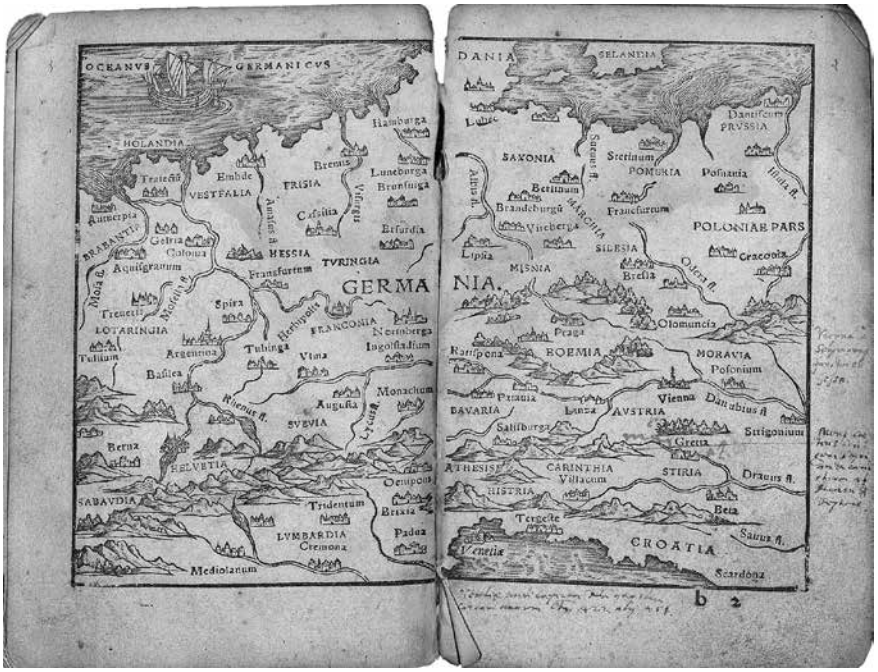
Naslednji odstavki o vsebinah govorijo le o tiskanih knjigah s fragmentnimi ovitki, vendar je navedene knjige treba razumeti kot dela, ki so bila ob svojem času potrebna, celo pomembna in pogosto v rabi, vplivala so tudi na širjenje znanja. Ohranjene knjige nam posredujejo le delni pogled v knjižnico katerega od lastnikov, o značaju celotne knjižnice pa ne bi smeli sklepati.

Slika 13: S srednjesivo tinto se je na notranji strani sprednje platnice podpisal Filip Terpin in se predstavil kot vikar v Braslovčah (GS 4105).

V tem naboru so samo tri knjige Filipa Terpina, ki so zaznamovane z njegovimi podpisi, vendar kažejo široko zanimanje za mnogotere vsebine. Naj nakažem misli o njegovih knjigah: leta 1641 se je podpisal v knjižico s Horacijevimi pesmimi (GS 1114) in ta knjižica je bila pred tem v lasti škofa Rinalda Scarlicchija (1582–1640), ki pa se vanjo podpisal že leta 1633. Njegova je bila knjiga s hebrejsko slovnico (GS 6940), dragocena pa je knjiga, v katero se je Terpin podpisal kot braslovški vikar (GS 4105 & 3437, sl. 13), kjer je lahko prebral delo *De sphaera* Johannesa de Sacro Bosco (John of Holywood) in Honterjevo bogato ilustrirano *Rudimenta cosmographica*, kjer je ob robovih 12 dvostranskih zemljevidov pripisal številne misli, dodatna opozorila, citate itd. (sl. 14). Bolj kot kjerkoli drugje

so marginalne pripombe odsev Terpinovega vsestranskega znanja, njegovega odličnega poznavanja grško-rimske zgodovine in književnosti, svetopisemskih pokrajin in prostranstev, ki jih je lahko poznal iz Ksenofonovega literarnozgodovinskega poročila, knjige *Anabasis*.

Slika 14: Zemljevidi v Honterjevi knjigi Rudimenta cosmographica (GS 4105) so približali veliko svetovnih pokrajin: tukaj je predstavitev nemških, poljskih, češkiх, koroških, štajerskih in hrvaških dežel, na robu so Terpinove glose.

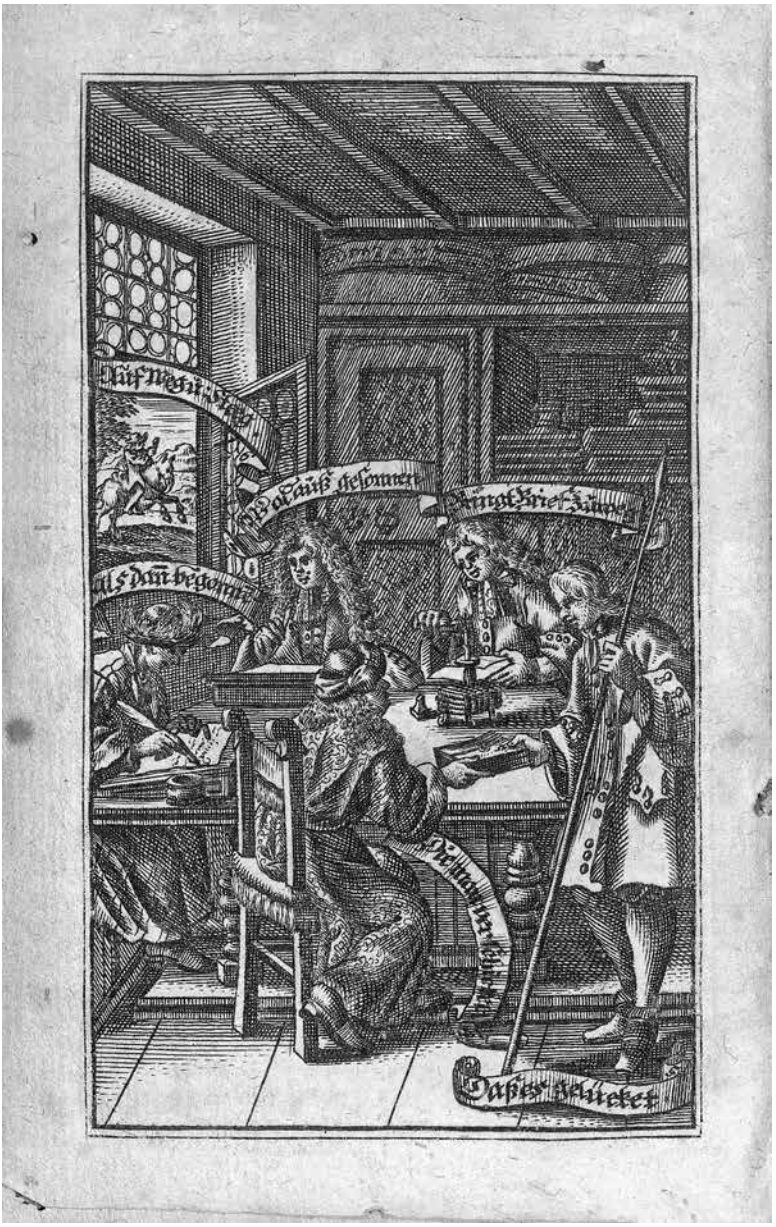
Knjige so natisnjene v več jezikih, poleg samoumevnih latinščine in nemščine so knjižne enote predvsem v grškem in hebrejskem jeziku. Oba sta s posameznimi besedami in izreki pogosto vpletena v druga besedila. Nekaj je natisov, kjer je dvojezičnost samoumevna, npr. v grško-latinski izdaji Homerja in prav tako Ezopovih basnih ali v Aftonijevem učbeniku retorike *Progymnasmata* ali v Posselijevem učbeniku za grško stilistiko (GS 637 & 646, 654, 715, 6337, 6479, 10365 itd.). Med knjigami v hebrejščini je poleg slovnice, ki jo je imel Filip Terpin, treba omeniti še znamenito grama-

tiko Sebastiana Münstra (GS 5810–11) in hebrejska besedila v večjezičnih znanstvenih natisih *Svetega pisma*, natančneje v volumnih, ki so nastali v sodelovanju odličnih biblistov pod vodstvom Benedikta Ariasa Montana (GS 10365). Med temi knjigami je tudi Lillyjeva slovnica latinskega jezika, ki je stoletja dolgo veljala za vrhunski dosežek (GS 5661–5663).

Zanimanje za francoščino je razvidno iz priročnika za francosko-nemško konverzacijo in posebej iz besedil, ki so posredovala opise Francije (GS 6376); francoščina je bila med evropskim gornjim slojem, plemstvom in intelektualci cenjena in je doma v diplomatskih krogih, predvsem pa je bila prisotna v delih, ki so pomagala pridati navdih odličnosti v obnašanju. Od besedil v italijanščini ostane v spominu Bertarellijeva knjiga o zaslužnih, a pokojnih osebah *La morte trionfante sopra i maggiori personaggi* (GS 4020), ki je literarni spomenik svoje vrste.

V naboru besedil, ki bralce prijazno seznanjajo z bon-tonom, so tri različne knjige, ki imajo enak naslov, *Secretarius*; poleg nasvetov, kako napisati prijateljsko, vljudnostno poslovno, finančno itd. pismo, vsebujejo tudi osnove konverzacije v tujem jeziku (GS 6291, GS 6511, sl. 15, GS 6513, sl. 16). Poglavje zase sta bakrorezni naslovnici, ki z minucioznimi detajli kažeta poglede v prostore, kjer so nastajali prepisi uradnih listin ali književnih del.

Precej je besedil, ki predstavljajo različne dežele in mesta, nekatera so tudi povezana z zgodovino, npr. dve knjigi z enakim naslovom *Poliologija*, kjer so opisana evropska mesta oz. tri celine, Amerika, Azija in Afrika (GS 380 in 490), sem se uvršča razprava o Apuliji (GS 385), opis krajev v Porenju (GS 3687) itd. V tem naboru tiskanih knjig so trije izvodi knjige *De sphaera* Johannesa de Sacrobosco (GS 1584, 4105, 4600), takrat izjemno razširjenega spisa o nebesnih pojavih in vesolju. – Med velikimi avtorskimi in tiskarskimi podvigi je sedem volumnov o zgodovini, ki jih je napisal Giovanni Palazzi: bile so v lasti Maksimiljana pl. Tauffererja, a le knjiga o frankovski zgodovini je dobila prevleke platnic z rokopisnim fragmentom (GS 2985). Zanimanje so očitno želi podvigi Angležev in Nizozemcev na Srednjem in Daljnem Vzhodu (GS 12724), poročila o bitkah med Španci in Angleži, o sodobnih političnih dogodkih (GS 3887, 3172, 3168, 3926, 4777 itd.). Pridružimo jim lahko dela o političnih razpravah (npr. katere so prednosti cesarstva in katere republike, GS 6264), o značaju in tehtnosti političnih dogodkov med Grki in Saraceni (GS 3607–10), pa tudi knjiga o

Slika 15: Vsebino marsikatere knjige napovedujejo grafični predlisti: v knjigo Secretarius (GS 6511) in skrivnosti nastajanja tiskane knjige vpelje družba ljudi, ki so bili v bližini lastnika oz. založnika.

Slika 16: Tri poglede v pisarne obdajajo številni predmeti, ki so jih okoli leta 1700 potrebovali za kakovostno oblikovanje in tiskanje knjižnega dela (GS 6513).

numizmatiki, zlasti antični (GS 325), precej je besedil, v katerih se krešejo misli glede katoličtva in stališč protestantov (GS 1619, 12726, 12876, 18173, 13493, 13500–1305 itd.) oz. govorijo o napakah vere (GS 12533, 12723). Nekatera teološka besedila so tudi jezikoslovna, kar sem omenila ob kritični izdaji Biblije pod vodstvom Ariasa Montana (GS 12754) oz. se posvečajo svetopisemskim tekstom z različnih vidikov (GS 12875).

Medicinski priročniki tvorijo manjšo skupino knjig, a z besedili o pljučnih boleznih, o kugi in s splošnimi napotili so danes dokumenti tedanjega medicinskega znanja (GS 11419, 11514, 11754, 8291), izjema so omenjeni Hipokratovi *Aforizmi* (GS 719, 4811), ki so očitno bili del visokošolskih vsebin, naravoslovne vsebine pa so bile samo izjemoma posebej predstavljene (GS 385). V marsikateri knjigi s stvarnimi vsebinami so dostopna kazala imen, krajev, seznami živali in rastlin itd.

Literarna dela so dovolj pogosta; po svoje se sem uvršča tudi razprava o skladnosti Platonove in Aristotelove misli, ki iz filozofskih načel preide v njuna stališča o duhovnem in posledično o umetnosti (GS 3658–59). Glede na čas, ko so bile knjige natisnjene, nas imena starejših avtorjev ne smejo presenetiti: poleg že omenjenih Homerja in Ezopa, je najti še Isokrata, Salustija, Plutarha, Valerija Maksima, Troga Pompeja (v Justinovi priredbi), Cicera, Horacija, Vitruvija, Laktancija, Tertulijana in tudi izbore krajših del različnih klasikov (GS 716, 719, 893, 899, 961, 1101, 1114, 1385, 6479, 11005, 5810 itd.). Med avtorji srednjega veka izstopa Boccacciova knjiga (GS 2049), sodobnik je bil Kirchbauer s svojimi polemičnimi dramami kot je *Pommachius* (GS 1619), iz kroga napetih ljubezenskih in prigodnih besedil lahko omenimo še tri viteške romane, o Meliadu, Oktavijanu in Pontu (GS 1921, 1971, 1295). Seveda je med leposlovnimi deli tudi Schopperjeva prepesnitev starejših srednjeveških zgodb o lisjaku, ki se je povzpel do prestola – Reinecke Fuchs (GS 6512).

Več knjig se ponaša s kakovostnimi bakroreznimi naslovnimi ilustracijami, npr. *Poliologia*, *Secretarius*, odlične so ilustracije v naravoslovno-mistični knjigi o enorogu (GS 8876), najti je lepe mestne vedute in v baročnem načinu predstavljene srednjeveške vladarje, pomembno je, da so vsa dela odlični predstavniki svoje umetniške veščine. Ob kataloških enotah priročnika *Secretarius* sem opisala bakrorezni naslovnici, ki z minucioznimi detajli kažeta poglede v prostore, kjer so nastajali prepisi uradnih listin

in književnih del (sl. 15 in 16). Obe upodobitvi nas postavita v ambiente izpred treh stoletij in vidimo ljudi pri njihovih opravilih, kot obrobni drobiž so nakopičeni pisarski, tiskarski in knjigoveški pripomočki – večina pa se jih je že porazgubila. Navsezadnje pa nobena knjiga ni bila varna pred posegi poznejših bralcev; ne govorim o samoumevnih pripisih, ki razodevajo poglobljen študij, nekateri bralci so – tako kot je že veljalo v srednjem veku – proste strani uporabili za inventivne dodatke. O spretnosti oseb s pisalom v roki bi lahko marsikaj povedali, posebnost pa je arhitekturna fantazija na prvi strani knjige, ki je bila v lasti Janeza Krstnika Seebacha (GS 12724 – 12725, kat. 69, sl. 17): gre za kvalitetno ponazoritev mestnega trga z uglednimi poslopji, ker pa sta bili besedili natisnjeni leta 1619 in 1620, je imel avtor možnost videti katero od urbanističnih perspektiv, ki so že dve stoletji spremljale večje in ikonografsko drugačne kompozicije.

Slika 17: Zaprte knjige varujejo številne skrivnosti in nekaterih ne bomo nikoli razvozlali. Neki odlični risar je na rob tiskane naslovnice razpredel pogled na renesančno oblikovan mestni trg (GS 12724-25).

Ne manjka poklonov slavljenim avtorjem in portretov vladarjev, ki jim je delo posvečeno. V 17. in še bolj v 18. stoletju, so bile upodobitve znamenitih oseb – tudi poosebitev – sestavina ikonografije, ki je posebej poudarjala povezave s knjigami kot predmeti, avtorji, besedili in knjižnicami. Čaščenje živih in pokojnih veljakov, ki jih je bilo videti kiparsko upodobljene tudi

v špalirjih kipov ob poti do knjižnice, ki je *locus amoenus*, je odmev besed Poggia Bracciolinija, ki je leta 1440 v *De nobilitate* zapisal, da bi bilo dobro povzeti antično rimsko navado stalne prisotnosti antičnih prednikov in se jim nenehno klanjati, ker so in morajo biti vedno prisotni vzorniki.[45] Saj je imel kam seči, poznal je besede Plinija in Svetonija o knjižnicah, Bracciolini pa je s svojo intelektualno držo in ljubeznijo do knjig podprl misel o knjižnici kot posebnega čaščenja vrednem prostoru, kjer domujejo vznemirljive misli in vabijo vse, naj vstopijo v vsebine knjig in se pustijo očarati z znanjem in umetnostjo.

45 Joost Gaugier, Poggio and Visual Tradition, str. 57–74.

KATALOG SREDNJEVEŠKIH ROKOPISOV IN ROKOPISNIH FRAGMENTOV

1. Ms 207
Misal. Avstrija ali Kranjska, 1. polovica 14. stoletja

Spletni Katalog rokopisov, ki jih hrani NUK,[46] navaja Ms 207 pod naslovom *Ave Maria, Salve et Regina coeli* kot zbirko 94 skladb: knjiga je znana kot delo iz knjižnice Tomaža Hrena. Šteje 79 listov z notnim črtovjem, knjižni blok, ki je iz časa ok. 1600,[47] je sestavljen iz enajstih leg, ki so po večini kvaterniji (osem popolnih leg in deveta nepopolna) in bi ga po Chroustovi formuli zapisali: $(5 \times IV)^{40} + (III - 1)^{45} + (3 \times IV)^{69} + III^{75} + (IV - 4)^{79}$.

Pesmarica je ovita v enoslojni pergamentni fragment *Misala*; ohranjeno je besedilo, ki se nanaša na večernice in binkoštni čas. Ovitek je na hrbtišču šivan z dolgimi vbodi, nit je vozlana na obeh kapitalih; knjigoveških okrepitev ni, torej površina, ki sega čez novejši knjižni blok, ni bila podlepljena. Uporabljen je spodnji del bifolija, na zgornjem robu je zapognjen, da je prilagojen dimenzijam notnega zvezka, prav tako je prepognjen preostanek pergamenta za hrbtno platnico. Fragment meri v celoti – razgrnjen čez obe platnici in z odprtimi pregibi – 191 x 547 mm (v = 166 mm in pregib 25 mm; š = pregib 100 mm, hrbtna platnica 215 mm, hrbtišče 18 mm, sprednja platnica 215 mm). Ohranjenih je enajst vrstic z vrstično višino 12,6 mm; nekateri podatki o prvotnem rokopisu so razvidni iz naslednjih meritev:

46 Katalog_rokopisov_2024.pdf (uni-lj.si)
47 Höfler, Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*.

spodnja margina je visoka 55 mm, zunanja 60 mm, notranja 47 mm, pisno polje pa meri 180 do 185 mm. Iz tega sledi, da je bila širina folija približno 290/292 mm; glede na standardna razmerja med višino in širino folija, ki so takrat veljala, bi smeli reči, da je bil *Misal* visok blizu 450 mm. Zrcalo je risano s tenkim pisalom s svetlorjavo tinto za vodoravne črte in skoraj črno za navpične. Pikiranja ni videti.

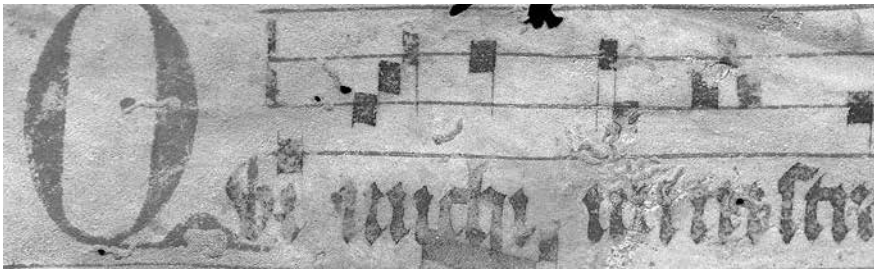
Pisava je – tradicionalno za liturgična besedila – skrbna in enakomerna knjižna gotica, ki ne kaže posebnih regionalnih značilnosti in *Misal* bi utegnil biti tudi delo iz naših krajev: paleografska in estetska bližina s fragmentom iz cistercijanskega samostana Lilienfeld[48] ustvarja povezavo s Stično, ki bi lahko bila bodisi prejemnica rokopisa iz Lilienfelda ali pa kraj, kjer bi *Misal* lahko nastal. Po značilnih potezah bi pisavo smeli postaviti v prvo polovico 14. stoletja: črka *a* že ima dve očesi, vendar je desna naslonilna črta gladka, brez odstavljanja peresa in koničenja, končni *e* je okrašen s poševno potekajočo črtico (ki je črke *e* sredi besede nimajo), minimi imajo mehke nogice, obrnjene v desno, ker nakazujejo povezovanje, kar je sicer tudi že splošno uveljavljena pisna dinamika. Posebnost je *uncialni d*, kjer je hasta na koncu z rahlo kljukico obrnjena navzdol, podobno je nastavek črke *v* zapisan s kljukico, ki se v loku dvigne navzgor; visoka stebla črk *h* in *l* se končajo z žličastim vrhom, medtem ko ima steblo črke *b* tenko vodoravno potezo. Iz slovenskih provenienc ni znan noben rokopis, ki bi se ujemal z vsemi značilnostmi, a zaradi elegance in veščine zapisa bi smeli reči, da je ta fragment nastal v pisarsko utečenem okolju, kar prav gotovo velja za Stično in za Lilienfeld. Če primerjamo te velike, slavnostno odlične besede z nekaj desetletij starejšim rokopisom kanonskih traktatov iz kartuzije Aggsbach in rokopisom neznane avstrijske provenience, ko se je ta slog šele oblikoval, vidimo, da se že kaže skladnost v oblikovanju posameznih črk in estetska celovitost kodeksa. Oblikovanje zapisa je kmalu doseglo vizualno popolnost, hkrati pa ne smemo pozabiti, da je na končni videz vplival tudi namen: rokopis za visoko liturgijo je zahteval drugačno pozornost kot rokopis za študijske potrebe.[49]

48 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* Dunaj, ÖNB, Ser. n. 4234, Lilienfeld, 1. četrtina 14. stoletja, kat. 84, s9l. 251.

49 Zgodnja rokopisa: Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1709, Aggsbach, zadnja četrtina 13. stoletja, kat. 31; sl. 110, fol. 1r; ibid.: Cod. 1903, avstrijsko delo, 2. polovica 13. stoletja, kat. 30, sl. 108 in 109.

2. Ms 232

Antifona 'Qui mihi ministrat me sequatur et ubi ego sum illic sit et minister meus'. Avstrijska pisna šola, morebiti Ljubljana, druga tretjina 15. stoletja. - Ezekijelova knjiga. Avstrijska pisna šola, sredina 13. stoletja

Za enoslojne pergamentne platnice so uporabili del pergamentnega folija glasbenega rokopisa, dobro je mogoče prebrati besedilo 26. verza iz 12. poglavja *Evangelija po sv. Janezu -'Qui michi ministrat me sequatur ...* itd. Platnice, ki so zdaj zelo poškodovane in je del pergamenta odtrgan,[50] ovijajo pesmarico, ki vsebuje mdr. enoglasen koral s slovenskim besedilom in ta je v celoti naveden v opombi pod črto, saj gre za analizo Mirka Rupla. Ker so v koralu, zapisanem na fol. 12v, imenovani papež Klemen VIII., škof Tomaž Hren in nadvojvoda Ferdinand II., je Mirko Rupel predlagal, da je knjižni blok nastal med 1599 in 1605, natančneje rečeno: samo ta del knjižnega bloka.

Mogoče je prav on dal glasbenemu rokopisu naslov *Koral s slovenskim besedilom ok. 1600*, in na priloženem listu zapisal: »Ves rokopis izvira, sodeč po težko čitljivem zapisku na listu 10b, iz Gornjega Grada. Slovenski tekst v njem kaže, tako sodim, na Hrenovo upoštevanje slovenščine pri bogoslužju.«[51] Slovensko je samo besedilo na (drugotno oštevilčenem) listu 11v.[52] Pred tem, slovensko zapisanim koralom, je, kakor je že opozoril Mirko

50 Rokopis je vložen v ustrezno čvrsto škatlo, izdelano po meri iz naravnih materialov.

51 Gl. Snoj, Polifona glasbena umetnost, str. 349–376, posebej 365 in dalje.

52 V zaščitni škatli je priložen list z Ruplovimi opažanji: njegove besede sem prepisala, nisem pa navedla njegovih popravkov, prečrtavanj: »V rokopisu 232 NUK v Ljubljani je med latinskimi teksti tudi slovenski odlomek. Ves rokopis je cerkvena pesmarica, v kateri je ohranjenih 54 listov iz papirja v formatu 27 x 21 cm; ovitek je pergament stare liturgične knjige z notami. Vsebina so note z besedilom ali brez njega, pisane od različnih rok v različnem času. Najstarejši zapisi na

Rupel, isto besedilo v latinščini (*Discubuit Iesus*), o pomenu in razvoju ter mestu tega korala v širšem glasbenem, liturgičnem in zgodovinskem okviru je temeljno študijo prispevala Katarina Šter.[53]

Knjižni blok meri 268 x 214 mm; sestavlja ga 55 listov, ki so šivani na tri enojne galunske trakove, galunski so tudi kapitalski obšivi. Knjižni blok ni popoln, manjka več listov in s tem tudi melodije, prav tako je nepopolno v slovenščini napisano besedilo z dogajanjem pri zadnji večerji.

Fragment, uporabljen za platnice, meri v celoti 308 x 440 mm, kar pomeni obe razgrnjeni platnici in hrbtišče (debelo 30 mm), upoštevana je tudi višina platnic in zavihkov. Glasbeni fragment je zdaj zelo poškodovan. Na zunanjih straneh je površina močno umazana in del pergamenta je odtrgan. Uporabljeni fragment je na zgornjem in spodnjem robu preganjen, tako da ustreza višini knjižnega bloka; na ovitku so vidne luknje, v katere so bili vpeljani zavezovalni trakovi. Na notranji strani sprednje platnice je ohranjena tenka sled, do kod je segal papir, s katerim je bila platnica polepljena, na notranji strani hrbtne pa so ostali drobnozrnati preostanki lepila; s polepljanjem

---

prvih ohranjenih listih so pač iz 16. stoletja, zapis na listu 12b vsebuje prošnjo za srečo papeža Klementa VIII (1592–1605), škofa Hrena (1599–1630; »Dominus conservet Episcopum nostrum Thomam«) in nadvojvode Ferdinanda (1595–1637) in je torej nastal med 1599 in 1605. Na listu 11b je pripis »Georgius Logar 1628«, vendar je kasnejši kakor zapis na tej strani. Glede na to smemo trditi, da so zapisi na listih 18–22, ki so od iste roke, nastali ok. 1600. Tu je tudi na listu 22b enoglasni koral s slovenskim besedilom. Neposredno pred njim, na l. 21a–22a, je isti koral z latinskim besedilom (Discubuit Iesus cum discipulis suis ...). Slovensko besedilo je v celoti ohranjeno; glasi se:

Sedil je k' misi IESVS s' ſvoimi Duanaiſtimi Jogri inu k' nim praui: S' uelikimi ſhely sim iest sashelil letu velikunozhnu Jagnie ieſti s' uami, preidenbom martro terpil. Inu usame ta kruh, ie sahualil, reslomil inu ga nym podal. Rekozh: Le-tu ie moie Tellu. Krail Aſuerus ie naredil gostouine ue.=

Pisava tako latinskega kakor slovenskega besedila je zelo čedna in skrbna ter kaže po splošnem vtisu in posebej po obliki nekaterih črk (a, ae, st), da gre za prepis starejšega teksta. Vendar ne moremo postaviti nastanka našega besedila posebno daleč nazaj, ker kaže po grafiki na Dalmatinovo Biblijo (pisava predlogov z apostrofom). Sploh je odlomek pravopisno in jezikovno zelo skrben in v skladu s knjižnim jezikom, kakor so ga izoblikovali naši protestantski pisatelji.

Ves rokopis izvira, sodeč po težko čitljivem zapisku na listu 10b, iz Gornjega grada. Slov. tekst v njem kaže, tako sodim, na Hrenovo upoštevanje slovenščine pri bogoslužju.«

To je prepis Ruplovega besedila o t. i. Hrenovi pesmarici in posebej o listu z odlomkom o Zadnji večerji. To besedilo se je ohranilo samo v začetnem delu, potem pa manjka več listov. Vsa pesmarica je zloženka različnih tudi pretrganih listov. – Na preostalih priloženih listih so natipkani različni podatki, nekateri se ponavljajo, poleg tega pripomba, da so na listih 25 do 54 zapisane »štiri četveroglasne latinske maše z glasovi na skupnih straneh (Lasso).«

53 Šter, Discubuit Iesus, str. 153–193.

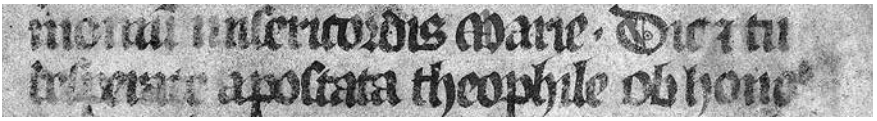
so dosegli nekoliko večjo čvrstost varovalnega pergamenta, torej je to bila dvoslojna vezava. Prav tako je samo na hrbtni strani videti, da so med galunske vezice vtaknili štiri odrezke nekega rokopisa z besedilom iz Ezekijelove knjige, verjetno iz sredine 13.stoletja, s katerimi so okrepili hrbtišče.

Videz fragmenta določajo glasbene enote – ohranjenih je osem enot, pri čemer je višina ene 35 mm in zavzema notne črte in prostor za besedilo. Na zunanji strani je videti tri rdeče lombarde in eno kadelo škatlastega tipa (33 x 23 mm, z repom vred meri 34), ki ima palmetno polnilo, z vzorci, značilnimi za 2. polovico 15. stoletja, a to bi lahko bil poznejši dodatek. Lombarde in kadela so približno enakih dimenzij; največja je lombarda *Q*, ki meri 33 x 23 mm (s kaudo 34 mm), kadela meri 33 x 28 mm. Pisava je lepa, slovesna in učinkuje elegantno zaradi minimov, ki so sicer ravni, a v sredini nekoliko oženi, kvadrangule so pazljivi izpisani rombi, zgornja stebla so poševno rezana. Črke dajejo nekoliko škatlast vtis, vendar je razmerje med višino in širino črk ustvarilo eleganten videz, sredina navpičnega dela stebel je (npr. i, *n, m, r* itd.) nekoliko posneta in se izteče v kratkem, a lepo zapisanem odstavnem loku, tako da se poteze ne strnejo v nepretrgan niz znotraj posamezne besede. Časovno opredelitev omogočajo nekatere značilne oblike, npr. črka *a*, ki ima zgornjo potezo na strešici ravno, brez trnastega zaključka, vendar imajo *m, u, i* nakazane rombaste vrhe in pete, stebla visokih črk (*l, b*) pa imajo samo nekoliko žličasto posnete vrhove. V tej pisavi je videti izzvenevanje dunajsko-praškega sloga iz zgodnjega 15. stoletja, rokopis bi utegnil nastati v Ljubljani ali na ožjem območju (pozneje ustanovljene) ljubljanske škofije.

Omenjeni štirje fragmenti, ki so nalepljeni ob hrbtni platnici, so slabo vidni: njihove dimenzije so zanesljive le glede širine, saj se trakovi čez hrbtišče drobno zgubajo in jih ob sprednji platnici ni videti. Širina trakov se prilagaja razdalji med vezicami in mere okrepitev čez hrbtišče so naslednje: 1. 51 x 24 mm, 2. 73 x 54 mm, 3. 74 x 56 mm, 4. 43 x 34 mm. Meritve notranjih in zunanjih margin ter medstolpičnega prostora niso zanesljive, vedno pa so besedila napisana na zrcalu z enakimi vrstičnimi višinami (UR = 2,1 mm). Dobro viden je del besedila iz 1. poglavja *Ezekijelove knjige* (5.–6 verz): ... *ex medio eorum similitudo quattuor animalium. Et hic aspectus eorum similitudi hominis in eis et facies* ... Okvirna datacija teh štirih odrezkov – sredina 13. stoletja – in vtis glede oblikovanja značilnih

črk, da gre za avstrijski prostor, samo v splošnem usmerja k času in kraju nastanka. Po posameznih dvobesednih zvezah je mogoče reči, da so štiri fragmente pridobili iz nekega *Svetega pisma*, napisanega za zasebno rabo (ker je majhnega formata), ki je moralo biti močno poškodovano, na kar opozarjajo številne črvojedine.

3. Ms 1217
Brevir. Avstrijski pisni prostor, 2. polovica 14. stoletja

Rokopis s številnimi v nemščini napisanimi kuharskimi recepti je nastajal dalj časa, zvečine v 19. stoletju.[54] Papirni knjižni blok je dobro ohranjen, po vseh treh obrezah je popršen obrizg v modri in rdeči barvi. Knjiga je šivana na tri konopljene vrvice, ki so razpredene po notranji strani platnic, čez pa sta prilepljena spojna lista; na stiku med platnico in knjižnim blokom sta v celoti pretrgana. Za lepilo so uporabili prevroč klej, ki je povzročil potemnitev papirja.

Platnice so kartonaste, merijo 204 x 155 mm; hrbtišče je okrogleno (približno 33 mm), knjižni blok je nekoliko manjši (198 x 153 mm). Ovite so v en bifolij, ki je položen tako, da stari veznik teče na pregibu med hrbtno platnico in hrbtiščem; zato je zmanjkalo pergamenta za prekritje cele sprednje platnice in dodati je bilo treba še 46 mm širok pergamentni trak na sprednji platnici. Bifolij meri 232 x 340 mm, folij oz. list v knjižnem bloku je meril 232 x 170 mm. Druge mere so: pisno polje meri 155 x 100 mm, zgornja margina je približno 26 mm, spodnja 50 mm, notranja 30, zunanja 36 mm. Na strani je 21 vrstic besedila, vrstična višina je 7,4 mm.

Besedilo je napisano v skrbni knjižni gotici poznega 14. stoletja: črke niso ostro koničene in prevladuje vtis mehke pisave. Razlike med širokimi

54 Ms 1217 je leta 1947 prevzela Narodna knjižnica kot gradivo iz Federalnega zbirnega fonda; zaznamek je na notranji strani sprednje platnice.

in tenkimi potezami niso velike in zato zapis ne učinkuje kontrastno. Prav tako niso pretirano ožene, v črkah *b, o, p, q* itd. je notranje polje ovalno in to daje enakomeren ritem; tudi *e* je takšen, seveda s precej visoko postavljeno poševno črto. Odstavne poteze na minimih so kratke in črke so blizu druga drugi, povezujejo se ravno toliko, da je strnjenost ene besede jasna. Tudi okrajšave – tilde – so nekoliko usločene. Črka *a* ima praviloma dve očesi, s tem da je zgornja poteza precej visoka; zaključek gornjih stebel (*b, l*) je bodisi poševen, bodisi ima dolgo zaključno potezo bodisi je žličasto usločen. Mali *d* je dosledno uncijalen, *h* sega nekoliko pod črto, črka *g* je v celoti nad pisno črto, nima zanke, samo vodoravno potezo.

Če se opremo na Mazalovo stališče, da lahko pod oznako *littera textualis* štejemo tiste gotske pisave, ki so si prizadevale opozoriti na višje vrednotenje zapisanega tudi s sporočilom na vizualni ravni, potem je ta fragment odličen primer. Ohranjena je čistost knjižne gotice in kljub poznemu času ni nobene poteze, ki bi nakazovala razkroj v številne variante.[55] V zadnji tretjini 14. stoletja so se oblikovale mnoge regionalne usmeritve in, če upoštevamo pomen zapisanega, je temu fragmentu zelo blizu slog v kodeksu z naslovom *Jus montanum Dominorum in Gemnico* – gre za pomemben pravno-posestni dokument avstrijske kartuzije Gaming, ki je datiran z letom 1372.[56] Bližino pa je najti tudi v rokopisih, ki jih najdemo v cistercijanskih samostanih v nižjeavstrijskem okolju, ki pa so nekaj desetletij starejši.[57]

Besedilo sestavlja več odlomkov iz psalmov in marijanskih molitev (*Sancta Maria, Succurre Miseris*); zapisana so suspenzivno.[58] Besedilo Fulberta iz Chartresa *O beata virgo Maria* (na fragmentu lahko del preberemo na sprednji platnici) je bilo še za življenja zelo znano, med drugim je pripomoglo k razširitvi Marijinega čaščenja, utrditvi praznika njenega

55 Mazal, Beobachtungen zu österreichischen Buchschriften, str. 1.

56 Unterkircher, *Die datierten Handschriften bis zum Jahre 1400*, I. Tekst str. 84, II. sl. 163, dat. 1372.

57 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 2276, kat. 36; sl. 125 in 126; utemeljitev glede cistercijanskega rokopisnega okolja je na str. 92–93, pozno 13. stoletje.

58 Na sprednji platnici je večji del molitve Fulberta iz Chartresa (ok. 951 – ok. 1029), ki ji manjka začetek (*Succurre miseris*), ampak gre besedilo od sredinskega dela dalje: *iuva pusillanimes, refove flebiles, ora pro populo. Interveni pro clero. Intercede pro devoto femineu sexu: sentiant omnes tuum iuvamen, quicumque celebrant tuam [sanctam] commemoratuionem.*

rojstva in uveljavitvi ikonografskega motiva Jesejeve korenike oz. rodovnega drevesa Jezusa Kristusa.[59]

4. Ms 2107

Gradual. Vzhodnošvicarska (Bellelley) ali zahodnonemška (Eberbach) pisna šola, pred 1200; inicialni okras v nemškem slogu, pozno 14. stoletje

Rokopis je dar pok. Luke Pintarja in NUK ga je od dedičev prevzel spomladi 2024. Vsebino rokopisa sporoča naslov na platnici: *Handvesten etc. Urbarium de Anno 1663*; zapisi namreč sporočajo o denarnih in gospodarskih zadevah, osebe, ki so navedene, so povezane s kraji, ki ležijo severno od Ljubljane, vendar v bližini. Pogosto je zapisana Ljubljana (Laÿbach ali Oberlaÿbach), Dobeno (Dobencz), Komenda, Hrenovice (Hrenowicz) itd. Vpisi se prično z letom 1663 in po prekinitvi do leta 1698 se malone nepretrgano nadaljujejo od leta 1700 do 1771; v nekaterih letih so vpisi redkejši, marsikdaj se nadaljujejo potem, ko preskočijo kako stran, vendar beremo podatke za tako rekoč sleherno leto.

Rokopis šteje 78 listov, ki pa niso oštevilčeni, papirne lege so šivane na tri galunske vezice, ki so na notranji strani platnic skrite pod papirjem. Opore so kartonaste in ohranili so se zavezovalni trakovi. Knjižni blok meri 200 x 153 mm, hrbtišče pa 18 mm. Za prevleko platnic so uporabili

59 O poeziji Fulberta iz Chartresa, ki vključuje tudi humorne, pikre pesmi, gl. Behrends, Frederick (ur.) *The Letters and Poems of Fulbert of Chartres*.

en folij poznoromanskega/zgodnjegotskega *Graduala*, a je bil prekratek, da bi pokril obe platnici in hrbtišče, zato ga je bilo potrebno dopolniti z odrezkom še enega folija. Na večjem fragmentu je mogoče izmeriti pisno polje in margine, tako da je višina celotnega folija 262 mm, širina pa 189 mm. Mere zrcala so: v = 0 – 18 – 256 – 262 mm, š = 0 – 45 – 161 – 189 mm: višina pisnega polja je 238 mm, širina pa 116 mm. Dodani del folija meri 82 mm in delno prekriva spodnjo margino celega folija. Kakor je običajno, so melodije v glasbenih rokopisih napisane v dolgih vrsticah.

Oba fragmenta sta bila del istega rokopisa, melodije so napisane na sistemu štirih črt, vse so potegnjene z rdečilom, ki imajo podpisano besedilo. Vseh notnih skupin je deset, vsaka meri 21 mm, razmiki med njimi pa niso enakomerni. Besedilo na sprednji platnici ni čitljivo, pergament je umazan in ponekod površinsko poškodovan. Na hrbtni strani je besedilo bolje vidno, zanesljivo je mogoče prebrati verze *Tota die miseretur et com(m)odat et semen eius in benedictione* etc. iz psalma 36:24, kar potrjuje domnevo, da gre za *Gradual*. Natančnejši pogled pa pokaže, da ne gre za delo, ki bi nastalo v celoti ob istem času in tudi ne, da bi rokopis prepisala ena sama oseba. Najbolj je očitno časovno neskladje med notami in podpisanim besedilom na eni strani ter okrašenimi inicialami na drugi: škatlasta kadela, oženi lombardi, iniciali s skromnim nitastim okrasom so rokopisne prvine, kakršne vidimo v rokopisih poznega 14. stoletja in pozneje: neznano kdaj so že napisane iniciale prekrili z novo inicialno strukturo in jih tako poskušali olepšati. Paleografske poteze besedila in not, ki kažejo značilnosti južnofrancoskih rokopisov, ter več kot dve stoletji poznejših okrašenih inicial, ki so šibek odmev srednjeevropskih, nemških tokov, se v resnici ne ujemajo. To je estetsko moteča interpolacija v sicer lepo zapisanem glasbenem kodeksu, manj očitno pa je, da je zgornji dve vrstici na hrbtnem delu pergamentne prevleke, napisala druga roka kot preostalih devet vrstic (do *Tota die*). Prva roka je lok nad očesom črke *a* koničila, druga je zapisala bolj zaobljeno potezo. Podobno je videti tudi pri črkah *m* in *n*; steblo črke *b* je kratko in se konča s poševno linijo, se ne odpre v viličast okras, kauda oz. rep pri črki *q* je tudi kratka in prav tako ima poševno odstavno črto, *t* je dobil odločno prečno črto, *dolgi s* je brez grbine itd. Razlike med potezami obeh prepisovalcev so malenkostne, take zamenjave oz. sodelovanja so mogoča predvsem v samostanih z dobro in trdno skriptorijsko prakso.

Misel, da gre za fragment *Graduala*, ki je nastal v štajerskem ali salzburškem samostanu, ni privedla do pravega odgovora; zapis besedila je blizu rokopisu Cod. 303 iz samostana avguštinskih korarjev v Vorauu iz časa pred 1174, a se razlike pokažejo pri oblikovanju loka črke *a*, ki ima veliko okroglo oko in kratko poševno črto na desni, črke *q* itd.;[60] tudi rokopisi iz Admonta, Reina, Salzburga ne kažejo takšnega napredovanja v zgodnjegotsko minuskulo in koničenja zgornjih delov črk kot pričujoči fragment. Predvsem pa je precej drugačna pisava nevm; k opredelitvi prostora in časa nastanka je pripomogla prav podoba glasbenega dela, rokopisi iz avstrijskih samostanov ne uporabljajo notnega zapisa na štirih črtah.[61] Najtesnejšo skladnost je bilo najti v *Gradualu* iz švicarskega premonstratenskega samostana v Bellelleyu in sicer tako v pisavi kot oblikovanju strani, zapisovanju melodij na štirih rdečih črtah – to pa je v pokrajino Jura prinesla glasbena tradicija iz Lièga, ki je že stopila korak proti zgodnjegotskemu pojmovanju črk in notnega zapisa.[62] Ta rokopis je nastal ok. 1160–1170, kar bi smeli sprejeti kot izhodišče za razmislek o dataciji fragmenta; zaradi nedoslednosti v zapisovanju posameznih črk bi bila ustreznejša nekoliko poznejša letnica nastanka, vendar pred 1200.[63] Na čas poznega 12. stoletja nakazuje tudi

60 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, Vorau, Stiftsbibliothek, Cod. 303, kat. št. 266, sl. 29.

61 Prim. fragment iz cistercijanskega samostana Lilienfeld: oficij za sv. Dorotejo je napisan na štirih rjavih črtah, tako kot na obravnavanem fragmentu iz NUK. Vendar je Klugseder postavil datacijo v 2. ali 3. četrtino 14. stoletja, kar se povsem ujema s paleografskimi značilnostmi besedila iz Lilienfelda, nikakor pa ne velja za fragment iz NUK. Dunaj, Cod. Ser. n. 219. Klugseder in dr.: *Quellen zur mittelalterlichen Musik*, str. 206–208.

62 e-codices – Virtual Manuscript Library of Switzerland (unifr.ch), kjer je dostopen digitaliziran rokopis (Ms 18) ter skrajšani kodikološki popis iz monografije: Gamper Rudolf – Jurot Romain, *Catalogue des manuscrits médiévaux conservés à Porrentruy et dans le canton du Jura*, Dietikon – Zürich, 1999, str. 81–89.

63 Palmerjev komentar k najzgodnejšim glasbenim rokopisom iz cistercijanskega Eberbacha in hčerinskega Schönaua nas najprej opozori, da so najstarejši znani cistercijanski glasbeni rokopisi na nemških tleh nastali še pred letom 1147 in reformo, ki jo je uveljavil Bernard iz Clairvauxa. Pomembna je naslednja ugotovitev: »[...] Menihi prve generacije v Eberbachu so uporabljali za svoje korne knjige zelo moderno, v Franciji izpeljano reformo diastematske notacije z uporabo notnega črtovja. S tem so dosegli natančno določitev višine tonov in intervalov, s čimer so vpeljali poenotenje v peti liturgiji, kar je bilo mogoče izvesti ob uporabi najmodernejšega načina zapisovanja. Značilno je ... da so notacijo iz Metza prilagodili cistercijanski rabi ter se izognili [...] priljubljenim kvilizmam ter vpeljali ob poznejših korekturah modificirane intervale, kar je ob omejitvah (ki jih je prinesla reforma) pomenilo manjši tonalni obseg, ki je zdaj določal eno decimo oz. eno oktavo.« Palmer, *Zisterzienser und ihre Bücher*, str. 55–56; reprodukcija rokopisa iz Schönaua,

format folijev: razmerje med višino in širino je blizu starejšim romanskim oblikam, ki so se odmaknile od sorazmerno kvadratne površine folijev, nikakor pa ni blizu gotskim proporcem 3 : 2.

5. GS 325
Misal. Avstrijsko (?) delo, 15. stoletje

Knjiga z naslovom *Curiose Münz-Wissenschaft*, ki jo je napisal Johann Christoph Olearius, je izšla v založbi Johanna Bielckeja leta 1701 v Jeni, ki je bila – že nekaj stoletij dotlej – skupaj z Weimarjem in Erfurtom mesto, ki je zaznamovalo Turingijo s trdnim odnosom do napredka znanosti. Knjiga ima dve poglavji, *De re nummaria liber singularis* in *Specimen universae rei nummariae*; delo je prispevalo k pojasnjevanju numizmatičnih zakonitosti in struktur tega znanstvenega poglavja. Proti pričakovanjem knjiga ni ilustrirana.

Knjižni blok (153 x 86 mm) ima 112 strani, kartonaste platnice so prevlečene s fragmentom *Misala*. Na tankem hrbtišču, ki ni podloženo in se boči nad platnicama, je na vrhu videti del nekdanjega naslova *Münz-* , nadaljevanje pa prekriva licejska nalepka s signaturo *D. I. 325 f. 2*, ki se ponovi na notranji strani sprednje platnice.

Fragment folija je položen poprek in z upoštevanimi zavihi čez rob platnic meri po širini 177 mm, po višini pa 217 mm. Videti je del besedila v

ki je verjetno nastal v skriptoriju cisterce Eberbach ok. 1142, kaže tako paleografsko sorodnost besedila z ljubljanskim fragmentom kot tudi paleografsko skladnost v notaciji; zdaj Biblioteca Vaticana Apostolica, cod. pal. lat. 559, fol. A verso. Vendar je melodija na tem reproduciranem fragmentu iz Eberbacha napisanana treh črtah, ne na štirih kot ljubljanski fragment in rokopis iz Porrentruya, hkrati pa izvemo, da so v Eberbachu pisali glasbene rokopise na štirih notnih črtah še pred koncem 12. stoletja, to je rokopis London, British Library, Ms Arundel 44; Palmer, op. cit. sl. na str. 146. Palmer v opombi 7 na str. 56 opozarja na prispevek Felixa Heinzerja o cistercijanskih rokopisih v jugozahodni Nemčiji in njegovo stališče, da so bili »cistercijani začetniki diastemije.«

enem stolpcu (širok 113 mm), to je 18 vrstic, kjer je vsaka vrstica visoka 11,2 mm, a to ni popolna višina uporabljenega folija, ker je del besedila odrezan. Za zapis so uporabili črno tinto, z rdečilom so poleg rubrik napisali dve lombardi (d, A), dve lombardi, ki sta enovrstični, pa z modro barvo (S, P).

Misal je bil napisan na finem, svetlem pergamentu; ta stran je ohranila jasno narisano zrcalo z navpičnimi in vodoravnimi črtami, vse so potegnjene s črnilom, morebitnega zaporedja vbodov pa ni videti. Poteze so krepke, pisalo je imelo dolg prirezan vrh, ker je razlika med debelimi in lasno tankimi potezami velika, posebej je očitno pri črkah *s* in *a*; fragment daje videz nekoliko togega, ukleščenega zapisa. Pisava ni vseskozi enakomerna, med besedami, kjer so črke zapisane z ostrimi stiki med potezami, je izjemoma najti tudi take, ki so mehkeje oblikovane, brez izrazitih koničastih stikov (npr. *de celo*, zapisano na hrbtni platnici). Vseeno kaže pisava mnoge kaligrafsko poudarjene detajle, črke so sestavljene iz več potez, ki so pogosto zalomljene in se iztečejo v konicah, npr. *a*, črka *s*, ki je sestavljena iz vsaj šestih potez, ima štrleče konice, podobno velja tudi za trikotne zanke črke *g*. Črke imajo upognjene nogice, vendar je romb pogosta zaključna prvina (npr. kljuka črke *r*, hasta na *uncijalnem d*, vrhovi na črkah *m* in n), prevladuje oblika pravokotnika (*p*) in šesterokotnika (*o*).

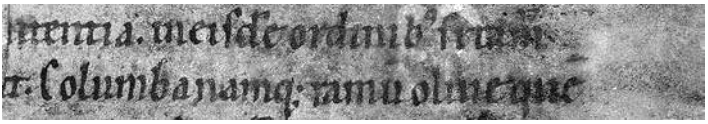
To daje zapisu veliko mero slikovitosti, tako značilno za širši srednjeevropski prostor, torej nemške, avstrijske in češke provenience. Taka rokopisna veščina se uveljavila že pred sredino 15. stoletje in je včasih izraz hotenega larpurlartizma, postavljanja naročnikov z rokopisom, ki je izstopajoče impresiven. Besedilo je dobro čitljivo, okrajšav tako rekoč ni. Če je bila knjiga o numizmatiki oplatničena že v tiskarni, potem bi mogoče vzeli folij kakega rokopisa v domačem turinškem slogu. Vendar se zdi umestnejša možnost, da je bilo besedilo o numizmatiki kupljeno v kakšnem večjem mestu, npr. na Dunaju, kjer je dobiol sedanjo vezavo. Taka *gothica textualis formata* je krasila dva benediktinska misala, prepisana in slikarsko okrašena po naročilu opata Heinricha Moykerja iz štajerskega St. Lambrechta. Oba zajetna volumna, zdaj Graz, UB, Codd. 123 in 128,[64] sta sicer pod taktirko Mojstra Mihaela dobila umetnostno

64 Cod. 123 ima 364 folijev (355 x 265 mm), Cod. 128 pa 345 folijev (350 x 255/265 mm). Beier, *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln 1400–1550*, str. 215–224, sl. 434–441 in 442–448.

poenoten izraz, a sodelovalo je več knjižnih slikarjev in tudi prepisovalcev. Opozorilo na paleografsko skladne poteze fragmenta in omenjenih *Misalov*, se posebej osredotoča na roko prepisovalca, katerega *Te igitur* (fol. 156v) kaže dosti potez, malone identičnih s tem fragmentom. – Omenjena *Misala* sta datirana 1444 in 1445, prav gotovo pa nista edina rokopisa, ki se predstavljata s tako pisavo.

Odlomek z ljubljanskega fragmenta *Misala* se prične s citatom iz *Evangelija po sv. Luki ... serpentem dabit illi aut si petoerit ovum ...* (Lk, 11:11) in izteče s citatom iz 19. psalma (19:13): *ab occultis meis munda me*.

6. GS 380
Teološko delo. Stična, ok. 1175–1180

Knjiga je pendant enoti GS 419 (str. 73 in dalje), ki opisuje tri celine, Azijo, Ameriko in Afriko; pričujoča ima enak glavni naslov *Poliologia*. Pravo vsebino razkriva podnaslov in pove, da so v delu opisana najodličnejša evropska mesta: *Beschreibung der vornemsten Statt Europa, Schlösser und Vestungen Europae* itd.[65] Obe knjigi je napisal isti avtor, Johann Heinrich Seyfried; knjiga je izšla v Nürnbergu leta 1702 in tudi ta natis poudarja, da je besedilo v primerjavi s prejšnjimi natisi izboljšano. V knjigo o imenitnostih evropskih mest uvaja večja, čez dve strani razprostirajoča se bakrorezna upodobitev dvanajstih pomembnih mest (120 x 100 mm). Nad vedutami – vse po vrsti zaznamuje gosto zaporedje strmih cerkvenih zvonikov – so zapisana imena, katerih branje se prične v sredini zgornje vrste ter se nadaljuje v smeri urnega kazalca: Rim, Konstantinopel, London, Kopenhagen, Lisbona, Nürnberg, Amsterdam, Benetke, Stockholm, Krakov, Pariz, Dunaj. Upodobitve mest se vrstijo okoli baročno slikovite kartuše, ki obrobljа naslov.

65 Naslov je dolg in opozarja na natančne opise ne le mest in utrdb, ampak tudi samostanov, dvorcev, trgov, prelazov in podobnih spomina vrednih stavb v Evropi.

Knjiga ima 648 strani in na hrbtišču je nalepljena licejska okrogla nalepka *380. I. D f. a*, z vijolično tinto je dodana številka *45*. Licejska signatura se ponovi na notranji strani sprednje platnice. Ni mogoče ugotoviti, kdo je bil prvotni lastnik, ker je ta hrbtna nalepka v veliki meri potrgana oz. namenoma odstranjena in je viden le del avtorjevega priimka, *Seyf* ...

Knjižni blok meri 135 x 80 mm (hrbtišče 56 mm), kartonaste platnice so skoraj enakih mer in vezava je dobro ohranjena, vidimo, da kapitala nista del knjigovezovega šivanja, ampak sta bila odrezana od tkanega okrasnega traku in nalepljena, torej nimata strukturne vloge, kar je podatek o knjigoveških izdelkih v Ljubljani v 18. stoletju.

Kartonasti opori sta prevlečeni s spodnjim delom folija, kjer je videti en stolpec besedila, a ni izključeno, da gre samo za polovico folija. Vrstice so dolge približno 110 mm, ohranjenih je 26 vrstic besedila, ki so visoke po 7,6 mm; videti je spodnjo margino, ki meri 40 mm, od zunanje se je ohranilo samo 30 mm. Površina je zelo umazana; sprva smetanovo bel pergament (to vidimo na zavihkih, na notranji strani platnic) je na zunanjosti kostanjevo rjav in precej obdrsan, kar preprečuje natančno določitev vsebine. Na hrbtišču lahko preberemo nekaj besed (vrstice prekinja licejska nalepka) in besedilo *Columba namque: ramum olivae ... portavit* ... je blizu odlomku iz 1. Mojzesove knjige (8:10): *Et illa [columba] venit ad eum ad vesperam, portans razum olivae virentibus foliis in ore suo* ..., ki govori o trenutkih, ko je golobica priletela na Noetovo barko z zeleno oljčno vejico v kljunu, Noe pa je razumel, da so vode upadle. Besedili nista identični, a vsekakor smemo reči, da gre za teološko delo, mogoče za Bedovo *Homilijo*, ki so ga brali pri tercah, ker je ob besedah *iudam in ... elegit quem diabolum*... napisana kot navodilo beseda *tercij* (oz. *tertij*).[66]

Lepa poznoromanska minuskula je nakazala, da bi lahko šlo za še en fragment iz rokopisa, ki je bil v poznem 12. stoletju v knjižnici samostana v Stični, pisalo pa je v rokah držal Bernard. Primerjave z njegovimi prepisi bi najprej pokazale, da se je tudi njegova pisava z leti nekoliko spremenila, zato se ustavljam ob najbolj vzporednem primeru, to je *Pentatevh*, zdaj

66 Za različne oblike oznak v zaporedju beril (*primus, secundus, tertius* oz. *P. S. T.* oz. *I, II, III*) gl. Alai, Kidd, Cuttings from an illustrated Bible, str. 33–34; Bernauer, Zur Lesung der Bibel, zlasti str. 70 in dalje.

rokopis Cod. 649 v Avstrijski narodni knjižnici.[67] Ob njegovem velikem kopističnem opusu se je treba omejiti na folije, ki jih je nesporno prepisal (marsikatero besedilo je nadaljeval Gregorjev mojster, ki mu je v pisavi zelo blizu, razlika s slogom Izidorjevega mojstra pa je že precejšnja), zato vzamem za primerjavo fol. 7r iz omenjenega rokopisa.[68] Marsikatero stavčno začetnico je Bernard ožil, tako kot tukaj *C(olumba)*, *Q(ui)*, *S(i autem)*, ampak to je slogovno skladno s črko *o*, ki je lep pokončen oval in daje ritem v razmerju med višino in širino vsem preostalim črkam. Določneje pa je prepoznati ritem njegove pisave v malih črkah: črka *g* ima veliko, nekoliko v desno pomaknjeno zanko, *m* in *n* nimata nogic, kakor tudi ne *i* ali *r*, *dolgi s* ima grbino in visok, sorazmerno ozek lok, *e* ima majhno zanko, *a* skorajda nima strešice nad očesom in desna poteza je pravzaprav navpična, visoka stebla *d, b, l* so pretežno ravna ali malo nagnjena v levo.

Kratek povzetek: Bernardovo delo, pred 1180, Stična.

7. GS 385
Prva kroniška knjiga. Avstrijska šola, pozno 14. stoletje in sredina 15. stoletja

Na hrbtišču knjige, ki ima pergamentni ovitek z lepim prepisom in brezhibno nitasto inicialo, je napisano ime avtorja in naslov celote: *Antoni Galatinei Opera*. Nad tem napisom je prilepljen pergamentni listek, vendar signaturo prekriva licejska nalepka *I. D. 385. g. 2*. Na predlistu je zaznamek *Histo: fol:*, vendar je to samo opredelitev gornjegrajskega bibliotekarja, v

67 Dodatni razlog je tudi skladnost nekaterih kodikoloških danosti: v rokopisu Dunaj, ÖNB, Cod. 649 je besedilo napisano v dveh stolpcih in v vsakem so vrstice dolge 104–106 mm, približno toliko kot razberemo na tem fragmentu, tudi vrstična višina je skorajda enaka. Gl. tabelo v: Golob, *Srednjeveški kodeksi iz Stične*, str. 54 in predvsem 55.

68 Prim. Golob, *Srednjeveški kodeksi iz Stične*, sl. 119, str. 111.

kateri razdelek je treba knjigo uvrstiti. Obsežen naslov *Antonii Galatei licens: philosophi et medici doctissimi qui aetate magni Pontani vixit, liber de situ Iapygiae* opozarja bralca, da je bil avtor pomemben, saj je živel v času vélikega humanista Pontana, na prvem mestu pa je navedeno najpomembnejše besedilo, ki govori o Apuliji.[69] Pravo ime Antonio de Ferraris je spodrinil nov priimek Galateo, ker se je rodil v kraju Galateone.[70] Delo, ki ima 343 strani, je natisnil baselski založnik in tiskar Peter Pernam leta 1558. V celoti je zbranih deset različnih besedil, med katerimi so v drugem delu predvsem naravoslovne razprave, obsežni so tudi imenski in stvarni seznami; v knjigi je veliko obstranskih pripisov nekega bralca.

Knjižni blok (158 x 100) je dobil dvoslojen ovitek, pergamentni odrezek so podlepili s papirjem, kar pa ni preprečilo vihanja zunanjih robov. Pergament je ravno toliko večji od knjižnega bloka, da je nekoliko zapognjen čez knjižni blok. – Ovitek je odrezek sredinskega dela bifolija, tako da veznik teče vodoravno čez sredino platnic, desno in levo od veznika so zaporedja vbodov, ki določajo višino vrstic, pri čemer sta vsaki vrstici namenjena dva vboda za vsak črkovni pas, torej prostor minima. Knjižni blok je šivan prek treh dvojnih konopljenih vezic, ki so vdelane med pergament in nalepljeni papir; zavezovalne galunske vrvice so odstrižene.

Rokopis je moral biti zelo velik, tudi notranja margina je široka, meri kar 40 mm. Levo in desno od prvotnega veznika je videti malo več kot 15 vrstic, ki so visoke 11,8 mm. Razrez prvotnega bifolija je povzročil, da je desno od veznika videti začetke besed, ne več kot 11 črk, vendar je Franz Lackner je ugotovil, da je zapisan konec desetega poglavja *Prve kroniške knjige* in začetek enajstega;[71] levo od veznika pa je videti zadnje črke nekaterih besed in tega besedila ni bilo mogoče opredeliti. Mehke, mestoma usločene poteze minimov spomnijo na nekoliko starejši *Pontifikal*, ki je pripisan dunajsko-praškemu krogu iz časa ok. 1385;[72] zlasti črka *a* z dvema podobno velikima lokoma, oblika črke *r* in mehki rombasti nastavki na

69 Na hrbtni strani lista so natisnjeni vsi naslovi: 1. *Descriptio urbis Callipolis* (besedilo, natisnjeno od str. 1–123 , ima v knjigi drugačen naslov: *De situ Iapygiae*); 2. *De Villa Laurentii Vallae*, 3. *Alphonsi Regis Neapolitanum Epitaphium*. Vse to obsega 184 strani.

70 Gl. *Enciclopedia Treccani*: Romano, De Ferraris; (1444–1517).

71 10. poglavje, 14. verz: ... *David filium Isai*. // 11. poglavje, 1. verz: *Congregatus est igitur* ... Liber primus paralipomenon, Nova Vulgata, Vetus Testamentum (vatican.va).

72 Golob, The Pontifical, str. 132–144.

zgornjem delu črk (npr. *u*) kažejo veliko mero skladnosti. Besedilo pripada torej zgodnejši časovni plasti, medtem ko v 2. tretjino 15. stoletja usmerja nitasta iniciala C(*ongregatus est igitur* ...; dve vrstici, v = 22 mm). V notranjem inicialnem polju modre črke se razpleta risarski okras: površina je po diagonali razdeljena in simetrično napolnjena z vzorcem velikih brstov, po zunanji strani pa se ob pisnem stolpcu širijo dve, tri dolge niti in na sredini je nekaj svedrastih potez. Kompozicija v notranjem inicialnem polju se ne razlikuje dosti od iniciale v rokopisu iz samostana Sekava (Seckau), ki naj bi nastala v sredini 15. stoletja v delavnici Mojstra Mihaela. To nas spet napoti proti dunajskim ateljejem,[73] mnogo inicial s podobnimi brstnimi polnili je najti tudi na straneh rokopisov iz Žičke kartuzije, pogosto so delo prve polovice 15. stoletja.[74] Pisava je gibka in lahkotna, brez številnih okrasov in zrcali ta čas: to je nadaljevanje enega od starejših tokov, ki ga je videti že od sredine 14. stoletja dalje.[75] Ta fragment kaže dve fazi svojega nastanka: prepis besedila in nekaj desetletij pozneje dodano nitasto inicialo.

8. GS 419
Misal. Srednjeevropsko delo, 15. stoletje

Ne posebno velika, a zato precej obsežna knjiga z opisi treh celin je bila nekdaj v knjižnici diskalceatskega samostana v Ljubljani: *Est conventus F. Eremit: Discal: S. Augustini et S. Josephi Labaci* sporoča vpis na tiskani

73 Beier, *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln 1400–1550*, Thomas Ebendorfer, *Sermones de tempore*, Graz, UB, Ms 66, kat. 96 in sl. 656.

74 Beier, *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln 1400–1550*, *Antifonar*, Graz, UB, Ms 376, kat. 112 in sl. 778.

75 Npr. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II,* nekateri rokopisi iz severnoštajerske cisterce Neuberg an der Mürz, Dunaj, ÖNB, Cod. 933, 2. tretjina 14. stoletja; rokopis Cod. 4261, ki je morebiti dunajsko delo, je sicer napisan v gotski kurzivi, vendar so incipiti in eksplicit v teksturi. Dunaj, ÖNB, Cod. 4261, dat. 1378; ibid. kat. 63, sl. 302–304. Otto Mazal je prav te naslove in zaključke opredelil kot primere, ki zrcalijo čas prehoda iz mehkih oblik teksture v oglato, koničeno knjižno gotico. Mazal, Beobachtungen, str. 5.

naslovnici. To potrjuje tudi nalepka na spodnji strani hrbtišča, ki je značilna za avguštinski samostan, saj so čez kvadratno nalepko oranžne barve (na kateri vidimo sledove neke signature) nalepili svojo, v barvi pergamenta z oznako *F 176*. Na zgornjem delu, pod velikimi črnimi črkami *Seyfried Poliologia*, je okrogla licejska etiketa: *I. D. 419. 9.g*, zraven je z vijolično tinto dodana številka *59*.

Knjižni blok (135 x 78 mm) je debel (53 mm), saj ima knjiga 580 strani. Kartonaste platnice, ki so malo večje, so prevlečene s fragmentom zgornjega dela folija nekega precej velikega *Misala*. Besedilo je napisano v enem stolpcu, vrstice so dolge 164 mm, široke so tudi proste margine (notranja meri 33 mm, zunanja pa 56 mm), tako da je širina nekdanjega folija 265 mm; višine folija seveda ni mogoče izmeriti, a po analogijah bi moral imeti približno 400 mm. Vrstice besedila so visoke 8,2 mm, vidnih je 15 vrstic; preberemo lahko začetek obrednega besedila za šesto nedeljo po binkoštih ali po prazniku Svete trojice.

Zrcalo je dovolj dobro vidno, pri čemer so navpične črte za levo in desno naslonilo potegnili s tinto, vodoravne črte pa s svinčnikom; pikiranja ni videti. Besedilo je napisano s sivorjavo tinto, liturgične oznake in stavčne začetnice pa z rdečilom. Stavčne začetnice so izrazito kaligrafirane, ena sama lombarda D nima nobene okrasne poteze. – Knjiga je dobro ohranjena, črvojedine so samo na prvih treh listih, pergament je odlične izdelave, kljub obrabi se še vedno čuti žametasto mehka površina.

Pod platnicami je knjiga *Poliologia, das ist accurate Beschreibung aller vornehmsten Städte, Vestungen, Klöster, Schlösser, Märckte, Pässe, etc. in Asia, Africa und America* ..., ki jo je napisal Johann Heinrich Seyfried,[76] izšla pa je leta 1734 v Nürnbergu pri založnikih Buggel in Seitz. Knjiga je v več pogledih sestra prvega Seyfriedovega dela, ki pod enakim glavnim naslovom opisuje najpomembnejša mesta, utrdbe, gradove itd. v Evropi. In ta knjiga je hranjena v NUK kot GS 380 (str. 68 in dalje). Tudi ta naslov hvali avtorja in njegovo marljivost ter opozarja, da je delo natisnjeno že četrtič in da je to dopolnjena izdaja. Sledi grafični list, kjer v baročni kartuši naslov *Beschreibung der vornehmsten Stätte in Asia, Africa und America*.

76 Johann Heinrich Seyfried (1640–1715); izšlo je več dopolnjenih izdaj njegovega dela o čudesih narave: *Medulla Mirabilium Naturae*; prva objava (1679) je dosegljiva na: *Deutsches Textarchiv* – Seyfried, Johann Heinrich: Medulla Mirabilium Naturae. Nürnberg, 1679.

Pod naslovom je videti tri moške, ki so poosebitve navedenih celin in sedijo na skalah: na levi je mladenič, pokrit s turbanom, odet v plašč in s sabljo v roki. Ob nogah mu leži lev – ob njegovih šapah piše ASIA, v ozadju je dromedar. Na sredini je do pasu gol moški, nad rameni je razdeljen napis AMERICA. Njegova upodobitev je zbir tedanjih predstav, kaki so videti Indijanci: na glavi ima stolpasto perjanico, okoli bokov nosi krilo iz suličastih listov, čez rame mu visi tul s puščicami, čez kolena leži lok. Na skrajni desni je temnopolt mladenič, z belim pokrivalom na glavi, na nogah ima gleženjske obroče, okoli vratu mu visita dve ogrlici, roke krasijo nadlaketni obroči; v roki ima puščico, ob nogi pa lok. Ob stopalih ležijo štirje okli in na prostoru med tremi poosebitvami sta dve posodi s cekini in biseri, kar je zgovorna ponazoritev bogastva. Pred njim je majhna opica s kroglo (ali sadežem) v rokah, pod njo pa napis AFRICA. – Ozadje je odprta morska pokrajina, kjer je na levi veduta utrjenega mesta z donjoni in stolpi, čez zaliv pluje trijambornica, pokrajina pa se izgublja v megličasti daljavi. – Pod okvirjem piše *Reiss fec(it)*, bakrorezna plošča meri 126 x 73 mm.

Misal, iz katerega so vzeli folij za prevleko platnic, je delo poznogotskega časa, njegov primeren časovni okvir bi bil ok. 1470-1485, za natančnejšo datacijo pa bi bil zaželen še kakšen podatek o rokopisu samem. Črke določa povsod prisotno koničenje, minimi po večini stojijo na rombastih nogicah in tudi zgornji nastavki potez imajo rombe, minimi so vseskozi enako široki. Za tega kopista je značilna pravokotna oblika npr. črke *o* ali stisnjen *s*, ki nima vijugastih potez, ampak se prelomi ob vsaki spremembi poteze,[77] pravkotna je tudi črka *p* in tudi *b* ima pravokoten trebuh. Prepis je skoraj zatrdno delo enega kopista, ki je črko *a* izjemoma spremenil v dve zaprti očesi, zgornje je majhno in najpogosteje se zgornja poteza upogne navznoter tik pred dotikom spodnjega očesa. Črka *g* ima trikotno zanko odprto, vrhovi hast so viličasto razprti. Fragment je značilno delo poznih desetletij 15. stoletja in v nekaterih paleografskih potezah je blizu velikim liturgičnim rokopisom kot je *Brevir za cesarja Friderika*.[78] Tako izjemno delo omogoča samo primerjalno predstavitev pisave, ker pa je fragment nalepljen čez platnice knjige iz nürnberške tiskarne, ni mogoče vedeti, ali

77 Beier, *Illuminierte Handschriften 1400 bis 1550,* podobno zlomljeno oblikovane so črke *s* v rokopisu iz Salzburga, zadnja četrina 15. stoletja, Gradec, UB, Cod. 472, sl. 75.
78 Beier, *Illuminierte Handschriften 1400 bis 1550*, Cod. 1, sl. 151 itd.

so *Poliologio* zvezali že v Nürnbergu, v bližini tiskarne, ali pa so zasilno zvezane knjižne bloke poslali v knjižnih sodih do knjigotržcev v drugih mestih, kjer so jim dali trde platnice in jih prevlekli s fragmenti odsluženih liturgičnih knjig.

9. GS 637 & 646
Liturgija za veliki petek. Nižjeavstrijsko delo, pozno 14. stoletje

Na zgornjem delu hrbtišča je nalepljena etiketa, kjer je s širokim pisalom navedena vsebina dveh del, zvezanih v eno enoto: *Aesopus & Grammatica Graeca*. Pod napisom je okrogla licejska nalepka *I. L. 637b*, prav na spodnjem delu hrbtišča pa je značilna etiketa avguštinskega samostana, čez oranžni pravokotnik je nalepljen svetel s signaturo *N. 236*. – Prva besedilna enota so Ezopove basni, ker pa manjka nekaj začetnih listov, ni naslovnice z imenom tiskarja, krajem in letnico izida. Ker so basni natisnjene vzporedno v grščini (na levi strani) in latinščini (na desni strani), pove notranji naslov, da je to prva knjiga,[79] ki ji v nadaljevanju sledi še druga knjiga. To je izbor (*selectio*), ki šteje 150 strani. Na vrhu strani je lastniški zaznamek *Est conventus S. Josephii Erem: Discal: S. Aug. Labaci*. Drugo delo je jezikovno povezano z Ezopovimi modrostmi; to je uvod v grško slovnico, *Paedomachia Graecanica, hoc est Voces artis grammaticae* ..., v novi vrstici je pojasnilo, da je *Paedomachia* pripravljena za rabo v jezuitski gimnaziji, *In usum gymnasiorum Societatis Jesu*. Ta učbenik so natisnili v Augsburgu, oz. *Augustae Vindelicorum*, *apud Davidem Francum*, 1616, avtor ni znan.

79 *Aesopi Fabularum selectarum Pars prima*: izgleda, da so mnogi natisi v teh stoletjih uporabljali enak naslov; zaenkrat ni bilo najti digitalizirane verzije z enakim oblikovanjem strani prav te naklade. Glede na dostopne podatke se zdi, da bi z naslovom *Aesopi Fabularum selectarum Partes duae: GraecoLatinae* prišli v poštev izdaji iz leta 1606: Ingolstadt, Adam Sartorius in 1618: München, Hertsroi.

Knjižni blok (128 x 73 mm) je šivan na tri enojne galunske vezice, ki so nalepljene na kartonasto platnico in so prekrite s papirjem, zavezovalnih trakov ni bilo. Za prekritje kartonastih opor so uporabili zgornji del folija, kjer je napisana liturgija za veliki petek. Rokopis je bil velik, besedilo je teklo v dveh stolpcih, pri čemer je en stolpec širok 70 mm, vmesni, delilni prostor pa 16 mm, kar pomeni, da je bila širina pisnega polja približno 156 mm. K tem dimenzijam lahko dodamo še podatek o zgornji margini s presenetljivimi 50 mm, ena od stranskih margin (verjetno notranja), pa meri 48 mm. – Pergametni folij so položili na kartonaste opore tako, da je levi stolpec besedila – pisan z rdečilom – nameščen na hrbtno platnico in gre besedilo čez hrbtišče, na stiku med hrbtiščem in sprednjo platnico je prazen vmesni stolpec, kjer so poškodbe najresnejše, ker je pergament ponekod pretrgan. Na sprednji platnici je del desnega stolpca, napisan s črnilom. Ves fragment meri – skupaj z zavihki na notranjo stran platnic – 162 x 207 mm. Zrcala ni mogoče določiti, ponekod so ohranjene s svinčnikom narisane vodoravne in navpične, naslonilne črte.

Videti je 11 vrstic besedila, vsaka vrstica je visoka 9,5 mm; to je začetek liturgije z uvodno rubriko in prvim berilom. Prebrati je mogoče samo del besedila, saj so poškodbe prehude, vendar odlomki iz apostolske vere kot npr. *Et resurrexit tertia die secundum scripturas* … potrjujejo vsebinsko opredelitev.

Pergament izvirnega rokopisa je bil lep in še vedno se je ohranila žametasto mehka površina. Zdaj je fragment površinsko poškodovan, je obdrsan, ima luknje in madeže. Besedila z rdečilom skorajda ni mogoče brati, oblika črk je razvidna samo na sprednji platnici, kjer je črnilo dovolj kakovostno, da je videti oblike nekaterih črk. To je *textualis gothica formata*, ki se je oblikovala že v sredini 14. stoletja in se je za liturgične rokopise obdržala več desetletij;[80] z majhnimi slogovnimi razlikami je bila prisotna v večjem delu avstrijskih, nemških in čeških pokrajin. Pisava je nedvomno slikovita in ni zlahka čitljiva, mimogrede je mogoče zamenjati dve črki *in* (bodisi samostojni kot beseda bodisi kot del besede) z eno črko *m*, vse povezujejo

80 Če primerjamo zapis na tem liturgičnem fragmentu s pisavo v rokopisih t. i. pontifikalne skupine, Maribor, Nadškofijski arhiv, Mss. 3, 4, 5, 6, 7, 9, 19, je je povezava z bistvenimi značilnostmi očitna. Golob, *S črnilom in zlatom* (2017), str. 248–257. Za vpliv kaligrafirane knjižne gotice na tiskane knjige in hkratni prevzem knjižnega slikarstva gl. Cox-Indestege, The »Gnotosolitos«, str. 27 in dalje.

enako zašiljeni vrhovi (*e, c, n, m*), zgornji nastavki črk so oblikovani kot rombi, na spodnji črti pa zaključki niso vedno kvadrangule. Črka *o* je vedno šeststranična, enako *uncialni d*. Vsekakor ima črka *i* rombast zaključek na vrhu in peti, *uncialni d* ima na levi vertikali kar dva zobca, črka *v* se pričenja z dvigajočo se potezo, ki je lasno tenka. Visoka stebla (*b, l*) so na vrhu ravna ali malce poševno oblikovana, *dolgi s* pa ima krepak lok, ki se v povezavi s črko *t* (ki je prav tako zelo visoka) pokaže kot inventivna ligatura. Črka a ni vedno enako oblikovana, vendar prevladuje oblika, kjer je spodnje oko precej večje od zgornjega, ki se z lasno tenko poteze nasloni na spodnjo okroglino, črka *g* ima izrazito trikotno zanko in je glede na obliko zelo blizu nizkemu *s*. – Pisava je blizu rokopisu iz Kremsa, natančneje kodeksu z besedili *Nove zaveze*, ki je datirana 1333/1334: bolj kot rombi na vrhu minimov – na peti so pogostejše ukrivljene odstavne črtice – je stična točka oblikovanje črke *a*, pri katerem se desna naslonilna črta podobno upogne in s koničastim stikom nadaljuje v vodoravno potezo zgornjega očesa, enako je zaključen tudi lok na črki *g* in vrhovi na steblih črk *l, b,* prav tako je kratek lok na *dolgem s*. Rokopis iz Kremsa je slogovno zelo blizu in ustrezna časovna opora, v njem je videti starejšo obliko pisave na tem fragmentu.[81] Nekatere paleografske značilnosti so ohranile svoje osnovne poteze in tu je dobra primerjava tudi *Biblija* iz samostana Sekava, ki pa že sega v zgodnje 15. stoletje.[82]

10. GS 654
Misal. Avstrijsko-južnonemško delo, pozno 14. ali zgodnje 15. stoletje

Na vrhu hrbtišča je s širokim peresom napisano *Aphthonii Progymnasmata*; avtor in naslov dela sta napisana na delu folija, ki leži čez hrbtišče in tam so delno zbrisali s črnilom napisane besede, ne pa tudi tistih z rdečilom.

81 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1174, kat. 120, sl. 366–376; rokopis z izrazitimi rombi na minimih je tudi nižjeavstrijsko delo, ibid., ÖNB, Cod. 1586, kat. 119, sl. 364.
82 Prim. Beier, *Illuminierte Handschriften 1400 bis 1550*, Cod. 39, sl. 621–624.

Na peti hrbtišča je oranžna etiketa in na njej signatura, napisana z belo barvo, *H. 221*. Signatura licejske knjižnice, *654. I. L. b*, je napisana na notranji strani sprednje platnice. Knjiga je v kratkem času zamenjala več lastnikov, katerih imena so napisana, povečini pa prečrtana ali izbrisana na notranjih straneh sprednje in zadnje platnice. Pred tiskano naslovnico je znana roka knjižničarja v avguštinskem samostanu napisala ustaljeno besedilo lastniškega zaznamka: *Est conventus D. Josephii fratrum Eremit. Discalc. S. Augustini Labac. 1675*.

Avtor, Aphthonius Antiochenus, je bil grški retor, živel je v 4. stoletju pr. n. št., njegovo delo *Progymnasmata* pa je bilo splošno razširjeno najprej po ozemlju rimske države, pozneje pa v tistih samostanih, kjer so gojili znanje grščine in oblikovanja zapisane in govorjene besede. Delo je bilo cenjeno kot učbenik, ki je nazorno razlagal retorične zakonitosti, probleme in primere, pa tudi literarne zvrsti in pomembne avtorje z grškega ozemlja.[83] Zlasti v 16. in 17. stoletju se je zvrstilo dosti natisov, vendar prevedenih v latinščino, tako da naslov dela spremlja v podnaslovu zapisan podatek: ... *partim a Rodolpho Agricola, partim a Ioanne Maria Catanaeo latinitate donata, cum scholiis R. Lorichii* – to je bil do 19. stoletja najbolj zanesljiv prevod, delo pa odličen priročnik tako za javne nastope politikov kot oblikovanje pridig. Pričujoči izvod GS 654 so natisnili leta 1623 v Benetkah; na naslovnici piše *Apud Ghirardum de Imbertis*.

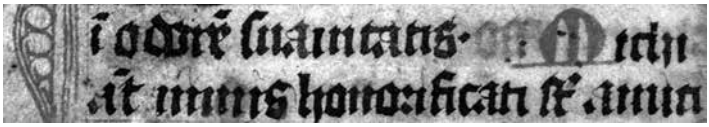
Knjižni blok (138 x 74 mm) je dobil kartonaste platnice, tenek karton je trd in na notranji strani polepljen s papirjem. Dve enojni galunski vezici sta prekriti s papirjem, sprednjega spojnega lista ni, prav tako ni kapitalskih obšivov; zavezovalne trakove so odrezali. Knjiga je morala služiti številnim bralcem, ker je površina pergamentne prevleke zelo umazana in površinsko poškodovana, tako da so črke povsem izginile. Platnice so nekoliko večje od knjižnega bloka in uporabili so zgornji del pergamentnega folija, kjer je videti tudi tri lombarde v rdeči in modri tinti, ki niso okrašene, vse so visoke 17 mm. Fragment kaže, da je bil rokopisni kodeks precej velik, saj je en pisni stolpec širok 83 mm (vmesni stolpec pa 18 mm), tako da je pisno polje merilo v širino približno 184 mm; vrstice so visoke 8,1–8,3 mm, ohranilo se jih je 16. Velikost fragmenta, ki prekriva

83 Prevod v angleški jezik: *Aphthonius Progymnasmata* (umass.edu).

obe platnici in ima široke zavihe na notranjo stran platnic, je 180 x 250 mm. Oblikovanje črk – to je *gotica formata* – in zaobljene lombarde sicer povedo, da je bil *Misal* izdelan v slogu nemških pisnih šol proti koncu 14. ali v začetku 15. stoletja, ker pa je fragment zelo poškodovan, ni mogoče zapisati natančnejše opredelitve.

11. GS 715

Misal, sanktoralni del za sv. Andreja, Nikolaja in Zenona. Dunajsko rokopisno okolje, ok. 1400 in v sredini 15. stoletja

V drobno knjižico se je na notranji strani sprednje platnice najprej podpisal neki *Isaias Czallius Rhetories*, a so njegovo ime prečrtali in naslednji podpis pravi: *Audiosus. Anno Domini .I.6.0.8.* Na okrogli etiketi je zapisana signatura iz licejske knjižnice, *I. L.715.c.* Eden od zgodnjih lastnikov je na hrbtišču knjižice napisal *Homerus*. – Naslovnica je natisnjena v grškem in latinskem jeziku ter sporoča, da so natisnjeni četrti, peti in šesti spev Homerjeve *Iliade* v grškem jeziku, ki so sproti razloženi v latinščini: vsaka stran je razdeljena v dva stolpca, notranja sta vselej namenjena grškemu izvirniku, zunanja pa pojasnilom v latinskem jeziku. Knjigo so natisnili v Ingolstadtu pri Davidu Sartoriju leta 1594.

Knjiga je tenka, ima le 85 strani, bila je malo v rabi, ker se platnice stežka odpirajo. Pole so šivane na dve galunski vezici, ki ju vidimo na stiku med hrbtiščem in platnico, konci vezic so na notranji strani platnic prekriti s papirjem. Tenek karton je na notranji strani najprej polepljen s popisanim papirjem (gosta in majhna pisava seva skozi papir in namiguje, da gre za pismo), ki je prekrit z vrhnjim belim papirjem; to je zunanji list prve in zadnje natisnjene lege in ima vlogo spojnega lista. Knjižni blok meri 150 x 98 mm, hrbtišče približno 7 mm, platnice so nekaj milimetrov večje.

Za prevleko so vzeli zgornji del rokopisnega folija, ki je zavihan in zalepljen na notranji strani platnic; z zavihki vred meri pergamentni frag-

ment 280 x 258 mm. Prvotni *Misal* je bil napisan v dveh stolpcih, še vedno je videti s tenko potezo narisane navpičnice, tako da je en stolpec širok 78 mm, vmesni stolpec 16 mm, pisno polje je široko približno 172 mm. Izmeriti je mogoče tri margine: zgornjo, ki je z zavihki vred visoka 36 mm, zunanjo, ki je zdaj na levi strani in meri 45 mm, notranja pa je z zavihi široka 36 mm. Videti je 17 vrstic, visokih 7,8 mm.

Tako kot je skrbno oblikovana rokopisna stran, se enaka pozornost kaže tudi v pisavi, ki je lepa in enakomerna, kakor je bilo običajno za liturgične rokopise: knjižna gotica ima izrazite kvadrangule, vpadljiv je videz enakomernega paličastega vzorca, kjer so povezave med posameznimi minimi slabo vidne, mogoče tudi zaradi površinske obrabe. Tako pisava kot okras inicial sta blizu rokopisom iz iztekajočega se 14. stoletja in prvih desetletij 15., ko je bila v dunajskem okolju vodilna Delavnica dvornih knjižnih slikarjev – Hofminiatorenwerkstatt – in so z velikim zamahom nastajali odlični in bogato poslikani rokopisi, ki so jih prepisali številni kopisti. Čeprav so ti dunajski rokopisi datirani v sorazmerno kratko obdobje med 1390 in 1410, je v njih zaznati več različnih osebninh slogov in razlik v oblikovanju črk. Na fragmentu vidimo, da je črka *a* napisana tako, da je desna poteza bodisi ravna ali nekoliko upognjena, da ima na stiku med to navpičnico in vodoravno črto, ki gre na levo, pogosto konico, ta črta se dvigne v zlomljeni lok in se s tenko potezo dotakne spodnjega očesa ali pa tudi ne. Povsod je najti koničaste vrhove (*a, e, g, n, m, o* itd.), tudi na temenih *dolgega s*. *Kratek r* je v sredini besede zapisan kot znamenje, sestavljeno iz dveh, na konico postavljenih rombov, *uncialni d* ima zelo kratko hasto, črka *g*, kjer se navpična poteza pričenja s trnom, ima žličasto odprto zanko. Vrhovi visokih stebel so bodisi ravni bodisi nekoliko žličasto posneti. – Take lastnosti pisave so zelo blizu slogu enega od prepisovalcev v dunajski dvorni delavnici, ki je sicer črko *a* napisal z dvema očesoma, a razlik skorajda ni.[84] Njegovo delo je datirano med 1390 in 1395.

O estetiki celega rokopisa ne moremo govoriti, sta pa že ta fragment poudarili dve dvobarvni lombardi: iniciala *M(inimis)* je modra, brez nitastih izrastkov visoka 27 mm. Nitaste poteze se na zgornjem robu

84 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II,* Dunaj, ÖNB, Cod. 1872, kat. 32, fol. 133v, barvna sl. 27. Pisava je blizu enemu od prepisovalcev, ki ga stroka hipotetično umešča v krog rokopisnikov iz kartuzije Gaming.

nekoliko zasučejo, padajoče niti pa bogatijo solzičaste tvorbe, ki so – tako kot telo iniciale – zapolnjene z velikimi, tesno postavljenimi brsti. Iniciala *S(anctores)* na sprednji platnici je manj imenitna, a ima ob dolgih nitastih potezah prav tako brstna polnila in izrastkom ne vidimo konca. Ta iniciala pripada svetniškemu delu *Misala* in vsaj delno lahko preberemo besedila, ki se nanašajo na sv. Andreja, Nikolaja in Zenona. – Ker je posebej v 15. stoletju veliko inicial, ki imajo v obstranskih ali notranjih poljih vzorce, sestavljene iz velikih brstov, se zdi, da je treba upoštevati, da je florator dodal enobarvne iniciale nekaj desetletij potem, ko je bilo besedilo prepisano.[85] Res se je prav v dvorni miniatorski delavnici že ok. 1400 vzcvetel risarski okrasni slog, ki je iniciale in iz njih izrastle obrobe – te pa so se spustile čez višino vse strani – uveljavil kot sicer monokromne, vendar fantazijsko presenetljive poudarke. Ok. 1402 se je – nemara v okviru dunajskih rokopisnih ateljejev – izoblikoval kar baročno bogat slog z izboklinami, rozetami in kapljičastimi slapovi. Estetika tako poudarjenih inicial je zaznamovala poznejša desetletja: na Dunaju je bilo najti zelo duhovito okrašene iniciale že ok. 1435,[86] v sredini stoletja pa tudi kapljičaste, zaobljene detajle, ki se se prilepili na zunanje strani inicial. Tako za pisavo kot inicialni okras lahko rečemo, da gre za delo dunajskih, mogoče tudi širše upoštevanih nižjeavstrijskih rokopisnih mojstrov.[87]

85 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II,* Dunaj, ÖNB, Cod. 174, ok. 1400, kat. 38, fol. 36v, sl. 210, fol. 3v, sl. 218; v poenostavljenem slogu in z nešolano risarsko potezo Cod. 3754, ok. 1398, kat. 42, mogoče južna Bavarska ali Nižja Avstrija.

86 Hranitzky in dr., *Mitteleuropäische Schulen V,* Dunaj, ÖNB, Cod. 4828, ok. 1435–1440, kat.130, fol. 6r, sl. 491.

87 Hranitzky in dr., *Mitteleuropäische Schulen V,* Dunaj, ÖNB 5382, sredina 15. stoletja, kat. 136, fol. 130v, sl. 497, fol. 182r, sl. 500, fol. 192r, sl. 501 itd. Ibid., Dunaj, ÖNB 3950, ok. 1448, kat. 168, sl. 623.

12. GS 716

Misal, votivne maše. Severnoitalijansko delo po 1400; inicialni okras avstrijskega sloga iz sredine 15. stoletja

Knjižica z Isokratovimi besedili je bila najprej v zasebni lasti, kar nakazuje na vrhu hrbtišča rjava nalepka z napisom *Isocrates*; pod njo je okrogla etiketa licejske knjižnice *716.I. L. c. 2b*. Naslovnica sporoča podatke: *Isocratis. Orationes ad Demonicum, et Nicocles et Evagoras cum interpretatione latina*; delo je bilo natisnjeno v Ingolstadtu pri Adamu Sartoriju leta 1603. Isokrates, ki je umrl leta 338 pr. n. št., je uvrščen med deset najznamenitejših atiških govornikov in v Atenah je imel šolo govorništva. Močno je vplival na poznejši razvoj te veščine, bil pa je tudi odličen avtor: mnogo razlogov, da je bil eden ključnih avtorjev v evropskih šolah od sredine 14. stoletja dalje. Znanih je deset Isokratovih govorov, v tej knjižici so trije.

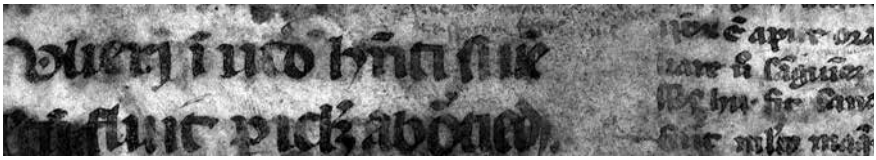
Knjižni blok, ki ima 133 strani, je majhen: meri 148 x 98 mm, hrbtišče pa 10 mm. Platnice so kak milimeter večje, tiskano besedilo je šivano na dve galunski vezici, platnice so iz tenkega, a precej trdega kartona, ki so na notranji strani prelepljene z belim papirjem, kar sta tiskarski predlist in zalist, torej knjigoveški strukturni povezavi. Galunski zavezovalni trakovi so odrezani.

Pergamentni fragment je mehak,[88] ne svetlo rjava ne rdeča tinta se nista dobro sprijeli in kljub temu, da je zapis lep in skrben, je tinta slabe kakovosti. Za prevleko so uporabili spodnji del folija iz *Misala*. Na njem je videti v dveh stolpcih zapisanih deset vrstic besedila; vrstice so visoke 7,4 mm. Širina posameznega stolpca je 78–81 mm, vmesnega stolpca pa 18 mm. Rokopis je moral biti lepo delo precej velikih dimenzij, spodnja margina je z zavihki na notranjo stran platnic visoka kar 86 mm. Cel fragment meri – z upoštevanjem zavihov – 182 x 245 mm.

88 Na spodnjem robu hrbtne platnice je stara poškodba; je okrogla in take po navadi povezujemo s posledicami ran, ki jih je žival utrpela zaradi ognojka. Luknja je sicer zaceljena, vendar je podložena s kosom pergamenta in ta restavratorski poseg je preprečil, da bi se robovi poškodbe razprli.

Pisava je poznogotska rotunda, ki se je prek bolonjske in padovanske univerze uveljavila v velikem delu severne Italije; zaradi množice študentov in (obveznih) kodeksov s pravnimi vsebinami je vplivala na razvoj pisave v širšem srednjeevropskem okolju. Prav v predpisanih pravnih delih kot so Justinijanov *Corpus iuris civilis*, vse knjige papeških *Dekretalij* ipd., je rotunda postala splošno prisotna. Pisava na tem fragmentu pripada času po 1400, v dveh inicialah (*I* in *D*) je mogoče prepoznati avstrijsko-južnonemško poreklo: polnilo v notranjosti in na zunanjem inicialnem polju kaže vzorce iz velikih, mandeljasto šilastih brstov, zunanji nitasti okras je skromen. Odlično oblikovana pisava in skrbno okrašeni iniciali se ujemajo z namenom besedila, gre za votivne (Marijini posvečene) maše oz. molitve.

13. GS 719
Hipokrat: Aforizmi. Komentarji. Avstrijski prostor, več delovnih faz, po 1250

Knjižica, natisnjena v Mainzu pri Joannesu Schöfferju julija 1530, ima času primerno dolg naslov: *Plutarchi Chaeronensis opuscula quædam longe utilißima quorum catalogum in sequentis pagellæ elenchoreperies*. Vsebina je bogata, Plutarhovemu nagovoru cesarju Trajanu sledi skoraj dvesto strani življenj znamenitih mož, na straneh 225–228 je vrinjena *Epistola Bilibaldi*, torej pismo, natančneje hvalnica Wilibalda Pirckheimerja, ki slavi opatico samostana klaris v Nürnbergu, njegovo sorodnico, pozneje so dodani Pirckheimerjevi komentarji Na Plutarhovo delo, prav na koncu pa je Plutarhovo besedilo *De claris mulieribus* v prevodu florentinskega klasičnega filologa Alamana Rinuccina.[89] Knjižica ima 364 strani, knjižni blok meri 147 x 98 x 25 mm.

89 Gl. https://archive.org/details/ita-bnc-in2-00000878-002. Prvotisk: Benetke: Bernardino die Vitali, 1498.

Pred knjižnim blokom je bakrorezna naslovnica in okvir ponavlja motive iz Plutarha, ki so interpretirani z vidika 16. stoletja. Na arhitrav je sredinsko postavljena plitka posoda, levo in desno ležita operutničena dečka, ki prek roba arhitrava obešata napisni tabli, pod gredo je groteska z volovsko lobanjo. Stebra na obeh straneh sta nadomestili dve moški osebi: na levi se h golemu moškemu steguje deček in ga vleče za brado, obstranski napis *DIONI* govori o detajlu iz Dionizovega mita. Na desni strani je gol mlajši moški z lovorjevim vencem, čez roko je ogrnil dekorativno blago. Na spodnjem prečnem polju leži pod plitkim obokom gola Kleopatra (napis *CLEOPA*), v dojke sta se ji zagrizli kači; v ozadju je morje in ladja z razpetimi jadri. – Bakrorezna kompozicija je dobro grafično delo, podobe v okvirju pa se izražajo v svobodni interpretaciji antičnih vsebin.

Na hrbtišču je ostala stara pravokotna etiketa, čez katero so nalepili okroglo, značilno za licejsko knjižnico: *719. I. L. c. 2*. Pergamentni folij je položen čez knjižni blok tako, da teče prazen delilni stolpec med obema besedilnima stolpcema vodoravno prek obeh platnic in na hrbtni platnici je dodan vpis *Plutarchi Opuscula No 3*. Iz teh podatkov zaenkrat ni mogoče razbrati osebe vpisovalca oz. naslova knjižnice.

Pergament, uporabljen za prekritje knjižnega bloka, je zdaj naguban, potemnel, kar je posledica izpostavljenosti vlagi, in zaradi mokrote so se nekatere besede odtisnile na svetlem predpapirju. Te poškodbe so vplivale tudi na čitljivost Hipokratovega besedila. Mokrota je poškodovala tudi knjižni blok, zlasti spodnje dele listov ob hrbtišču; najizrazitejše poškodbe so na listih od 130 do 190.

Folij je šivan čez tri galunske vezice, vendar sta zgornji dve pretrgani in samo spodnja še zagotavlja stik knjižnega bloka in ovitka; na notranji strani so prosti končiči vezic všiti v kapitalska zaključka. Knjigo so zavezovali s satenastimi trakovi: vozli so bili na zunanji strani platnic, nato so se v dolžini 7 mm pretaknili na notranjo stran in se ob robu platnice spet vrnili na zunanjost. Zdaj so odstriženi.

Platnice so enoslojne: uporabili so en pergametni folij, ki so mu robove – segajo tudi več kot 10 mm čez knjižni blok – zavihali na velikost tiskanega bloka. Verjetno je to bila samo začasna vezava, zavihani robovi niso enakomerni; rob pri zavihu na zgornjem robu teče tako poševno, da znaša razlika 11 mm, pri spodnjem pa 8 mm. Pergamentni fragment meri – razgrnjen v

celoti – 184 x 340 mm.[90] Rokopis s Hipokratovimi *Aforizmi* je bil velik, višji od 340 mm; vsak besedilni stolpec je bil širok 72 mm, vmesni prosti stolpec pa 14 mm, prvotna zgornja margina je prirezana na višino 30 mm, spodnja je skrajšana na 60 mm. Na zavihanem delu ovitka je napisana številka 36 in je preostanek prvotne foliacije.

Na ovitku je videti vsaj pet različnih pisav: naslovi aforizmov so napisani v zaobljeni teksturi, vrstična višina je približno 10 mm; Hipokratovo besedilo je tudi napisano v knjižni gotici z vrstično višino 5,4 mm; naslednji dve pisavi pripadata bralcema: pripisi na zgornji in spodnji margini so v kurzivi s številnimi okrajšavami in vrstice so v povprečju visoke 3,5 mm, v medstolpičnem prostoru pa so pripisi oz. komentarji v lepi in drobni bastardi, visoki 2,2 mm. Prepis je skupaj s standardnimi razlagami in osebnimi komentarji lahko nastal samo v okolju, kjer je bilo Hipokratovo besedilo del poglobljenega študija, ki pa v 12. in zgodnjem 13. stoletju ni potekal samo na univerzah,[91] ampak tudi v velikih samostanih, kjer so posvetili pozornost medicini.

Naslovi posameznih aforizmov so napisani v knjižni gotici, ki ima nekatere posebnosti in jo Kirchner imenuje *textualis gothica primitiva*,[92] torej gre za pisavo, ki ima oblike iz pozne romanike, a hkrati je dosti zgodnjegotskih oblik. Bistvene vizualne lastnosti jo zaznamujejo z jasno ločitvijo črk, kar je še karolinško-romanski princip; razlike med potezami s tenkim in širokim delom pisala sicer vidimo, vendar to še ni v gotiki prevladujoč kontrastni videz zapisa. To ni slog pisanja, ki bi bil prisoten kratko obdobje. Zaradi poškodovane površine fragmenta in posledično slabe ločljivost črk se je treba opreti na tisto, kar je jasno vidno in to je črka *a*, kjer se desna naslonilna črta brez zaloma nadaljuje v lok nad spodnjim očesom, poteza pa izzveni v lasno tenki padajoči vijugi. Tako oblikovane črke *a* imajo številni rokopisi iz srednjeevropskega prostora in med zgodnejšimi odličnimi primeri so rokopisi iz Avstrije.[93] – Tudi besedilo *Aforizmov* je iz približno tega časa,

90 Upoštevala sem sredinske vrednosti zavihov.

91 Ob znameniti medicinski fakulteti univerze v Salernu so bila predavanja in vaje iz medicine dosegljiva na univerzah v Bologni (1088), v Parizu (1150), Oxfordu (1167), Montpellieru (1181) in Padovi (1222).

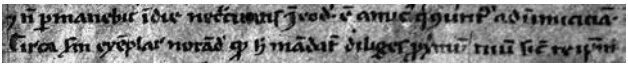
92 Kirchner, *Scriptura gothica libraria*, primer je vzet iz rokopisa: Engelberg, Stiftsbibliothek, Cod. 14, ok. leta 1197/1198, fol. 20v, sl. 7.

93 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod 1172, avstrijsko delo, nemara iz Kremsa, kat. 27, sl. 94, zadnja četrtina 13. stoletja; opredelitev: str. 65 in dalje, zlasti 74–75.

verjetno ok. 1250. Nekateri rokopisi iz samostanov Vorau, Admont, Rein iz sredine 13.stoletja kažejo skupno pojmovanje v oblikovanju črk in glede na vsebino bi ne bilo presenečenje, če bi se izkazalo, da so rokopis prepisali v Admontu.[94]

Na fragmentu so zapisani Hipokratovi *Aforizmi*[95] od 35.–39. verza v 5. poglavju. Besedilo se glasi: *Mulieri in utero habenti si venter multum fluit ... - ... Mulieri in utero habenti si [altera] maxilla gracillis fiat geminos [habenti] alterum abortiet si quidem dex[tera...].*[96] O literarni kakovosti teh razlag (o nosečnosti) ne moremo govoriti, so pa njegove misli neposredne, očitna je želja razložiti zdravstvena stanja in pomagati.

14. GS 893
Teološko delo. Avstrijski prostor, prva polovica 13. stoletja

Knjigo Valerija Maksima *Facta et dicta memorabilia, Libri novem*, je leta 1605 natisnil Adam Sartorius v Ingolstadtu. Mesto je kot ugledno središče tiskarstva zaživelo zlasti potem, ko se je leta 1526 sem preselil Peter Apian, Sartorijeva tiskarna pa je uživala ugled zaradi kvalitetnih natisov številnih knjig, ki jih je potrebovala predvsem tamkajšnja univerza.[97] To zgodovinsko delo – Valerij Maksim je zbirko zgodovinskih anekdot napisal v pomoč svojim sodobnikom, zlasti retorjem – je v poznejših stoletjih prav gotovo spadalo med knjige, ki so bile potrebne študentom na univerzi in so imele bralce tudi drugod.

94 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, Vorau, Cod. 303, fol. 9r, kat. 266, sl. 29; Vorau, Cod. 33 (ki je nemara delo iz Admonta), fol. 175r, kat. 215, sl. 41.
95 V angleškem prevodu: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus.
96 Besedilo je identificiral Franz Lackner, znanstveni sodelavec Avstrijske akademije znanosti (Komisija za raziskovanje pismenstva in knjižne kulture v srednjem veku), v času bilateralnega raziskovalnega projekta, ki sta ga podprli Slovenska akademija znanosti in umetnosti ter Österreichische Akademie der Wissenschaften (Slovenski in avstrijski srednjeveški rokopisi v slovenskih in avstrijskih knjižnicah in arhivih).
97 Stalla, *Der Ingolstädter Buchdruck*, str. 17 in dalje.

Knjižni blok je dobro ohranjen, meri 152 x 97 mm, hrbet, ki je raven, pa 32 mm; knjiga šteje 495 strani. Šivan je na tri vezice, ki so brez posebnih poškodb, zavezovalni trakovi so odstranjeni. Platnice sestavljajo obrezani pergametni bifolij, ki je na notranji strani polepljen s papirjem in papir je ovit okoli prve in zadnje papirne lege. Na sprednji notranji strani je nalepljen izrezek lista z natisnjenim kardinalskim grbom, ob naslovu je podpis enega od lastnikov: *Ex libris Jo: Wolfgangi König*.

Pergamentni fragment je čez knjižni blok položen tako, da tečeta notranji margini po sredini hrbtišča; bifolij je moral biti zunanji v svoji legi, ker so knjigoveške zareze izrazite, dolge, da so presekale vse pergamentne folije. Na vrhu je pravokotna nalepka z imenom Valerija Maksima iz časov, ko je bila knjiga uvrščena v neko zasebno knjižnico, okrogla nalepka licejske knjižnice pa sega delno čez njo in stara signatura *I. M. 893. b.* je dobro ohranjena; ponovno je napisana na notranji sprednje platnice. – Bifolij je zgoraj odrezan tik nad prvo vrstico in zato ni mogoče vedeti, kako visoka je bila zgornja margina, spodaj pa je knjigovezov nož zarezal v besedilo. Ohranilo se je 38 vrstic besedila in ob strani so vbodi za naris vodoravnih črt, tako da je višina vrstic 3,8–4,0 mm. Videti je tudi tenko risane navpičnice za levo in desno naslonilo ter vodoravne črte. Besedilo teče v dolgih vrsticah (približno 98–102 mm), izmeriti je mogoče še notranjo margino, ki je široka 9–10 mm. Na dimenzije knjižnega bloka obrezan bifolij nima zavihov in meri v celoti 152 x 226 mm.

Pisava ima poteze prehodnega sloga iz romanike v gotiko in na pogled prevladuje videz v kvadratno osnovo vstavljenih črk, ki s tem ohranjajo svojo samostojnost in povezovanje v jasno ločene besede ne pride vedno do izraza. Pri črkah *m* in *n* se minimi končajo na črti in le izjemoma je zadnja navpičnica nekoliko potegnjena navzgor, vendar znotraj besede nima značaja odstavne poteze. Pri črki *e* prevladuje veliko oko in je leva poteza nekoliko nagnjena, tudi *a* ima v starejšem slogu veliko oko in desna poteza ni niti dosledno poševna niti navpična. *Dolgi s* se le izjemoma spusti za malenkost pod vodoravno črto, lok pa je predvsem ravna, kratka poševnica. Črka *g* je videti kot osmica, z zaprto zanko, *d* pa nastopa sicer v obeh oblikah, a prevladuje uncialni nad t. i. karolinškim *d*. – Primerjava z rokopisi iz avstrijskega in južnonemškega prostora kaže, da bi fragment smeli datirati v prva desetletja 13. stoletja. Kot primerno paleografsko vzporedno delo

bi lahko navedli delo iz admontskega skriptorija iz časa okoli ali kmalu po 1197,[98] pri čemer se je v Admontu podoben slog ohranjal še nekaj časa. Na drugi strani pa značaj zapisovanja – ločevanje črk in njihova škatlasta struktura – dovoljuje vprašanje, ali ne gre za delo, ki je nastalo v neki manjši skupnosti, podobno kot velja za rokopis iz gornjeavstrijskega (?) okolja, katerega datacija se bliža sredini 13. stoletja.[99]

Vsebina tega fragmenta se izmika natančni opredelitvi. Kakor je ugotovil Franz Lackner, je na spodnji polovici folija na hrbtni strani mogoče prebrati daljši odlomek iz pridige Bernarda iz Clairvauxa k Visoki pesmi,[100] v katero so vpletene besede iz 2. pisma Korinčanom in iz Eklezijasta. Na sprednji strani pa temeljno besedilo aludira na drugo zapoved, kar bi pomenilo, da je šlo za širše zasnovano teološko delo ali pa za sestavljen kodeks z različnimi spisi teoloških vsebin.

98 Fank, *Catalogus Voraiensis*, str. 22: Cod. 33 (olim CXI), fol. 175r: rokopis, ki je admontsko delo, je sestavljen iz 44 vsebinskih enot in zadnja je *Chronica summorum pontificum et imperatorum usque ad annum 1197*. Ta stran je objavljena v katalogu datiranih rokopisov v štajerskih knjižnicah izven univerzitetne knjižnice v Gradcu: Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark bis 1600*, sl. 41.

99 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 876, sredina 13. stoletja, Gornja Avstrija, kat. 4, sl. 20 in 22.

100 Bernadus Clarevalennsis, PL 183, stp. 860 D: Sermones XVIII in Cantica: *...cui firma satis propria salus nondum est, cui charitas adhuc aut nulla est, aut adeo tenera atque arundinea, quatenus omni flatui cedat, omni credat spiritui, omni circumferatur vento doctrinae; imo cui charitas tanta est, ut ultra mandatum quidem diligas proximum tuum plus quam teipsum: et rursum tantilla, ut contra mandatum favore liquescat, pavore deficiat, perturbetur tristitia, avaritia contrahatur, protrahatur ambitione [stp. 0861A], suspicionibus inquietetur, conviciis exagitetur, curis evisceretur, honoribus tumeat, livore tabescat: tu, inquam, ita in propriis teipsum sentiens, quanam dementia, quaeso, aliena curare aut ambis, aut acquiescis? Sed enim audi quid consulat cauta vigilque charitas. Non quod aliis, inquit, sit remissio, vobis autem tribulatio, sed ex aequalitate (II Cor. VIII, 13). Noli nimium esse justus (Eccle. VII, 17). Sufficit ut diligas proximum tuum tanquam teipsum*.

15. GS 899
Misal. Srednja Vzhodna Evropa, med 1317 in 1333

Rokopisni fragment so uporabili kot mehke platnice čez natisnjena Salustijeva dela: *C. Salustii Crispi Coniuratio Catilinae et Bellum iogurtinum. Fragmenta. Eiusdem Historiarum, è scriptoribus antiquis ab Aldo Manutio, Pauli F. collecta*. Knjiga je bila leta 1616 natisnjena v Benetkah: *apud Ioan: Ant: Iuliano.* Na zadnjem listu je zapisano: *Corettore appreciato: Il signor Camillo Neri* in tako poudarjeno ime korektorja ni vsakdanje. Na prvih listih so podpisi lastnikov, njihova imena so poznejši temeljito prečrtali in dodali svoja. Glede na velikost knjige, intenzivno rabo in sledove različnih bralcev se zdi, da je bila knjiga s Salustijevimi besedili namenjena piljenju latinskega jezika.

Pergamenti ovitek je podlepljen s kosi različnih tiskov, ki so močno poškodovani. Prilagodili so ga velikosti knjižnega bloka (137 x 98 mm) in ga ob vseh straneh upognili; z zavihki vred meri fragment 168 x 234 mm. Hrbet je nekoliko okrogljen, knjižni blok je šivan na tri konopljene vezice, zavezovalni trakovi so odstranjeni. Ohranjen je večji del enega folija, pergament pa je kljub odmaknjenemu času in uporabi še vedno čvrst. Na fragmentu je videti en pisni stolpec po vsej širini, to je 152 mm, zunanji prosti rob meri 34 mm, notranji je prerezan, zgornji pa meri skoraj 35 mm. Videti je 14 vrstic z višino 8,7–9,0 mm, besedilo je zelo zgoščeno napisano, zrcala ni mogoče določiti, čeprav je najti sledove vodoravnih črt. O prvotnih dimenzijah kodeksa bi lahko samo ugibali, ni pa izključeno, da je šlo za rokopis, ki je imel kot *Misal* ali *Lekcionar* mesto na bralnem pultu neke cerkve, na kar namigujejo velike dimenzije ohranjenega besedila in skrbna izdelava.

Natančnejša opredelitev vsebine oz. vsebinskega odlomka ni mogoča, ker je zunanjost platnic zelo poškodovana in umazana, prebrati je mogoče imena Janeza, Petra in Pavla ter zaradi občasno čitljivih besed je mogoče

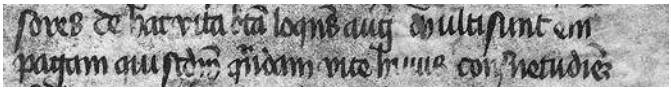
reči, da gre za *Misal*. Pisava je knjižna gotica, črke so sorazmerno ozke, učinkujejo škatlasto in sledijo oblikovnemu načelu, da so črke na temenih koničene, poteze zapirajo črke v sklenjene strukture: tako sta si v osnovi podobni črka *g* z dvignjeno zanko in črka *nizek* ali *kratek s*, saj se obe bližata vozlasti obliki, ki ni daleč od osmice. Značilna je dosledna raba *uncialnega d*, prav tako oblikovanje črke *a*, kjer se zgornja linija zapre do spodnjega očesa, vrhovi stebel so za črke *b, h, l* mehko, žličasto upognjeni navzdol. Ožena gotica ni izjema, velikokrat so se zanjo odločili, ker je oblikovno poudarila zgoščenost zapisa. V bližnjem prostoru Avstrije, Češke in Moravske je najti pahljačo rokopisov s podobno paleografijo in oblikovanimi stranmi, vendar je od roke posameznega prepisovalca odvisno, ali bo imel njegov rokopis tudi poteze, ki ga individualno zaznamujejo, npr. tenko okrasno črtico na koncu stebla, ali nesimetričen serif itd., ali pa se bo njegova pisava zlila s splošno veljavnimi načeli v standardno knjižno gotico. Med rokopisi iz velikih samostanov je videti dosti podobno oblikovanih strani, a čeprav lahko nekatera dela individualno opredelimo, hkrati vemo, da so izurjeni kopisti obvladali velik razpon poznogotskih pisav, paleografske novosti pa so potovale tako naglo kot slikarske ali vsebinske, vsebinske, še posebej okoli 1300, v času naglih selitev kopistov. Ta fragment, ki bi prav tako lahko nastal na Kranjskem, je po paleografskih značilnostih zelo blizu rokopisom iz bližine češke kraljice Rejčke[101] in hkrati rokopisnemu *Misalu*, prepisanem na Moravskem ok. 1317–1319.[102] Slog ni poniknil čez noč in slogovno skladno pisavo vidimo tudi v knjigah *Nove zaveze iz Kremsa*, ki pa jih stroka datira v leto 1333 ali 1334.[103]

101 Zgovoren primer je skupina rokopisov za češko kraljico Richezo, po češko Rejčko, ki so nastali od okoli 1316 do 1323. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1809, kat. 97–102, sl. 297– 329, opredelitev str. 225 in dalje.

102 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I*, ÖNB, Cod. 1809, kat. 69; sl. 215–218, regionalna in časovna opredelitev str. 159–160.

103 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1174, kat. 120; sl. 366–377, regionalna in časovna opredelitev str. 286–287.

16. GS 961
Slovar. Srednjeevropski prostor, 1. polovica 15. stoletja

Knjiga z besedilom poznorimskega zgodovinarja Marka Junijana Justina (3. stoletje) je bila v srednjem veku na seznamu priporočenih del in še danes je znanih vsaj 200 rokopisov, sledilo pa je dosti natisov. Naslov *Justini ex Trogo Pompeio historia, diligentissime recognita* etc. imenuje Troga Pompeja, pravega avtorja in to pove naslov: Zgodovina, ki jo je Justin napisal po Trogu Pompeju. Natančen in ugleden zgodovinar iz 1. stoletja pr. n. št., katerega rod je izviral iz Pompejev, je svoje delo široko zastavil, pisal je s stališča svetovne zgodovine in rimska perspektiva ni postavljena v središče, osrednja pozornost je namenjena času Filipa II. Makedonskega. Ob tem je Justinov povzetek (*Epitome*) precej ožje zastavljen, upošteva središčno vlogo Rima in je moralistično obarvan.

Knjiga je bila natisnjena leta 1533 v Secerjevi tiskarni v Hagenauu, potem je bila v neki zasebni knjižnici in je dobila tekočo številko 126. Kot eden od lastnikov[104] se je podpisal Johannes Pirher (Pyrrher), ki jo je dobil v dar leta 1549 od Georga Muslerja, rektorja šole pri sv. Štefanu na Dunaju, na spodnjem robu je pozneje Janez Krstnik Seebach zabeležil, da je knjigo dobil od svojega starša in dodal letnico 1560,[105] naslednji vpis priča, da je bila knjiga vključena v gornjegrajsko knjižnico in sicer med *libri historici*. Naslovna stran ima dekorativni okvir z renesančnimi motivi; sestavljen je iz stranskih trakov s pokali, na zgornjem traku sta dva zrcalno upodobljena operutničena rogata zmaja, ki ju jezdita dečka, na spodnjem pa je olistan kandelaber, ki je zaradi vodoravne lege izgubil pomen renesančne groteske in je nesmiselno zaporedje položenih (in ne stoječih) ornamentov. – Knjižni blok šteje 336 strani.

Na hrbtišču je stara nalepka *Justinus Haganoae 1533* in licejska *I. M. 961.c.*, na notranji strani sprednje platnice pa je s svinčnikom napisana

104 O starejši zgodovini govori zapis na notranji strani sprednje platnice: *Georgius Muslexus artium philosophiae Doctor, celiberrimi ad D. Stephanium gymnasij Rector vigilantissimus hic Joannum Pyrrherium in amoris unicum hic Justi in historiographi clarissimij exemplari donavit. Anno restauratae salutis 1549.*

105 *Joannes Baptista Sepacher habet hunc librum a suo parente 1560*; knjiga je bila vpisana med *libri historici*. Gl. tudi Simoniti, str. 271 in dalje, posebej str. 307.

številka *126*, in sicer tik nad zapisom, da je Georg Musler knjigo podaril Johannesu Pyrrherju. Knjiga je šivana na dve razcepljeni galunski vezici, ki se od stika med hrbtiščen in platnico nadaljujeta na notranjo stran platnic, ki so polepljene s papirjem. Kodeks meri 208 x pribl. 155 mm, pergamentni fragment pa meri v celoti (z razgrnjenim zavihom ob hrbtni platnici) 208 x 340 mm. Za platnice so vzeli en folij, ohranili so besedilo na obeh stolpcih in tudi vso spodnjo margino, ki so jo za okrepitev hrbtne platnice samo preganili. Fragment posreduje nekaj podatkov o prvotnem rokopisu: vsak pisni stolpec meri po širini 85–88 mm, višina pisnega polja je 315–320 mm, vmesni stolpec 11,0 mm, obrezani notranja in zunanja margina (03 in 21 mm) pa ne dajeta opore za natančno opredelitev dimenzij prvotnega folija. Narisa zrcala ni videti, v enem stolpcu je 58 vrstic, ki so visoke 5,4 mm.

Kljub površinskim nečistočam je fragment dovolj dobro ohranjen in vezava je trdna. Videti je, da je besedilo preostanek neke (neuradne, zasebne?) zbirke besed, ki so kot izreki vzeti iz različnih del. Besedila na fragmentu se pričnejo z: ... *virtutes sunt supremi spiritus* ... nato: *virulentus a virus et lentis d(icitur*?). *Virulentus tat um idem veneno plenus* ... Konec: (v okviru gesla *vita*): *Vitta (!) ... non datur semper bene vivere quod prodest ei semper bene* ... Izpisovanje in urejanje misli modrih avtorjev je prinesel čas univerzitetnega razmaha, zahtev nekaterih izstopajočih profesorjev, ki so od študentov zahtevali oseben razmislek in primerjalne argumentacije. Takih pričakovanj ne moremo iskati samo v svetnem okolju univerzitetnih mest in dvorov (kjer so tajniki morali imeti zalogo pomembnih misli), tudi veliki samostani s šolami so bili intelektualno enako zahtevni kraji. Nedvomno so v visokošolskem okolju krožili zvezki s citati ključnih mislecev, o vsesplošni standardizaciji in izročanju gradiva po ustaljenem vzorcu ne moremo govoriti. Citat, s katerim se iztečejo tukaj zbrane misli, je del *45. Homilije* Avrelija Avguština na besedilo iz 10. poglavja *Evangelija po sv. Janezu*.[106] Na fragmentu je videti veliko enovrstičnih lombard v modri in rdeči tinti, ki so na začetku posameznega izbranega citata.

106 Besede so vzete iz odlomka Avguštinove Homilije št. 45: ... *Dicant ergo Pagani: Bene vivimus. Si per ostium non intrant, quid prodest eis unde gloriantur? Ad hoc enim debet unicuique prodesse bene vivere, ut detur illi semper vivere: nam cui non datur semper vivere, quid prodest bene vivere?* PL 47, stp. 1209. – Ta citat je uporabil Ratramnus iz Corbie v svojem (edinem ohranjenem) delu *De corpore et sanguine Domini*, PL 121, stp. 113.

Črke izdajajo roko izkušenega kopista, so enakomerno velike, vedno enako oblikovane, nekoliko nagnjene v desno. Gre za bastardo oz. bastardo brez zank (*bastarda formata*), ki je že po značaju vedno svobodna, individualna, dinamiko zapisa pa določajo poševne in energične poteze na *s-longa* in *f*, črka *a* je zapisana v protohumanističnem slogu, *d* pa je praviloma uncijalen, zaenkrat ni videti, da bi se že spreminjal v *d z zanko* (Schleifen-d). Mali *v* ima levo potezo podaljšano v kljukico, končni *s* je oblikovan kot B (Rücken-B po Bischoffovem opisu), *g* ima zanko pod črto spremenjeno v odprto potezo. – Marsikatero potezo bi našli že v rokopisih s konca 14. stoletja,[107] predvsem pa v 15. stoletja v avstrijskem in bavarskem prostoru. Lepo primerjavo dajejo rokopisi iz dunajskega okolja v sredini 15. stoletja, pri čemer je odličnost take pisave prišla do izraza v rokopisih za prominentne lastnike.[108]

17. GS 1101
Glasbeni rokopis. Žička kartuzija (?), 2. četrtina 15. stoletja

Knjižica drobnega formata s Cicerovimi *Pogovori v Tuskulu* je dobila vsebinsko oznako, napisano na vrhu hrbtišča, a ničesar ni mogoče prebrati, ker

107 Npr. *v* s kljukico, *s* na koncu besede kot B: prim. Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, sl. 82, Admont, Stiftsbibliothek, Cod. 197, fol. 100r, dat. 1382.
108 Ustavljam se posebej ob poletnem delu svetniškega legendarija, ki je nastal za Johanna Siebenhirterja iz Millstatta v dunajski delavnici Mojstra Mihaela. Prim. Beier, *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln 1400–1550*, Graz, UB, Cod. 64, str. 90–92, sl. 146.

je čez nalepljena okrogla etiketa licejske knjižnice *1101.I. M. g.*, signatura pa se ponovi na notranji strani sprednje platnice. Pod njo je s precej neokretno pisavo napisano *Georgius Andreas Cuschancic* (?) *1670*, z bolj izpisanimi črkami je ime napisano na sosednji strani, ob tiskarskem znaku. Na notranji strani hrbtne platnice so tudi otroško nerodne risbice cvetlične košare na klopi in štirih otrok v dolgih oblekah.

Knjižica je bila bržkone šolska edicija tega znamenitega dela, ki je izšlo leta 1640 v Gradcu. Na naslovnici so natisnjeni ključni podatki: *M. Tullii Ciceronis Tusculanarum quaestionum libri quinque. Graeci. Sumptibus Sebastiani Haupt. Anno M. DC. XL*. Knjižni blok meri 148 x 98 (hrbtišče 15 mm), šteje 217 strani in je šivan s sukancem čez dve vezici, zavezovalni trakovi so odstriženi.

Čez tenek karton, ki je na notranji strani prelepljen s papirjem, je položen kos pergamentnega fragmenta glasbenega rokopisa, kjer beremo nekaj besed responsorija *O vos omnes qui transitis per viam …,* nadaljevanja pa ne. To besedilo je bilo že v srednjem veku del obredja v velikonočnem času, uporabljeno pa je besedilo iz *Žalostink* (1:12). Platnice merijo samo 152 x 98 mm in zato tudi celoten fragment z zavihi vred ni velik; po višini meri 176 mm (152 + 12 + 12 mm), po širini pa 235 mm (95 + 14 + 95 + 16 + 15 mm). Tiskane lege so šivane s sukancem, zavezovalni trakovi pa so odstriženi.

Na sprednji platnici je velika kadela *O (vos omnes)*, visoka je 58 mm, na hrbtni pa lombarda *T(amquam ad latronem)*, a to je le delček nekdaj velikega glasbenega rokopisa, kar je mogoče sklepati po dimenzijah posameznih glasbenih enot: štiri z rdečilom potegnjene notne črte in pripadajoče besedilo merijo 50 mm, a na fragmentu je videti le štiri notne sklope. Z rdečilom so potegnili tudi taktnice in napisali lombardo *T*. Kadelna črka *O* preseneča z nenavadno strukturo, tako brezhibno je sestavljena, kot bi bila narisana s šestilom in ravnilom, vsekakor pa dve navpičnici, okoli katerih gre trakasti preplet, zlepa ne razkrijejo, katero črko vidimo.[109] Struktura

109 Primerov podobnih likovnih ugank je veliko, lažje dosegljiva je iniciala, ki je podobna pajkovi mreži, a ima veliko prestastih zank. To je dunajsko delo iz časa med 1430 in 1442; Hranitzky in dr., *Mitteleuropäische Schulen V,* Dunaj, ÖNB, Cod. 5265, med 1430 in 1442, kat. 750, sl. 348–352; v rokopisu Dunaj, Cod. 5433 so iniciale pod bogatim prepletom laže razvidne, a še vedno gre za fantazijsko bogate preplete; gl. Hranitzky, nav. delo, kat. 91, al. 398.

je na zunanjem inicialnem polju obrobljena s tremi tenkimi vzporednimi črtami, obrobo pa simetrično prekinjajo skupine treh biserov in nekatere imajo na vrhu kratek svederc. Notranja polja so razdeljena v trikotnike, ki jih zapolnjujejo trilistne vejice ali okleščeni, prisekani listi.

Monumentalno oblikovane strani glasbenega rokopisa, ki bi pogled usmerjale v 2. četrtino 15. stoletja, bi našli marsikod, ker se je ta tok v oblikovanju kadel s polnili pričel razvijati že kako stoletje poprej.[110] Pogled pritegnejo nekatere prvine, obrobe in polnila, ki spominjajo na okrasne detajle v rokopisih iz Žičke kartuzije. – Obrobne črte s skupinami biserov so v rokopisu Gradec, Univerzitetna knjižnica, Cod. 21, postale pomemben dekorativen element že v zgodnjem 15. stoletju[111] in sledilo je krajše obdobje iskanja uravnoteženosti med duhovitimi in elegantnimi potezami, izteklo pa se je v baročno gostih bisernih obrobah. Tudi podobna polnila v notranjih poljih kadel se v žičkih glasbenih rokopisih nakažejo kmalu po 1400 in se sredi 15. stoletja izkažejo kot uporabne površine, kjer lahko fantazija knjižnega slikarja svobodno preskuša drobne duhovitosti.[112] V zaporedju žičkih gradualov in antifonarjev je med 1410 in 1440 praznina, zdi pa se, da bi okras, kakršnega vidimo na tem fragmentu, lahko dokazoval, da je rokopisni razvoj tekel brez prekinitve, le da doslej nismo poznali nobenega rokopisa.

110 Lep primer je vzorčni list Dunaj, ÖNB, Cod. 14891, ki je sicer provenienčno odprt (Češka ali Avstrija), a je zanj predlagana datacija v 1. polovico 14. stoletja. Prepletena kadela, prav tako primer simetrične kompozicije, ima notranja polja pokrita z listnimi polnili, ki niso dosti drugačna od obravnavane kadele. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I*, kat. 114, sl. 357.

111 Beier, *Illuminierte Handschriften 1400 bis 1550*, Cod. 21, sl. 757, 766 itd.

112 Beier, *Illuminierte Handschriften 1400 bis 1550,* Cod. 21, 7, 376, sl. 755, 758, 766, 779, 793, 794 itd., pa tudi v barvitih inicialah, npr. Cod. 262, sl. 781 itd.

18. GS 1114
Misal. Srednjeevropska pisna šola, druga polovica 14. stoletja

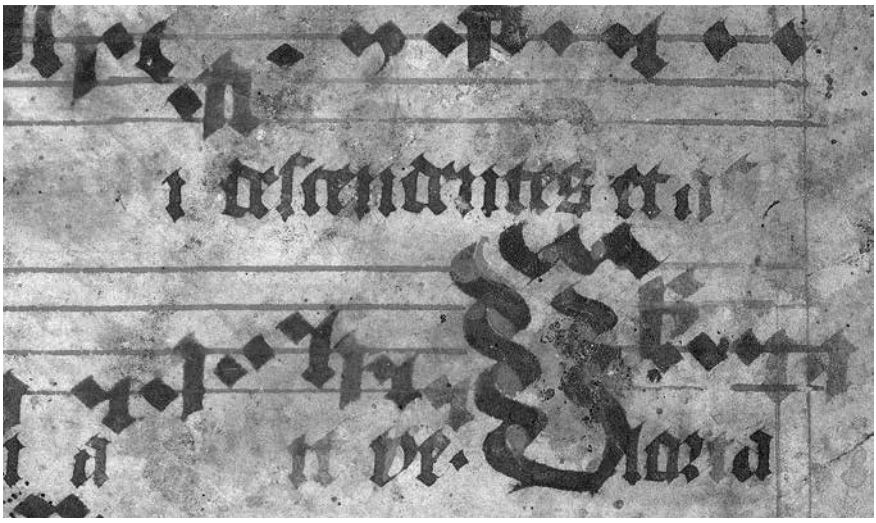
Zunanjost knjižice s Horacijevimi pesmimi je precej poškodovana, na notranji strani hrbtne platnice so sledovi črvojedin, vendar je vezava ostala trdna. Natisnjene pole so sešili s sukancem, platnice so zavezovali na dveh mestih, zdaj pa so trakovi odstranjeni. Knjiga je imela veliko bralcev in na notranji strani sprednje platnice je podpis *Ex lib. Philippi Terpini Anno 1641*, na spodnjem delu naslovnice pa je ob letnici 1633 podpis ljubljanskega škofa Rinalda Scarlicchija. Knjiga je izšla v Münchnu: *Monachi Ex Typographéo Bergiano, apud Viduam, impensis Ioannis Hertsroy. Anno M. DC. XIII.*

Razen licejske okrogle etikete s signaturo *1114 I. M. g* ter omenjenega podpisa škofa Scarlicchija in Terpinovega ekslibrisa ni drugih nespornih bibliotečnih zaznamkov. Licejska etiketa je nalepljena na hrbtišču, ki je ob zgornjem kapitalu precej razcefrano in tudi na spodnjem robu manjka del pergamentnega ovitka. Knjižica Horacijevih pesmi ima 282 strani, platnice so enakih dimenzij kot knjižni blok: 135 x 75 mm. Tenek karton so prevlekli s fragmentom *Misala*, ki v celoti, z zavihki vred meri 159 x 204 mm. Uporabili so spodnji del folija rokopisa, kjer lahko izmerimo nekdanjo spodnjo margino (64 mm) in zunanji prosti rob (39 mm); videti je deset vrstic, visokih 7,6 mm, sledov zrcala pa ni bilo mogoče ugotoviti.

Pergament je bil odlične kakovosti, mehak in žametast na otip; od številnih rok je ovitek površinsko zdrsan, tako da ponekod sploh ni več videti besedila. Kar je videti, je zanimiv primer prepisovalca, ki je sredi stavka v precej ostrem slogu knjižne gotice napisal besedo s črkami, ki jih zaznamuje večja oblost (npr. *filius* na hrbtni platnici), črko *a* pa je sicer vedno napisal z dvema zaprtima očesoma, a sem in tja je zgornji lok šilast, koničeno učinkuje tudi *uncijalni d*, ki ima pravokotno telo, hasta pa se v upognjeni potezi dvigne navzgor. Ta dvojnost odpira vprašanje, žametast na otip ni za pergametnimi foliji sedel mlad kopist, katerega roka ni zmogla ves čas ohranjati enakega sloga.

V primerjavi s črnilom je rdečilo obstojnejše, poleg liturgičnih oznak se je ohranilo šest enovrstičnih lombard. Ker je bila knjiga natisnjena v Münchnu, je precej verjetno, da so uporabili folije nekega *Misala* bavarske ali salzburške provenience[113] oz. neke liturgične knjige iz okolice ljubljanske škofije, katere vsebina po tridentinskem koncilu ni bila več veljavna. Zaradi poškodovanosti natančnejša določitev časa nastanka ni mogoča, tudi predlog, da gre za drugo polovico 14. stoletja, je zgolj okviren.

19. GS 1385
Gradual. Avstrijska pisna šola, 2. polovica 15. stoletja

Kakor piše v kolofonu na str. 614, so knjigo Vitruvijevih razprav o arhitekturi natisnili leta 1614 v Baslu: *Getruckt zu Basel Durch Sebastian Henricpetri im Jar nach der Geburt Christi M. DC. XIV*. Na notranji strani hrbtne platice je napisano *Georg Knobaut*. Knjižni blok, ki šteje 630 strani, je zanimiv kot dokazilo o fazah tiskanja. Nekatere lege so natisnjene na dovolj kakovostnem papirju, da je površina ostala svetla tudi po natisu, v

113 Prim. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* Dunaj, ÖNB, Cod. 1460, salzburško delo, sredina 14. stoletja, kat. 1290, sl. 407.

drugi polovici knjige pa je zaradi slabšega papirja površina pod natisnjenim besedilom postala temnejša; od približno 495. strani dalje pa je besedilno polje precej temno, je rjavo in obarvanost papirja je preniknila tudi na drugo stran lista. Večji del knjige je poškodovala vlaga, po diagonali je desna zgornja polovica potemnela zaradi moče in rob, do kod je prodrla, je dobro viden.

Knjiga je bila pred vstopom v licejsko knjižnico v zdaj neznani knjižnici – navsezadnje je bilo Vitruvijevo besedilo tudi zakladnica sporočil o rimski družbi, življenju, navadah, občutku za lepo, tehničnemu znanju itd. in zato marsikje zaželeno berilo. Začenja se s slovesnim poudarkom: *Dies aller namhaftigsten und hocherfahrnesten Römischen Architectecti unnd kunstreichen Werck* … V tej knjižnici so na hrbet napisali z belo barvo številko *35*, v licejki pa so nalepili okroglo nalepko s signaturo *1385 I. o.a*. Besedilo je dobilo akcent z grafičnim trakom nad naslovom, kjer se v mešanici manierističnih in zgodnjebaročnih prvin ob lepi maski gnetejo rastline, okovje in dva operutničena dečka z dolgima ravnima trobentama. Fragment so položili čez karton tako, da teče veznik po stiku med hrbtno platnico in hrbtiščem; knjigo so zavezovali, vendar so trakove pozneje odstranili. Vezava je še vedno čvrsta, čeprav je zgornji kapital natrgan, a je spodnji ostal nepoškodovan. Kapitala nista sestavni del šivalnega postopka, ampak sta posebej tkana okrasna kapitala in so ju nalepili pozneje, da so zakrili zaporedje leg.

Platnice knjige merijo 310 x 195 mm; dali so jim tenke kartonaste opore, ki so jih prevlekli s fragmentom bifolija iz poznogotskega *Graduala*. V celoti meri 340 x 445 mm, še vedno je videti 8 glasbenih enot, vsaka meri 34 mm. Melodije so napisane v kvadratni notaciji na štirih rdečih črtah, za note in besedilo so uporabili črno tinto, s katero so napisali tudi vozlasto kadelo *G(loria)*, visoko 35 mm, velikost dveh modrih in dveh rdečih lombard se giblje od 32 do 45 mm. – Širina pisnega polja je 182 mm. Invitatorij *Quoniam Deus magnus Dominus et rex magnus super omnes deos* je verz 3 iz 94. psalma.[114]

Tako kot smemo za notacijo reči, da gre za avstrijsko-nemški pisni slog, velja tudi za pisavo. V liturgičnih rokopisih je knjižna gotica doživljala

114 *Quoniam Deus magnus Dominus…terram* (gregorien.info).

manjše lepotne spremembe in to je potekalo počasi.[115] Tako lahko spremljamo obliko črke *a* s koničasto potezo, preden se dvigne v zgornji lok, v številnih rokopisih tudi minimi stojijo na rombastih nogicah, z rombom se konča tudi kauda črke *q* in črke *p*, podobno je viličasto razcepljeni vrh stebla črke *b* splošno razširjen kaligrafski okrasek več desetletij.[116] Da gre za vsaj drugo polovico 15. stoletja potrjuje vozlasta kadela, ki je z razkrojevanjem potez na manjše segmente – kot da gre za razlomljeno verigo – igriv element: to je dolg času, ko se je gotski slog izpel, v nove smeri pa severno od Alp slavnostne pisave še niso krenile.

20. GS 1619 – 21
Liturgično besedilo. Srednjeevropski prostor, 15. stoletje

Ta knjiga je svojevrsten spomenik intelektualnih tokov v krogih nemških protestantov: Thomas Naogeorgus[117] je bil sprva dominikanec, a je red zapustil in kot neutrudni prepirljivec menjaval kraje svojega delovanja. Kot dramatik pa je že s prvim delom *Tragoedia nova Pammachius* po letu 1538 uspel, veliko njegovih del so prevedli v nemščino in, ker je bil odličen grecist, so njegovi prevodi Sofoklejevih del želi priznanje ljudi, kot je bil Gotthold Ephraim Lessing. *Pammachius* je drama, zasnovana na konfliktu med svetno in cerkveno oblastjo; velja za genialno delo, kot še nekaj drugih Naogeorgovih ostrih, kritičnih prišpičenih besedil.[118] Knjiga je izšla leta

115 John, Latin Paleography, str. 28 in dalje.

116 V oporo so datirani rokopisi: Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark,* Admont, Cod. 738, dat. 1456, sl. 245, kat. 98; Vorau, Cod. 347, dat. 1457, sl. 254, kat. 276. Gl. Hranitzky in dr., *Mitteleuropäische Schulen V,* Dunaj, ÖNB, Cod. 1833, druga četrtina 15. stoletja, kat. 132, sl. 492.

117 Thomas Naogeorgus (Kirchmeyer, Kirchmair, 1508–1563).

118 Roloff, Naogeorg, *Neue deutsche Biographie*, str. 729–730. – Pravi pomen njegovih literarnih del je strnjen v treh dramah, *Hamanus*, *Hieremias* in *Judas Iskariotes*, kjer je – tako Roloff – »v folijo bibličnih vsebin zavil tegobe katoliške in protestantske veroizpovedi«.

1530 v Augsburgu pri Alexandru Weissenhornu, na tiskani naslovnici, kjer okvir tvorijo putti, kapiteli in manjši okrasni motivi, spodnji trak pa je – v zrcaljenju naslova *Tragoedia* – namenjen Kleopatri, ležeči med kačami. – Naslednje besedilo je leta 1619 ali 1620 natisnjen dvogovor, ki naj bi ga napisal papež Julij II: *Dialogus viri cuius-Piam Eruditissimi, Festivus sane ac elegans : quomodo Iulius II. P. M. post mortem coeli fores pulsando* itd. Vendar je na listu pripis, da avtor besedila ni papež Julij II.[119] – Leta 1621 pa je izšel Naogeorgov oz. Kirchbauerjev prevod polemičnega dela o utemeljenosti papeške stolice: *Aus was Grundt der Bäpstlich Stuhl herkommen* itd.

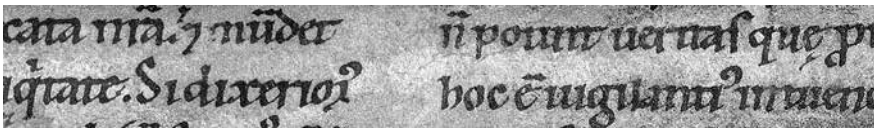
Ker je hrbtišče knjige zelo poškodovano – zgornji del prevleke manjka – je najti staro licejsko signaturo le na notranji strani sprednje platnice: *I. P. b 2 R*, dodani sta signaturi 1619 in 1621. Na začetku knjige sta podpisa dveh lastnikov, to sta Christophorus Andreas Kulnter in Sebastian Seeman, pripis ob robu naslovnice ni čitljiv.

Tenke kartonaste platnice (152 x 104 mm) so malenkost večje od knjižnega bloka, ki je šivan na dve dvojni galunski vezici, zavezovalna trakova so odstranili. Za prevleko so uporabili spodnji del pergamentnega folija, ki so ga položili tako, da je prazno polje med besedilnima stolpcema na stiku hrbtišča in hrbtne platnice. Pergament je površinsko zelo poškodovan, je umazan in obdrsan, tako da manjkajo cela polja besedila, drugod je nečitljivo. Prvotni kodeks je bil večjih dimenzij, na kar opozarjata veliki površini spodnje margine (53 mm) in desne zunanje margine (35 mm), ohranilo se je 13 vrstic, ki so visoke 7,2 mm. Mestoma je videti naris vodoravnih črt, ker je bilo liturgično besedilo napisano v dveh stolpcih, širokih 85–92 mm. Ves fragment, ki pokriva obe platnici, hrbtišče in je precej globoko zavihan na notranjo stran, meri 196 x 275 mm, torej lahko rečemo, da je bil prvotni folij širok 275 mm.

Besedilo je pisano z rjavo tinto, rdečilo so uporabili za rubrike; večja lombarda v modri barvi (12 x 22 mm) je oblikovno skladna z estetiko južnonemških rokopisov.

119 Katalog Bavarske državne knjižnice navaja, da je avtor najbrž Girolamo Balbi.

21. GS 1720
Beda Častiti: Homilijar. Stična, okoli 1175–1180

Okoli leta 1725 je nekje v Nemčiji izšla knjiga z dolgim, svojevrstnim naslovom: *Idem Quidem Qui Pridem, Sed ex antiquo Novum, seu Denuo Legentium Scenam conscendens quondam Vinandus Biera Vinosophista, nunc vero Præclarus Jurivinista, olim doctus bibere sapienter, nunc doctus dispotare legaliter unde proponit theses ex universo Jure Bibili in Alma, ab omnibus tribubus, populis, linguis, & nationibus humidissime frequentata Vinoversitate Allerortensi in ubiquistarum regno sita.* Kot avtor je v knjižnične kataloge vpisan Cervisius Glaswein, delo pa je izšlo pri založbi Typis Acadevinicis per Gaudentium Lustig. – Zgovorno opredeljevanje tega dela vseeno ne izda imen avtorjev, članov omizja, založnika, tiskarja, tudi kraja natisa ne, nedvomno pa poka od dobre volje in vinskih užitkov. – Nad naslovom je vpis lastnika *Sum P. Alani Profesi ad Fons B. Mariae*., na hrbtišču pa je okrogla nalepka licejske knjižnice *I. P. 1720 c.*

Knjižica šteje 136 strani, platnica meri 164 x 102 mm; čez karton je položen rjav, s črno barvo obrizgan lesketajoč papir, s kakršnim so prevlekli več rokopisov, ko so jih po sredini 18. stoletja prevezali. Čez hrbtišče in čez vogale so nalepili pergamentne fragmente, ki so odrezki romanskega rokopisa iz Stične, na katerem prepoznamo roko enega boljših prepisovalcev, to je Bernard. Največji fragment pokriva hrbtišče, s katerega je razvidno, da je bil zapis urejen v dveh stolpcih, vrstična višina je 7,8–8,0 mm. Ta fragment meri 164 x 58 mm in je edini kos, kjer je dovolj zapisa, ki ga je mogoče vsebinsko opredeliti, vogalni fragmenti pa so trikotniki, ki so precej globoko podviti, in na treh vogalnikih teče besedilo počez, tako da je videti le nekaj črk. Gre za razrezani *Homilijar o evangelijih* Bede Častitega, besedilo je iz II. knjige, 14. homilije.[120] Besedilo je prepisal Bernard in je zrcalo odličnega poznoromanskega pisnega sloga (gl. GS 380. str. 69–71).

120 Štetje Bedovih *Homilij* ni enotno, *Corpus christianorum* navaja to homilijo pod številko 14, *Patrologia latina*, 94, pa pod številko 8. Opozorilo Franza Lacknerja.

22. GS 1729
Misal. Nürnberg, med 1477 in 1485

Knjižica, katerega sprednja platnica meri samo 162 x 102 mm, vsebuje delo *Musarum. Liber primus*. Avtor je Baldassare Bonifacio, ki se ga med drugim spominjamo kot avtorja prvega preglednega dela o ureditvi oz. vodenju (javnih in cerkvenih) arhivov,[121] pa tudi tega, da je bil škof v Kopru (sedit 1653–1659). *Musarum. Liber primus* je nasledek njegovih predavanj na kolegiju v Rovigu in je bil eden najbolj izobraženih mož v krogu padovanskih in beneških humanistov. Na izbrani naslov napeljuje kompozicija na predlistu: upodobljena je ovenčana Muza s kitaro in liro, za njo raste drevo in med vejami se pretikajo napisni trakovi z devizo *Souffrir et souvenir* ter avtorjevim imenom *Balthassaris Bonifacij*. Za mladenkinim desnim ramenom je del naslova: *Musarum*, medtem ko *pars prima* piše na kamnu. V odprti daljavi so prostor dobili pomenljivi atributi, vzpenjajoči se Pegaz, labodi, genij s prižgano baklo, draperija, grb s kronskim vrhom itd. Spodnji rob posreduje še podatek o umetniku: *FR inventor J. Pecini f(ecit)*. Knjiga ima 479 strani, tiskar Jakob Herium je takrat, leta 1646, delal v Benetkah. Pod odtisom grafične kompozicije je ekslibris *Adm. R.º Cl. Johanni Hochevar Priori S.am Annunciatam Labaci*, sledi nekaj nečitljivih besed.

Na hrbtišču je več knjižničnih signatur, ki so zapisane na praznem prostoru med obema pisnima stolpcema. Na vrhu je nalepljen pergamentni listič z zapisom avtorjevega imena in naslova, sledi licejska etiketa *I. P. 1729 c.*, pod katero je poseben listek s številko *1280*, na spodnjem delu

121 *De Archivis liber singularis. Ejusdem Praelectiones et Civilium Institutionum Epitome*; Venetiae: apud J. P. Pinellium 1632. – Ta enota je navedena in obravnavana z drugega zornega kota v: Golob, Srednjeveški pergamentni fragmenti v knjižnih vezavah, str. 70 in dalje, zlasti podpoglavje Fragmenti na vezavah nekaterih Auerspergovih knjig.

Adm. Rd. D. Johanni Hozlevar Prior.
Sma. Annunciatæ Labaci. F. Ord. Vit.

hrbtišča piše *Balth* ... in *B 26*.: v pripisih je mogoče razločiti šest pisav, zaporedja vpisov pa ne.

Kartonaste platnice so ob sprednji obrezi upognjene navznoter, zavezovalni trakovi so odstriženi. Platnice so prevlečene z delom folija iz fino obdelanega in tenkega pergamenta. Videti je spodnjih 14 vrstic besedila *Misala*, urejenega v dva stolpca, vrstična višina je 8,8–9,0 mm. Zrcalo je skrbno narisano s tenkim pisalom: vbodov sicer ni videti, zato pa skoraj vse navpične in vodoravne črte. Ureditev prvotnega rokopisa lahko delno izmerimo le po širini: vsak pisni stolpec je širok 90 mm, med njima je sredinski stolpec, širok 25 mm, zunanja in notranja margina sta zavihani čez rob kartonastih platnic in merita 34 oz. 48 mm. Širina uporabljenega folija je vsaj 269 mm, celotni fragment pa meri 192 x 269 mm.

Pisava pripada poznemu 15. stoletju in je mehko oblikovana knjižna gotica, ki bi na prvi pogled kazala poteze romanizirajoče faze oz. spogledovanja s čitljivo in jasno posredovanim besedilom. Zapis v rjavi in rdeči tinti je v nekaterih pogledih presenetljiv, ker prepisovalec ni vedno dobro pretehtal, koliko prostora potrebuje za dokončanje ali vsaj delitev besede, tako da ni spadal med elito brezhibnih kopistov: na sprednji platnici je beseda *fortitudinem* zapisana s črko *n* na koncu in *e* je škatlast, stisnjen med sosednji črki, nekaj vrstic navzgor je *silentium* prepozno razdeljen, tako da gredo črke čez rob desnega naslonila, itd. Stavčne začetnice so povečane in imajo okrasno črto, več je enovrstičnih lombard, večja je edino neokrašena rdeča lombarda *O(mnipotens)*, pogled pa pritegne slikarska iniciala *D(um medium silentium)*. Iniciala je postavljena v modro-zelen okvir (45 x 35 mm), notranje polje je pokrito z zlato folijo, telo črke pa je zapolnjeno z zvitimi lističi, ki se obračajo v različne smeri. Pretanjeno senčenje v rožnati barvi je sicer najti v številnih inicialah rokopisov in prvotiskov tega časa, takih inicial je posebno dosti v izdelkih nürnberških rokopisnih delavnic in knjižnih slikarjev, ki so delali za veletiskarja in veletrgovca Antona Kobergerja.[122] Iz Kobergerjeve oficine in iz delavnic sočasnih mojstrov poznamo več standardnih okrasnih slogov, najpogostejše so slikarske iniciale dveh tipov; opredeljujemo jih kot iniciale v slogu nitastih vitic (ki se razpredajo

122 Prim. slikarske iniciale v prvotiskih Ljubljana, NUK, GS 13770, 1600 itd., v prvotisku Ljubljana, Frančiškanski samostan sign. VII 90. Golob, *S črnilom in zlatom* (2017), sl. na str. 210–214 in omembe drugih rokopisov in tiskanih knjig.

po obarvanem ozadju) in v slogu z listnimi zvitki. Tako knjižno okrasje je bilo finančno dovolj dostopno zaradi tekočega delovnega procesa, vedno enakih velikosti inicial (narejenih s šablonami), najpogosteje jih je videti kot knjižni okras v zadnji četrtini 15. stoletja.[123]

23. GS 1902
Misal. Nemški prostor, konec 15. stoletja

V debeli, 836 strani obsegajoči knjigi z naslovom *Sprichworter, schöne, weise Klugreden: darinnen Teutscher und anderer Spraachen Höfflicheit, Zier, Höchste Vernunfft und Klugheyt ... begriffen. Von Alten und jetzigen im brauch gehabt und beschrieben ...* je zbranih veliko kratkih besedil s pregovori, izreki, nasveti za dobro življenje, primeri vljudnih nagovorov in pisemskih fraz. Delo je sestavil Sebastian Franck,[124] natisnili so ga v Frankfurtu na Maini pri naslednikih Christiana Egenolffa leta 1570. Na spodnjem robu tiskane naslovnice se je podpisal lastnik, Gabrijel Lukančič: *Sum Gabrielis Lucantschisch*.[125] V neki knjižnici so v knjigo zapisali signaturo 434, dve drugi številčni oznaki sta poškodovani, v licejski knjižnici so v drugi četrtini 19. stoletja dali okroglo nalepko *I. Q. 1902 d*.; ta signatura se ponovi na notranji strani sprednje platnice.

Opore so lesene, prisekane deščice (167 x 102 mm) so prevlečene s svinjskim usnjem, ki je porumenelo; na obeh platnicah so v enako oblikovanih kompozicijah razporejeni vzorci, odtisnjeni po celotni površini. V zunanji obrobi so polja s poosebitvami Kreposti, ki so zaznamovane z napisi. Sre-

123 Golob, Naslikane in natisnjene podobe, str. 60 in dalje.

124 Sebastian Franck (1499–1542) je avtor več zgodovinskih del, predvsem pa se je zavzemal za svobodo misli in govora.

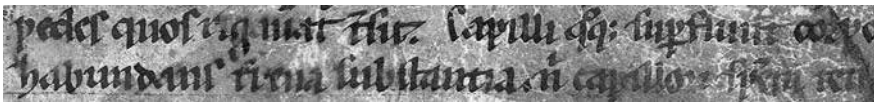
125 Gabrijel Lukančič pl. Hertenfels (1620–1683) je bil višji tajnik in od 1678 prisednik plemiškega sodišča. Podatki so povzeti po: Slovenski biografski leksikon biografija, http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi335851/#slovenski-biografski-leksikon (dostop 17. april 2024).

dinski pravokotnik je zapolnjen s simetrično razporejenimi palmetnimi vzorci, med katerimi se šopirijo čopasti listi: vse to so pečatni motivi, ki so jih knjigovezi uporabljali predvsem v 17. stoletju. Knjiga je imela kovinska zaklepa, vendar se je ohranil samo eden.

Knjižni blok (154 x 98 mm) je bil šivan čez tri galunske vezice, vendar so vse tri pretrgane in verjetno je zaradi zajetnosti knjižnega bloka počila povezava med hrbtom in sprednjo platnico, svoje pa je prispevala odstranitev nekaj listov pred tiskano naslovnico. Videti je notranjo površino šivanih leg, spojni list, ki je povezoval platnico in knjižni blok, je odtrgan. Popravilo je slabo izvedeno, vendar je preprečilo ločitev platnic in knjižnega bloka: čez pretrgan zgib med hrbtiščem in platnico so nalepili kos trdega pergamenta. Odrezan je kos spodnjega dela folija, kjer je videti dve vrstici besedila in vmesni prostor, po katerem se vije končič zelene vitice. Prebrati je sicer mogoče besede *Spiritus qui a Patre pro(cedit)* ter ugotoviti, da gre za besede iz evangelija po sv. Janezu (15:26), zapis pa je močno poškodovan. Pergamentni odrezek meri 82 x 165 mm, knjižna gotica iz poznega 15. stoletja kaže prišpičene minime z izrazitimi rombastimi nožicami, stavčne začetnice so poudarjene z rdečo črto. Vrstična višina je s svojimi 10 mm opozorilo, da je bil poznogotski misal velik in dragocen rokopis. Še vedno je videti tenke, s svinčnikom potegnjene navpične in vodoravne črte zrcala.

Mogoče je sprejemljiva misel, da je bila ta knjiga oz. priročnik najprej v lasti osebe, ki je morala biti zaradi protokola posebej natančna. Naloge Gabrijela Lukančiča niso bile preproste, gibal se je v visokih krogih in tu tak priročnik ni bil nikoli odveč. A zajetnost volumna je premagala trdnost vezave, ki so jo priskrbeli v tiskarni v Frankfurtu ali kje na Nemškem, popravilo pa je poškodbo samo zasilno zakrpalo. Kdorkoli se je že te naloge lotil, je imel na razpolago majhen kos velikega pergamentnega folija, ob katerem višina pisave in spodnja margina – celih 145 mm – vzbudita ugibanja o celoti. Žal je na fragmentu ostalo samo nekaj črk, zato lahko o prvotnem videzu rokopisnega *Misala* samo ugibamo.

24. GS 1921
Brevir. Južnonemški prostor, druga četrtina 13. stoletja

Edini bibliotečni podatek o zgodovini knjige, ovite v pergamentni fragment, je okrogla nalepka licejske knjižnice *I. Q. 1921.d*, ki je napisana tudi na notranji strani sprednje platnice. Na spodnjem delu hrbtišča je še zabrisana številčna in črkovna oznaka, a je ni več mogoče prebrati. Knjiga, ki po zunanjih lastnostih daje vtis žepnice iz zgodnjega 17. stoletja, meri 155 x 100 mm; naslovnica ne sporoča imena avtorja, naslov pa razkriva, da gre za eno od izdaj viteškega romana. To je *Ein sehr schöne gantz liebliche und wahrhaffte Histori Von dem Edelsten Weitberhümbsten und Dapffersten Ritterhertem Meliadus genandt der Ritter vom Creuz* etc. Na koncu zgovornega naslova piše, da je besedilo pred nedavnim prevedel iz francoščine v nemščino W. S. P., natisnil pa Johann Schröter v Baslu, leta 1613.[126] Besedilo je natisnjeno na papirjih različnih kakovosti. Nekatere pole so ohranile sorazmerno svetlo barvo, ki je v celoti peščenega odtenka, na drugih polah je videti temne lise, na katere niso vplivali zunanji vzroki in so se pojavile zaradi škodljivih sestavin v papirju, spet drugod je videti, da je papir pod natisnjenim besedilom potemnel, ker je prišlo do kemične reakcije med papirjem in tiskarskim črnilom. – Vsebina je osredotočena na junaške podvige viteza Meliada, ki so marsikdaj le parafraze junaštev iz antične književnosti, tudi Heraklejevih podvigov, besedilo pa spremlja veliko lesoreznih upodobitev, ki so delo dveh avtorjev.

126 Roman o vitezu Meliadu je bil od 13. do 18. stoletja pogosto prepisan, natisnjen in preveden v več jezikov. V drugih nakladah je že v naslovu zapisano, da je bil Meliad de Leonnoys edini sin nemškega cesarja Maksimijana. V tej knjigi je na začetku vsakega poglavja lesorezna ilustracija (50 x 68 mm), ki predstavlja vsebino. Meliad je po nesrečnem otroštvu pri materi Dyonii, hčerki poljskega kralja, odšel iskat svojega očeta. Več je upodobitev bojev s Turki, obiskal je dvor turškega sultana, pokončal je merjasca itd. V vsem je veliko motivov iz starejših viteških romanov in tudi mitologije, npr. Heraklejevih junaških del.

Platnice so iz mehkega kartona, na obrezi je zelo svetel rožnato-zelen obrizg, knjižni blok je šivan na tri vezice, zavezovalni trakovi so odstriženi. Besedilo *Brevirja* je bilo v pergamentnem kodeksu zapisano v enem stolpcu. Še vedno se razloči fina risba zrcala iz navpičnih in vodoravnih črt, vrstična višina govorjenega besedila je 6,3 mm, medtem ko so šest vrstic z nediastematskimi notami napisali v drobnih in majhnih črkah, vrstice pa so neenakomerno visoke. Rokopis je imel zrcalo z enim stolpcem, vrstice so dolge 128 mm. Pergamentni fragment meri v celoti, skupaj z zavihki, 246 x 179 mm, kar je tudi velikost prvotnega rokopisa. Meritve zrcala so naslednje: v = 0 – 22 – 202 – 246 mm, š = 0 – 26 – 154 – 179 mm.

Na fragmentu vidimo delo dveh rok. Brano/govorjeno besedilo *Brevirja* (roka A) je zapisano s širšim peresom kot melodije (roka B), pa tudi oblikovanje črk ni identično, kar pomeni, da je melodije zapisal notator, ki je melodije tudi podložil z besedami; oba sta uporabila enako rjavo in rdečo tinto. Zapis besedilnega dela je odlično oblikovan, napak ni in v celoti deluje – kljub sedanjim poškodbam – elegantno. Črke so drobne, imajo značilnosti zgodnjega poševno-ovalnega sloga, ki napoveduje gotsko knjižno minuskulo in nekatere koničaste elemente, npr. *t* na koncu besede, kjer se prečna črta nadaljuje v diagonalo in naenkrat nastane trikotnik. Visoka stebla imajo poševno, v levo nagnjene serife (*b, l, d*), ki se sem in tja končajo z drobno piko; igrivo deluje ponovitev pike na koncu zgornjega serifa in na spodviti obli potezi pri črki *h*. Spodnji serifi so pri minimih skorajda ravni in se nagnjenost v levo ne čuti kot izrazita kopistova odločitev, ampak se, podobno kot odstavne poteze, nadaljuje do naslednje črke, tako da je beseda iz povezanih črk. Izrazito naklonjenost do povezovanja z naslednjo črko je čutiti pri *dolgem s*.

Razliko med obema prepisovalcema najprej opazimo pri črki *a*: kopist govorjenega dela (roka A) je *a* oblikoval s precej visoko pokončno črto na desni, ki se kot strešica sicer obrne na levo stran, a to je neizrazita in kratka poteza, pod katero je majhno ali celo trikotno oko. Prepisovalec melodije (roka B) je črko *a* zapisal kot kratko poševno postavljeno črtico, pod katero je precej veliko in okroglo oko, zgornje vodoravne poteze pa ni. Notator (roka B) je visoka stebla napisal nemirno, vegasto, ne pa odločno in s kratkim in koničenim serifom; oba kopista sta popolnoma različno zapisala *uncijalni d*: pisec besedilnega dela (roka A) je napisal

kratko hasto, s prifrknjenim koncem, notator (roka B) pa kot plapolajočo potezo; ohranil je tudi visoke ligature *ct*; notator (roka B) je črko *e* napisal z vodoravno črtico, pisar govorjenega besedila (roka A) pa izrazito poševno. Melodije so napisane z nediastematskimi nevmami in samo ena, s svinčnikom potegnjena, črta ločuje eno vrstico nevm s pripadajočim besedilom od druge.

Branje celotnega fragmenta vzbuja občutek, da je delo najprej opravil pisec govorjene besede (roka A), ki je pustil vsaj dvakrat manj prostora za melodijo z besedilom, kakor bi bilo potrebno. Zato je bila za notatorja (roka B) prostorska stiska velika. Različno oblikovanje posameznih črk samo pove, da sta sodelovali dve osebi, ki pa sta bili slogovno usklajeni in sta se razvijali v istem času. Vsekakor je osebno noto obeh kopistov čutiti v drobnih pozornostih in skrbnem oblikovanju celote, kar se je izrazilo v nekaterih detajlih, a celota deluje vešče in pretehtano. Ker so kopisti modelirali pisavo glede na tip besedila in danosti zrcala, je zaenkrat mogoče delo teh prepisovalcev postaviti samo v širši okvir. Nekaj primerjav dajejo rokopisi iz avstrijskih in južnonemških samostanov ter stolničnih šol. V takih velikih rokopisnih skupnostih pa prav pogosto vidimo, da so rokopisi stvaritve več prepisovalcev, prav tako je njihovo preseljevanje zameglilo jasnost izhodiščnega skriptorijskega značaja. To velja tako za rokopise iz velikega admontskega skriptorija[127] ali skriptorija v Vorauu, salzburške metropole ali Freisinga. Vseeno pa pozornost zasluži rokopis iz neznane bavarske provenience (Scheyern oz. škofija Freising) in eden od kopistov zaradi valovitih hast (*uncijalni d*), visokih, valovitih stebel in ritma, ki ga vidimo pri notatorju.[128] Sorodnosti z notarjevim slogom pa vnovič srečamo pri enem od prepisovalcev *Buranskega kodeksa*, kjer se je zamenjalo večje število kopistov.[129] S tem se tudi predlog časa, ko je ta *Brevir* nastal, strne v leta med 1220 in 1245.

127 Prim. Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark,* Admont, Cod. 501, kat. št. 68: več črk je identičnihs tistimi iz obravnavanega fragmenta, a razgibanost zapisa kaže roko drugega kopista.

128 Klemm, *Die illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts*, *Psalter*, clm 23551, kat. 20, fol. 5r in 6r; rokopis je širše datiran v 2. četrtino 13. stoletja.

129 Klemm, *Die illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts*, *Codex Buranus*, clm 4660, kat. 105, fol. 62v; ok. 1230.

25. GS 1971 & 1295
Teološko besedilo. Avstrijski prostor, druga polovica 13. stoletja

O prvem lastniku te knjige ne vemo ničesar: na zgornjem delu hrbtišča, ki je vbočeno, sta napisani vsebinski oznaki obeh pripovednih del *Octavianus und Pontus*, sledi pa signatura *1, R. e. 2. R. e*. Okrogla nalepka licejske knjižnice sporoča velikostni red in postavitev te knjige: *I. G. 1971 e*, poznejši pripis s svinčnikom – *7295* – se nanaša na sodobnejše kataloške evidence. Signatura iz licejke se ponovi na notranji strani sprednje platnice.

Dva romana s priljubljeno vsebino sta zvezana v en volumen, sta pa oba izšla pri nürnberškem založniku in tiskarju Michaelu Endterju leta 1644 in 1645. Prvo besedilo, roman o Oktavijanu, se odpre brez naslovnice: vsaj dva lista sta iztrgana in spojna folija sta tako rekoč prosta, ker nista več del celovite vezave. Mogoče je bila naslovnica likovno lepo grafično delo, ki je nekoga zamikalo. Drugo delo ima svojemu času primerno naslovnico: *Ein zierliche, ruhmreiche und fruchtbare Histori von dem Edlen, Ehrenreichen und Mannhafftigen Ritter Ponto …Durch die hochgeborene Frau Leonore, Königin aus Schottland, Erzherzogin zu Oesterreich, aus Französichen Zungen in Teutsch bracht, gar kurzeiling zu lesen.* – Na zadnji strani romana, ko se izteče opis smrti Ponta in Sidonije ter žalosti med podaniki, je natisnjeno ime istega nürnberškega tiskarja kot na koncu romana o Oktavijanu, zdaj z letnico 1645.

Oba romana krasijo številne ilustracije, polja so velika približno 50 x 60 mm, a tudi nekoliko več; slogovno vsaj trije različni risarski pristopi sledijo svojemu času in kažejo notranjosti, bojne meteže, gozdna prostranstva, zabavo v čolnu, glasbene dogodke, dvorno razkošna oblačila itd.[130] – Nika-

130 Oba v nemščino prevedena in prirejena romana imata več stoletij dolgo zgodovinsko osnovo, v njih je najti dogodke, motive in simbolne akterje (npr. živali, pokrajine, tuja ljudstva itd.), ki niso tuji niti legendam, francoskim chansons de geste, angleškim romances, pripovednemu pesništvu itd. *Roman o Oktavijanu* ima francoske korenine, v delih 13. stoletja, kjer se na Oktavijanovem dvoru (ki je pozneje rimski cesar Avgust) odvija drama, ker po sedmih letih zakona še ni naraščaja, potem pa zakonca zgradita cerkev in jo posvetita Mariji in kmalu dobita dvojčka. Oktavijanova mati z lažmi doseže, da namerava Oktavijan, prepričan v ženino nezvestobo, njo in oba otroka

kor ni mogoče spregledati na naslovnici natisnjenega podatka, da je roman o vitezu Pontu in Sidoniji prevedla Eleonora (1433–1480), hčerka škotskega kralja Jakoba I., ki se je poročila z nadvojvodom Sigismundom Avstrijskim oz. Tirolskim. Njun dvor v Innsbrucku je bil odprt humanizmu, ali pa so zasluge za dober prevod samo njene, je težko reči.[131]

Platnice so nekoliko večje od knjižnega bloka (148 x 102 mm) in so ob sprednji obrezi nekoliko upognjene navznoter. Knjižni blok, ki je ob zgornjem robu precej obrezan, je šivan na dve vezici, zavezovalni trakovi so odstriženi. Meritev prek širine obeh platnic in hrbtišča skupaj z zavihi ter višine z zavihi vred pokaže, da je uporabljeni folij meril v celoti 254 x 177 mm. Ohranilo se je vsaj 19 vrstic besedila, ki so visoke 8,0 mm. Dimenzij zrcala vseeno ni mogoče izmeriti, ker je fragment površinsko preveč poškodovan.

Na prvi pogled se zdi, da je uporabljen fragment iz nekega poznoromanskega rokopisa iz Stične. Provenienca fragmenta še vedno ni izključena, ker so pisarski slogi potovali prek večjih razdalj, vendar ne gre za folij iz rokopisa, ki bi nastal v času velikega rokopisnega podviga v Stični ok. 1180. To je delo, ki je več desetletij poznejše, nastalo je po 1250 in bi lahko spadalo v tisti tok avstrijskih pisav, ki so jih uporabljali za pomembna teološka in seveda liturgična besedila oz. za bibliotečne, tako rekoč nedotakljive izvode temeljnih spisov. Posamezne črke (*a, m, n, o* itd.) so dobile nekoliko koničene vrhove, zgornji lok črke *a* se je dotaknil spodnjega očesa in desna črta se končuje z ne povsem izrazito bodico. Zaradi površinske poškodovanosti večine črk sploh ni mogoče prepoznati. – To hkrati pomeni, da besedila ni mogoče prebrati in ugotoviti avtorja in naslov dela. Zaradi tod in drugod ugotovljenih besed – *baptismi*, *natale*, *confiter* – se je treba zadovoljiti s splošno ugotovitvijo, da je šlo za teološko delo.

---

usmrtiti. Njegova žena z dojenčkoma zbeži, enega od njiju ponoči ukrade opica, drugega levinja, številni neverjetni dogodki pa se iztečejo dobro, družina je po mnogih letih trpljenja združena, zlobna tašča pa kaznovana. V bistvu gre za komedijo zmešnjav s srečnim koncem. – Druga pripoved, roman o vitezu Pontu in lepi Sidoniji se prične z napadom mogočne vojske muslimanov, a zaradi zavisti poveljnikov njegovih vojska se mora Pontus umakniti v gozdove; po treh letih težav pride na grad bretonskega kralja, kjer se s Sidonijo zagledata in nesmrtno zaljubita. Sledijo žalostna leta preskušanj in trpljenja, vendar se vse konča s poroko in srečnimi zakonskimi leti. – Oba srednjeveška romana sta se ohranila v številnih rokopisih (in v različnih verzijah), literarnozgodovinskih študij je – tudi zaradi različic v ohranjenih srednjeveških rokopisih – veliko. Prim. Javor Briški, Georg Rolls Komödie, str. 265–284.

131 Deutsche Biographie-Eleonore (deutsche-biographie.de)

26. GS 2049
Brevir. Slog Vzhodne Srednje Evrope, začetek 15. stoletja

Na zgornjem delu hrbtišča je precej spran napis, a še vedno preberemo *Cento nouelle … Bocaccio*, na notranji naslovnici pa je popolno sporočilo: *Il Decameron di Messer Giovanni Boccaccio, Cittadin Fiorentino*, čemur sledi podatek, da je redakcijo opravil Lionardo Salviati in da je bila knjiga natisnjena v Benetkah leta 1626 pri Giovanniju Antoniju Giulianiju. Licejska signatura *I. R. 2049 a* se ponovi na notranji strani platnic. Kateri knjižnici je pripadala številka *46*, ki je s svinčnikom napisana na zgornjem delu sprednje platnice, ni mogoče ugotoviti. Na notranji strani platnic je nalepljen ekslibris Christiana Junckerja z devizo *Dulces ante omnia Musae*, ki se boči v polkrogu nad mizo, kjer je odprta knjiga in ob njej lira, ki v celoti – z osvetljenim ozadjem, stebri ob strani in ovalnim vencem iz palmovih vej in zimzelena – učinkuje kot teatrska *revelatio animae*. – Natis je bil skrbno pripravljen, na str. 543 je ob Salviatijevem imenu naznanilo, da je *Fr. Andrea Berna Venitiano, correttore aprovato* vse pregledal 29. aprila 1582, torej gre za ponatis.

Knjižni blok (196 x 142 mm) je šivan na tri galunske vezice in oba kapitala sta dobro ohranjena, zavezovalna trakova sta odrezana. Platnice so kartonaste in upognjene navznoter, prevlečene z bifolijem, ki nima poškodb in je v dobršni meri ohranil nekdanji videz. Zaradi velikosti tiskane knjige so ga položili poprek in tako se je ohranilo nekaj podatkov o osnovnem kodeksu. Strani *Brevirja* so uredili v dva stolpca, pri čemer je širina enega stolpca 78 mm, širina pisnega polja (oba stolpca in vmesni prostor) meri 170 mm, višina pa približno 255 mm. Na tem foliju je bilo 29 vrstic z višino 9,3 mm, videti je navpične črte za levo in desno naslonilo, vodoravne pa le ponekod. Ker so fragment na notranji strani platnic polepili s papirjem, ki je dobil nalogo sprednjega in hrbtnega spojnega lista, ni najti morebitnih obstranskih vbodov za določene oz. predvidene mere zrcala. Prazne margine

so zavihali na notranjo stran platnic in so jih delno odstrigli. Zdaj izmerjene dimenzije uporabljenega folija povedo, da je *Brevir* sprva meril najmanj 365 x 230 mm.

Besedilo so zapisali z močno črno tinto, ki preseva na drugo stran pergamenta, tudi rdečilo je zelo kakovostno. Več je enovrstičnih lombard, samo ena je visoka dve vrstici oz. 19 mm: *S(ub Decio imperatore)*. Ohranjen je fragment svetniškega dela, ki se v imenovanem odlomku nanaša na sv. Felicisima in Agapita, katerih praznik so do nedavnega obhajali 6. avgusta. Besedilo imenuje še sv. Osvalda, sv. Vilibalda in sv. Afro.

Pisavo lahko na kratko označimo kot *gotico formato*, ki je kot poudarjeno skrbna pisava za liturgične rokopise zaprta v spoštovanje pravil glede oblikovanja in zato ohranja dalj časa prisotne poteze. Očitno je izpeljevanje zašiljenih prvin, čemur je podrejeno oblikovanje skorajda sleherne črke. Če pogledamo *uncijalni d*, potem je zašiljenost toliko očitnejša zaradi blage usločenosti posameznih sestavnih potez: kratko steblo, ki se z vrha spušča do ozkega šeststraničnega očesa, se začne z ostro kratko potezo na vrhu in se na stiku z očesom potegne v kratko ost, oko je oženo ter na vrhu in na peti zašiljeno itd. Črka *p* ima trebuh stisnjen v malone pravokotno obliko, šilasti konci posameznih potez so očitni pri črki *a* itd. A to ni edina značilnost pisave – ta slog je dosegel vrh v liturgičnih rokopisih od sredine 15. stoletja dalje – nekako kontradiktorno delujejo dolga stebla črk *f*, *l* in *visokega s*, ki so v sredini rahlo posneti in dajejo vtis mehke, elegantne lahkotnosti, nedosledno so zapisane črke *m, n, u*: včasih so poteze koničene, še pogosteje pa mehke. – Izjemno zanimiva in dinamična pisava, katere nastavke je najti v času malo pred 1400, razmah pa v naslednjih desetletjih. Mogoče bi to pisavo smeli povezati s Prago oz. slogom Vzhodne Srednje Evrope,[132] bogato nasledstvo, oblikovni razmah je videti tudi v zahodnih krajih južne Nemčije.

132 Kirchner, *Scriptura gothica libraria*, Dunaj, OeNB, Cod. 537, sl. 30: rokopis s sinodalnimi statuti nadškofa Arnošta s Pardubic, 1386.

27. GS 2985
Misal. Avstrijski prostor, ok. 1400

Zgodovinska monografija *Aquila Franca*, ki jo je napisal Giovanni Palazzi (Johannes Palatius), je samo eno njegovih obsežnih del. Avtor (1643–1712) je bil Benečan, duhovnik v cerkvi Santa Maria Mater Domini v Benetkah, sicer pa profesor kanonskega prava v Padovi, ki je prijateljeval z znamenitimi humanisti, kot Gregorio Leti, Antonio Magliabecchi, Giovanni Albrizzi, Michele Cicogna, Giovanni Parè in drugi.[133] Objavil je številna zgodovinska dela, med katerimi je serija *Aquila inter Lilia, Aquila Austriaca, Aquila Saxonica, Aquila Sancta, Aquila Franca, Aquila Sueua, Aquila Vaga*, ob tem še pet volumnov *Gesta pontificum Romanorum* in *Fasti cardinalium*. Njegovo kontemplativno delo o Kristusovem trpljenju pa se je znašlo na seznamu prepovedanih del.

Bistveni del naslova se glasi: *Monarchia Occidentalis: Aquila Franca. Sub qua Francones Imperatores a Conrado II. Salico usque ad Lotharium II.*; knjiga je bila natisnjena v Benetkah in na naslovnici beremo: *ex typographia Andreae Poleti, 1679*. Delo je brezhibno ohranjeno, tiskano na kakovostnem papirju in zdi se, da ga ni nihče prebral. Bralcu v oporo so kot zgodovinska informacija o zgodnjem 11. stoletju na levem robu natisnjene letnice od leta 1015 dalje. Vmes so številne bakrorezne upodobitve vladarjev in njihovih soprog, dogodkov in detajlov (npr. kovancev, insignij, spominskih krajev). Plošče so posebej odtisnili na prazna mesta (včasih se dimenzije ne ujemajo najbolje), sicer pa spremljajo besedilo, ki je natisnjeno v neposredni bližini.[134]

133 Nepoti, Giovanni Parè, str. 278–279; Giovanni Parè, bookseller and publisher in the second half seventeenth-century Venice | Bibliothecae.it (unibo.it).

134 Nekatere upodobitve se ponavljajo, tako je na str. 120v upodobitev epitafa Henrika IV., na 121r pa je ustrezno besedilo. Epitaf je seveda povsem izmišljena kompozicija in jo navajam kot primer inventivnosti, saj zgodovinski dokumenti ne ustrezajo upodobljenemu: v polkrožno nišo je postavljen valjast oltar s »pribitim« listom, da tam počiva Henrik IV. Nad oltarjem je

Na vrhu hrbtišča, prekritega s fragmentom, je napisan delni naslov: *Franca*, sledi okrogla licejska etiketa *I. 2985 b*, ki se ponovi na notranji strani sprednje platnice. V tej knjigi ni nobenega lastniškega zaznamka, ker pa NUK hrani tudi preostale Palazzijeve knjige iz te serije in je v volumnu *Aquila Romana* lastniški vpis kranjskega deželnega glavarja Maksimilijana pl. Tauffererja (1698–1758), bi smeli domnevati, da so bile te zgodovinske knjige njegova last.[135]

Knjižni blok (350 x 255 mm) šteje 682 strani in je šivan prek štirih vezic, platnice so iz trdega kartona, zavezovalni trakovi so odrezani. Za vsako platnico so porabili en, precej obrezan bifolij, ki so ju položili tako, da se na hrbtišču stikata zgornji margini. Prvotno, torej v srednjeveškem kodeksu, je bilo besedilo napisano v enem stolpcu, na strani je bilo po 25 vrstic, visokih 8,5 mm. Primerjalne meritve in dopolnjevanje ugotovitev omogoča, da sestavimo zrcalo. Za začetek je treba reči, da pisno polje meri 210 x 155 mm, zgornja margina je visoka 33 mm, spodnja 65, notranja 27 mm in zunanja 40 mm. Zrcalo vsake strani pa je: v = 0 – 33 – 243 – 65 mm; š = 0 – 27 – 182 – 222 mm.

Prepisovalec je imel na razpolago dobro rjavo tinto in tudi rdečilo ni slabo, nekaj potez z modro tinto, ki so zabrisane, pa puščajo odprto možnost, da je šibka ohranjenost posledica obrabe ali slabega stika modre tinte s pergamentno osnovo. V besedilu so številne enovrstične lombarde, osem je večjih, do 7 mm, med katerimi izstopa iniciala *F(ratres. Ego enim accepi)*, (Kor. 11:23), ki ima skromno obrobo z dvema modrima črtama, na katere so sedli biseri s trni in rdečim očesom v sredini. Pergament je gladek in dobre kakovosti, poškodb ni.

Besedilo – *textualis gothica formata* – kaže največ podobnosti z rokopisi iz avstrijskega prostora. Prepisovalcu smemo očitati nekaj površnosti: sicer je spoštoval spodnjo vodoravno črto, hkrati pa so zgornji loki ali vrhovi minimov precej neenakomerni in ta linija je precej valovita.

---

vladarjevo doprsje, ovalen lovorjev venec podpirata poosebitvi Slave in Cerkve, zraven stoji ženska s Soncem na prsih in sulico, na desni je ženska s peresom v desnici in se opira na knjigo. V vogalu je podpis graverja, *A. van Westerhout fe. inveniet*. Isti grafični list se ponovi na str. 304v, naslov pa je spremenjen: *Lotharius II. Saxo occidentis imperator*. Več grafičnih listov so ponovno uporabili v drugih volumnih, npr. v Aquila Romana, NUK GS 118709.

135 Podatke o drugih Palazzijevih knjigah v NUK in Tauffeererjevem lastništvu, izpričanem s podpisom, mi je prijazno posredovala Sonja Svoljšak, za kar se ji iskreno zahvaljujem.

Minimi in haste so nekoliko posneti na sredini, stebla črk *l* se zaključijo z rahlo žličastimi vrhovi, na drugi strani pa so stebla na črkah *b* praviloma energično potegnjena na levo, *visoki s* ima peto včasih spodvito v desno, včasih pa je peta ravna. Črka *a* ima dve očesi, zgornji lok pogosto sega čez višino drugih črk, včasih je rahlo valovit, negotovo napisan, tudi koničasta poteza na desni strani loka se pojavi le občasno. Črka *g* ima spodnjo zanko potegnjeno navzgor in se dotakne očesa, *p* ima včasih škatlasto oblikovan trebuh, *s* na koncu besede je zaprt in spominja na osmico.

Ob pogledu na to besedilo se zazdi, da je kopist uporabljal prvine iz dveh oblik zapisov, prav gotovo pa se ni prepustil »slikovitemu« dopolnjevanju viličastih vrhov, ki je očitno imelo svojo klientelo.[136] Skladno estetsko načelo v oblikovanju posameznih črk in uveljavljanju kanona je najti v rokopisih iz različnih avstrijskih provenienc in vsi so iz zadnjih let 14. stoletja.[137] Vse paleografske značilnosti, ki jih vidimo na tem fragmentu – posneta stebla, črka *a* z dvema očesoma, rahlo žličasti vrhovi visokih stebel itd. -, vidimo v rokopisu, znanem kot *Pontifikal* iz Nadškofijskega arhiva v Mariboru, Ms 12. To besedilo je napisano v dosledno enakem duktusu in plemeniti pisavi, brez površnosti in nedoslednosti, ki jih opazimo na fragmentu. Ker je mariborski *Pontifikal* ohranil slikarski okras, so polnobarvne iniciale in vitično-cvetlične veje na prostih marginah podprle tudi datacijo v čas ok. 1400.[138]

136 Dober primer agresivnega dopolnjevanja leve viličaste poteze je rokopis: ÖNB, Cod. 3219, fol. 219v, dat. 1382, *Laborintus,* sl. 191a; ÖNB, Cod. 1874, fol. 125r, *Brevir passavskega obredja*, sl. 143 (zaključni obrazec), Dunajsko Novo mesto, dat. 1364. Gl. Unterkircher, *Die datierten Handschriften bis 1400*.

137 Unterkircher, *Die datierten Handschriften bis 1400,* gl. ÖNB. Cod. 353 Jožef Flavij, *De bello judaico*, fol. 168r (samo zaključni obrazec), dat. 1399, neopredeljena avstrijska lokacija (Dunaj?), sl. 261; ÖNB. Cod. 1828: *Praznični misal*, fol. 48v, Sankt Pölten, dat. 1399, sl. 263.

138 Kos, Stele, *Srednjeveški rokopisi* , str. 216–218, z več slogovnimi in paleografskimi spodrsljaji, med katerimi je za celo stoletje zgrešena datacija (»15. stol., konec ali začetek 16. stol.;«). Natančneje: Golob, *S črnilom in zlatom* (2017), str. 130–133, s starejšo literaturo.

28. GS 3168 – 3169 – 3170
Brevir. Salzburško-regensburško okolje, druga četrtina 13. stoletja

S širokim peresom je na vrhu hrbtišča zabeležen skrajšan naslov najpomembnejšega ali politično najzanimivejšega besedila *Anhaltische gehaimbe Cantzley*; tam je tudi ostal del slabo odstranjene nalepke, ki jo zdaj prekriva etiketa s signaturo licejske knjižnice *III. 3168 - 3169 - 3170;* signatura je ponovno napisana na notranji strani sprednje platnice. Na spodnjem robu je nalepljena etiketa, značilna za knjižnico ljubljanskega avguštinskega samostana: čez oranžno podlago je nalepljena bela etiketa s signaturo *F. S. 41.* – Tiskana naslovnica prvega od treh besedil se glasi: *Fürstl: Anhaltische Geheime Cantzley, das ist: Gegründe anzeig, der verdeckten, unteuschen, nachtheiligen Consilien, Anschläg und Prackticken, welche der Correspondierenden Union Häupter vnnd Böhmischen Unruhe, zu derselben Cron, auch deβ H. Römischen Reichs höchster Gefaht geführt* ..., tiskar ni naveden, vendar je iz virov znano, da je delo opravil Wilhelm Jocher;[139] tam, kjer bi morali prebrati letnico 1621, je nalepljen tiskan ekslibris – v enakem slogu kot Radličev (gl. str. 156): *Est conventus FF. Eremit. Discalc. S. P. Augustini ad S. Josephum Labaci.* Na naslovnici je več lastniških zaznamkov: *Adami Weiss. Phil,* njegov podpis se ponovi in piše *Ex dono R. Dni Adami Weiss Sacerdotis.* Ko se po uvodnem nagovoru odpre to politično besedilo, je pred prvimi besedami ornamentalni trak z mnogimi prvinami poznogotskega knjižnega slikarstva: storžasti in vretenasti cvetovi, scefrani listi, okovje, velike spirale, tulipani, lijakasti listi itd. To besedilo ima 338 strani, naslednje pa se pojavi kar brez naslova: je prevod prošnje, izročene Frideriku, mejnemu grofu Porenja, naj se varuje političnih izdajalcev; prevajalec iz latinskega v nemški jezik je bil Ernst Ludwig Jansen iz Darmstadta, tiskar pa je bil Niclas Schramb iz Newstadta an der Hart in tekst je bil natisnjen leta 1621, pri čemer je v besedilu veliko datumov kot citatov o prevarah,

139 https://www.digitale-sammlungen.de/de/details/bsb10722509

datumi o dogodkih in akterjih so strnjeni okoli leta 1620. Tudi tretje besedilo je politično obarvano*: Xenium Calvino Turcicum pro rebellibus Bohemis*, prav tako natisnjeno leta 1621, avtor pa je Johannes Hermann Böheim von Teutschen Brodta.

Knjižni blok šteje 459 strani, mere pa so 195 x 145 mm. Hrbet je okroglen in šivan na tri vezice; oba kapitala sta dobro ohranjena in zavezovalni trakovi so odstriženi. Platnice so iz trdega kartona in so upognjene proti knjižnemu bloku, za prevleko pa so uporabili večji del bifolija. Ohranjeno je pisno polje z dvema stolpcema, en stolpec je širok 65 mm, pisno polje obeh stolpcev in vmesnega prostora pa meri 190 x 135/140 mm. Ker so pergament nalepili tako, da teče veznik po sredini hrbtišča, je videti notranjo margino, ki meri približno 20 mm, preostali trije prosti robovi pa so obrezani, da zavihki praznih margin ne bi segali pregloboko na notranjo stran platnice. Tako meri ves fragment približno 230 x 390 mm, rokopisni *Brevir* pa bi utegnil meriti 250 x 190 mm.

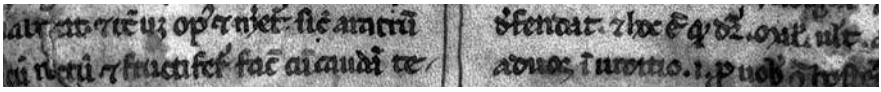
Fragment *Brevirja* vsebinsko ne izstopa, omeniti je mogoče, da je na hrbtni platnici z rdečilom označen odlomek o sv. Frančišku. Pisava je lepa in z zaobljenimi potezami kaže na neko odlično okolje južnonemških pokrajin: pogledati je treba *uncialni d, h, o, p, q* itd., ki kažejo željo, da bi bile obline kar se da popolne, loki na *s-longa* in *f* so podobno odprti, vidimo tudi visoke ligature (*st*), marsikatero steblo se na obeh zapisih kaže s skromno nagnjenostjo v levo stran in ima rahlo grbino. Na fragmentu je posebno zanimiva oblika črke *a,* ki ima nad spodnjim očesom samo ravno črto, ki se še ne zapira, hkrati pa kaže prve znake gotizacije s koničenim obratom na levem delu spodnjega očesa in kljukasto odstavno potezo. Tudi črka *g* ima kljukasti nastavek ob zgornjem očesu.

Če bi zaradi popolnih oblin iskali stik z 12. stoletjem, bi se najprej ustavili ob nekaterih rokopisih iz Prüfeninga, kjer bi ob koncu 12. stoletja v rokopisu z *Zlato legendo* Jakoba iz Voragine našli podobno eleganco polnih, zaobljenih črk.[140] Nekaj več stika s fragmentom kaže *Gradual* iz Kaisheima: gre za podobne visoke ligature, za koničaste odstavne poteze, razširjene nastavke na zgornjem delu potez, oblikovanje črke *e* na koncu

140 Zdaj München, BSB, clm 13029, Klemm, *Die illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts*, str. 67–69, gl. sl. 137.

besede ipd. Rokopis naj bi nastal ok. 1220.[141] Vendar pa je črka *a* v rokopisih regensburškega okolja drugačna kot na fragmentu: misel o mehkem značaju *Brevirja* bi spodnesli omenjeni koničasti elementi v črkah *a* in *g*. Tako ostro zapisan *a* bi našli v rokopisu *Carmine burane*, ki jo nekatere analize postavljajo v čas ok. 1230 in v koroške kraje, natančneje Breže, nedvomno zaradi močnega dominikanskega samostana in podpore nad umetnostjo navdušenega plemstva. Problem povzroča odsotnost drugih primerljivih rokopisov, hkrati pa vemo, da so bile Breže rezidenca salzburških naddiakonov.[142] Fragment *Brevirja* je preostanek rokopisa, ki bi utegnil nastati v salzburško-regensburškem okolju v drugi četrtini 13. stoletja.

29. GS 3172 – 3173
Teološko besedilo. Avstrijska pisna šola, prva polovica 13. stoletja

Na zgornjem delu hrbtišča je ostal del slabo odstranjene nalepke, zdaj jo prekriva etiketa s signaturo licejske knjižnice *III. 3172-73 a. d.*, ki se ponovi na notranji strani sprednje platnice. Na naslovnici sta dva pripisa; prvi sporoča, da je knjiga vpisana v gornjegrajsko knjižnico in je last ljubljanske škofije, drugi pa, da je vpisana v katalog med zgodovinska dela. Skupaj sta zvezani dve besedili: *Vindiciae ecclesiasticae quibus edita a principe Bethlen in clerum Hungariae decreta* etc., *Authore Petro Pazmany Archiepiscopo Strigonensis*; to delo esztergomskega nadškofa je bilo natisnjeno leta 1620 na Dunaju v tiskarni Wolfganga Schumpa. Sledi precej daljša razprava *Apologia pro clero et aliis catholicis Hungariae, Sive Refutatio Libelli, cui titulus est, querella Hungariae*, ki jo je napisal Thomas Balasfy; tudi ta je bila natisnjena na Dunaju leta 1620, tiskar pa je Gregorius Gelbhaar. Gre torej za dve programski cerkvenopolitični razpravi.

141 Zdaj München, BSB, Clm 7905, Klemm, *Die illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts*, str. 144–146, gl. sl. 355, 358–368.

142 Zdaj München, BSB, Clm 4660; podatki s kritično pretehtano starejšo literaturo: Klemm, *Die illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts*, str. 121–124, sl. V in 293–299.

Knjižni blok (187 x 148 mm), ki šteje 190 strani, ima lepo naslovnico z bakroreznim okvirom. Vseskozi je širok 17 mm, na ozadje tenkih vodoravnih črtic so položeni cvetovi, ki spominjajo na približno stoletje starejše cvetlične bordure v rokopisih iz Ghenta in Bruggeja. Severnoevropski iluminatorji so cvetove (in žuželke) upodobili v prostorski iluziji, ko mečejo sence na podlago, tukaj pa so polnoplastične cvetlice brez prostorske dimenzije, brez senc. Poleg nekaterih izmišljenih cvetov so upodobljeni nagelj, vrtnica, tulipan, orlica, encijan, perunika, šmarnica in zvončnica: vsi bi lahko imeli tudi simbolično sporočilo.[143]

Dvoslojna vezava je mehka, pergament in papir nista dobro zlepljena, zato je pergament naguban, hrbtišče je mehko in ni podloženo. Tiskane pole so šivane na tri vezice, zavezovalni trakovi so odrezani. Za platnice so uporabili obrezani bifolij: veznik teče po sredini hrbtišča in tako sta vidni obe notranji margini (vsaka meri 15–17 mm) in oba notranja pisna stolpca (vsak je širok približno 68 mm), vrstice so visoke 5,4 mm; spodnja margina je cela, zavihana je na notranjo stran in meri 54 mm. Manjka pa zgornji del pisnih stolpcev in zgornja margina. Fragment meri v celoti 241 x 388 mm.

Besedila na fragmentu ni bilo mogoče povezati z nobenim znanim delom, zdi se, da je šlo za študijsko gradivo. Na to kaže vešča, nagla pisava, predvsem pa delovnemu cilju podrejeno oblikovanje: pomembni odlomki so označeni z navpičnimi črtami, ključni stavki pa z oglatimi oklepaji, tehtne, vsebino določujoče besede so podčrtane. Iz Evangelija po sv. Mateju (5:44) je vzeta fraza ... *diligite inimicos vestros* ... in tudi besede iz 6. poglavja .... *Vestram faciatis coram* ..., ki so zapisane v sosednjem stolpcu. Poleg tega je mogoče prebrati besede kot so opat, luč, maša itd. – To berilo bi lahko našli v samostanski ali univerzitetni knjižnici, po pisavi sodeč pa bi besedilo lahko prepisali v drugi polovici 14. stoletja, to je sicer *textualis gothica*; prav take pisave v dostopnih katalogih ni bilo najti, le vzporedne.[144] Med boljšimi vzporednicami je rokopis iz cistercijanskega samostana Rein pri Gradcu: veliko črk je oblikovanih tako rekoč identično, npr. *a*, kjer se gornji lok

143 Neposredno primerjavo nudi *Horarij iz Vipavskega križa*, ok. 1500: Golob, *S črnilom in zlatom* (2017), str. 351–353; več o slikarstvu skupine Ghent-Brugge: Marrow (Kortweg), *The Golden Age of Dutch Manuscript Painting*, str. 285 in dalje; Smeyers, *Flemish Miniatures*.

144 Kakor bi zapisal Kirchner: objavljeni so primeri takih pisav, ki imajo osrednje mesto in iz katerih se razvijajo področne posebnosti, zato vseh ni mogoče vključiti v paleografske preglede; Kirchner, *Scriptura gothica libraria*, str. 5.

skoraj dotakne spodnjega očesa, *l*, ki ima na vrhu stebla dodano decentno okrasno potezo, ki sili na levo, *m* in *n*, ki imata navpičnice brez podstavne črte, tudi *p* se konča z ravno vertikalo, *g* ima zaprto zanko itd. Med izrazito osebne poteze je treba šteti črko *s* sredi besede, ki je napisana kot zverižena črta in ne spominja na ustaljene oblike.[145] Rokopisi iz Admonta in Reina so iz časa pred sredino 13. stoletja.[146] Paleografsko bližnje zapise bi našli tudi v besedilih, ki potrebujejo obstranske glose, komentarje itd., takih pa je v povezavi z dunajsko univerzo kar precej, vendar to niso *notulae*, uporabljene v temeljnih besedilih za šolske potrebe.

30. GS 3607 – 08 – 09 – 10
Misal. Baselski prostor, po 1450

Knjižni blok sestavljajo štiri samostojna besedila, ki so natisnjena v precej velikem formatu (297 x 195 mm), varuje pa jih fragment, ki ne pokriva celotnega knjižnega bloka, ampak samo hrbtišče ter polovico sprednje in hrbtne platnice. Na hrbtišču je bila nalepka, s katere se je besedilo zbrisalo, tam je zdaj licejska etiketa *3607 III. c. a – 3610* in ta signatura se ponovi na notranji strani polovične platnice. Na zgornjem prostem robu nad posvetilom saškemu vojvodu Johannu Ernestu, ki ga je sestavil Filip Melanhton, je rokopisni ekslibris, da je knjiga last ljubljanskega škofa, da je v gornjegrajski knjižnici in vpisana v katalog med dela svetne zgodovine. Zadnji podatek sporoča datum tega zapisa, junij (16)17.

145 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, kat. 184, Rein, Cod. 156: v tem rokopisu, ki je z vprašajem označen kot morebitno italijansko delo, so na koncu besed zapisane črke *s* kot odprte vijuge. A naj opozorim, da tako oblikovane črke *s* na fragmentu ne najdemo stalno, v danih zapisih je kopist uporabil oblike, ki so mu v nekem trenutku ustrezale. Zdi se, da je posebna oblika ostala del skriptorijske tradicije, saj vse druge črke odstopajo od značaja italijanskih ali italianizirajočih črk. Natančnejša opredelitev pisav in prenosa posebne črkovne oblike skozi nekaj desetletij bi zahtevala raziskavo o paleografskem razvoju v samostanskem skriptoriju, ki ne spada v kontekst tega popisa.

146 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, npr. Admont, Cod. 501, 475 itd., sl. 44, 46, 47 itd.

Besedila razgrinjajo politično stališče do Saracenov oz. Turkov tako z vidika latinske kot grške Evrope. Vsa štiri besedila so bila natisnjena leta 1543 v Baslu. Prvo besedilo ima naslov *Historiae de Saracenorum sive Turcarum origine, moribus nequitia, religione, rebus gestis* itd. Avtor je Theodor Bibliander, knjiga je izšla leta 1543 v Baslu pri Johannesu Oporinu in Nikolausu Brylingerju.[147] Drugo besedilo, *Confutationes Mahumeticae, quam vocant Alcoran*, je delo istega avtorja. Tretje besedilo, ki je natisnjeno v grškem in latinskem jeziku, je naslovljeno *Ioannis Cantacuzeni Constantinopolitani regis Mahometica, fidem Christiana & orthodoxa assertio* etc.: avtor je Rudolf Gwalther, ki je poskrbel za prevod besedila in poslanic cesarja Cantacuzena v latinščino, ohranjeni kolofon sporoča Oporinovo ime in letnico 1543. Zadnje, četrto besedilo ima naslov *Christianae Religionis acerrimi propugnatoris D. Ioannis Cantacuzeni ter Eiusdem Mahometem Orationes IIII., nunc primum in lucem editae.* Tudi ta tisk je zagledal luč sveta leta 1543. – Vsebinsko so besedila povezana in kažejo politično razmišljanje sredi 16. stoletja.

Besedila so v Oporinovi tiskarni zbrali in zvezali na željo naročnika oz. kupca,[148] zato je t. i. tiskarska polvezava mišljena kot začasna rešitev, da se natisnjene pole ne bi porazgubile ali pomešale, s tem pa so knjigo štirih besedil pripravili za transport, saj so jo lahko upognili glede na obline tiskarskega soda. Uporabili so večji del folija *Misala*, kjer je z rdečilom napisan del direktorija za maše. Besedila so zelo trdo šivana na tri dvojne vezice, ki se na stiku hrbtišča in platnice viličasto razdelijo in so prelepljena s papirjem: to je – strukturno gledano – dvoslojna vezava. Ker je knjižni blok s polvezavo samo delno zaščiten, so listi zunanjega dela zelo poškodovani, potrgani, pomečkani, zaradi zunanjih nečistoč potemnjeni, manjka spodnja polovica naslovnice prvega besedila in iztrganih je nekaj strani pred Melanhtonovim nagovorom vojvode Saškega; listi na hrbtnem delu so manj prizadeti, so pomečkani, preluknjani, vendar niso iztrgani.

Fragment je del folija z besedilom v dveh stolpcih; vsak stolpec je širok 97 mm, skupaj z medstolpičnim prostorom (15 mm) je širina pisnega

147 V Nukovem izvodu manjkajo prve strani s temeljnimi podatki o avtorju ter letu in kraju natisa; pridobljeni in preverjeni so bili s pomočjo katalogov in digitalizatov v Avstrijski narodni knjižnici na Dunaju in Bavarski državni knjižnici v Münchnu.

148 V večjih evropskih knjižnicah, kjer hranijo ta besedila, so po večini zvezana samostojno ali pa po dve besedili skupaj.

polja približno 200 mm. Verjetno je v celoti ohranjena spodnja margina, visoka 40 mm, ter zunanja margina, ki meri približno 60 mm, a te mere so nezanesljive, ker folija niso odrezali v ravni črti. Videti je torej spodnji del folija, na katerem je 34 vrstic, visokih 8,0 mm, fragment pa v celoti meri 305 x 260 mm. Pergament je površinsko gladek, a precej naguban zaradi malomarno podlepljenega papirja. Četudi je na zunanjosti videti samo besedilo, napisano z rdečilom, pa črna tinta s hrbtne strani preseva.

Pisava deluje trdo, s potezami, ki vedno znova škatlasto oblikujejo črke. Vizualno prevladujejo minimi, zato ni težko zamenjati črkovnih zvez *in* z *iu* (*iv*), črk *u* in *n*; *uncijalni d* je ostro izrezan pravokotnik s kratko, povsem vodoravno hasto, *p* je pravokotnik s sorazmerno kratko, povsem navpično potezo navzdol, *v/u* je tudi pravokotnik, ki je ostal brez zgornje vodoravne črtice, na drugi strani je *a* sestavljen iz zaporedja treh ali štirih potez, ki se praviloma končajo z ostrimi, kot trn izpeljanimi potezami, vrhovi črk *l, b, h* imajo dodano kratko poševno črtico, ki sili na levo stran. Pogosti so rombasti zaključki črk, predvsem na zgornjih nastavkih, »nogice« so – zaradi povezave z naslednjo črko – po navadi nekoliko upognjene. – Ker so vsa štiri natisnjena dela iz baselske tiskarne, je bilo umestno iskati vzporednice v tamkajšnjih rokopisih. Dobra primerjava je *Missale basiliense*,[149] zlasti ob detajlih kot je odprt trebuh črke *h*, ki pada globoko navzdol, oblika črke *a*, vendar je zanka črke *g* na fragmentu mehkejša kot v baselskem *Misalu* in haste niso poševno rezane, ampak so nekoliko žličaste.[150] Ob tem *Misalu*, ki je postavljen v čas ok. 1460, so naštete razlike zaznavne, a vendar dovolj majhne, da bi jih smeli pričakovati tudi v rokopisnem delu enega samega mojstra.

149 e-codices – Virtual Manuscript Library of Switzerland (unifr.ch): Basel, Universitätsbibliothek, B I. 11. Katalog, na katerem temelji internetno dostopen popis, je: Gustav Meyer – Max Burckhardt, *Die mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek Basel: beschreibendes Verzeichnis. Abt. B, Theologische Pergamenthandschriften*. Basel, Universitätsbibliothek, 1960-1975. – Vol. 1, str. 36–50.

150 Opis se nanaša na besedilo *Misala* od fol. 9r dalje, koledarske strani s svetniškimi vpisi je prispeval rokopisnik z drugačnim duktusom.

31. GS 3658 – 3659
Legendarij. Srednja Evropa, iztekajoče se 14. stoletje

V skromen rokopisni fragment sta oviti dve deli: španski filozof Sebastian Fox Morcillo[151] je napisal več knjig, ki se nanašajo na skladnost Platonove in Aristotelove misli, najbolj znano pa je delo *De imitatione, seu de informandi styli ratione libri II*. Njegovo zadnje delo je izšlo leta 1557, to je *De historiae institutione dialogus*; med prvimi objavami je natis pri založniku Martinu Juvenumu v Parizu, leta 1557 in izvod te naklade je zdaj v Narodni in univerzitetni knjižnici. Pod istimi platnicami je še delo genialnega matematika Gerolama Cardana *Liber de libris propriis*, ki je izšlo v Lyonu, tudi leta 1557, pri založniku Rouilléju, vendar *sub scuto Veneto*.[152] V delu je Cardano sicer upošteval vse, kar je premogla njegova knjižnica in je uredil vse enote v logičnem zaporedju. A bistveno je njegovo kritično razmišljanje o trajnosti misli in spoznanj v njih, hkrati pa to besedilo razgrinja Cardana kot raziskovalca, ki popravlja in dopolnjuje svoje ugotovitve, knjiga ima dve plati, bibliografsko (kjer je vključil svoja dela – teh je petdeset) in biografsko.

Na hrbtišču je čez pravokotno nalepko novejša signatura licejske knjižnice *III. C. c. 3658 / 3659*. Ta signatura se ponovi na notranji strani sprednje platnice. Na zgornjem robu sprednje platnice piše *Sebastiani Foxij Historiae institutione*, zraven pa *Hieronymi Cardani Ex libris propriis*. – V tiskarni narejena polvezava je preprosta, dvoslojna: uporabili so en del folija iz *Legendarija* ter ga podlepili s papirjem. Prav zato je sicer dober pergament brez opore in je zguban, platnici sta mehki, posebej po robovih,

151 Biografski leksikoni navajajo letnice njegovega življenja s pripisanimi vprašaji: 1526 (?) – 1559 (?).
152 Girolamo [Geronimo] Cardano (1501–1576; Stanford Encyclopedia of Philosophy), gl. *De libris propriis*, kritična izdaja leta 2004 s primerjalnim pristopom, ki temelji na objavah iz let 1554, 1550, 1557 in 1562; ur. Ian Maclean, Milano 2004.

ker je papirnati knjižni blok manjšega formata kot platnica in so robovi brez sleherne stabilnosti, saj tudi uporabljeni pergamentni folij ni tako velik, da bi ga po vseh štirih straneh zavihali na notranjo stran. Knjižni blok je šivan na tri konopljene vezice, zavezovalni trakovi so odstriženi.

Platnica meri 170 x 105 mm – toliko kot knjižni blok – in na fragmentu je videti 12 vrstic (ki so visoke 11,3 mm) sicer dvostolpičnega zrcala. Posamezni stolpec meri po širini 80–83 mm, prostor med njima pa je širok 10 mm. Izmeriti je mogoče samo podatke o širini prvotnega kodeksa, pri čemer je notranja margina široka 27 mm, zunanja pa 50 mm: š = 0 – 27 – 110 – 120 – 200 – 250 mm. *Legendarij* je najbrž meril 350/370 x 250 mm; narisa vodoravnih in navpičnih črt ni videti.

Besedilo je pisano s širokim peresom (blizu 2 mm), vendar je tinta slaba, vodena, rjavkaste barve, rdečilo pa je dobre kakovosti. Na hrbtišču je preprosta iniciala L (visoka 22 mm), na robu nekdanjega levega stolpca pa iniciala I (meri 90 mm). Z rdečilom so napisane tudi rubrike in zaradi besedila, ki govori o pasijonu sv. Janeza in Pavla, vemo, da gre za *Legendarij*.[153]

Čeprav gre za delo veščega pisarja, ki se ni nikjer obotavljal in je sledil svojemu običajnemu duktusu, je natančnejša opredelitev pisave nemogoča. Črka *a* je zapisana kot ozka in pokončna dvodelna škatla (*Kasten-a*), ki določa ali vsaj nakazuje proporce drugih črk. Za vse je značilna oblika ozkega pravokotnika (*c, o, m, n, p, u* itd.), izrazitega koničenja ni, čeprav se marsikateri lok na vrhu blago prelomi in se zaradi ločitev potez zdi, da gre za koničenje: ko se npr. pri črki *n* začne desna poteza, je zaradi nastavka lok skrajšan in je zato videti bolj koničast. *Uncialni d* je sploh videti precej ozek in poševno dvigajoča se hasta je kratka. Črki *b* in *h* imata podobno značilnost, da se poteza, ki zaobjame lok, spusti malo pod črto. Visoka stebla (*b, l, h*) se začenjajo z ravno potezo ali majhno črtico v desno in ni zaznati pozornosti do estetizirajočih detajlov. *Brevir* bi lahko bil delo prepisovalca iz srednjeevropskega prostora, pustiti pa je tudi treba široko odprto datacijo, čas okoli 1400. – Na prvi pogled je podobnost črkovnih značilnosti rokopisa iz Pariza, datiranega 1405, in fragmenta *Legendarija*

153 Bibliotheca Hagiographica Latina, št. 3238, gl. https://archive.org/details/bibliotheca hagio=1/page/484.

begajoča,[154] ko pa sledimo rokopisom iz tega časa in se ustavljamo ob škatlastih črkah, njihovih visokih steblih brez viličastih ali žličastih zaključkov itd., se pokaže, da je bilo tako oblikovanje črke in pisnega polja sprejeto v širšem prostoru, za nas je merodajno srednjeevaropsko, verjetno avstrijsko okolje v iztekajočem se 14. stoletju.

32. GS 3687
Misal. Salzburški prostor, druga tretjina 15. stoletja

Knjižica opisuje deželo in pomembnejše kraje na Pfalškem, tako da upodobitve krajev in besedilo sestavljajo zanimivo geografsko delo. Ni mogoče zatrditi, da je na vrhnjem delu hrbtišča pisalo *Historische Beschreibung Rheinisch*..., saj bi bilo možno tudi drugačno branje zdaj prekritih besed, ki bi povedale, da gre za zgodovinsko predstavitev Porenja: čez besede je nalepljena stara licejska etiketa *I. D. 3687 f. 2*. Signatura se ponovi na notranji strani sprednje platnice. Lastniških zaznamkov ni najti.

Ko odpremo knjižico, je na levi strani grafična upodobitev volilnega kneza dežele Pfalz Johanna Wilhelma. Na podstavku je namreč legenda: *Johann Wilhelm, D(ei). G(ratia). Churfürst zu Pfalz*, v ovalnem polju, ki ga obkroža lovorjev venec, pa je njegov portret. Na tiskani naslovnici piše*: Circuli Rhenani inferioris succinta Descriptio. Das ist: Kurz gefasste Beschreibung des Chur- oder Nieder-Rheinischen Craises: Worinnen die vier berühmte Chur-Fürstenthümer, als nemlich Mainz, Trier, Cölln und*

154 Kirchner, *Scriptura gothica libraria*, kat. 33, Pariz, BN, Cod. 7789; Kirchner imenuje to pisavo *textualis gothica formata*, kjer je treba pripomniti, da gre za delo, namenjeno visoki aristokraciji in so vsi črkovni detajli pazljivo zapisani.

Pfalz ... zu finden sind ... Imena avtorja ni najti, delo pa je bilo natisnjeno v Frankfurtu in Leipzigu, kot založnik, pri katerem je mogoče dobiti knjigo, je naveden Johann Leonhard Buggel, dodana je letnica 1704.

Ob 564 oštevilčenih straneh ima delo še 20 strani obsežen seznam osebnih in krajevnih imen. Grafike mestnih vedut in izjemnega renesančnega, zvezdastega tlorisa Frankenthala[155] pri Wormsu so videti realistične, mestne panorame so na prelomu 17. v 18. stoletje še določali koničasti cerkveni zvoniki, mostovi (Koblenz), delavnice ob vodah, mestna vrata (Trier), mitnice, samostani, gradovi, renesančne rezidence (Aschaffenburg), mestna obzidja, mlini na veter (Bonn), reke in vsakovrstne ladje na njih ter odprte pokrajine okoli njih.

Knjižni blok meri 129 x 78 mm, grafične plošče so malo manjše, vedute so odtisnjene samo na eni strani, hrbtna je prazna. Delo je natisnjeno na papirjih različnih kakovosti, največkrat je polje pod natisnjenim besedilom nekoliko porjavelo in okoli grafičnih vedut je dosti pegavosti. Tenke kartonaste platnice so trde, mogoče je knjižni blok ljubljanskega izvoda na zgornjem robu nekoliko porezan; ohranjena sta oba kapitala, ki sta cela, zavezovalnih trakov ni bilo.

Platnice (135 x 78 mm) so prevlekli z manjšim kosom liturgičnega rokopisa, besedilo je napisano na smetanovo belem, odličnem pergamentu. Videti je samo malo več kot enajst vrstic, ki so izjemno visoke, vsaka meri 16,5 mm. Besedilo je umeščeno v zrcalo, ki ima vodoravne in navpične črte narisane z rdečilom, črke pa so velike in napisane s skoraj 3 mm širokim pisalom. Ves fragment meri približno 200 x 280 mm.

Res lahko preberemo ... *orbem terrarum* ... (1. knjiga kronik ali psalm 95) in ... *afferte Domino g(loriam)*..., zaradi česar ne dvomimo, da gre za odlomke iz *Misala* (ta verz vzet iz iz 29. psalma). V vsaki vrstici je samo osem do deset črk. Rokopis je prav gotovo spadal med odlične dosežke, prepisan je v kaligrafirani knjižni gotici, ki je bila v večjem delu 15. stoletja pisava, namenjena za posebno slovesne liturgične knjige. Kot je splošno znano, je naročnik izbral, določil pisavo in slikarska dopolnila, za slavnostne liturgične rokopise pa bolj kot za katerekoli druga besedila velja, da so jih naročali pri preverjenih in odličnih mojstrih. Na frag-

155 Imena krajev sem zapisala v zdaj veljavni obliki.

mentu je videti kopistovo stilistično igrivost, npr. *uncijalni d* ima hasto privihano navzgor, črka *a* je sestavljena iz navpične (pa vseeno nekoliko usločene) poteze, ki se na vrhu prelomi in uvihne navzdol z lasno tenko potezo, ki tvori veliko zgornje oko, oporna poteza na levi je zapisana z velikim rombom. V celoti je značaj te pisave slikovit. – Tako kaligrafirana besedila bi našli v marsikaterem okolju, a natančnejši pogled na drobne značilnosti se vedno znova ustavi ob rokopisih, ki so nastali v Salzburgu ali pa so rokopisni mojstri povabili salzburške knjižne slikarje in pri izdelavi enega monumentalnega misala ali graduala je sodelovalo več prepisovalcev. Med zgodnje rokopise, ki kažejo podobnosti z ljubljanskim fragmentom, bi postavili dosežke salzburških mojstrov, ki so ustvarili *Missale benedictinum* še pred letom 1426.[156] Podobne značilnosti je videti tudi v *Misalu* za samostan Sankt Lambrecht, kjer so svoj okras dodali knjižni slikarji iz salzburške Grillingerjeve delavnice, rokopis pa je nastal pred sredino 15. stoletja.[157] Tudi *Misal* za sekavski samostan iz let pred sredino 15. stoletja kaže podobno sestavljanje debelih in lasno tenkih potez, in je še en rokopis, ki ga je ustvarjalo več rok. Tudi v tem primeru je bilo odločilno oblikovanje črk *a, g* in *uncijalnega d*, ki so izrazili take paleografske posebnosti, kot jih vidimo na ljubljanskem fragmentu;[158] prav te so pokazale, v katerem okolju in času bi smeli iskati rokopisno delavnico, kjer je nastal svoje čase nedvomno prav poseben liturgični rokopis.

156 Gl. Beier, *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln*, Graz UB, Cod. 52, kat. 122, str. 192 in dalje, sl. 383.
157 Gl. Beier, *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln*, Graz UB, Cod. 364, kat. 54, str. 201–206, sl. 410 in 412.
158 Gl. Beier, *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln*, Graz UB, Cod. 716, kat. 94, str. 308–311, sl. 642.

33. GS 3887 – 88 – 89 – 90 – 91 – 3311
Misal. Vzhodna Srednja Evropa (Šlezija?), prva tretjina 14. stoletja

V knjižnem bloku je šest samostojnih besedil, vsa so bila natisnjena leta 1588 ali 1589, vendar v različnih krajih. Nič ne nakazuje, kdaj, zakaj in kje so bila zvezana v eno knjigo. Na zgornjem delu hrbtišča je videti del izvirne licejske etikete *III. D. b*, novejša pa je zapisana na poznejši etiketi *3887/91, 3311*; ta se ponovi na notranji strani sprednje platnice. Na prostem robu nad besedilom je sredi sprednje platnice *številka* ~~№~~*°. 28*, pisava pove, da gre za knjižno enoto iz Lukančičeve knjižnice. Na predlistu je droben in žal nečitljiv zapis, prav gotovo navaja katerega od zgodnjih lastnikov.

Šest besedil je bilo nedvomno zanimivo branje: prvo je napisal Engelprecht Mörewinder[159] in poroča o pomorski bitki med Španci in Angleži, izšlo je pri Sixtu Gertu Onereeju leta 1588 v kraju Mürbaden. Drugo delo (GS 3888) je hvalnica zvezi, sklenjeni med mesti Zürich, Bern in Strasbourg, v besedilu pa so tudi slavilne pesmi; besedilo sta napisala Johann Fischart in Bernhard Jobin.[160] Pod naslovom je prikupna fantazijska veduta pokrajine pod goro St. Gothart, kjer tečejo tri reke *Rhenus Fl(uvius), Limat f.* in *Aar Fl*. Na spodnjem delu lesoreza je okrogel (rajski) vrtiček s cvetlično ograjo, na kateri so obešeni grbi treh mest, na sredini pa raste liliji podobna roža s tremi cvetovi in to podobo paradiža spremljata miroljubna lev in medved v svojem heraldičnem veličastju. Sledi natis kraljevih razglasov in sklepov parlamenta (GS 3889), nato finančno razmerje do hiše Bloys (GS 3890) in še utemeljitev gospoda Lanovskega glede vojaške oborožitve (GS 3891), kar dopolnjuje njegov portret v oklepu. Zadnje delo *Uncalvinisch gegen Bastüblein oder Aufsetzung* etc. (GS 3311) je spisal Johann Fischart, avtor nekaterih prišpičenih besedil.

159 Dutch Pamphlets Online — Brill (brillonline.com).
160 Bernhard Jobin (1545–1593), Johann Fischart (1546–1590).

Knjižni blok meri 200 x 152 mm, platnice so dvoslojne: pergament, ki nekoliko sega čez mere knjižnega bloka, je podlepljen s papirjem, na zunanji strani je zaradi nečistoč in oksidacije precej potemnel, sledovi črvojedin so posebej zgoščeni na hrbtni platnici, tako da je rob močno poškodovan, poleg tega je zgornji rob hrbtišča zatrgan. Kapitalskih obšivov ni, zavezovalni trakovi so odrezani, papirne pole pa so šivane na konopljene vezice.

Za platnice, ki so malenkost večje od knjižnega bloka (201 x 156 mm), so uporabili večji del folija iz *Misala* z besedilom iz 8. poglavja iz *Apostolskih del*. Besedilo je urejeno v dveh stolpcih, pri čemer je levi prerezan, desni pa je viden v celoti, širok je 82 mm; sprva je pisno polje merilo po širini kakih 175 mm, po višini pa dobrih 274 mm. V vsakem stolpcu je 32 vrstic, višina posamezne vrstice je 8,6 mm. Fragment meri zdaj z zavihki vred 345 x 204 mm; pikiranja ni videti, sem in tja je ostala sled vodoravnih črt. Ker je folij prirezan na dimenzije te knjige, je možno navesti samo nekaj podatkov glede zrcala: po višini lahko izmerimo zgornjo margino (25 mm), višino pisnega stolpca (približno 262 mm), zunanjo margino (32 mm) in spodnji prosti rob (44 mm), torej je v = 0 – 25 – 297 – 344 mm.

Uporabili so črno tinto, rdečilo za okrasne poteze v začetnicah, za rubrike ipd., na fragmentu je ena modra lombarda *I*(*n diebus*; z repom vred 120 mm) in na hrbtni strani preprosta risarska iniciala *A(scendit Symon Petrus*, višina 30 mm). Za čas nastanka je merodajna oblika črke *a*, ki ima desno naslonilo skorajda navpično, zgornja poteza se nekoliko bliža spodnjemu očesu, kar omejuje čas nastanka na leta proti sredini 14. stoletja. Ker ni nobenega znamenja, kje so besedila zvezali in se ne moremo opreti na knjigoveško okolje – to pa je lahko od Strasbourga do bavarskih tiskarn ali dunajskih knjigotržcev –, sem glede na paleografske značilnosti za primerjavo uporabila časovno opredeljene rokopise iz avstrijskih zbirk, ki so nastali bodisi v Avstriji bodisi v vzhodni Srednji Evropi. Lepa gotska tekstura je nekoliko ožena, nekatere črke (*o, c, uncialni d, p, u*) so stisnjeni ovali, ki kažejo usmeritev v heksagonalnost. Črka *a* nima ene same oblike: desna naslonilna črta je sicer navpična, se pa poteza, ki oblikuje zgornji del vrhnjega očesa, včasih valovito uvihne, drugikrat je preprost lok ali pa je sploh videti kot kratka strešica. Črka *e* ima majhno in visoko postavljeno oko, tudi *g* ima majhno oko in zato zanka ne sega globoko v prostor pod črto; minimi nimajo nogic (*textura sine pedibus*), samo kratke odstavne

poteze, vrhovi nekaterih zgornjih stebel so poševno rezani, včasih pa malce žličasto posneti.

Besedilo je napisano v dveh velikostih, kar za liturgične rokopise ni nič posebnega, a menjave velikosti so prostor, kjer so se kopisti zamenjali. Tako sta na sprednji in hrbtni platnici prepisa dveh rok, ki pa pripadata enakemu paleografskemu okolju in ju na prvi pogled ni ločiti.

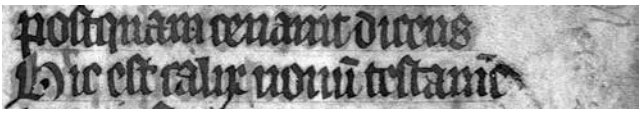
Bolj kot posamezni oblikovni detajli je prepričljiva estetska celota ožen-nih in enakomernih črk, ki se je uveljavila že v prvi polovici 13. stoletja (pri čemer so črke še zelo zaznamovane z dediščino romanskih pisav),[161] vendar je ohranila svojo osnovno obliko dolgo časa. Ta pisava, ki je dobila pomembno mesto v prepisih liturgičnih knjig – za zasebno in javno rabo – je s svojo čitljivostjo, eleganco in neobremenjenostjo z dodatki (kljukice na visokih steblih, spodvite poteze itd.) ohranila vodilno mesto še več desetle-tij. Upoštevati je treba zgled lepih rokopisov iz uglednih samostanov in na drugi strani preseljevanje vse večjega števila poklicnih prepisovalcev, kar je vplivalo na široko prisotnost takih in podobnih pisav. Zato je v desetletjih od zadnje četrtine 13. stoletja dalje videti dosti rokopisov, ki so si izjemno blizu glede na oblikovanje pisave, a so hkrati prostorsko razpršeni.[162] Izrazito podobnost je mogoče najti v rokopisih iz vzhodne Srednje Evrope, iz Češke in Šlezije; zato omenjam nemško-latinski Psalter, ki je pripisan šlezijskemu prostoru.[163] Prav gotovo bi inicialni okras pripomogel k potrditvi tega predloga, a to očitno ni bila liturgična knjiga za rabo ob velikih praznikih in v velikih cerkvah, vseeno pa preprostost ne zakrije časa nastanka še v prvi tretjini 14. stoletja.

161 Mairold, *Die datierten Handschriften der Universitätsbibliothek Graz*; Graz, UB Ms 713, dat. 1216, iz samostana St. Lambrecht, sl. 1 in 2, ker gre za različna prepisovalca.

162 Gl. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I*: med kratek izbor zgodnjih rokopisov s podobnimi paleografskimi lastnostmi, ki jih je treba upoštevati, uvrščam moravsko delo, tudi misal (*Missale romanum*), ÖNB, Cod. 1809, kat. 69. ok. 1317–1319, opis str. 159–161, ki pa ima črko *a* zaprto v dve očesi. V cistercijanskem samostanu Lilienfeld je bil prepisan *Misal*, zdaj ohranjen kot fragment, ÖNB, Cod. Ser. n. 4234, kat. 84, umeščen v 1. četrtino 14. stoletja, sl. 251, opis str. 189–190. Največ vzporednih liturgičnih rokopisov je ohranjenih iz prve polovice 14. stoletja.

163 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I*: ÖNB, Cod. 2767, kat. 96, sl. 290–296c, opis str. 221–224. Skupina rokopisov za kraljico Rejčko (gl. kat. 15) kaže nekoliko poznejšo, izrazito koničeno knjižno gotico.

34. GS 3926
Misal. Srednjeevropsko delo, pozno 14. stoletje

Prav na zgornjem delu hrbtišča je napisana številka 33, sledi pa stara licejska etiketa *III. C. 3926 c. 2.*, signatura se ponovi na notranji strani sprednje platnice. Na peti hrbtišča je nalepka na rdečeoranžni podlagi, čez katero je še ena, skoraj bele barve s signaturo *F. g. 65*. Tip signaturne nalepke pripada ljubljanskemu avguštinskemu samostanu in to potrjuje ekslibris na sredini tiskane naslovnice, katalogizator pa je dodal še letnico 1675. Na zgornjem robu sprednje platnice piše 1627, kar je letnica natisa, nad njo pa je slabo vidna notica, da gre za dogodke do leta 1627. Naslov *Historica relationis continuatio: oder wahrhafftige Beschreibunge aller fürnemen unnd gedenckwürdigen Historien* itd. je naslov serije knjižic z opisi dogodkov v nekem letu. Kot avtor je tokrat naveden Caspar Casparsen (1570–1650), ki ga naslovnica imenuje kot osebo, ki je vse trudoma popisala in je za ljubitelje zgodovinskih poročil svojo bero izročila v tiskarno. Kot založnik je imenovan Peter von Brachel iz Kölna. – V knjigo sta vlepljena dva zemljevida: na prvem (meri 325 x 311 mm) je videti pokrajino ob reki Visli in legenda na napisni plošči, postavljena v vogal, razlaga bojne položaje v poljsko-švedski vojni, na drugem pa je ponazorjena vodna pot po Renu (330 x 415 mm). – Ker gre za izdelek znane kölnske tiskarne, ki je nekaj desetletij skrbela za obletnike, ki so v dobrem zgodovinsko-časnikarskem slogu *urbi et orbi* sporočali poročila o dogodkih, si lahko predstavljamo, da so svoje knjižice pošiljali daleč naokrog.

Knjižica ima 96 strani; knjižni blok meri 193 x 150 mm, šivan je na dve galunski vezici, ki ju je videti na prehodu med hrbtiščem in platnico. To je dvoslojna vezava: pergamentni folij je podlepljen s papirjem in ker ni stabilna opora, se fragmenti na platnicah na vogalih vihajo, vendar so poškodbe knjižnega bloka majhne. Za prekritje so uporabili samo en folij, ki so ga odrezali v vezniku, tako da so ohranjeni bistveni kodikološki podatki. Besedilo je napisano v dveh stolpcih, vsak je širok približno 70

mm. Ohranile so se tenke črte zrcala, ki ga lahko zajamemo v naslednje meritve: v = 0 – 34 – 263 – 323 mm, š = 0 – 18 – 87 – 100 – 172 – 192 mm. V vsakem stolpcu je 33 vrstic, vrstična višina je 6,8 mm. Kapitalov ni, zavezovalne trakove pa so v celoti odstranili. Pergament je dobre kakovosti, ohranil je gladko površino, vendar je zaradi oksidacije in nečistoč potemnel.

Za zapis so uporabili srednjerjavo tinto, rdečilo so uporabili za poudarjanje stavčnih začetnic z okrasnimi potezami in pikami, ponekod za polnila, skoraj vsak stavek ima z rdečilom izpisan liturgični bralni zaznamek *p – s – t* (*prima, secunda, tertia lectio*);[164] iniciala *I(n illo tempore)* je preprosta, neokrašena lombarda, ki pa je visoka skoraj 80 mm.

Besedilo je namenjeno liturgiji na sredo v Velikem tednu. Gre za odlomek iz Evangelija po sv. Luku: *In illo tempore appropinuquabat dies festus azymorum … verumtamen ve homini illi* (Lk, 22, 1-22). – Lepa in enakomerna knjižna gotica je lahko berljiva, črke so koničene, z rombi na vrhovih minimov in se povezujejo v besede, ki so med seboj ločene s presledki, saj so tudi zaključne, odstavne poteze izrazite. Vrhovi stebel so po večini poševno prisekani (*t*), črki *b* in *h* imata pogosto čašasto razširjen vrh, nekajkrat pa so stebla viličasto razširjena (*l*), in pri njih se včasih vidi se včasih vidi, da so levo potezo dodali posebej, kadar pa se črka podvoji (*ll*), je zgornji serif za obe črki napisan z eno potezo.[165] Črka *a* je še vedno oblikovana z odprtim lokom nad spodnjim očesom, čeprav je lok že zlomljen v strešico; posebnost prepisovalca je črka *g*, ki je v celoti, torej tudi s spodnjo zanko, stisnjena v višinski prostor črk *a, n*, *m*, *o* itd.[166] Črka *h* je napisana kot skupina dveh navpičnic: leva poteza je enako visoka kot desna, ki pa gre pod črto in se ne zaokroži, se ne spodvije. Nekateri deli zapisa so oblikovno posebni: *hic est salix novum testamentum in sangvine meo*: v teh besedah se črka *s* štirikrat ponovi, vedno je napisana kot *dolgi s*, a v treh izrazito različnih velikostih.[167]

Zaradi oznak za številko berila je očitno, da imamo opravka z rokopisnim fragmentom kodeksa, ki je bil v rabi v samostanu. Po oblikovanju črk je mogoče reči, da gre za rokopis poznega 14. in zgodnjega 15. stoletja.[168]

164 Bernaer, Zur Lesung, str. 64 in dalje

165 *Illud*: 12 vrstica zgornjega (desnega) stolpca na hrbtni platnici.

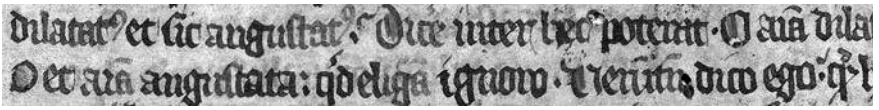
166 V 13. in 14. vrstici zgornjega (desnega) stolpca na hrbtni platnici: *regno*, *gracias egit* itd.

167 V 25. in 26. vrstici zgornjega (desnega) stolpca na sprednji platnici.

168 Lieftinck, Pour une nomenclature de l'ecriture livresque, str. 15 in dalje; Derolez, *The palaeography of gothic manuscript books.*

Rokopis ni zaznamovan z individualnostjo in pisarsko odličnostjo, vendar je eden od kakovostnih rokopisov svojega časa. Poteze, kot je odprti zgornji lok črke *a*, nekoliko stisnjena oblika črke *p* in poteza, ki sega v levo ter prečka vertikalo, različno oblikovani zaključki na vrhovih stebel in druge malenkosti, nas usmerjajo k delom, ki so nastala predvsem v 2. polovici 14. stoletja v avstrijskem oz. srednjeevropskem prostoru.[169]

35. GS 4020
Tomaž Akvinski: Liber sententiarum (?). Avstrijski prostor, 2. tretjina 14. stoletja

Knjiga je žal poškodovana, na začetku manjkata vsaj dva lista, na koncu pa še nekaj več, tako da se ni ohranila naslovnica in tudi izvirnega kolofona ni. Delo je vsebinsko zanimivo: to je zbirka hvalnic, epigramov in življenjepisov oseb, ki so premagale smrt, seveda s svojimi dejanji, in vsa imena so napisana na koncu knjige. Večkrat je omenjen visoki duhovnik iz Menagia pri Comu, Paolo Bertarelli (fl. ok. 1645). Ker manjka naslovnica in še kak drug podatek, je predlog, da gre za knjigo *La morte trionfante sopra i maggiori personaggi, e più segnalati guerrieri, estinti dall' anno 1630. fin' alla capitolatione inclusiua della resa di Porto Longone, del presente 1650. Descrita dal sig. Paolo Bertarello* … zaenkrat edini verjetni naslov, tudi število strani se ujema. Knjiga naj bi izšla januarja 1653 pri tiskarju Lodovicu Monza na Piazza dei Mercanti (v Menagiu).[170]

Na vsebino opozarjata dva napisa: na sprednji platnici piše *In mortis articulo*, na hrbtni pa *Liber italicus*. Na zapisano tematiko se je skliceval

169 Prim. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I*: ÖNB, Cod. 1708, kat. 139, sl. 431; ÖNB, Cod. 1943, kat. 142, sl. 434 (črka *g* je zapisana enako, z zelo kratko zanko); ÖNB, Cod. 925, kat. 418, sl. 127.

170 L*a morte trionfante sopra i maggiori personaggi, e più segnalati guerrieri* … Paolo Bertarelli Google Books.

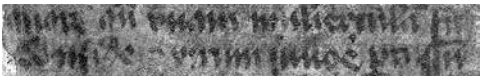
tudi zapis na pravokotni etiketi na vrhu hrbtišča, a je danes nečitljiv; čez je nalepljena licejska etiketa *III. D. 3020 f*, ki se ponovi na notranji strani sprednje platnice. Knjižni blok (143 x 78 mm, zdaj 298 strani) je zelo trdo zvezan in se stežka odpira; platnice so malce večje, polnilo je iz trdega kartona, fragment pa je iz lepega, dobro pripravljenega pergamenta, ki je še vedno dovolj svetel. Za prevleko so uporabili večji del folija iz nekega teološkega rokopisa in so ga zaradi razlik v merah precej obrezali. Od prvotnega folija je ostal večji del pisnega polja, tako da je zdaj videti 27 vrstic, ki so visoke 6,7 mm, besedilno polje je po višini zdaj obrezano na 182 mm, po širini pa na 140 mm. Kako široki so bili prosti robovi, ne vemo, a delno so jih zavihali na notranjo stran in zato še ohranjena površina fragmenta meri 232 x 202 mm. Sem in tja je videti sledove vodoravnih črt, sicer pa je besedilo prepisano s kakovostno temnorjavo tinto, rdečih akcentov je za vzorec in še to so ne posebno skrbno potegnjene črte v stavčnih začetnicah.

Besedilo je teološko, zdi se, da gre za odlomek iz drugega poglavja *Liber sententiarum* Tomaža Akvinskega (*quaestio 44*), vendar se ne ujema v celoti z navedkom ... *Unde non oportet ut omni potestati quae a Deo sit, obediatur, sed ei tantum quae a Deo est ad hoc instituta ut sibi debita obedientia impendatur* ... Oblikovanje črk in videz celotnega besedila pa puščata nekaj vprašanj odprtih, ker je skorajda nemogoče opredeliti, kaka je npr. oblika črke *a*. Videti je precej variant: *a* je sicer vedno napisan z dvema očesoma, pri čemer je vrhnje oko nekoliko manjše od spodnjega, vendar je lok nekajkrat polkrožen, drugikrat je koničast, v naslednji različici se lok prične z bodico na desni strani, naslednja možnost je usločena desna črta in skoraj vodoravna strešica zgornjega očesa, videti je lasno tenko črto, ki sega do spodnjega očesa v loku ali pa se konča tik nad spodnjim očesom, lahko pa povezuje strešico in spodnji lok precej debela in ravna črta, kar črko spremeni v škatlasti *a* (Kasten-a). Natančnejši zapis bi navedel več kot deset oblik črke *a*, ki so napisane na teh vrsticah. – Podobno tudi več oblik črke *g* zastavlja vprašanje, katera oblika te črke je imela prednost ali pa je bila vodilna. Vsekakor je navpično padajoča poteza trdna, široka, zanka pa velika.

Pogled na rokopisno stran pove, da so črke napisane kot gibljive, nemirne stvaritve, kjer pa je vrh stebla pri črkah *b* in *l* napisan nekoliko razširjeno in v posneto, žličasto obliko, da se črke z odstavnimi potezami

pogosto povezujejo v strnjeno besedo, *dolgi s* je v enaki meri zapisan z ravno navpičnico brez nogice, upognjene na desno, kot s polmesečastim lokom na vrhu itd. Pisava je nedvomno zelo osebno zaznamovana, identične ni najti in tudi časovno so si predlagani primeri zelo vsaksebi, nemara gre za prepisovalca, ki je svojo pot šele začenjal. Videz je vseeno zaznamovan s številnimi koničastimi vrhovi ali vsaj koničastimi stiki dveh potez. Med zgodnjimi in sorodnimi pisnimi vzorci bi bili rokopisi iz druge tretjine 14. stoletja, ki pa so – ker gre za liturgične in ne študijske rokopise – vendarle oblikovani s stabilnimi, vertikalnimi potezami, čeprav so črke (*a, g, r*) privzele različne oblike.[171] Nekaj odgovora bi lahko dali rokopisi, ki so bili predvideni za notranjo samostansko rabo in je pisava smela biti svobodna,[172] kar toliko bolj velja za zapise, ki so zabeležili dogodke in lastništva, ne pa teoloških vsebin.[173]

36. GS 4105 & 3437
Neopredeljeno besedilo. Srednjeevropski prostor, 1. polovica 15. stoletja

Knjiga je bila v lasti Filipa Terpina, njegov ekslibris na notranji strani sprednje platnice je delno nečitljiv, ker je čezenj napisana licejska signatura: *III. E. 4105, 3437, c. 2.* Napisali so jo potem, ko je Filip Terpin lastnoročno zabeležil *Ex libris Philippi Terpini. Vicarii Frasloviensis* ... (sl. 13). Terpin je bil vikar v Braslovčah od velike noči 1643, umrl je 23. 6. 1683.

171 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1174, nižjeavstrijski rokopis (Krems?), kat. 120, sl. 368 in 369, opredelitev str. 286–289.

172 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, Admont, Cod. 392, fol. 2r; kat. 56, sl. 79; rokopis je datiran 1380: samo v desnem stolpcu je videti najmanj deset oblik črke *a* in nekatere so povsem nove, črke pa so razgibane.

173 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, Admont, Stiftsarchiv Qq, 89r, kat. 1, sl. 97, Krems 1393. – Mikavne so primerjave z rokopisi iz samostana St. Pölten: Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1203, dat. 1341, kat. 127, sl. 401 – 402, ali iz samostana Garsten: Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 2290, 2. četrtina 14. stoletja, kat. 138, samo sl. 427.

Knjiga vsebuje dve geografski in astronomski deli.[174] Prvo je *Quaestiones libellum de sphaera Ioannis de Sacro Busto, in gratiam studiosi iuuentuti, olim in Academia, Vitebergensi collectae, per Hartmannum Beyer, nunc emendatae et auctae*, ki je bilo natisnjeno v Frankfurtu leta 1560. Besedilo spremljajo številne ilustracije, še imenitnejše pa je drugo besedilo *Rudimenta Cosmographica,* s podnaslovom, da je delo Johannesa Honterja in da je opremljeno z bogatimi geografskimi ilustracijami;[175] Honterjevo knjigo je leta 1549 natisnil Christoph Froschauer, znameniti tiskar v Zürichu. Samo to delo ima 12 dvostranskih zemljevidov in enega enostranskega, vse pa se prične z razgrnitvijo zemljevida sveta, ki ima obliko jabolka, in je humanistični *jeu d'esprit*, skorajda metamorfno oblikovana podoba sveta glede na tisk Petra Apiana iz leta 1530 (ki pa ima obliko srca). Nedvomno je bila naloga, risarsko predstaviti vso vsebino, trd oreh in to naj bi dosegla celovita upodobitev na naslovnici, podati vse navedene pokrajine v logični in koherentni upodobitvi, ki nikakor ni fantazija, pa še toliko bolj.[176] To delo je bilo natančno študirano in mnogi pripisi ob zemljevidih ter zapis na koncu vseh geografskih kart to potrjujejo: so zgovorno dokazilo o poglabljanju v ta vprašanja v prvem stoletju po natisu.

Knjižni blok (150 x 93 mm) je šivan na dve široki in razcepljeni galunski vezici, nima kapitalskih obšivov, zavezovalni trakovi pa so bodisi odrezani bodisi izpuljeni in v tem primeru je v platnici zazijala dodatna poškodba. Platnice niso hudo poškodovane samo po hrbtišču, ampak tudi po robovih vse hrbtne platnice. Pergamentna prevleka je nalepljena na kartonasto osnovo; to je dvoslojni karton, ki ni posebej mehak in je na notranji strani prelepljen s papirnim folijem, ki ima vlogo spojnega lista. Pergamentni folij je položen poprek in videti je en stolpec – verjetno v vsej širini, drugi pa je nedvomno prirezan: levi stolpec je namreč širok 64 mm, sledi vmesni prostor v širini

174 Spomniti se je treba na Freiländerjev preris 5. karte po Ptolemaju, ki je privezan v knjigo NUK 1225 in je, kot pravi Simoniti, »eden najstarejših geografskih atlasov v slovenskih knjižnicah;« na sprednjem spojnem listu je napisana letnica 1521. Gre za 26 kart antičnega sveta z latinskimi legendami, od katerih jih je 10 kart evropskih, 4 karte afriških in 12 kart azijskih dežel. Simoniti, Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice, str. 281–284; sl. na str. 283.

175 V izvirniku: *Rudimentorum cosmographicum Iohannis Honteri Coronensis libri III, cum tabellis geograficis elegantissimis.*

176 Za Apianovo delo in umestitev v zaporedje tiskov 16. stoletja gl. Whitefield, *The image of the World*, str. 56–57.

17 mm, desni stolpec pa je širok 70 mm. Edini ugotovljivi podatek se nanaša na spodnji prosti rob, ki je visok vsaj 29 mm. Sicer pa je v vsakem stolpcu približno 29 vrstic (zgornji rob folija je prerezan), ki so visoke 4,7 mm. Videti ni nobene sledi o narisu zrcala.

Močne poškodbe pergamentne prevleke ne dovoljujejo, da bi prebrali nekaj vrstic besedila in ga vsebinsko identificirali, enake težave so pri natančnejšem opredeljevanju pisave oz. pisnega okolja. Ob primerjavah s številnimi pisnimi vzorci je nekaj podobnosti najti z zapisom iz češkega rokopisa, datiranega 1414.[177] To je bastarda, črka *a* je zapisana z enim očesom, *uncijalni d* ima zanko, *dolgi s* sega globoko pod pisno črto, hkrati pa so *m, n, o, p* itd. napisani s potezo, ki je v desnem zgornjem vogalu nekoliko prišpičena. Z vso previdnostjo bi fragment opredelila kot srednjeevropsko delo prve polovice 15. stoletja.

37. GS 4187
Sveto pismo. Regensburško delo, zadnja tretjina 13. stoletja

Knjižica ima na sprednji platnici, na praznem polju spodnje margine signaturo *Ⱨ. 18*, kakršno vidimo na knjigah Gabrijela Lukančiča, na sredini platnice pa okroglo licejsko nalepko *III. 6. 4187.f*, ki ji je dodana z rdečilom napisana številka *35*. Ta signatura se ponovi na notranji strani sprednje platnice, kjer sta načečkana zapisa z letnico 1720: na zgornjem je podpis *Ex libris Joāniβ Mich: Wasengrier*, spodnji pa se pričenja z besedami *Euclides fuit discipulus Socratis* itd., kar pa se nanaša na vsebine v tukaj natisnjenem Sacroboscovem delu *De sphaera*.

177 Prim. Kirchner, *Scriptura gothica libraria*, Tab. 51 a, Dunaj, ÖNB, Cod. 16170.

Knjižni blok (175 x 107 mm) je tenek (samo 9 mm) in šteje 186 strani, obreza je rdeča. Kakor sporoča natisnjena naslovnica, gre za popravljeno oz. jezikovno izboljšano Sacroboscovo besedilo, objavljeno pa je bilo v Parizu, *apud Hieronymum de Marnes, & viduam Guilelmi Cavellat, sub Pelicanom Monte Divi Hilarij, 1584*. Tiskarski znak je zgovoren; besede *In me mors, in me vita* spremljajo grafiko pelikana, ki kljuje v svoje prsi in s krvjo hrani mladiče v gnezdu. To ni edini izvod Sacroboscovega besedila v NUK, a tega je imel v rokah pozoren bralec, ki je tod in drugod zapisal kako pripombo.[178]

Knjižica je ovita v pergamentni fragment, ki je nekoliko večji od papirnih pol, zato so robovi ovitka na spodnjem robu potlačeni. To je mehka, dvoslojna vezava brez kapitalskih obšivov in brez zavezovalnih trakov. Tiskane pole so šivane na tri ozke galunske trakove, ki so skriti pod nalepljenim papirjem. Knjigovez je uporabil spodnji del pergamentnega folija, na katerem je v dveh stolpcih napisano besedilo *Svetega pisma* ali *Misala*. Ker je vsak stolpec širok 95 mm in medstolpični prostor meri 20 mm, je širina pisnega polja 210 mm; margine so široke, a izmeriti je mogoče le levo (zunanjo) margino, ki z zavihkom vred meri 62 mm, spodnja pa (tudi z zavihom) kar 97 mm. O drugih podatkih lahko samo ugibamo; ohranjeni fragment meri v celoti 213 x 291 mm. – Videti je dobrih sedem vrstic besedila, višina posamezne vrstice je 14 mm. Zrcalo je slepo, ker pa je previdno izrisano, ga je mogoče videti le na nekaj mestih, predvsem v narisu verzalnih stolpcev.

V drugi vrstici sprednje platnice je zapisan verz iz *Izaijeve knjige* (40:9-11): *Super montem excelsum ascende, tu qui ewangelizas Syon. Exalta in fortitudine vocem tuam, qui ewangelizas Jerusalem: exalta, noli timere. Dic civitatibus (Juda…)*. Na hrbtni platnici pa je odlomek za tretjo adventno nedeljo, tudi iz Izaijeve knjige (35:6-7): *Quia erumperunt in deserto aquae, et torrentes in solitudine …* Za prepis so uporabili izrazito črno tinto, začetnice

178 Knjižica je bogato ilustrirana in v risbah prepoznamo tradicijo razlagalnih risb, grafikonov itd., nekatere (npr. risba ladje, ki izginja za obzorjem zemeljske oble) je videti na robovih rokopisa iz Žičke kartuzije: to je kodeks z besedili o Marijinih čudežih, delo admontskega opata Engelberta, zdaj Admont, Stiftsbibliothek, Cod. 489. To ne pomeni, da so imeli v Žički kartuziji v 14., 15. stoletju svojo verzijo Sacroboscove knjige, pomeni le, da je bilo zanimanje za naravoslovne vede in naravne pojave živo. Podobne sheme, ki vodijo v razumevanje vesolja, je najti tudi v rokopisu Gradec, UB, 851, risbe na fol. 217r so dostopne v: Golob, *Srednjeveški rokopisi NUK/1*, str. 61.

stavkov so poudarjene z okrasno rdečo črto ali pa so dodali rdeče polnilo v tiste začetnice, ki imajo čvrsto, nekoliko škatlasto strukturo in so videti izrazitejše zaradi zapisa z dvema vzporednima črtama.

Fragment, ki ovija Sacroboscovo knjigo, je bil del *Svetega pisma* ali *Misala*, ki bi utegnil nastati v južnonemškem okolju. V poznem 13. stoletju je rokopisna umetnost cvetela in med rokopisi, s katerimi kaže ta fragment veliko mero skladnosti, so tisti iz Regensburga, kjer so veliki samostani, kot je svetoemmeramski, ohranili svoj nadregionalni vpliv, v 13. stoletju pa so se jim slogovno pridružili drugi samostani, npr. samostan dominikank Svetega križa, cisterca Aldersbach in druge hiše v regensburški okolici.[179] Pozabiti tudi ne smemo, da je v Regensburgu bolj kot drugod po nemških krajih, prišel do izraza zgled pariške rokopisne umetnosti, ki se je razcvetela ob podpori Ludvika IX. Svetega, v Regenburgu pa se je zasidrala tako prek svetopisemskih knjig kot znanstvenih del, ki so iz univerzitetnega Pariza našla pot na Bavarsko .

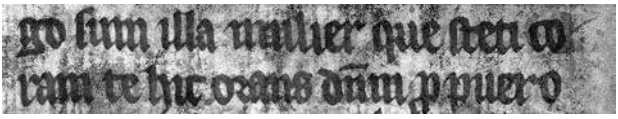
V fondih Avstrijske narodne knjižnice se je ohranilo nekaj regensburških rokopisov iz druge polovice 13. stoletja, precej več pa jih je v Bavarski knjižnici v Münchnu, ki dajejo oporo za paleografsko primerjavo. Očitna je skladnost v pisavi tega fragmenta z rokopisi ÖNB, Cod. 1939, 1965 in 1623: vsi so postavljeni v čas ok. 1260/1280 ali širše v zadnjo četrtino 13. stoletja, kar bi lahko ustrezalo tudi obravnavanemu fragmentu.[180] Bistvena je proporcioniranost črk, ki določa estetski kanon, razmerje med višino in širino, med širokimi in lasno tenkimi potezami, uveljavlja enako blago zašiljenost lokov, določa izpeljavo loka pri črki *a*, ki se uvihne z lasno tenko črto na stiku s spodnjim očesom, vidimo tudi neizrazit prelom stebla pri *s-longa* itd. Medtem ko regensburški rokopis z Dunaja, Cod. 1939, prepričljivo kaže estetsko skladnost z visokimi in nekoliko oženimi črkami, pa je oblika črk *a* in *g* bližje zapisu v Cod. 1623, ki pa bolj poudarja koničene vrhove *m* in *n*. V vseh treh rokopisih so stebla črk *l, b, h* ohranila ravne vrhnje zaključke, ponekod pa je videti lasno tenko vodoravno črtico čez vrh stebla.

179 Za opredelitev faz prehoda iz poznega 13. stoletja v prvo polovico 14. je bistvena rokopisna dela najti v damskih samostanih Seligenthal pri Landshutu, v Hohenwartu ipd., kjer lahko sledimo drobnim korakom v odločitvah za novosti v pisavi, pa tudi v nitastih inicialah. To je pomembno, ker se tako iz škofijske knjižnice in velikih moških samostanov v Regensburgu ni ohranilo nič omembe vrednega. Suckale, Die Regensburger Buchmalerei, str. 79 in dalje.

180 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB , Codd. 1939, 1965, 1623, kat. 9, 10 in 11, sl. 40–50.

Na sprednji platnici ovitka vidimo še spodnji del modre lombarde, mogoče črke *n* ali *h*, ki ima v notranjem inicialnem polju nitasto razpreden vzorec, vzdolž pisnega stolpca pa pada nekaj gladkih, prav tako z rdečo tinto narisanih niti. Poškodovanost iniciale ne dovoljuje zadnje besede, a razvidna je ureditev inicialnega polja, razdeljeno je kot pajkova mreža, niti pa se žarkasto širijo iz imaginarnega središča. Tako so nastala ozka trikotna polja in v spodnjem trikotniku je dobro vidno polnilo v obliki vejice z velikimi brsti. Takšen nitast okras je povečini anonimno delo, ni omejen na eno mesto ali eno rokopisno delavnico, pač pa je splošno prisotna okrasna prvina. Samo stvaritve odličnih floratorjev so usmerjale nove tokove, preprostejši okrasi pa so bili dolgoživi, v mnogih variantah so se ohranili več desetletij. Podobno centralnosimetrično polnilo, kot ga je dobila iniciala na fragmentu, je videti tudi na dnu izrastka regensburške iniciale Cod. 1623.[181]

38. GS 4197
Brevir. Srednjeevropski prostor, 2. tretjina 14. stoletja

Erasmus Reinhold Salveldensis (1511–1553) je bil v 16. stoletju eden najbolj znanih matematikov in astronomov; s svojimi razpravami je hotel nadomestiti starejše Alfonsinske tabele, po drugi plati pa je imel pripombe na Kopernikov heliocentrični sistem. Vse to vsebuje njegovo besedilo *Prutenicae tabulae coelestium motuum*,[182] ki je bilo natisnjeno v Tübingenu pri Osvaldu in Georgu Gruppenbachu leta 1571.[183] Ker je bilo Kopernikovo delo za nekatere bralce prezahtevno, je Reinholdova preprostejša razlaga vseeno prispevala k širitvi novih spoznanj in knjiga je doživela več ponati-

181 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB , Cod. 1623, kat. 11, sl. 50.
182 *Prutenia* je latinsko ime za Prusijo, naslov pa je počastitev vojvoda Alberta I. Pruskega, ki je podprl Reinholdovo delo in natis.
183 Prvič je bilo delo objavljeno leta 1551 in je v kratkem času doživelo več ponatisov.

sov. – V knjigi je več pripisov, npr. *Benedictinus Pyroter, Cremms … 83*, na naslovnici je ekslibris neke filozofske oz. artistične knjižnice z letnico 1756 in pozneje so knjigo vpisali v katalog ljubljanske jezuitske družbe; poleg tega je še nekaj drugih zaznamkov, npr. nad tiskarjevim kolofonom piše *Petra mea PETRA*. Preden je knjiga prišla v licejsko knjižnico, je lastniške zaznamke zapisalo vsaj sedem lastnikov.

Ta izvod je imel burno zgodovino, kar je očitno ob prvem pogledu na knjigo: zgornja polovica pergamentne prevleke čez hrbtišče je odtrgana – kar nemalokrat vidimo pri knjigah, ki so jih pogosto jemali s police – in zato je razgaljeno knjigoveško šivanje na dvojne galunske vezice; spodnja polovica hrbtišča pa je zelo poškodovana – pergamentni folij se lušči od papirne podlage. Na hrbtišču se vidi z veščo roko napisano ime avtorja (… *Reinholdi*), licejska signatura se je ohranila samo na notranji strani sprednje platnice: *4197 III. Ex*. Po natisnjenem posvetilu vojvodu Albertu Brandenburškemu, sledi seznam poglavij in opozorilo, da so tabele sestavljene z največjo natančnostjo: *Logistice scrupulorum astronomicorum. Authore Erasmo Salveldensi*. Po 132 strani strani dolgem astronomsko-matematičnem uvodu sledi 282 strani astronomskih tabel.

Knjižni blok (207 x 155 mm) je šivan na galunske vezice, kapitalskih obšivov ni bilo in trakov za zavezovanje tudi ne. Platnice so večslojne: na pergamentni folij je položena vsaj ena papirna plast, ki jo pridržujejo pergamentni zavihi, čez pa je na notranji strani nalepljen bel papir, ki ima tudi vlogo spojnega lista. Uporabljena podlepljena papirna lista ne dajeta knjigi posebne opore, poleg tega je pergamentni fragment na vseh straneh približno 5 mm večji od knjižnega bloka, kar povzroča neenakomerno gubanje po robovih. Uporabili so en folij *Brevirja*, ki so ga obrezali in zdaj meri – z zavihi na notranjo stran – 402 x 245 mm. Kaže, da je knjigovez pustil zgornjo in spodnjo margino nedotaknjeno, zato pa je z nožem zarezal tik ob obeh pisnih stolpcih. Vseeno vidimo skoraj popolno pisno polje, kjer oba stolpca in medstolpični prostor merijo po višini 290 mm, po širini pa 203 mm. V vsakem stolpcu je 31 vrstic, ki so visoke 7,2–7,3 mm. Videti je tenke poteze narisanega zrcala, vbodov pa ni najti.

Prvotno zelo lep in svetel pergament je zdaj poškodovan in umazan. Mestoma ni mogoče ločiti temnorjave tinte od temnorjave površine pergamenta. Rdečilo je uporabljeno za rubrike, za nekaj enovrstičnih lombard in eno večjo.

Folij je bil del *Brevirja*, na njem je napisano besedilo iz 3. nočne molitve. Na levem stolpcu se besedilo prične z: *Montes Gelboe nec ros nec pluvial*; prebrati je mogoče del *lectio V.* z besedilom iz *1. knjige kraljev* (1: 21-24): *Ascendit autem Helchana et omnis domus eius … et amphora vini*. Napisan je tudi responsorij *Exaudisti domini orationem servi tui* … Na desnem stolpcu je berilo iz *Evangelija po sv. Luki* (16:19): *Homo quidam erat dives et induebatur purpura* …, na koncu je del homilije sv. Gregorja, 2. knjiga, hom. 40, 1-2: *In verbis sacri eloquii, fratres karissimi, prius servanda est veritas hystorie*.

Pisava je jasna in vseskozi enakomerna, črke so nekoliko ožene, vendar ne kažejo koničenja in oblikovanja v šesterokotnike, črke imajo kratke, navzgor upognjene odstavne poteze. Značilne so nekatere lastnosti: črka *a* ima zgornji lok upognjen, velikokrat vse do spodnjega očesa in lok teče v mehki liniji, ni zlomljen kot je zanka pri črki *g*, ki je energično spremenila smer; črka *c* je videti kot del zaobljenega heksagona in nima ostrih konic, visoka stebla črk *l, b, h* se končujejo z ravnim ali malce žličastim zaključkom, vendar je v besedi *helchana* (v levem stolpcu) vrh črke *l* viličast, dobro se vidi, da je prepisovalec na dokončano črko dodal potezo, ki spreminja ravno steblo v razprt vrh, podobno tudi v nekaj vrstic navzdol napisani besedi *ablactet*, medtem ko je v besedi *ibi* vrh potegnil v vodoravno potezo. Te majhne razlike nakazujejo, da je prepisovalec obvladal več estetskih detajlov, s katerimi se je svobodno poigraval. – Oblikovanje posameznih črk je nedvomno pomembno in določujoče za predlog o času nastanka, k oblikovanju pa spada tudi razmerje med višino in širino črke in s tem estetike besede. Rokopisi iz širšega štajerskega prostora in posebej avguštinskega samostana Vorau iz let ok. 1330[184] so glede odnosa do posameznih črk (posebej *a*, uncijalni *d*, *g*, zaključkov na visokih steblih) nedvomno pomembna osnova, le da nekoliko natančnejšega vtisa o zapisanem besedilu ne posredujejo. Zato je predlog, da je fragment mogoče datirati po letu 1330 in ga postaviti v avstrijski prostor, osnova za datacijo v drugo tretjino 14. stoletja. Vendar ne vemo, ali je bila knjiga oplatničena že pri tiskarju v Tübingenu ali kje drugje: pripisi omenjajo avstrijski Krems in ni izključeno, da je bila knjiga

184 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark,* Vorau, Cod. 34, 19v , kat. 216, sl. 62, dat. 1332; Rein, Cod. 18, fol. 60r, kat. 164, sl. 63, vendar opredeljeno kot štajersko delo (ne delo iz skriptorija v Reinu), tudi datirano 1332. Prim. tudi Kirchner, *Scriptura gothica libraria*, tab. 25, dat. 1353, avstrijsko delo (textualis gothica), v kataloškem delu pa ta rokopis ni naveden.

v lasti tamkajšnjega jezuitskega kolegija, eden od lastniških zaznamkov se nanaša na knjižnico neke filozofske oz. artistične fakultete, ekslibris jezuitskega kolegija v Ljubljani pa bi smeli postaviti na konec menjav vedno novih lastnikov. Tako ostaja provenienca rokopisnega fragmenta odprta. Vseeno pa se pisava ne ujema z rokopisi iz Kremsa do te mere, da bi bili rokopisi paleografsko nedvoumno skladni. Zdi se, da bi pisava lahko kazala na avstrijsko provenienco in rokopise iz osrednjih desetletij 14. stoletja dalje,[185] vendar dela iz prve tretjine kažejo precej potez, iz katerih lahko izpeljemo razvoj pisave v smer, ki jo vidimo na tem fragmentu (npr. mehko pridvignjena hasta na *uncialnem d*).[186]

39. GS 4600 – 01 – 02
Ezekijel. Avstrijsko delo, zadnja četrtina 13. stoletja

Pod skupnimi platnicami so zbrana tri besedila. Najobsežnejše je delo Paula Eitzna[187] *Rudimenta artis dialecticae*, ki ima 567 strani. Besedilo je natisnil Johannes Schwertel iz Wittenberga leta 1574; nedvomno si je pridobilo dosti pozornih bralcev, ker je obsežna tvarina sistematično urejena v tabele. Sledi *Libellus de Sphaera* Johannesa de Sacrobosca, knjiga, ki jo je napisal ok. leta 1230 in je ohranjena v mnogih rokopisih in še številnejših tiskih;

185 Prim. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1524, salzburška šola, kat. 53; navedeni rokopis je zbornik in delo različnih rok, gl. sl. 171 in 172, opredelitev str. 128–130.
186 Prim. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. Ser. n. 4239: rokopis je široko opredeljen kot domnevno avstrijsko delo iz 1. četrtine 14. stoletja. Ena od skupnih potez je naklonjenost do zapisa *-us* v obliki številke 3; gl. kat. 92, sl. 274, opis str. 204–205. – Ob negotovostih glede kraja nastanka rokopisa so v rabi tudi izrazi kot »podonavska Avstrija« ali »vzhodna Srednja Evropa«.
187 Paul von Eitzen (1521–1598) je bil iz premožne hamburške družine, odlično izobražen, vendar je kot teolog zagovarjal zmerno linijo in se izogibal ostrim diskusijam. Bil je dvorni duhovnik na dvoru vojvode Adolfa I. iz hiše Schleswig-Holstein-Gottorf. Je avtor vplivnih *del Catechismi Examen*, *Evangelische Postille* itd.

tudi ta natis se pričenja s predgovorom Filipa Melanhtona.[188] Zadnje pa je delo Erazma Reinholda *Themata quae continent methodicam tractatione de horizonte rationale*, natisnjeno v Wittenbergu pri Petru Seitzu leta 1574.[189]

Na vrhu hrbtišča je večja pravokotna nalepka, a razen začetka bibliotečne oznake *₦ 54* iz Lukančičeve knjižnice ni videti ničesar drugega, ker signaturo v dobršni meri prekriva poznejša licejska *III. M. 4600. 2. d. 2*; ta se ponovi tudi na notranji strani sprednje platnice, kjer je nekaj pripisov, ki so po večini prečrtani. Knjižni blok (157 x 94 mm) je šivan na tri vezice, oba kapitalska obšiva sta odlično ohranjena, zavezovalnih trakov pa ni nikoli bilo. Platnice so trde, kartonaste, obreza je rdeče pobarvana; pergamentna prevleka je večja od knjižnega bloka in je na sprednjem robu upognjena navznoter. Površinske poškodbe niso hude, četudi je pergament zaradi nečistoč potemnel in je ponekod obdrsan. Uporabili so zgornji del folija iz *Biblije* velikih dimenzij: videti je oba stolpca, ki sta široka 100 do 108 mm, tudi vmesni prostor je izjemno širok (27 mm), zunanji prosti rob meri 63 mm. Večji del zgornje margine so preganili na notranjo stran platnic, vidimo pa 16 vrstic, kjer je vsaka vrstica visoka 9,8 mm. Po širini meri fragment folija 326 mm (obe platnici, hrbtišče, zavihka), po višini pa skupaj z zavihi 211 mm. Vodoravne črte zrcala so narisane s tinto, kopist je imel na voljo odlično črno tinto, v nekaterih stavčnih začetnicah so poteze z rdečilom. Na fragmentu ni nobenih inicial.

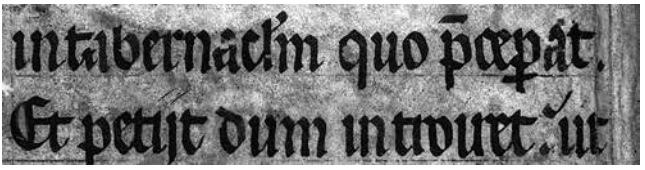
Fragment je bil svoje čase del *Biblije* ali volumna z deli iz Stare zaveze: Na hrbtni platnici beremo odlomek iz *Ezekijelove knjige* (29 : 2-5) od *Egipti et prophetabis de eo et de Egipto* … do … *non colligeris neque congregaberis bestiis terre et* … Na sprednji platnici je tudi besedilo iz Ezekijelove knjige (20 : 10-13): *na tua daboque terram Egipti … dominus deus post finem quadraginta annorum congregabo.*

Rokopisni fragment kaže paleografske podobnosti z deli iz iztekajočega se 13. stoletja. Lepa, mehka pisava, kjer je sredina minimov nekoliko posneta, odstravne poteze, ki se dosledno povezujejo z naslednjo črko in ravni nastavki poteze (*textualis gothica sine pedibus*) ter predvsem oblikovanje črk – v tem primeru je posebej določujoče oblikovanje črke *g* z mehko dvignjeno zanko –, povezuje ta fragment s kopistom, ki je sodeloval

188 Gl. enote GS 6940, 13500 itd.
189 Npr. GS 419, 6291.

pri prepisu *Biblije* v štirih volumnih (Cod. 1171).[190] Vse gradivo, ki ga ponuja slikarsko in risarsko bogat sklop štirih svetopisemskih volumnov, je odlično primerjalno gradivo o utripu v neki rokopisni skupnosti, kjer so roke prepisovalcev s skrajno natančnostjo sledile dogovorjenim paleografskim zahtevam, a se pisave vseeno nekoliko razlikujejo, te malenkosti v duktusu pa so pričevanje o delovni skupini rokopisnikov.

40. GS 4684
Juditina knjiga. Mondsee, zadnja tretjina 13. stoletja

Vsebina knjige *Polygraphiae libri sex Ioannis Trithemii Abbatis Peapolitani, quondam Spanheimensis ad Maximilianum Caesarum* je še vedno polna ugank: delo je napisal Johannes Trithemius (1462–1516), opat v Würzburgu in pred tem v Spanheimu. Besedilo je namenil cesarju Maksimilijanu I., izšlo je leta 1518; ljubljanski izvod je ponatis iz leta 1571, iz kölnske tiskarne Johanna Birckmanna in Theodorja Bauma. – Trithemius je že leta 1499 napisal delo *Ars per occultam scripturam* ali *Staganographia* in obe deli naj bi sestavljali celoto, ki skozi skrivne abecede in zavita sporočila posredujeta višje resnice. Obe deli sta bili na seznamu prepovedanih knjig, ker sta veljali za čarovniška priročnika.[191]

Na zgornjem delu hrbtišča je nalepljena velika pravokotna etiketa s številko *200*, čez pa okrogla licejska nalepka s signaturo *III. M. 4684. e*; vse te oznake se ponovijo na notranji strani sprednje platnice, na spodnjem delu hrbtišča je prostoročno zapisana informacija *Polygraphia Trithemi*. Nikjer pa ni najti podpisa katerega od poprejšnjih lastnikov, kar seveda ne čudi glede na uradno nezaželeno vsebino.

190 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I*, ÖNB, Cod. 1171, kat. 26–27; sl. 93, fol. 261r.
191 Gamer, *Die Polygraphia des Johannes Trithemius*.

Knjižni blok (151 x 97 mm) je dobro ohranjen in rdeč obrizg, ki v poševnih črtah teče po obrezi, takoj prikliče v spomin delo nekega ljubljanskega knjigoveza.[192] Gre – tako kot večkrat pri vezavah s takim obrizgom – za dvoslojno vezavo, pergamentni folij je na notranji strani polepljen s papirjem, šivanje na dve vezici je skrajno preprosto, a trdno. Knjiga se je zavezovala z dvema trakovoma, a so vse odstranili in, ker so jih iztrgali, sta v hrbtni platnici zazijali veliki luknji.

Pergamentni fragment je nekoliko večji od knjižnega bloka: čez obe platnici in hrbtišče meri 250 mm, po višini pa 157 mm. Ker je podlepljeni papir manjši, se fragment na robovih viha. Pergament je še vedno svetel, mehak, nekoliko žametast na otip, bil je del lepega in velikega rokopisa, *Biblije* ali kodeksa z vsebinami iz Stare zaveze. Besedilo je napisano v dveh stolpcih, ki sta široka 82–87 mm, in čeprav je ohranjenih le osem vrstic, je mogoče izračunati, da je vsaka bila vsaka vrstica visoka 10,6 mm, ohranjen spodnji prosti rob meri 64 mm, zunanji pa 73 mm. Od narisa zrcala je videti samo tenke vodoravne črte. Kopist je imel na razpolago odlično črnilo, prav tako odlično rdečilo je uporabil za poudarke v stavčnih začetnicah.

Besedilo *Juditine knjige*, ki ga lahko preberemo, je iz 12. poglavja in bi v celoti zaobjelo verze 4–14: *Vivit anian tua domine meus … non vereatur bona puella introire ad dominum meum*. Po estetiki pisave bi lahko rekli, da je rokopis nastal blizu Salzburga, v samostanu Mondsee ali na Nižjem Avstrijskem, npr. v Kremsu. Pisava – *gothica sine pedibus* – je lepa *gothica textualis formata*, bolje vidna na hrbtni platnici kot sprednji; vsaka črka ima svojo individualnost, kljub občasni povezanosti s črko za njo ali pred njo, je napisana samostojno. Poleg tega se oblike črk sem in tja spreminjajo: črka *a* ima včasih samo desno naslonilno potezo, ki se včasih na vrhu skloni nekoliko navzdol, a nikoli ne doseže spodnjega očesa (obe obliki črke *a* sta v besedi *tabernaculum,* 3. vrstica od spodaj na hrbtni platnici), povezovalne črtice so kratke in lahkotne, visoka stebla se na vrhu nekoliko razprejo, poteze navzdol pri črkah *p* in *q* so ravne, brez

192 Več knjig s tako barvno dekoracijo je najti v Arhivu Republike Slovenije, ne le v Narodni in univerzitetni knjižnici; dela, ki so dobila takšen obrizg, so zvezali v 17. in 18. stoletju, po večini pa gre za urbarje, sodne protokole in tudi znanstvena dela iz različnih slovenskih provenienc; gl. Golob, *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti, 1. Arhiv Republike Slovenije*.

prečne poteze, zanka pri *g* pa je rombasta in zaprta (*cogitavi*, 4. vrstica od zgoraj), *uncijalni d* je tako kot črka *o* zaobljeno ožen. – Največ podobnosti in najmanj razlik je videti v rokopisu *Svetega pisma*, prepisanega v samostanu Mondsee v 4. četrtini 13. stoletja,[193] fragment pa je blizu tudi roki kopista, ki je prepisal Cod. 1171, enega od volumnov *Biblije iz Kremsa* v štirih delih (zdaj Dunaj, Avstrijska narodna knjižnica): le zanka pri črki *g* ni rombasta,[194] ampak so poteze malce mehkejše, a prav tako zaprte, vse druge paleografske poteze pa so identične.

41. GS 4687 – 88
Antifonal. Srednjeevropski (nemški) prostor, ok. 1480 oz. pozno 15. stoletje

Dve deli, ki ju varujejo skupne platnice, sta bili v okolju wittenberške univerze v rokah številnih bralcev: na naslovnici se vrstijo verzi, zapisi in tja do strani 190 je na prostih robovih veliko glos. Prvo delo ima naslov: *Metaphysica. Commentatio compendiose, succinte, et perspicue, comprehendens universam metaphysicam doctrinam: in usum et commodum candidatorum Philosophiae concinnata â clarissimo Philosopho Cornelio Martini* ...[195] Knjiga je izšla leta 1605 v Wittenbergu, istočasno pa še v Strasbourgu. Drugo besedilo *Apophtegmata Graecolatina*, ki jo je sestavil Johannes Posseli, profesor v hanseatskem mestu Rostocku, je izšlo leta 1595 v Frankfurtu pri Zachariju

193 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1827, kat. 12, sl. 57.
194 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1171, sl. 92, fol. 98r.
195 Cornelius Martini (1568–1621) je bil teolog, ki je kariero začel s predavanji na univerzi v Helmstedtu, predvsem z vsebinami iz Aristotelove *Metafizike;* o metafiziki, matematiki, etiki, logiki itd. je napisal več del.

Paltheniju.[196] Ta zbirka aforizmov, anekdot in modrosti je bila prav tako potrebno univerzitetno besedilo, vsebine pa so urejene po velikih temah, kot so *mansuetudo, amicitia, patientia, educatio, iustitia, verecundia* itd.

Knjiga je najprej imela na zgornjem delu hrbtišča pravokotno nalepko, kjer je bilo napisano ime *Martini*, to je avtorja komentarjev k metafiziki, drugih besed pa ni mogoče prebrati, ker je čez nalepljena licejska etiketa s signaturo *4687 d, 4688 III. M. e. 2*. Na peti hrbtišča je še enkrat napisano *III. M. e. 2. R*. Knjižni blok (154 x 93 mm) je dobil platnice iz zelo trdega kartona, šivan je na tri galunske vezice, nalepljen pergamentni folij pa je na vertikalnih straneh nekoliko večji in zapognjen navznoter; obreza je enakomerne zelene barve. Platnice so na notranji strani polepljene s papirjem, ki so jim dodani prazni listi in vse so bralci popisali z različnimi besedili, opombami, komentarji.

Pergamentna prevleka je del nekega velikega *Antifonarja*, ki je moral biti odlično delo, na notranji strani zavihov je videti, da je bil folij smetanovo bele barve, zdaj pa je precej umazan in površinsko zdrsan, tako da ni več videti potez, ki gradijo neko črko. Prav tako je bil rokopis velikih dimenzij, spodnja margina je bila visoka vsaj 74 mm, na fragmentu so štiri notne enote in vsaka meri 31 mm. Fragment meri v celoti 208 x 270 mm.

Za izdelavo so uporabili kakovostno črnilo in rdečilo (za rubrike, za notne črte in zamejevalne navpičnice), modra tinta je lepe temnomodre barve, a je iniciala *C(um)* zaradi rabe poškodovana. *Antifonal* je bil delo, ki ga je uporabil knjigovez verjetno v bližini univerze v Wittenbergu na Saškem, ki je oplatničil dve deli, predvideni za študijske potrebe. Notni znaki so napisani izjemno enakomerno, elegantno, kot je mogoče pričakovati od zares izurjenega notatorja. Ker se oblikovanje notnih znakov s tega rokopisnega fragmenta pravzaprav ne loči od tistih, ki jih vidimo v odličnih glasbenih rokopisih s širšega avstrijskega in nemškega območja, si regionalne opredelitve – ali gre za delo dunajskega, nižjeavstrijskega, saškega, bavarskega ali švabskega rokopisnika[197] – v pomanjkanju drugih prvin ni mogoče dovoliti. Prav tako

196 Johannes Posselius (1528 – 1591) je bil odličen grecist in pesnik. Za ljubljanski izvod gl. *Apophthegmata graecolatina ... Editio prorsus nova, elaborata opera Joannis Posselii filii* (etc.) | Europeana; gl. GS 6337, str. 176.

197 Približek temu glasbenemu fragmentu je najti v rokopisnem *Kranjskem antifonalu*, zdaj Nadškofijski arhiv Ljubljana, Mss 18 in 19, ki je stvaritev iz delavnice švabskega mojstra Johannesa von Werd de Augusta in je datirano 1481. *Delni antifonar*, to je rokopis Ms 24, tudi iz Nadškofijskega arhiva Ljubljana, pa je že zelo pozno delo,ki tako po pisavi kot risarskem okrasu kaže odstopanje

se pisava podreja zahtevam, ki jih obvladuje *gothica formata textualis*: vtis, da gre za delo, ki je nastalo v zadnjih desetletjih 15. stoletja je močan, posebej, ker ne manjka glasbenih rokopisov za odlične naročnike. Najprej se v spomin vrne že omenjeni *Antifonal* za Johanna Siebenhirterja, zdaj Gradec, Cod. 1: rokopis, ki šteje 470 listov, je nastal v sodelovanju več kopistov (in z imenitnim slikarskim okrasom Mojstra Friderikovega Brevirja leta 1481) in notatorjev, ki pa so delo izpeljali v skrajno poenotenem slogu. Pri zapisu melodij ni posebnih odstopanj, tudi črke sledijo enakim načelom: *e* ima majhno in visoko postavljeno oko, desna poteza črke *g* se tik pod očesom in preden preide v zanko, nekoliko izpahne (fol. 447v), *o* je pravokoten, lok črke *a* se potegne v manjše oko, črka *s* na koncu besede se stisne v osmico itd.[198] Za natančnejšo opredelitev časa in kraja nastanka ljubljanskega fragmenta pa bi bili zeželeni še kakšni drugi rokopisni in slikarski detajli.

42. GS 4777
Apostolska dela. Avstrijsko delo, zadnja četrtina 13. stoletja

Knjiga združuje dve zbirki člankov oz. krajših spisov, ki govorijo o političnih temah. Prva zbirka je: *Fürstlichen Tischreden, das ist von allerhand Politischen, nachdenklichen Fragen, Händeln und Geschichten, Nützliche Bedencken, und anmütige Discursen* ... in na koncu je imenovan *wolmeynend*, dobro misleči avtor Georg Draudius oz. Draut.[199] Knjiga je izšla leta 1617

od »klasične« poznogotske notacije in pisave ter ga umeščam v čas po 1500. Slikovne primerjave: Golob, *S črnilom in zlatom* (2023), str. 220–225 in str. 262–263. Za *Kranjski antifonal* gl. Snoj, Liturgično petje, str. 242 in dalje.

198 Beier, *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln 1400–1550*, *Antifonal*, Graz, UB, Cod. 1, kat. 25, predstavljen kot dunajsko-južnonemško delo, opis str. 95–107, sl. 151–185.

199 Georg Draud (1573–1636) je sicer napisal delo o Aristotelovi filozofiji, a si je kot bibliograf zaslužil večno hvaležnost zaradi natančno sestavljenih katalogov o tiskanih knjigah njegovega časa, saj se mnoga natisnjena dela niso ohranila.

v Frankfurtu. Kot povezana tiskarja in založnika sta navedena Nikolaus Hoffmann in Johannes Basse.[200] Drugo besedilo ima naslov *Fürstliche Tischreden ... auß vielen ... Scribenten in drey Bücher zusammmen gezogen*; kot avtor je naveden Hippolytus Collibus, sicer ambasador volilnega kneza Friderika IV. v sedmih holandskih pokrajinah.[201] Tudi to delo je natisnil Basse v Frankfurtu.

Na zgornjem delu hrbtišča je pravokotna nalepka, kjer lahko preberemo avtorjevo ime, čez zaporedno številko prvotne bibliotečne postavitve pa je nalepljena etiketa licejske knjižnice *III. M. 4777. f. 60*, ki je še enkrat napisana na notranji strani platnice; pod pravokotno etiketo na hrbtišču je na pergamentni prevleki starejša, verjetno provizorična oznaka *III. M. f. 25*.

Knjižni blok meri zdaj 148 x 98 mm, a knjiga ima skoraj tisoč strani in hrbtišče meri 63 mm. Kartonaste platnice so šivane na dve enojni galunski vezici, zavezovalne trakove so odstrigli. Med spojnim listom in tiskano naslovnico je bilo še nekaj listov, ki so jih iztrgali in tako je videti sešitje natisnjenih pol. Knjižni blok je v pregibu s platnicami precej poškodovan, ker so se insekti in črvi zaredili na lepilu, s katerim je knjigovez premazal sešite papirne pole. Morebiti so poškodbe še starejše in je sedanja vezava drugotna, kar bi sklepali po nesimetrični umestitvi tiskanega knjižnega bloka: listi so namreč knjigoveško obrezani tik nad zgornjo vrstico.

Knjiga je bila tesno v stiku s sosednjimi knjigami, platnici sta se pri rokovanju površinsko zelo poškodovali in ponekod ni več videti besedila, edino na hrbtišču je pet vrstic toliko ohranjenih, da je mogoče prebrati nekaj besed, ki so iz *Apostolskih del* (9: 9–10): *... non videns, et non manducavit, neque bibit. Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias ...* Besedilo je napisano v enem stolpcu, na fragmentu je 25 vrstic, ki so visoke 8,6 mm, pergamentni folij, ki je obrezan na velikost platnic, meri zdaj 283 x 172 mm.

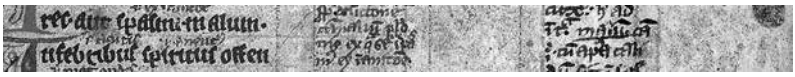
Zelo lepa pisava, ki s svojo nadregionalno in nadčasovno eleganco postavlja vprašanje o prvotnem skriptoriju. Časovni okvir nakazuje črka *a*,

200 CERL Thesaurus.

201 Hippolit von Colli (1561–1621) je bil pravnik italijanskega rodu, največ pa je deloval na univerzi v Heidelbergu, bil je v diplomatski službi. Gl. Steffenhagen, Colli, Hippolyt von, *ADB* 4, str. 405–406. URL: https://www. Deutsche-biographie.de/pnd100791816.html#adbcibtent. Gl. A letter addressed to Hippolytus a Collibus : biblehub.com.

ki je včasih napisana samo z enim očesom, nad katerega se zgornji lok samo nagiba, včasih pa se lok dotakne spodnjega očesa. Dinamično spreminjanje črke ni bil pojav, ki bi trajal samo kako desetletje[202] in v zadnji četrtini 13. stoletja je najti dosti rokopisov iz avstrijskega in češkega okolja, ki so blizu zapisu na tem fragmentu.[203] Črke *m, n* so napisane brez spodnjih serifov, so pa minimi nekoliko posneti in videti blago razgibani. *S-longa* ima preprosto steblo in kratek, kljukast lok; visoka stebla črk *b, h, l* se končajo z ravno potezo, izpeljava temena v levo stran je komaj nakazana, tudi hasta *uncijalnega d* in poteze *p, q* so brez viličastih zaključkov, enako kauda črke *q*. – Med rokopisi s podobnimi značilnostmi, med drugim tudi z oženimi in povišanimi črkami, je treba omeniti *Biblijo v štirih volumnih* iz Kremsa, pa tudi kak rokopis iz salzburške praškofije.[204]

43. GS 4811
Hipokrat: Aforizmi. Francosko (pariško?) delo, 13. stoletje

Pod fragmentom dveh glosiranih medicinskih besedil je knjiga Antonia Rubia (1548– 1615) *Logica Mexicana ... hoc est Commentarii breviores et maxime perspicui in Universam Aristotelis Dialecticam: una cum Dubijs, et Quaestionibus hac tempestate agitari solitis ...* Knjigo so natisnili v Brixnu leta 1626 *apud Ludovicum Britannicum*. Besedilo naj bi bilo najpopolnejši komentar k Aristotelovi *Dialektiki*, Rubijeva knjiga je prvič izšla leta 1615; v besedilu so komentarji na tedanje dogajanje in izpeljani glede na Aristotelove dialektične metode. – Na hrbtišču je

202 Prim. rokopis iz samostana Lilienfeld z več oblikami črke a: Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. Ser.n. 2594, 2. četrtina 13. stoletja, kat. 1, sl. 2.

203 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1898, ok. 1270, vzhodna Srednja Evropa, kat. 24, sl. 80; ÖNB, Cod. 1709, avstrijsko delo (?), zadnja četrtina 13. stoletja, kat. 31, sl. 110; ÖNB, Cod. 1903, Avstrija, 2. polovica 13. stoletja, kat. 30, sl. 107–109;.

204 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1171–1174, Nižja Avstrija (Krems), zadnja četrtina 13. stoletja, kat. 26–28, zlasti Cod. 1172, barvna sl. 8 in črno-bela sl. 103; ÖNB, Cod. 14208, salzburška praškofija, zadnja četrtina 14. stoletja, kat. 45, sl. 156–157.

nalepka z naslovom *R. P. Ruvii Coment. in Dialectica Aristotelis*. Sledi modra licejska etiketa *III. L. 4811 b*, dodana je številka *35*, napisana z rdečilom, vse se ponovi na notranji strani sprednje platnice. Na peti hrbtišča je signaturna nalepka avguštinskega samostana, z oranžnim podloženim pravokotnikom, na katerem je z belo barvo naslikana črka *A*, pod katero piše *gg. 66*. – Nad tiskano naslovnico je prečrtan vpis *Est ff. Discal.*^{s} *Aug.*^{ni} *Vienna*, nad tiskarjevim znakom je napisano (z bledo sivkasto tinto*) Est conventus Joseph. Discalc. s. Augustini .Labaci*. Čez del tiskarjevega znaka je nalepljen natisnjen ekslibris: *Est Conventûs FF. Eremit. Discalc. S. P. Augustini ad S. Josephum. Labaci*. Nalepek je enako oblikovan kot natisnjeni ekslibris ljubljanskega škofa Baltazarja Radliča, gl. kat. 44, GS 5221–5222.

Knjižni blok (213 x 151 mm) ima 436 strani, šivan je na enojne vezice, ki so trde in izstopajoče, hrbtišče pa je precej poškodovano prav ob vezicah, del pergamenta čez spodnji del hrbtišča manjka. Za oporo so uporabili trd karton, ki sega nekoliko čez knjižni blok (sprednja platnica meri 215 x 157 mm), obreza je okrašena z rdečim obrizgom, zavezovalne trakove so odstrigli. Prevleka je iz finega, gladkega pergamenta, to je bifolij iz volumna, v katerem je bilo zbranih več besedil, ki so zahtevala različno oblikovanje strani. Položili so ga tako, da teče nekdanji veznik ob stiku hrbtišča in hrbtne platnice.

Oblikovanje sprednje platnice kaže značaj študijske knjige: glavno besedilo je zapisano v dveh stolpcih, na notranji strani (proti vezniku) je en ozek stolpec (za ključne besede?) in po ozkem vmesnem prostoru sledi širši stolpec za komentarje oz. glose. Desno od desnega stolpca so trije ozki stolpci za glose, ki se nanašajo na temeljno besedilo, pri čemer je zunanji stolpec vsebinsko najbogatejši in se razširi čez desni del spodnje margine. Zrcalo je z navpičnimi in vodoravnimi črtami risano samo za sredinski del, navpičnice pa razmejujejo vse stolpce z glosami; pisno polje, namenjeno obema stolpcema glavnega besedila, meri 147 x 78 mm; na njem je 34 vrstic, visokih 4,3 mm, med vrsticami pa so še dodatni zapisi. Pisava je francoska, to je pariška knjižna gotica (*g. parisiensis*), medtem ko sta za medvrstične in obstranske zapise uporabljeni gotska kurziva in notula. Meritve zrcala so kljub dobro vidnim navpičnim delilnim črtam okvirne, hiteča pisava bralca, študenta, znanstvenika se na pravilne črte

polj, določenih za komentarje, ni povsem ozirala, zato: v = 0 – 30 – 175 – 247 mm, š = 0 – 6 – 19 – 21 – 36 – 39 – 75 – 81 – 113 – 116 – 128 – 131 – 143 – 146 – 161 – 187 mm. Folij prvotnega kodeksa je (skupaj z zavihki) meril 247 x 187 mm.

Na hrbtni platnici je nalepljen drugi del bifolija: sredinska stolpca sta visoka 163 mm, vsak pa je širok 35 mm, torej je njuno pisno polje 163 mm x 88 mm. Zrcalo je pripravljeno za več skupin glos; vidimo tri skupine na notranji margini in vsaki je namenja pisna širina 10–13 mm, glose na spodnji margini pa tečejo po vsej širini, glose na zunanji margini pa so odrezane. Tega zrcala ni mogoče izmeriti, ker je pergament ob zunanjem robu levega stolpca odrezan. Videti je 38 vrstic glavnega besedila, višina vrstic pa je 4,5 mm.

Za glavni besedili so uporabili skoraj črno tinto, za glose pa srednjerjavo. Odstavni znaki (*alineae*) so napisani z rdečo in modro tinto, enako velja za oznake v zgornji margini, iniciale, ki so visoke 3–5 vrstic, imajo črtne obrobe in droben nitast okras v kontrastni barvi (nagrbančena črta, krogi, lirasta obroba), kar je standardni okras za študijska besedila. Običajno študijsko zadržanost razgibavata dve risbici psov, ki kot nekaka čuvaja opozarjata bralca na pomembne odlomke. To je francosko delo 13. stoletja iz bližine univerzitetnega stacionarija.

Na sprednji platnici so napisani odlomki iz Hipokratovih *Aforizmov* (4. poglavje, 54–71 odlomek), ki se nekoliko razlikujejo od primerjalne izdaje, to je *Opera genuina* (Lausanne 1784). Na hrbtni strani pa je odlomek *Egritudo calida que ex humore accidit est febris …*[205] najti v knjigi Jacquesa Duboisa *De febbribus commentarius ex libris aliquot Hippocratis et Galeni, parteplurima selectus, à Iacobo Sylvio* etc.; to besedilo, ki črpa iz starejših virov, je bilo natisnjeno leta 1556, vsaj tristo let po tem rokopisnem fragmentu.

205 F. Lackner me je opozoril na portal: Asclepio. Archivo iberoamericano de historia de la medicina y antropologia médica. Gl. vol. 26–28, str. 343.

44. GS 5221 – 5222
Brevir, svetniški del. Dunaj ali Vzhodna Srednja Evropa, 1300–1330

Primož Simoniti je v študiji Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice navedel, da je med knjižnimi enotami, ki so katalogizatorjem v minulih stoletjih povzročale sive lase, tudi delo, ki je bilo vpisano v prvi bibliotečni katalog gornjegrajske knjižnice kot »Radizijeva dialektika in uvodi v logiko, natisnjeni v četverki v popisanem pergamentu«.[206] Seveda Radizij ni bil niti avtor niti mož takega priimka, pač pa Baltazar Radlič. Knjiga je torej bila v lasti dekana in glavnega vikarja Ljubljanskega; nad kazalom prvega besedila je rokopisno dopolnilo: *M.V.S I C A*, sledi njegovo ime *Walthaſar Radlitſh* ter v novi vrstici *Post nubila Phoebus*. Pod kazalom je odtis Radličevega ekslibrisa,[207] sledi rokopisni lastniški zaznamek, ki ga je vpisal gornjegrajski bibliotekar Filip Terpin: *Epi: lab: bibilioth: oberburg*.[208] Pod njim je žig licejske knjižnice v Ljubljani, katere nalepka je tudi na hrbtišču s signaturo *III. İ. 5221/22*. – Knjiga je vpisana v t. i. Terpinov (gornjegrajski) katalog na fol. 15v in – naj ponovim besede Primoža Simonitija – Radličevo ime je natisnjeno na naslovni strani s svojevrstnim tipom ekslibrisa, ki ni popolnoma nov samo v naših krajih.[209] To ne drži več: sredi 16. stoletja natisnjen ali pečatno odtisnjen ekslibris ni bil več posebnost; Simoniti nadaljuje z

206 V izvirniku: »Radizii dialectica et ad logicam introductiones impressae in 4 memb. scripta«; Simoniti, Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice, str. 275 in dalje, sl. na str. 277.

207 Spomnimo se, da je v rokopisu NUK, Ms 76, ki je zbornik latinskih pridig, tudi Radličev prevod perikope iz Lukovega evangelija (21, 25–33) za drugo nedeljo v adventu 1573. Maks Miklavčič v Slovenskem biografskem leksikonu posebej opozarja, da besedilo zveni »v sočnem ljudskem jeziku brez tujk« in da je prevod napisal povsem samostojno, brez tujk, »tako da niti v besedilu niti v pravopisu ne spominja na Trubarjev prevod iz l. 1557.« Miklavčič, Radlič, *SBL*, 9. zvezek.

208 Simoniti, Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice, str. 271–315, piše, da je katalog knjig dal sestaviti generalni vikar ljubljanske škofije Filip Terpin (str. 272), danes je hranjen v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, fasc. 96/14.

209 Tiskani ekslibrisi so se uveljavili po podobnem načelu kot tiskani kolofoni: imena lastnikov je treba prav tako sporočiti javnosti kot imena tiskarjev, ki so še v času prvotiskov dobili prostor v kolofonih. Tiskani ekslibrisi zrcalijo status knjige in status njenega lastnika, res pa je, da o njih doslej ni bilo niti posebnih raziskav niti natančnejših sociološko-bibliofilskih interpretacij.

besedami, da »služi pergamentni fragment srednjeveškega rokopisa za platnice brošuri, v kateri sta skupaj zvezana dva tiska, Jodoka Clichtovea komentar k logičnim spisom Jakoba Fabra Stapulensisa (d'Etaples) in dialektika Michaela de Vratislavia ...«[210]

Prvo delo je zasnovano kot priročnik za šolajočo se mladino, ki ga je sestavil Iodocus Clichtoveus Neoportuensis (Josse Clichtove)[211] in nosi naslov *Adolescentibus bonarum artium studiosus*. Že kazalo je zgovorno, ki navaja štirinajst poglavij: *In hoc opusculo continentur introductiones: In terminus, in artium divisionem, in suppositiones .... In libros posteriorum, in locos dialecticos, inn fallacias, in obligationes, insolubilia*. Ta belgijski učenjak je bil avtor več humanističnih spisov, sicer pa profesor v Parizu in Chartresu.[212] Nad kazalom je zapis *M.V.S.ICA* ter misel *Post nubila Phoebus*. Delo je bilo natisnjeno v Strasbourgu pri tiskarju Johannesu Knoblouchu.

Drugo delo je naslovljeno *Introductionum dyalectice Longestum et Logicum appellatur. Nuper denus revisum: et accurata diligentia fide* ...– Kakor sporoča kolofon na koncu, je delo napisal Michael Falkner (1450/1460–1534), šlezijski filozof, astronom, astrolog, matematik, teolog in profesor na univerzi v Krakovu; v poljskih virih je imenovan Michał z Wrocławia oz. Michael Vratislaviensis. Delo je bilo natisnjeno v Strasbourgu 19. novembra 1515.

Knjižni blok meri 210 x 142 mm in prve strani kažejo sledove črvojedin; ker je dvoslojni ovitek nekoliko večji od knjižnega bloka, je na spodnjem robu pomečkan, saj na notranjih straneh nalepljen papir ni dovolj močan, da bi vzdržal težo tiskanega bloka. Za ovitek so uporabili pergamentni bifolij, papirne lege so šivane na tri galunske vezice, ki so skrite pod notranjim papirjem; kapitalski oplet je popustil, zavezovalne trakove pa so odrezali. Bifolij so položili tako, da nekdanji veznik teče po stiku med sprednjo platnico in hrbtiščem. Tako je folij, ki pokriva hrbtno stran, ohranjen v celoti, na sprednji strani pa so ga precej odrezali. Videti je skrbno urejene strani, besedilo teče v dveh stolpcih, ki sta široka 68 mm, izmeriti je mogoče

210 Simoniti, Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice, str. 275.

211 Josse Clichtove (1472–1543) je bil flamski teolog in humanist, njegov profesor v Parizu je bil Jacques Lefèvre d'Étaples.

212 Clerval, Jules Alexandre*: De Judoci Clichtovei Neoportunensis vita et operibus (1472–1543*), Paris 1894. Delisle Léopold, *De Judoci Clichtovei Neoportunensis, doctoris theologi Parisiensis et Carnotensis canonici, vita et operibus (1472-1543),* thèse par Jules-Al(exandre) Clerval. [Bibliothèque de l'École de chartes], 1895, vol. 56, str. 371–372.

vse štiri margine (zgornja meri 32 mm, spodnja 54 mm, notranja 30 mm, zunanja pa 45 mm). Levo od vsakega pisnega stolpca je narisan verzalni stolpec, v katerega so vpisovali iniciale. Zrcalo, merjeno na hrbtni strani, je – upoštevaje zavihe na notranjo stran platnic – naslednje: v = 0 – 32 – 223 – 277 mm; š = 0 – 45 – 62 – 110 – 118 – 128 – 185 – 220 mm. V vsakem stolpcu je 24 vrstic, ki so visoke 7,7 mm.

Na fragmentu so odlomki *Brevirja*; tako je na sprednji platnici omenjena *dominica 14 post pentecostes*, ker pa so vse rubrike, liturgična napotila, napisane v nemškem jeziku, je bil *Brevir* najbrž v rabi v nekem ženskem samostanu. Pisava je zelo lepa, uravnotežena, vendar prvi pogled, da gre za enega prepisovalca ali prepisovalko, vara, ker drobne razlike povedo, kje se roki ločita. Roka na sprednji platnici (A) je mestoma poudarila nekatere črke z okrasnimi potezami, ko je *r* na koncu besede dobil valovit repek, ali v primerih, ko je abreviaturna črta za *per-* postala navzdol upognjena vejica, verjetno je osebna odločitev prepisovalca ali prepisovalke, da zaključni *-us* spremeni v zaobljeno številko tri (*ȝ*), ki se valovito spusti proti spodnji vrstici in da se zgornji lok črke *a* konča kot navznoter obrnjena voluta s piko na koncu, ki pa se spodnjega očesa ne dotakne. Roka B na hrbtni platnici je *s* na koncu besede in koncu vrstice napisala kot na peti ukrivljeno palico in je nekaka preobrazba *dolgega s*, končni *-us* v obliki številke tri je redkokdaj napisan in poteze so kratke. Rubrike je pisala tretja oseba, poteze so koničaste, odsekane, kar se najprej pokaže v okrajšani besedi *lectus*, kjer je *-us* žagasta poteza, a to »črko« uporablja tudi kot znamenje za *z*: lok pri črki *g* pa je žličasto odprt. Ta roka je morala biti vešča tudi zapisovanja v nemškem jeziku in to znamenje uporabi npr. v rubriki »na binkoštni dan«, kjer jo je treba brati kot *z*: *phynȝtags*, *pfinztags* ali *samestags* in brati kot s: *samestags, ob sobotah.* Pisava bi – zaradi oblik črk *a, g,* visokih stebel brez okrasov itd. – pripadala prvi polovici 13. stoletja, vendar je treba pustiti odprto vprašanje, ali je to resnični čas nastanka. Veliko je namreč del, ki so v nekem okolju, zaprtem pred zunanjim dogajanjem in slogovnimi spremembami, ohranjali starejšo obliko pisave več desetletij, v damskih samostanih so bile spremembe še počasnejše.

Na fragmentu so stavčne začetnice poudarjene z rdečo okrasno črto, poleg tega je videti deset enovrstičnih, neokrašenih lombard, napisanih z rdečo ali modro tinto in tri iniciale z nitastim okrasom v kombinaciji

modre in rdeče barve. Te pritegnejo pogled, njihovo telo je visoko približno 15,5–16,0 mm oz. dobri dve vrstici, iz zunanjih robov inicialnega polja pa se vzdolž pisnega stolpca širijo snopi nitastih izrastkov. V notranjem inicialnem polju (majuskulna *C, P*) so različni vzorci, npr. šopki polpalmetnih brstov, pri čemer je polje po diagonali razdeljeno z vzporednimi potezami in tako je nastal prostor za dve skupini šopkov; prav tako je v minuskulni iniciali *n* dalo notranje polje prostor dvema diagonalno postavljenima listoma, ki sta pretanjeno senčena. Nitasta zanka, ki se vzpenja navzgor, je v notranjosti obogatena z valovnico, med valovi pa so posute pike. Izraščajoče niti so se na levi margini ob pisnem stolpcu razširile bodisi v blagem diagonalnem snopu, ali pa se spuščajo skoraj navpično, med njimi pa se občasno pojavljajo kratka zaporedja biserov s piko na sredini in trikotnim, kot trn narisanim izrastkom. Na stiku med inicialo in nastavkom nitastega šopa so kroglaste ornamentalne tvorbe, ki so v naslednjih desetletjih postale pomembna vozlišča listnih, cvetnih, geometrijskih in drugih okrasov.

Vsak risar takih okrasov je imel nekoliko svoj oblikovni repertoar in reči je mogoče, da je podobne kompozicije najti v rokopisih iz Dunaja, Dunajskega Novega mesta, Češke in različnih samostanov že v drugi polovici 13. stoletja.[213] Dovolim si opozoriti na mnoge vzporednice tako pisave kot fleuronniranih inicial z rokopisi iz cistercijanskega samostana Heiligenkreuz,[214] zlata doba nitastih okrasov pa se je po stoletju začetnega raziskovanja risarskih možnosti pričela prav ok. leta 1300.

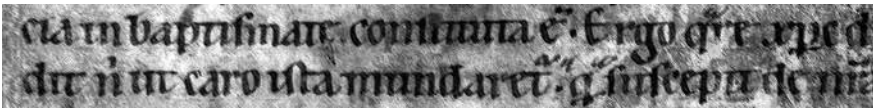
Še pripomba k besedilu v latinščini in rubrikami v nemščini ter opombi k splošno znani liturgični praksi, da so take jezikovne oblike značilne za samostane redovnic: glede na nekdanje Radličevo lastništvo te knjige je vprašanje, ali je folij tega *Brevirja* dobil kak ljubljanski knjigovez iz domačega okolja in ga uporabil. – Pozabiti ne smemo, da sta v tem času pri nas slovela dva damska

213 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 462, avstrijsko delo, 2. polovica 13. stoletja, kat. 33, sl. 115; ÖNB, Cod. Ser. n. 20268, češko delo, konec 13. stoletja, kat. 34, sl. 116. Rokopis, kjer notranje inicialno polje krasi velik šop polpalmetnih listov, zunanje polje pa diagonalno izraščajoče se niti: ÖNB, Cod. 825, češka ali moravska šola, ok. 1300, kat. 35, sl. 122–124, ki dokazujejo, kako je slog floratorja/floratorjev različen znotraj enega rokopisa; ÖNB, Cod. 392, nižjeavstrijsko delo (?), ok. 1300, kat. 38, sl. 135–136 z obrobami iz biserov s pikami v sredini itd.

214 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1599, Heiligenkreuz, dat. 1299, kat. 51, sl. 166–158.

samostana, velesovski in mekinjski. Za samostan v Velesovem je Melitta Pivec-Stelè napisala, da »so nune veliko prepisovale, tako da je njihova knjižnica veljala za najlepšo takoj za Stično.«[215] O liturgičnih knjigah v samostanu Velesovo je Jure Volčjak zapisal: »Ustanovitelji večne maše so poskrbeli tudi za bogoslužne predmete, ki jih je potreboval kaplan pri izvajanju božje službe. Oskrbeli so mašne knjige, liturgična oblačila, kelihe in ostale potrebne predmete in vse je postala trajna last oltarja. [...] prav tako si je priorinja omenjene predmete na prej navedene praznike lahko tudi izposodila.«[216] – Samostan klaris v Mekinjah sta leta 1300 ustanovila Seifrid in Elizabeta Gallenberg; iz časa, ki bi bil blizu obravnavanemu *Brevirju*, je skoraj v celoti ohranjen *Psalter in frančiškanski brevir*, zdaj NUK, Ms 37. – Te pripombe želijo zgolj razširiti pogled na ohranjeni fragment in kakovostni prepis, ki prav pri delih iz damskih samostanov pogosto presenetijo z odličnostjo izdelave.

45. GS 5463
Ambrož Milanski: De sacramentis. Stična, ok. 1175–1180

Priročnik o strelnem orožju, sestavi vnetljivih in eksplozivnih snovi itd. je menjal več lastnikov, od katerih je prav zadnja po vrsti signatura licejske knjižnice, napisana na nalepki na hrbtišču: *III. H 546. 3. f,* dodana je številka *44*, napisana z rdečilom. Na hrbtišču je tudi velika številka *54*, za katero ne vemo, kateri zbirki pripada, na peti pa so preostanki etikete z neko besedilno oznako. Na nekdanjem sprednjem spojnem listu piše *Sum Joannis Baptistae Chunsle proprius*, samo ime pa je še enkrat napisano na zgornjem robu tiskane naslovnice. Knjiga je bila v knjižnici stiškega samostana, kakor pravi napis *Bibliothecae Sitticensi insertus*.

215 Pivec-Stelè, Srednjeveške knjižnice, str. 90.

216 Volčjak, Strmolski in samostan Velesovo, str. 179. – Nekaj fragmentov iz velesovskih rokopisov, ki so se ohranili v Sadnikarjevi zbirki, je danes v Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Golob, *Literatura v srednjem veku* (v tisku).

Tiskano naslovnico krasi lesorezna upodobitev (50 x 84 mm), kjer elegan poznega 17. stoletja v obleki z naborki, lasuljo in velikim klobukom prižiga eksploziv v topovski cevi – obrnjeno v nebo – in z drugo roko kaže proti reki, v katero je strmoglavila delno potopljena kroglasta bomba, iz katere se močno kadi. Prvo besedilo, ki ga je napisal Wolffgang Augustin Mayer, je: *Lust- Luft = und Feuerkunst* … Natisnjeno je bilo v Ulmu leta 1680, založnik pa je bil Mattheus Schultes. Drugo delo je tematsko skladno: *Kurzer jedoch gründlicher Unterricht dessen sich ein jeder Constabel oder Büchsenmeister in Feldzügen und Guarnisonen* itd. Avtor, Marx Ensenkrämer von Bissigheim, je bil inženir na württemberškem dvoru; tudi to delo je založil Schultes. Pod naslovom je zgovorna ilustracija kanonirja, ki nadzoruje izstrelek, ob topu je šest krogel (40 x 68 mm). Obe razpravi sta kratki, pomembni kot zgodnji inženirski publikaciji in spremlja ju veliko ponazorilnih ilustracij.

Knjižni blok (170 x 105 mm) je šivan na pet vezic, ohranjena sta oba kapitala. Trd karton za platnice so na notranji strani polepili s papirjem, pred prvim besedilom pa so iztrgali nekaj listov, tako da je nastala precejšnja reža. Pergament za prevleko platnic je sicer kakovosten, vendar poln lisastih madežev, ki delno zamegljujejo zapis. Besedilo je napisano v enem stolpcu, vidi se sled vodoravnih črt in na nekaj mestih tudi navpičnih. Pisno polje meri 214 x 133 mm, ohranjena je zgornja margina (27 mm) in tudi zunanja (47 mm), o notranjem in spodnjem prostem robu lahko samo ugibamo; vseh vrstic je 31, visoke so 6,8 mm. Ves fragment meri – skupaj z zavihi na notranjo stran platnic – 255 x 191 mm.

Na fragmentu je odlomek iz besedila sv. Ambroža *De sacramentis*, *O zakramentih,* kjer lahko beremo del 5. poglavja, in sicer od 13. verza dalje: *… leprosus erat, puella quaedam ait uxori illius* … do sredine 17. verza: … *Christus carnem suscepit, non sicut carnem: sed carnis istius veritatem, veram carnem Christus suscepit; Spiritus autem sanctus non in veritate columbae, sed in specie* …

Pisava je že na prvi pogled znana, zdi se, da imamo pred seboj delo kopista, ki je prepisal vsaj del vsebin, zvezanih v rokopisu NUK, Ms 10.[217] Posamezne črke so identične, npr. *a*, ki ima nad trikotnim spodnjim očesom

217 NUK, Ms 10: Hugon Svetoviktorski*: De forma claustralis, Didascalicon*. Hieronim: *De viris illustribus, Epistola ad Magnum*. Cecilij Ciprijan: *Ad Donatum*. Janez Damascen: *Liber gestuorum Barlaam et Josaphat*. Kos, Stelè, *Srednjeveški rokopisi*, str. 27.

samo kratko strešico; prečna črta na črki *t* je – kadar je na koncu besede – potegnjena odločno in je precej dolga; *dolgi s* se včasih nadaljuje pod črto, *o* je ovalne oblike, *m* in *n* sta zapisana *sine pedibus*, črke *b, d, l* imajo na vrhu stebla kratko potezo, ki je nagnjena na levo itd. Poleg tega se dostopni podatki (širina pisnega stolpca, višina vrstic) ujemajo z meritvami na rokopisu NUK, Ms 8/II.[218]

Iz evidenc in ohranjenih rokopisov iz knjižnice v Stični sta znana samo dva kodeksa izpod peresa sv. Ambroža Milanskega: rokopis *Opera diversa* s signaturo D. VI. 61, žal se ni ohranil, in Cod. 758, ki ga hrani Avstrijska narodna knjižnica na Dunaju pod naslovom prvega besedila *Hexaemeron*,[219] vendar ne poznamo izvirne stiške signature. Za ta rokopis je Michael Denis leta 1799 zapisal: ... *pereleganter exaratus et coloribus illustratus*, a take in še odličneje zveneče besede je uporabil tudi za druge rokopise iz Stične.[220] Nedvomno zasluži tudi pisava na tem fragmentu opredelitev *pereleganter*.

46. GS 5469 – 70
Leon Veliki: Tractatus septem et nonaginta.
Južna Nemčija (Nürnberg), zadnja četrtina 15. stoletja

Skupaj sta zvezani dve besedili, katerih tema je izdelava in uporaba smodnika, vnetjivih snovi in strelnega orožja. Prvo, ki ga je napisal Johann Schmidlap von Schorndorf (fl. konec 16. stoletja), ima naslov: *Künstliche und rechtschaffene Feuerwerck* ... in je bilo natisnjeno v Nürnbergu leta

218 Golob, *Srednjeveški kodeksi iz Stične* (1994), str. 54.
219 V rokopisu Cod. 758 je zbranih devet besedil sv. Ambroža: *Hexaemeron, De paradiso, De Cain et Abel, Recapitulationes de Genesi, Recapitulationes de Exodo, De libro Levitico, De libro Numeri, De secunda lege, De libro Iesu Nave*.
220 Denis, *Codices Manuscripti Bbliothecae Palatinae Vindobonensis Latin*i, vol. II., pars I., str. 514–516. Golob, *Srednjeveški kodeksi iz Stične* (1994), sl. 22, 64, 77.

1608 pri Paulu Kauffmannu. Drugo, katerega avtor je Joachim Brechtel (1554–1593), z dolgim naslovom *Buchsenmeisteren das ist kurze doch eigentliche Ercklärung* … je izšlo pri istem založniku nekaj let pozneje, 1613. Obe besedili sta bogato ilustrirani s številnimi tehničnimi in žanrskimi risbami, ki podpirajo razlage, kako je treba preračunati balistične linije, kam je modro postaviti topove in kateri položaji na obzidju so najprimernejši za namestitev topov, vse do umetnega ognja, s katerim so se zabavali v času karnevala.[221]

Na spodnjem delu hrbtišča je napisana signatura *438*, legenda ob njej je zbrisana, na zgornjem delu pa je licejska etiketa *5469 III. H. f. 44-48*, ki je tudi na notranji strani platnice. Knjižni blok meri 158 x 102 mm; platnice so iz trdega kartona in so spredaj zapognjene navznoter. Papirne pole so šivane na tri vezice, kapitalski obšivi so čvrsti, zavezovalni trakovi so odrezani, obreza je pobarvana zeleno.

Prevleka je iz gladkega, svetlega pergamenta in liturgična knjiga je morala biti odlična: navpične in vodoravne črte zrcala so potegnjene z rdečilom, besedilo pa napisano s črnilom in precej široko rezanim peresom. Videti je spodnji del folija, kjer je notranji prosti rob širok 34 mm (in sledi 6 mm verzalnega stolpca), zunanji pa 65 mm; spodnji prosti rob je visok 78 mm. Vrstice so dolge 193 mm in visoke 11,6 mm; preberemo lahko samo spodnjih 9 vrstic. Zrcalo je mogoče izmeriti samo po širini, torej čez obe platnici in hrbtišče: š = 0 – 34 – 40 – 233 – 239 – 305 mm; rokopis je moral biti visok približno 450 mm ali več.

Knjižna gotica pripada poznemu 15. stoletju in je vzporedna s teksturami, ki so jih uporabljali tiskarji: tako kot so prepisovalci dajali prednost nekaterim črkovnim oblikam, so tudi tiskarji imeli svoje tipe, vendar je mogoče ugotoviti, da se slogovno zbližujejo tipografski rezultati v velikih mestih z velikimi tiskarnami, v Mainzu, Nürnbergu, Bambergu.[222] Kakor pravi B. Bischoff, so se zaradi uporabe in namenov knjižnih vsebin črkovne oblike velikih tekstur povezale v splet, ki je ustrezal zapisovanju velikih pontifikalnih knjig, mašnih knjig, brevirjev, pa tudi Biblij, zbirk pridig, vsebin za branje pri mizi, za martirologije in aniversarije itd., ker so knjige

221 Prim. vsebine z besedili v enoti GS 5463.

222 Mazal, *Palãographie und Palãotypie*, str. 37 in dalje, za južnonemške tiskarne posebej str. 47–52, sl. 50, tiskana tekstura iz nürnberške oficine Friedricha Creussnerja, ok. 1484.

velikega formata in velike teksture na daleč razglašale pomen rokopisa in odličnost vsebine.[223]

Oblike črk, ki jih vidimo na fragmentu, so slikovite, ne pa izjemne, zaznamujejo jih usločene poteze, konice na stikih dveh potez (*a, g, uncijalni d, p* itd.), predvsem pa so črne in nekaj lasno tenkih potez (konica na končnem *s*, poteza na stiku dveh črt v *o*, dolga poteza na vrhu črke *b* itd.) ne ustvarja temno-svetlega kontrasta. Vrhovi stebel so praviloma upognjeni, *kratek s* se konča z energično lasno tenko potezo navzgor, povsod pa so rombaste nogice in tudi črka *r* je sestavljena iz dveh rombov. – Ker sta obe besedili natisnjeni v Nürnbergu, bi bilo dopustno predlagati, da je tudi fragment iz nürnberškega okolja in iz zadnje četrtine 15. stoletja.

Besedilo je izpod peresa papeža Leona Velikega: v zgornji vrstici na hrbtni strani se prične z besedami ... *sibi atque plenissime et divinam et humanam naturam* ... konča pa z ... *atque laternis non evaserunt infidelitatis sue noctem* ...[224] To so besede iz 59. pridige in navajali so jih v različnih liturgičnih knjigah, sermonarijih, lekcionarjih, brevirjih in zbranih delih papeža Leona.

47. GS 5661 – 5663
Evzebij Sofron Hieronim: Homilije h knjigam prerokov; Psevdo-Haimo iz Halberstadta: Homilija o evangelijih in apostolskih pismih. Štajersko okolje, druga tretjina 14. stoletja

V knjigi so tri besedila, zvezana v eno enoto po izbiri prvega lastnika. Najprej se knjiga odpre z besedilom Williama Lilyja,[225] ki ga Thomas

223 Bischoff, *Paläographie*, str. 182–183.

224 Leo Magnus: *Tractatus septem et nonaginta*, PL 54, stp. 337–338.

225 William Lily (tudi Lilly ali Lilye, 1468–1522), slovit znanstvenik in humanist, avtor ene najboljših latinskih slovnic, ki so jo povsod uporabljali in Lilyja je vpletel v svoja dela Shakespeare, v *Tita Andronika*, *Henrika IV.*, *Vesele žene Windsorske* in *Mnogo hrupa za nič*. Del njegove slovnice je pesem *Carmen de Moribus*, v kateri so napisana šolska pravila, vključeni pa so tudi odlomki klasičnih avtorjev. Flynn, The grammatical writings, str. 85–113.

Robertson iz Yorka predstavi kot rektorja stare šole pri stolnici sv. Pavla v Londonu: *Guilelmi Lilii, olim scholae Paulinae apud Londinum … cum annotationibus Thomae Robertsoni Eboracensis*. Ta spis je izšel v Baslu leta 1532, sledi pa temeljno besedilo *Regulae generalis propriorum*, znamenita slovnica latinskega jezika, kjer je natisnjen popoln kolofon: *Basilae, per Io. Bebelium, et An. Cratandrum, mense Augusto, Anno M.D.XXXII* – torej gre za izvod prvega natisa. Naslednje delo je naslovljeno: *Ex familiaribus epistolis Ciceronis … ad studiosam iuuentutem, una cum germanica lingua, diligentissime excerptae &in ordinem digestae*.[226] To delo je bilo natisnjeno v Augsburgu pri Silvanu Ottmarju avgusta 1534. Zadnje delo vsebuje izbor najpomembnejših Ovidijevih izrekov: *Sylva sententiarum Ovidio: non librorum sed rerum ac titulorum, ordine servato delectarum*; knjiga je izšla v Leipzigu leta 1519. Ta tisk je poškodovan, manjka nekaj listov, zato je notranja naslovnica vložena kot prost list. Grafični okras okoli naslova je ikonografsko dober: vsebinsko jedro je polje na spodnjem robu, ki ga določa napis *Musa Ovidiana* in slavi Ovidijevo umetnost. Na vozu pod baldahinom sedi dama, oblečena v renesančno nošo plemkinje, ki zavzeto bere iz knjige, iz pokrivala rastejo perutnice. To je Misel, ki se lahko dvigne, kamor hoče, dama je tudi Navdih, ki poletava prek vseh misli, zbranih v zapisih, ki jih bere. Je odličnica, njen bogato izrezljan voz potiskajo štiri osebe, katerih poslanstvo je bodisi v štirih kardinalnih krepostih bodisi štirih muzah, povezanih z besedno umetnostjo (v tem primeru bi ona sama bila tudi Mnemosyne), štirih čustvenih stanjih itd. – Manjkajoči listi iz tretje knjige Ovidijevih *Pisem iz Ponta* se nadaljujejo z 81. verzom.[227] – Dodati je treba, da je ta knjiga imela veliko bralcev, ki so vnesli številne pripombe.

Na zgornjem delu hrbtišča je nalepka, besedila ni mogoče prebrati, ker jo v dobršni meri prekriva licejska etiketa *II. D. 5661-5663.a*, dodana je številka *39*, napisana z rdečilom. Nad tiskanim naslovom je podpis Janeza Krstnika Seebacha s pripisom, da je knjigo dobil od svojih staršev leta 1560. Njegov podpis je tudi na hrbtni platnici in listom pred njo, kjer je več pripisov različnih rok, med katerimi so v verzih napisane maksime.

226 Izbor in priredbe je pripravil Johann Pincianus (1478–1542).
227 Verz 81 in dalje: *Haec facit ut veniat pauper quoque gratus ad aras …*

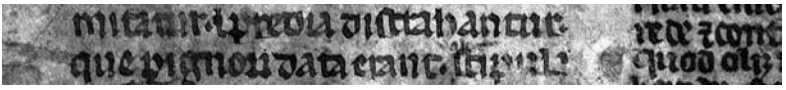
Knjižni blok (198 x 150 mm) je šivan na tenke lesene deščice prek treh dvojnih vezic, ki so razgaljene in na tem delu hrbtišča je največ poškodb, vendar je pergament odluščen tudi na vogalih platnic in videti je leseno jedro. Na platnici so bili kljub ne posebno velikim dimenzijam knjige na štirih mestih vdelani zavezovalni trakovi, ki so zdaj odstriženi, na notranji strani platnic pa so pod prekrivnim papirjem ostali konci trakov. – Platnici so prekrili z delom nekdanjega bifolija; zrcalo enega in drugega folija je sicer nekoliko različno, a reči je mogoče, da je bilo besedilo na vsaki strani napisano v dveh stolpcih, širokih od 90 do 95 mm. Fragment so položili tako, da je na hrbtni platnici videti en stolpec, notranjo margino in veznik, na sprednji platnici pa notranji margini sledita oba stolpca in del zunanje margine. Videti je tudi del zgornjega prostega roba, na spodnjem delu bifolija pa je pergament odrezan in beremo le 37 vrstic besedila, vrstice so visoke 5, 3 mm. Mere zdaj ohranjenega bifolija so 409 x 264 mm.

Na sprednji platnici je besedilo sv. Hieronima *In Hieremiam prophetam libri VI*, ki se prične z začetkom II. knjige o Jeremiju, na hrbtni platnici pa je zapisana 64. pridiga psevdo-Haimona iz Halbertadta pod naslovom *Homiliae super evangelia et epistolas*.[228] Vsebini nakazujeta, da je bil bifolij del homilijarja ali lekcionarja. – Čeprav gre za dve roki, je njuna pisava toliko enovita, da lahko govorimo o skupnem regionalnem izhodišču in in istem času nastanka obeh besedil. Pisava je preprosta, zgoščena, brez okrasnih prvin in vseskozi enakomerna. Prepisovalca sta se menjavala tudi sredi strani, obema pa se lahko približamo s pogledom na strani rokopisa, ki je nastal v samostanu avguštinskih korarjev v Vorauu: črka *a* je zapisana z dvema očesoma, pri čemer je zgornje oko pod lokom, ki je v bistvu koničasta strešica; *kratki s* na koncu besede je zvit v osmico, tudi črka *g* spominja na osmico, a je nagnjena nekoliko na levo in seveda je zanka pod črto; *n* in *m* stojita brez serifov in samo zadnja poteza se za malenkost dvigne proti naslednji črki; vrhovi na steblih *b, l, h* so le malenkostno razcepljeni; *okrogli r* je v obeh primerih enako oblikovan,

228 Zaradi poškodb ni mogoče prepisati začetnih in končnih stavkov; Hieronimovo besedilo je objavljeno v *CSEL* (*Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinum*, 1913), ed. Siegfried Reiter, vol. 59, Lib. II, str. 148, besedilo psevdo-Haimona pa v 118. volumnu *Patrologiae latinae*, str. 374–375. Podatke je zapisal Franz Lackner in sem mu za pomoč iskreno hvaležna. – Gl. Deutsche Biographie - Reiter, Siegfried (deutsche-biographie.de); Migne, *Haymonis Opera omnia*, PL 118, Parisiis 1852.

enako *uncijalni d* in prav tako se visoki *s* dvigne nad minime bližnjih črk v podobnem loku. Skladnosti z rokopisom iz Voraua[229] je veliko, a vendar ne smemo pozabiti, da je najti podobnosti tudi z rokopisi iz Reina,[230] Admonta in drugih štajerskih samostanov, skladnosti pa je mogoče ugotoviti z rokopisi iz Češke ali Nižje Avstrije. Ugotovitve je mogoče povzeti s predlogom, da je bil omenjeni fragment del rokopisa, ki je nastal v bližnjem štajerskem okolju v sredinskih desetletjih 14. stoletja.

48. GS 5810 – 11
Justinijan: Institutiones. Srednjeevropsko delo, zadnja tretjina 13. stoletja

Ob tiskani naslovnici sta dva vpisa: *Ex libris Casparij Freudenscheller(?) prepositi et archidiaconi Labacen*., na sredini je tiskarski znak Frobenijeve oficine, zraven pa piše *Conventus Labacensis ord. Erem. S. Augustini,* sledi nekaj nečitljivih besed in letnica *1647*. Na vrhu hrbtišča je pravokotna nalepka, ki sporoča ime avtorja in vsebino dela – F. *Bastiani Munsteri… [Gra]matica hebr*. Pod nalepko je okrogla etiketa licejske knjižnice *II. D. 580 e,* z rdečilom je dopisana številka *35*. Na notranji strani sprednje platnice piše *5810 & 5811. D. e*. Na notranji strani hrbtne platnice se je Freudenschuss ponovno podpisal.[231]

Skupaj sta zvezani dve besedili, ki se zaradi hebrejskega jezika vsebinsko povezujeta. Na prvem mestu je delo Sebastiana Münstra (1488–1552), profesorja na baselski univerzi, ki je slovel kot hebraist, še bolj pa je žel slavo s svojo knjigo *Cosmographia*, ki je izjemno natančen svetovni atlas. Münstrovo temeljno delo o hebrejski slovnici *Institutiones Grammaticae*

229 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, Vorau, Cod. 34, 19v (levi stolpec), dat. 1332, kat. 216, sl. 62.
230 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, Rein, Cod. 78, fol. 162r, dat. 1376, kat. 174, sl. 77.
231 Identiteto vikarja iz Radovljice Gašperja Freudenschussa je pomagala razrešiti Julijana Visočnik, za kar se ji lepo zahvaljujem.

in Hebraeam linguam je izšlo pri Frobeniju leta 1524. Tudi drugo delo, *Annotationes in proverbia Salomonis*, je Münstrovo in je prav tako izšlo leta 1524.

Knjižnemu bloku (164 x 118 mm) so dali kartonaste platnice, ki so šivane na tri dvojne vezice, papirna predlist in zalist povezujeta knjižni blok in platnice; zavezovalne trakove so odstrigli. Pergamentna prevleka je precej poškodovana ob glavi in peti hrbtišča, zaradi rabe pa tudi ob stikih vezic in sprednje platnice. Uporabili so folij iz velikega kodeksa z glosiranim besedilom Justinijanovih *Institutiones*, ki so del rimskega prava. Videti je del obeh sredinskih stolpcev z izvirnim besedilom (samo 206 x 90 mm), kjer je besedilo pisano z večjimi vrstičnimi višinami (39 vrstic, visokih 5,3 mm), glose so stisnjene na vrstice, visoke 3,8–4,0 mm; stolpci z glosami so na obeh straneh močno obrezani. Pergamentni fragment meri – z zavihki vred – 335 x 216 mm.

Besedilo je zapisano v III. knjigi Justinijanovih *Institutiones*, in sicer v 19. in 20. poglavju. Odlomek se začne z (§14) ... *dotibus, sed eciam in omnibus valeat huiusmodi concepcio stipulacionis*. (§15) *Ita autem concepit stipulacio* ... konec besedila: *Pro qui promittit solent alii obligari qui fideiussores appellantur quos homines accipere dum curant ut diligentius sibi cautum sit. In omnibus autem obligationibus assume possunt* ... Pričakovali bi zapis v t. i. bolonjski rotundi, splošno uporabljeni pisavi za pravna besedila, ki se je skupaj s prepisi in glosami temeljnih pravnih besedil razširila daleč naokrog. Vendar gre za prepis v knjižni gotici iz krajev severno od Alp. Vzorčni kodeks je bil prav gotovo italijansko delo, ker ga je prepisovalec potreboval, da je natančno odmeril prostor za Justinijanovo besedilo in za glose, kar so na (severno)italijanskih univerzah že izpopolnili. O prepisovalcu, ki ni bil Italijan, govori oblikovanje črk, npr. *a*, ki ima desno naslonilo povsem navpično in nad majhnim trikotnim očesom kratko vodoravno črtico, hkrati pa spreminjanje črk (*o, p, u* itd.) v bolj oglate, kvadratne oblike govori za okolje, ki je bilo dovzetno tudi za tokove v pisavi severno od Alp. Glede na glosirano pravno vsebino, ki je bila v poznem 12. stoletju velik dosežek in tehtna sprememba v razgrnitvi in obravnavi rimskega prava, si smemo predstavljati, da bi prepis lahko nastal za potrebe velikega samostana, ki je imel posebne pristojnosti in je kot

intelektualno središče izstopal ter sledil razvoju znanosti.[232] Štirje veliki pravniki 12. stoletja (Bulgarus, Martinus Gosia, Jacobus de Boragine in Hugo di Porta Ravennate),[233] profesorji v Bologni, Padovi in Veroni so navsezadnje pritegnili številne študente iz oddaljenih krajev in tako so se njihovi komentarji in razlage širili. Pri tem fragmentu je mogoče reči le to, da je izvirni kodeks nastal v univerzitetnem okolju v Italiji, kjer so študenti iz različnih krajev služili s prepisovanjem in so – ker so poznali strokovni značaj tvarine – zagrešili malo jezikovnih in terminoloških napak, a pri tem niso pozabili značilnosti pisave, kakršne so se naučili doma. Uporabili, prepisali pa so znake, ki so bili v pravnih besedilih že standardni, to so okrajšave in znamenja za odstavke, paragrafe, ki so zapisana dosledno v menjavi rdeče in modre tinte. – Poleg pisave kaže na čezalpske kraje tudi nitast okras ene same, drobne iniciale.[234] Trdne opore za časovno in regionalno opredelitev ni, zato je predlog, da je prepis nastal v zadnji tretjini 13. stoletja zgolj okviren in temelji na oblikovnih značilnostih posameznih črk.

49. GS 6243
Misal. Južnonemško-avstrijski prostor, 2. polovica 15. stoletja

Na zgornji polovici hrbtišča je večja nalepka z imenom avtorja *Joannes Ravisius*, to je Jean Tixier,[235] zraven je številka *72*. Del te etikete prekriva licejska signatura *II. G. 6243. e*, ki se ponovi na notranji strani platnice.

232 Kirchner, *Scriptura gothica libraria*, München, clm. 12620, kat. 2, *Vita Gregorii Magni*, prepis iz samostana na Bavarskem, dat. 1162; Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark,* Admont, Stiftsbibliothek, Cod. 36, Petrus Lombardus, *Commentarius in psalmos*, salzburško delo, sredina 12. stoletja, sl. 3.
233 Pennington, Medieval Law, str. 339–342.
234 Iniciala je šibko delo, nitast okras pa je poškodovan.
235 Jean Tixier de Ravisi (ok. 1470–1542) je latinizirano ime Ravisius izpeljal iz imena rojstnega kraja Ravisi.

Na spodnjem robu je manjša nalepka z oznako *№ 21* in pove, da je knjiga iz Lukančičeve knjižnice; na notranji strani platnice pa še *I. 536*. – Knjiga je zamenjala nekaj lastnikov, le da imena tistega bralca, ki je prekrito z belo barvo, ne bomo izvedeli. Na tiskani naslovnici, kjer je tudi letnica 1580, je z velikimi črkami zapisano ime avtorja *Joan[es] Agriensis*, kar pomeni, da je oseba uporabila kot priimek toponim madžarskega mesta Eger, po slovensko Jagar, od koder je najbrž bil doma; na spodnjem delu, ob tiskarskem znaku Leonharda Osteniusa iz Basla[236] pa beremo *Sum Gabrielis Lukantschitsch*. Med lastniške oznake smemo šteti tudi rdeči pečat sredi platnice, a v tem primeru ne izvemo imena, ker je rdeč pečatni vosek zdrobljen in iz preostankov ni mogoče ničesar sklepati.[237]

Knjiga, ki ima 981 strani, je predstavljena z dolgim naslovom *Epitethorum Ioannis Ravisii textoris Nivernensis opus absolutissimum* … Ker pa je knjiga nastala na plodni zapuščini starejših del, so našteti tudi njihovi avtorji: *ad finem operis: Libellus Georgii Sabini de versibus … Praeceptiunculae Georgii Fabricii Chemnicensis de Epithetis recte & decore adhibendis. Farrago simplicium et primitivarum vocum …*

Delo nekdanjega rektorja pariške univerze in uglednega humanista iz kraja Ravisi v pokrajini Nevers, je bilo posvečeno razvoju besed in knjigam v celoti, veliko raziskovalno delo o začetkih tiskarstva je dokončal njegov brat, sicer pa je – tako kot je mogoče prebrati v tej knjigi – predavanja iz retorike in jezikov pretvoril v večplastno razlago besed, izvorov in variant.[238] Na hrbtni strani naslovnice je navedenih približno 120 imen avtorjev, torej pesnikov, pisateljev in filozofov, katerih dela je Tixier uporabil in citiral v tej knjigi. Vsepovsod pa je najti glose, duhovite navedke, verze in ni mogoče z zanesljivostjo reči, kdo je obogatil natisnjeno delo s svojimi zasebnimi mislimi.

---

236 Na naslovnici je natisnjeno latinizirano ime, Leonardus Ostenius, sicer pa obstaja več različic, npr. Leonhard Ostein ali Osten. *Deutsche Biographie - Ostein, Leonhard (deutsche-biographie.de).* – Na zadnji strani se tiskarski znak ponovi in zraven piše *Excudebat haeredes Brylingeri*.

237 V našem gradivu je ohranjenih več knjig, označenih z voščenim grbovnim (in delno besedilnim) sporočilom. Nekaj sklenjenih pečatnih odtisov je videti na platnicah rokopisov iz kranjskega župnišča, zdaj NŠAL, Mss 2, 4, 9, 10, 11, 15, 20.

238 Gueneau, *Dictionnaire biographique des personnes nées en Nivernais*, str. 159–160. Predvsem Vodoz, *Le Théatre latin de Ravisius Textor.*

Knjiga je dobila precej debele lesene platnice (223 x 162 mm), ohranila sta se oba kovinska zaklepa. Knjižni blok (207 x 152 mm, debelina 55 mm) je šivan na štiri dvojne vezice, pred besedilnim delom je bilo privezanih precej praznih listov, vendar so jih nekaj iztrgali in tako zrahljali trdnost vezave. Za prevleko so uporabili en folij nekega *Misala*, pergament pa je na hrbtu preluknjan in na stikih med platnico in hrbtiščem zatrgan. Besedilo je napisano v dveh stolpcih; stranske margine so obrezali, prav tako so odrezali tudi zgornji del folija, ostala pa je spodnja margina, ki je visoka presenetljivih 80 mm. Na treh straneh obstrižen folij je postal premajhen za pokritje obeh platnic in hrbtišča, zato so dodali nepopisan odrezek podobne kakovosti. Fragment *Misala* meri 230 x 400 mm; videti je 34 vrstic z višino 7,0 mm.

Pisava je dovolj razvidna samo na štirih vrsticah hrbtišča, medtem ko je površina na sprednji in hrbtni platnici zelo poškodovana, pravzaprav nečitljiva, torej ni mogoče videti vseh črk v abecedi. Nedvomno gre za delo veščega prepisovalca, črke so enakomerne in značilna je šesterokotna oblika črke *o*, ki je hkrati del drugih črk – *b, h, p*, tudi *uncijalni d* ima heksagonalno obliko, iz katere se dviga odločno zapisana kratka hasta. *Visoki s* se na peti za spoznanje upogne na desno, izraziti pa so viličasti zaključki visokih stebel (*l, b, h*): viličasti vrh je obojestransko enakomeren, črka *a* je sestavljena iz štirih ali petih potez in nekateri stiki se končajo z ostro bodico. Te značilnosti hkrati z rdečo lombardo *I(n illo tempore)* z dolgim repom ne skrivajo svojega časa, 2.polovice 15. stoletja.

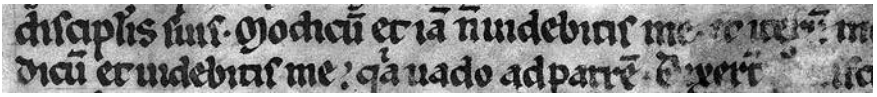
Tixierova knjiga je bila natisnjena v Baslu in iz nemško govorečih švicarskih krajev bi našli podobno oblikovana besedila, nič manj pa jih ni iz južnonemških in avstrijskih.[239] Tako bi ugotovili dosti podobnosti z rokopisom *Psaltra*, ki je bil prepisan najbrž v Mainzu in ga poleg pisave vsi drugi elementi – oblikovanje zrcala, podrejene iniciale, velike slikarske iniciale itd. – zanesljivo postavljajo v 2. polovico 15. stoletja: natančna primerjava črk na fragmentu in *Psaltru* iz Mainza to potrjuje.[240] Kot dopolnilno potrditev datacije je mogoče navesti še t. i. *Missale salisburgense* iz

239 Vezava ne kaže strukturnih posebnosti, ki bi pomagale opredeliti izvor rokopisa; ker pa je knjigovez oblikoval velikost platnic po merah naslovnice, so strani z besedilom na zgornjem in zunanjem robu precej zmanjšane.

240 Beier, *Psalterium feriatum, Molitve*, Graz, UB Cod. 1637, kat. 11, sl. 65–67, str. 51–53.

zadnje četrtine 15. stoletja: črke so enako oblikovane, vendar je ta razkošna liturgična knjiga dobila precej nitasto tankih okrasnih potez na zgornjih delih visokih stebel.[241]

50. GS 6264
Brevir. Srednjeevropsko delo, zadnja tretjina 13. stoletja. - Liturgična melodija, širše avstrijsko okolje, med 1210 in 1230

Aurelio Lippi/Lippo Brandolini[242] je bil italijanski humanist in literarni ustvarjalec, med njegovimi besedili je v zadnjem času – a tako ni bilo med sodobniki – deležno velike pozornosti *De comparatione rei publicae et regni*, primerjava med potezami, cilji in uspehi republik in kraljestev. Brandolini, ki je bil nekaj časa na dvoru Matije Korvina, je v besedilu gradil primerjave med zgodovinskimi okoliščinami in njegovim časom, uporabil je modrosti mnogih antičnih mislecev, izrazit je vpliv Platonovih in Aristotelovih del, tudi Macchiavellijevih misli ne manjka. Brandolini je – nenavadno za njegov čas – v svoja razmišljanja vključil Polibijevo delo, vseskozi pa se je opiral na klasične avtorje, ki se ukvarjajo z moralno in politično filozofijo.[243] NUK hrani njegovo knjigo *De ratione scribendi libri tres, nunquam in antea in Lucem editi ... Cun locuplete rerum et verborum memorabilium indice. Basilaeaem ex officina Ioan. Oporini, mense martio, an. 1549.* Na koncu je še dodan seznam učiteljev, ki so zaslužni za posredovanje veščine pisanja.

Knjižni blok meri 151 x 100 mm, pri 442 straneh meri hrbtišče 38 mm. Kakor je mogoče ugotoviti, gre za vezavo, ki ima na sprednji strani zdaj značilnosti enoslojne vezave, na hrbtni pa dvoslojne, ker je pergamentni

241 Beier, *Missale Salisburgense*, Graz, UB, Cod. 472, kat 14, sl. 75–76, texts str. 57–59; Schneider, *Gotische Schriften*, str. 71 in dalje.

242 Firence, 1454 (?) – Rim, 1497.

243 Rotondò, s. v. Brandolini, 1972/14; Hankins, *Aurelio Lippo Brandolini*, str. IX in dalje. Ob številnih rimskih avtorjih je Brandolini sledil grški poltiični teoriji, *Sveto pismo* je imenoval samo trikrat, med srednjeveškimi avtorji pa Johna iz Salisburyja, Danteja in Egidija Rimskega (Aegidius Romanus), kar ni presenetljivo spričo njegovega dela *De regimine principium*.

fragment polepljen s papirjem. Zaradi tega se pergament sprednje platnice viha: ostalo je sicer manjše papirno polje, ki kaže, da so pergament sprva okrepili z nalepljenim papirnim listom (ki so ga pozneje zlahka in brez poškodb odstranili), hrbtna platnica pa je še vedno polepljena z dvema papirnima plastema. Papirne lege so šivane na tri dvojne galunske vezice, ki se razcepijo v obliki črke V in sežejo precej daleč na platnice. Na knjižnem bloku ni videti kapitalskih obšivov, na platnicah ni sledov zavezovalnih trakov.

Pergament je odlične kakovosti, tudi besedilo *Brevirja* je prepisano skrbno, črna tinta je odlična, rdečilo pa je zbledelo in mestoma izginilo. Čeprav večine podatkov o zrcalu zdaj ni več mogoče ugotoviti, so se ohranile navpične črte za levo in desno naslonilo, mestoma je videti sledove vodoravnih črt, vrstice so visoke 5,8 mm. Zrcalo je bilo verjetno enostolpično, vbodov zanj pa ni videti. Verjetno so ohranili večji del prvotne podobe pergamentnih folijev, tako da je zgornja margina visoka 17 mm, spodnja 41 mm, zunanja 28 mm, notranja pa 19 mm. Širina pisnega polja meri 118–125 mm, višina pa približno 160 mm. Zrcalo vidne površine folija je: 0 – 17 – 177 – 218 mm, širina pa 0 – 28 – 148 – 157 mm.

Besedilo je zapisano v lepi, mehko oblikovani pisavi, ki je drsela iz romanske stilistike proti knjižni gotici; z nekoliko posnetimi minimi in stebli je dobila pridih valovitosti, k čemur pripomorejo tudi spodvite poteze črke *h*, *uncijalni m* na začetku stavka itd. Za čas nastanka je značilna črka *a*, ki ima zgornjo potezo sicer upognjeno nad spodnje oko, a to je kratek nastavek, značilen za čas pisave, ki se bliža zgodnjegotskim prvinam. Okroglina črke *p* je nekoliko prišiljena in tudi *e* ima koničasto zgornjo potezo, v nadaljevanju poznoromanskih tradicij so ligature *st* in *ct*, ki segajo visoko, tudi *N* in (minusklni) *M* imata s spodvito desno črto dosti romanskega značaja. Prehod iz enega v drugi slog je trajal dalj časa, odvisno od pokrajine in kulturno razvitega okolja, vendar lahko nastanek dela postavimo v srednjeevropski prostor in v zadnjo tretjino 13. stoletja.[244]

244 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I*: kar zadeva obikovanje črk, bi opozorila, da je podobno mehkobo v fazi prehoda proti gotskim stilnim prvinam najti v rokopisih od čeških krajev (Dunaj, ÖNB, Cod. 1898, sl. 79, 80 , 81) do avstrijskih provenienc, npr. Mondseeja (Dunaj, ÖNB, Cod. 1903, sl. 109; Cod. 4235, sl. 59) ali Reina (Dunaj, ÖNB, Cod. 987 sl. 188 itd.), neznane avstrijske provenience (Dunaj, ÖNB, Cod. 1903, sl. 107 itd.) in Regensburga (Dunaj, ÖNB, Cod. 1939, sl. 43) itd.

Čez hrbtišče leg so položili fragment glasbenega rokopisa in vezice, ki so pretaknjene skozi ta fragment, so zapis poškodovale (sl. 10). Ohranil se je samo 22 m širok trak z notranjega roba folija (videti je rob veznika z natrganim robom oz. vrezišči, skozi katera je tekla šivalna nit), pa tudi sicer je bil rokopis majhen: zdaj izmerjena višina je 133 mm in ustreza višini prvotnega kodeksa, ker je nad vrhnjo vrstico sicer skromna zgornja margina, pod spodnjo pa je prazen rob. Michel Huglo v preglednem uvodu k posebnim oblikam in vsebinam glasbenih rokopisov meni, da je glasbene rokopise za liturgične potrebe najti po vsem zahodnem krščanskem okolju, vendar se pogosto pojavijo tudi »vmesne oblike«, namenjene slovesnostim ob prazniku ustanovitelja samostana ali zavetnika in to so rokopisne oblike, ki jih zaznamujemo z besedami *libellus* ali *codicillus* itd. Torej gre za pomanjševalnice kot lastnosti nekega rokopisa, kar bi ustrezalo meram našega fragmenta.[245] – Tako majhen fragment posreduje le malo podatkov, saj je na strani hrbtne platnice v celoti odtrgan in zato ni mogoče reči, zakaj so razdalje med rdečimi notnimi črtami različne, pisava je izjemno drobna in prebrati je možno le malo, iz črk …*luia* sestavimo besedo *aleluia*, prepoznamo *(i)ubilate*, dve vrstici navzdol piše *pedibus nostris*, nato *omnes* in mogoče je zadnja beseda *deo*. Nediastematske nevme so zapisane enako brezhibno kot besede oz. črke, ki so edina opora za predlog datacije.

Pisava takoj prikliče v spomin besedila v glavnem delu rokopisa, znanega kot *Codex Buranus*, zdaj clm 4660; za to delo je predlaganih več datacij, tudi ok. 1240.[246] Oblikovanje črk sicer ni povsem identično, vendar bi fragment lahko izviral iz skupnega samostanskega okolja. To bi lahko bila Koroška ali Štajerska,[247] predvsem pa gre za značilnosti, ki so zrcalo svojega časa,

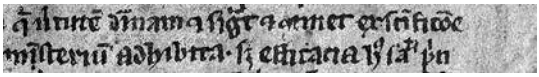
245 Huglo navaja v razpredelnici liturgičnih glasbenih kodeksov za 12. in 13. stoletje mere rokopisov, ki so po vsem sodeč rokopisi za slavnostne maše in so povezani z velikimi samostani (Sankt Gallen, Verona, Monza ipd.), zato so navedeni kodeksi bistveno večji od našega fragmenta: nikoli niso manjši od 250 mm in presegajo 400 mm. Huglo, *Les livres*, str. 95.

246 Glauche, *Katalog der lateinischen Handschriften der BSB*, str. 300–304.

247 Povezave z južnotirolskim prostorom so umestno upoštevane, vendar se nanašajo na rabo diftongov, črke *ç* namesto *z* in nekaterih besednih zvez, ki niso značilne za samostane kot so Vorau, Sekava, Admont. Gl. Glauche, *Katalog der lateinischen Handschriften der BSB*, str. 300–304. Za južnotirolsko okolje gl. Steer, Carmina Burana, str. 1–37. Glede povezav s Koroško je pomembno stališče Elisabeth Klemm, utemeljeno tudi na slikarskem okrasu. Njeno mnenje o dataciji in slogu *Buranskega kodeksa* temelji na pomenu Brež (Friesach) in koroškega kulturnega prostora, kjer so imeli rezidenco salzburški naddiakoni; Klemm, *Die illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts*, str. 121–124, barvna sl. V in sl. 293–299.

npr. oblika črk *a, b, o, u*, dvigovanje odstavne poteze, vendar ima liturgični fragment vrhove stebel le malenkost upognjene, ne pa viličasto razcepljene, kakršne lahko vidimo v *Buranskem kodeksu*. Zato bi predlagana datacija ok. 1210–1230 temeljila na paleografskih značilnostih, ki pripadajo nekoliko zgodnejšim letom kot veljajo za *Buranski kodeks*.

51. GS 6291
Teološki priročnik. Srednjeevropska pisna šola, med 1360 in 1390

Hrbtišče knjige je ravno in primerno za sorazmerno veliko nalepko, na kateri je na veliko napisan naslov *Secretarius*, z manjšo pisavo pa še podnaslov *oder die allerneueste Art geschickt und geschwind zu schreiben*,[248] kar je ponovitev natisnjenega naslova. Kazalo pa natančneje predstavi vsebino in pove, da so v knjigi zbrani primeri, kako je treba osebe naslavljati, kako sestaviti pismo, prošnjo, pritožbo itd. Sledi licejska nalepka s signaturo *II. G. 6291 g. 13*, ki je napisana tudi na notranji strani sprednje platnice. Drugih zapisov ni, res pa manjka predlist, nemara z grafično kompozicijo, ker je ob vezniku skrbno odstranjen vsaj en list.[249] To je priročnik, ki na naslovnici sporoča, kaj vse je v njem najti: poduk, kako pisati pisma, kako uporabljati nazive in kaj hierarhično pomenijo, kako sestaviti prošnjo, kako pritožbo itd. V celoti ima knjiga 455 strani, založnika sta bila dva, Buggel in Seitz, delo je izšlo v Nürnbergu leta 1733.

Knjižni blok meri 139 x 76 mm (hrbtišče pa 48 mm) in je šivan na tri vezice, ki so razpredene pod nalepljenim papirjem, kapitala na glavi in peti nista sestavna dela vezave, ampak sta nalepljena posebej tkana traka, ki imata predvsem primerno estetsko vlogo. Platnice so iz tenkega in trdega kartona, na katerih so vidne črvojedine, vendar je vezava še vedno čvrsta. Prevleka je sicer cela, vendar je pergament površinsko zdrsan in se poteze

248 Avtor ni naveden.
249 Gl. GS 6513, str. 184, iz leta 1726; oba primerka *Secretariusa* sta malone enakih mer; obe knjigi sta bili natisnjeni v Nürnbergu.

s peresom ne vidijo najbolje, nekaj je madežev, večje poškodbe pa so na pregibih med hrbtiščem in platnicami.

Platnice segajo nekaj milimetrov čez robove knjižnega bloka (142 x 80 mm), pergamentni fragment pa je položen tako, da leži prosto vmesno polje med obema pisnima stolpcema na stiku med hrbtiščem in sprednjo platnico. Besedilo je urejeno v dveh stolpcih, vsak je širok 68–70 mm, vmesni prostor pa 12 mm; izmeriti je mogoče še zgornjo margino (41 mm) in zunanjo (57 mm). Dobra polovica spodnjega dela folija je odrezana in lahko rečemo, da je bil prvotni kodeks s širino folija 261 mm velik, meriti je moral kakih 350–400 mm po višini; zdaj je ostalo samo 156 mm folija, kjer je 28 vrstic. Te so visoke približno 4,3–4,7 mm, navpičnih in vodoravnih črt, ki bi določale strukturo zrcala, pa ni videti.

Besedilo je pisano z dobrim črnilom, z rdečo in modro tinto so napisana znamenja za odstavke oz. paragrafe, inicial ni. Izvirni kodeks je moral biti namenjen praktični rabi in, ker razlaga nekatere vidike Marijinega delovanja, bi lahko rekli, da je vseboval teme, ki so bile uporabljene v dušnopastirskem delovanju, v pridigah in ob Marijinih praznikih. Vendar te, komajda čitljive besede predstavljajo le en vsebinski del, samo en folij, a koliko jih je bilo v celem kodeksu?

Pisava je nagla, zelo izurjena, vendar ne kaže posebnih značilnosti, ki bi omogočale ožjo opredelitev, marsikateri rokopis kaže podoben videz in to od švicarskih krajev do Dunaja in od Bavarske do Češke. Črka *a* je zapisana z dvema očesoma, visoka stebla so ravna (*h, l, s*), brez posebnih kaligrafskih dodatkov, le kljukico proti levi strani je večkrat videti (*b*). Črka *g* ima odprto zanko, *d* je dosledno uncijalen. Tilde so predvsem ravne črtice, minimi nimajo nogic in tudi odstavne poteze so redkokdaj dobro vidne, tako da vsaka črka učinkuje kot samostojen grafični simbol. – Okolje, kjer je rokopis nastal, bi morali iskati v univerzitetnih stacionarijih ali laičnih delavnicah; datum nastanka – po 1360 in pred 1390 – je prav tako okviren.[250]

250 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II,* Dunaj, ÖNB, Cod. ser. n. 2652, srednje Porenje, ok. 1370, ok. 1370, kat. 4, barvna sl. 3; ibid.: Cod. 1636, srednja Nemčija, zadnja četrtina 14. stoletja, kat. 3, barvna sl. 4; ibid: Cod. 9470, Dunaj, 70.leta 14. stoletja, kat. 18, sl. 66–78.

52. GS 6337
Misal, Evangelij po sv. Mateju. Srednjeevropsko delo, druga tretjina 14. stoletja

Knjiga z mikavnim naslovom *Calligraphia oratoria linguae graecae* … je delo Johanna Possla st., natisnjena pa je bila leta 1609 v Hannovru.[251] Ob podpisu *Josephus Lab*. si smemo predstavljati, da gre za skrajšan vpis v katalog in knjižnico diskalceatskega samostana sv. Jožefa v Ljubljani; knjiga je bila leta 1673 vpisana v gornjegrajski knjižni katalog. Na gornjem delu hrbtišča je bila pravokotna nalepka, a napis je zbrisan, čez pa nalepljena licejska etiketa *II. H. 6337*., ki se ponovi na notranji strani sprednje platnice.

Knjižni blok (173 x 116 mm) te zajetne knjige (50 mm), ki šteje 832 strani besedila in še skoraj 40 strani grško-latinskih seznamov, je vezan v mehke kartonaste platnice prek dveh galunskih vezic; zavezovalni trakovi so odstriženi. Prekrili so jih s pergamentnim folijem, ki ni posebno dobro nalepljen in zato pergament ni napet, ampak je naguban. Platnice so nekaj milimetrov večje od knjižnega bloka (178 x 120 mm) in so zavihane, kakor je tudi zavihan pergament na notranjo stran platnic. Uporabili so en folij iz neke liturgične knjige, mogoče iz *Misala*, ker je mogoče prebrati odlomek za cvetno nedeljo iz pasijona po sv. Mateju (17:12-25): …*Tu dicis. Et cum accusaretur a principibus sacerdotum … sanguis eius super nos et super filios nostros. Tunc dimisit* …

Po višini meri fragment z zavihki vred 337 mm, po širini pa 222 mm: to je tudi dimenzija folija iz razdrtega kodeksa. Pikiranja sicer ni videti, sem

251 Izvirni naslov: *Calligraphia oratoria linguae graecae, ad proprietatem, elegantiam & copiam Graeci sermonis parandam utilissima, concinnata Johanne Posselio* … Hanoviae, Typis Wechelianis, apud Claudium Marnium et heredes Joannis Aubrii, 1609. – Johannes Possel je bil profesor v Rostocku, predaval je o Sofokleju, o gnomih pri Pitagoru in Fokilidu, o Ezopovih basnih, Pindarju itd., ob številnih objavljenih delih pa je poskrbel za natis pisem in izrekov slavnih mož, kot jih vsebuje tudi ta knjiga; bil je odličen pesnik v grškem jeziku. Krause, s. v. Posselius, Johannes, *ADB*, str. 460–461.

in tja pa so vidne vodoravne črte za besedilo. Zrcalo meri v = 0 – 30 – 293 – 337 in š = 0 – 42 – 202 – 222 mm. Besedilo je napisano v enem stolpcu, vrstice so dolge 160 mm, na strani jih je 24 in so visoke 11 mm; uporabili so črno-rjavo tinto in rdečilo za poudarek stavčnih začetnic.

Pisava je knjižna gotica, ki je bila prisotna vsaj od šlezijsko-moravskih krajev do Porenja. Značilna je zašiljenost črk od temeljne oblike črke *a*, ki je sestavljena iz več potez, po navadi s koničastim nastavkom za potezo, ki se dvigne nad spodnje oko in ga po navznoter obrnjenem loku doseže. Tudi okrogline črk *b, g, p, q* itd. so na zgornjem delu koničene, večkrat pa imajo obliko šestkotnika; črke *m, n, u* ipd. imajo na zgornjem začetku poteze romb, a se na spodnji črti uvijejo v dvigajočo se odstavno potezo, enako tudi *dolgi s* in *f* in torej nimajo serifov. Vendar to ni stalnica: v 5. vrstici na hrbtni platnici, kjer beremo … *consueverat praeses dimittere populi unum*… se zaobljene odstavne poteze spremenijo v kljukasto dvigajoče se povezovalne poteze, zaradi česar so prostori med črkami manjši in je vtis zgoščenosti in ostrine izrazitejši – kot da bi to napisala neka druga, nova oseba, ne pa prepisovalec tega folija. Precej oster videz pisave zaradi koničenja je še izrazitejši takrat, ko so na vrhu stebel *b, h, l* (pogosto) dodali dolgo in tenko potezo, ki sega proti levi strani in je viličast videz sam po sebi sicer slikovit, a neprijeten, ker se te dodane poteze ne nadaljujejo brez prekinitve, kot naravne sestavine zapisane črke (vidi se mesto poznejšega dodajanja) in z enakim ritmom.

Videz te knjižne gotice je nedvomno slikovit: kakor piše James J. John, je v sredini 14. stoletja ta pisava dosegla razvojni vrhunec – nato pa se je v manieristični negotovosti zatekla v okraševanje – in to je prispevalo k nadaljevanju splošnih značilnosti v naslednjih desetletjih, vse do preloma v 16. stoletje.[252] Vendar je največ stičnih točk najti z rokopisi, ki so nastali v Nižji Avstriji,[253] marsikatero sorodno potezo pa je najti tudi v čeških rokopisih.

252 John, Latin Paleography, str. 28 in dalje.

253 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1174, Nižja Avstrija (Krems?), 1333/1334, kat. 120, sl. 370–373; pri rokopisu so sodelovali različni prepisovalci in risarji, sicer pa tukaj ni videti tenkih črt, ki segajo z vrhov črk; ibid. Cod. 1203, St. Pölten, dat. 1341, kat. 127, sl. 401, 403; ibid. Nižja Avstrija, Ser. n. 2742, pred 1349, kat. 128.

53. GS 6376
Glosirani psalter. Italijanski prepisovalec in južnonemško-francoski glosator, pozno 12. stoletje

Na peti hrbtišča je s širokim črnim peresom napisana številka 106, na zgornjem delu pa je licejska signatura *6376 II. H. b*, ki je tudi na notranji strani sprednje platnice, nad signaturo pa *Ex libris Friderici Skerpini*; na spodnjem robu platnice je močno počečkan neki lastniški vpis, kjer je mogoče prebrati samo *Joanne[s] Hilger*.

Friderik Škerpin oz. Jurij Friderik Žiga Škerpin je bil frančiškan, ki je dosegel visoke položaje v tem redu in je med drugim ustanovitelj knjižnice frančiškanskega samostana v Ljubljani, kateremu mu je podaril številne knjige.[254] V tej knjigi, ki ni bila postavljena na police ljubljanske redovne knjižnice, ampak je očitno ostala v zasebni lasti, sta skupaj zvezani dve besedili: najprej je tu delo *Der New Barlamont oder Gemeine Gespraeche zu Teutsch und Französisch* … ki je bilo natisnjeno v Kölnu leta 1674 pri Petru van Brachelu.[255] Drugo delo je napisal Pietro Rostinio in na naslovnici beremo *D. Petri Rostinii Tractat von den Franzosen* … Delo nima navedenega kraja in leta objave.[256]

Knjižni blok (156 x 98 mm) je šivan na tri galunske vezice, kartonaste opore so nekoliko večje od knjižnega bloka in so zapognjene na notranjo stran,

254 Jurij Friderik Sigismund / Žiga Škerpin (1689–1755) je bil med drugim redovni provincial, generalni vizitator samostanov na Ogrskem, Bavarskem, v Avstriji, Benečiji in Rimu. Ob prezidavi frančiškanskega samostana (takrat še na današnjem Vodnikovem trgu v Ljubljani) v letih 1734 in 1735 je priskrbel večino gradiva, pri čemer je z izbranim knjigoveškim slogom že navzven zaznamoval svoje knjige in jih tako razločil od drugih. Gl. Svoljšak, *Knjižna zbirka p. Žige Škerpina* (dis.) 2007; id. Žiga Škerpin in njegove knjige, str. 131–148. Miklavčič, Skerpin, Žiga (1689–1755), *Slovenska biografija (slovenska-biografija.si)*; *Kamniško-komendski biografski leksikon* > *Oseba*.

255 Avtor tega priročnika za konverzacijo v nemškem in francoskem jeziku je Noël Barlaymont, sodelavec je bil Jost Dobler; prvič je bil natisnjen v Kölnu leta 1595. *Deutsche-digitale-bibliothek.de*

256 V digitalizirani obliki je dostopno besedilo, ki je bilo natisnjeno leta 1626 v Frankfurtu na Maini, vendar ni identično z ljubljanskim izvodom. *Petri Rostinii Newer … Tractat von den Frantzosen* (1626) – Fachtexte (kallimachos.de).

zavezovalni trakovi so odrezani. To je fragment glosiranega *Psaltra*, in sicer odlomka, ki se prične z *Adiuva nos deus salutaris* ... in konča z besedami ... *et redde vicinis nostris septuplum in sinu eorum; improperium ipsorum quod exprobraverunt* ... (78: 8–12). Celoten fragment z zavihi meri 250 x 191 mm. Sredinski stolpec ima 18 vrstic, kjer je višina vrstic 10,6 mm, medvrstične glose so najmanjše, merijo samo 2 mm, obstranske pa 4,1–4,2 mm.

Ker je folij delno ohranjen, je mogoče izmeriti samo širino zrcala, ureditev stolpcev in njihovo razmerje: glose na levi strani besedila imajo 33 mm širok stolpec, glavno besedilo je dobilo 59-61 mm širok stolpec, glosam na desni, zunanji strani pa je namenjenih 49 mm. Zrcalo bi po širini zapisali: 0 – 14 – 47 – 55 – 114 – 122 – 171 – 191 mm.

Fragment, *Psalmi cum additamentis ordinarii et glossa,* je še vedno zelo lepo delo in, čeprav je nastal po francoskem vzorčnem rokopisu, se pisava sredinskega stolpca ne kaže kot delo iz francoskih ateljejev, niti fragmenta ne moremo sprejeti kot delo enega samega prepisovalca. Bila sta najmanj dva, prepisovalec psalmov in prepisovalec glos; vsaj na tem fragmentu so oblike črk tako različne, da si ni mogoče predstavljati, da bi – ob popolnoma različnem duktusu in estetskih zahtevah – lahko en sam kopist vztrajal pri dveh precej različnih tipih pisave. Zapis svetopisemskih knjig – tako psalmov kot vseh drugih besedil – je vedno izražal poudarjeno eleganco, včasih tudi ekstravaganco, medtem ko so bile glosirane knjige predvsem znanstvena, študijska dela, ki so s poglobljenostjo v razlage in drobno zapisane komentarje podprle odličnost izvirnega bibličnega teksta. Kopist je črke psalmov široko razpostavil in, ker je imel ostro prirezano pero, ki ni ustvarjalo ritma lasno tenkih in senčno debelih potez, je nastal zračen zapis, črke pravzaprav plavajo v obilju prostora. Poleg tega jih je oblikoval v poznoromanski minuskuli, ki spominja na rokopise iz avstrijskih skriptorijev, na okolja, kjer so nastala vodilna dela, kot denimo *Antifonar iz Svetega Petra v Salzburgu*.[257] Ta pisava izstopa zaradi gibkosti potez, tako

257 Spomin na podobno oblikovanje besed sega nekaj stoletij v preteklost: večji in starejši samostani so imeli tudi dovolj karolinških rokopisov v svojih knjižnicah in so iz njih lahko črpali zglede, lahko se ozremo npr. na rokopise mlajšega sloga iz Lorscha (1. polovica 9. stoletja, Palmer, *Zisterzienser und ihre Bücher*, zlasti str. 98, kjer predstavlja kontinuiteto karolinških rokopisov in vpliva na rokopise iz Eberbacha v 12. stoletju). – Razlike med skriptoriji v romaniki so velikanske in tudi sorazmerno sočasna dela – recimo *Velika Biblija iz Admonta* , Dunaj ÖNB, Cod. Ser.n. 2701 & 2702 – kažejo povsem drugačen ritem, oženje črk, nagnjenost, variiranje višine črk itd. Fingernagel, *Die Admonter Riesenbibel*, str. 12 in dalje.

se lok pri *n* in *m* upogne – se ne spusti navpično proti črti – ter se s precej kljukasto potezo poveže v nadaljevanje besede, tudi črka *i* ni navpična, ampak je razgibana; loki *dolgega s, f* in ligatur so tako obli, da spominjajo na karolinške rokopise. Hkrati pa je črka *a* povsem zgodnjegotska, ko se desna naslonilna črta rahlo upogne nad spodnje oko, ki je po večini ozko. Omenjenega rokopisa iz Svetega Petra v Salzburgu ne krasi ta gibkost, pač pa občutek za individualnost črke in v osnovi sorodno oblikovanje navedenih črk. Delo tega kopista lahko postavimo v 3. četrtino 12. stoletja,[258] vendar ne v avstrijski prostor, ampak v italijanskega, kjer je pisava v 12. stoletju iskala stike s starejšimi zgledi, ki so imeli karolinške osnove, vendar so se v visokem srednjem veku pisave preoblekle v romansko stilistiko.[259] Rokopis nikakor ni mogel nastati pred 1150, ujema se z dokončanim procesom oblikovanja glosiranih *Psalmov* in drugih svetopisemskih knjig. Gilbert Porretanski je revidiral glose *Psalmov* in *Pavlovih pisem* v svojih poznih letih (umrl je 1154), njegovo delo pa je veljalo za čudežen dosežek, zato so v marsikateri rokopis pripisali *secundum Gillebertum*; naslednja leta niso prinesla bistvenih sprememb.[260] Drugo mejo, ok. 1175, pa določa pisava obstranskih in medvrstičnih glos, ki pa je zgodnjegotska minuskula: v tej pisavi ni najti ne zračnosti ne gibkosti črk iz besedila Psalmov, ampak trdno, nekoliko koničeno pisavo, s črko *o* v poševno ovalnem slogu, z *uncijalnim d*, kjer je hasta postavljena navpično, s črko *a*, ki je napisana le s spodnjim očesom in majhno, nekoliko usločeno strešico na vrhu, predvsem pa so črke samostojne in edino podvojitve (*ll, pp, ss*) so napisane stisnjeno. Ob koncu 12. stoletja je bila zgodnjegotska minuskula že drugačna: razvila se je v pisavo, ki je zaradi oglatosti omogočala hitrejše zapisovanje črk kot okroglih, izogibala se je dekorativnim detajlom, ritmizaciji tenkih in debelih poteze, racionalizirala je oblike črk in okrajšave, ker pa je bila majhna, je pisanje teklo bistveno hitreje kot pri besedilih z velikimi črkami. Kdor je znal odlično pisati glose, je imel zagotovljene naročnike, na prelomu iz 12. v 13. stoletje pa pisava medvrstičnih in stranskih glos ni bila več samo

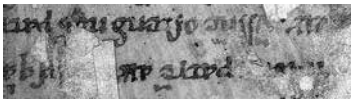
258 Braun-Niehr, Liturgische Handschriften, str. 300 in dalje.

259 Opomba Aloisa Haidingerja, da italijansko skriptorijsko okolje dobro določa oblika okrajšave za *-bus*, je ključna za določitev provenience. Za osebni komentar in zavzeto pomoč se kolegu iskreno zahvaljujem.

260 De Hamel, *Glossed Books*, str. 5.

pisava za komentarje in razlage, ampak je postala samostojna paleografska stvaritev,[261] ki je v prvem valu svojega razvoja dobila prostor v prepisih *Svetega pisma*,[262] teoloških in znanstvenih del, kadar gre za dela iz Pariza, pa tudi v prepisih klasičnih besedil.

54. GS 6479
Brevir. Regensburško-prüfeninška šola, 1. polovica 12. stoletja

Naslovnica tiskane knjige sporoča avtorjevo ime, to je Georg Goldschmidt iz Chemnitze na Saškem, ki se predstavlja s svojim latiniziranim imenom kot Georgius Fabricius Chemnicensis.[263] Nemški humanist, ki je objavil več knjig z deli rimskim klasikov, je tudi v tej knjigi zbral in komentiral pesniška dela: *Epitomes Prosodiae et Elegantiarum Poeticarum Liber, additis exemplis*. Prvemu natisu iz leta 1574 je že ok. 1580 sledila nova objava, z dodanimi primeri: ta knjiga ima 150 strani.[264]

Na notranji strani sprednje platnice je napis *Bene consule praesentia*, ki je prevod grškega izreka, napisanega nad njim. Podpisan je prvi lastnik, *Matthias Inscripti* … (?), dodana je letnica 1582. Imena *Jocobii Avz*…, napisanega v zgornjem desnem vogalu naslovnice, prav tako ni mogoče prebrati. Knjiga je bila v rokah številnih bralcev, kar povedo pripisi na robovih strani.

Knjižni blok (100 x 67 mm) je dobil dvoslojne platnice, fragment *Brevirja* je podlepljen s papirjem, šivan je na dve galunski vezici, ki ju je dobro videti

261 De Hamel, *Glossed Books*, str. 36 – 37.

262 »Pariške Biblije« je oznaka za majhne Biblije v enem volumnu.

263 Tako kot mnogi humanisti je tudi Georg Fabricius (1516–1571) v objavljenih delih uporabljal latinsko ime in to ni pri njegovi predanosti antični kulturi in zgodovini nič presenetljivega. Na svojih potovanjih v Rim se je posvetil epigrafskim delom s pravno vsebino. Wiegand, Fabricius, Georg, str. 320.

264 Knjiga s signaturo NUK GS 6479 nima natisnjenega datuma, letnica 1580 ali ok. 1580 je zapisana na osnovi primerjalnih izvodov iz Bavarske državne knjižnice v Münchnu in Univerzitetne knjižnice v Heidelbergu.

na stiku med hrbtiščem in platnico. Knjigovez se je pri odmerjanju pergamentnega folija uštel in je hrbtna platnica 3–5 mm krajša od knjižnega bloka. V vsakem primeru je uporabljen samo del bifolija z enostolpičnim zrcalom: stari veznik je premaknjen na hrbtno platnico, tako da sta obe notranji margini na hrbtni strani. Vrstice *Brevirja*, ki jih je mogoče izmeriti, so visoke 6,3–6,4 mm in dolge 91 mm; po širini je folij nekdanjega rokopisa meril š = 0 – 16 – 107 – 128 mm in to lahko ugotovimo samo na sprednji platnici, folij je na hrbtni platnici precej odrezan.

Zunanjost platnic je presenetljivo močno poškodovana, besedilo je pravzaprav izginilo in videti je samo kako inicialo ali rubriko v cinobru, npr. *Philippi & Iacobi*, ki vsebinsko spada v *Proprium de tempore et de sanctis*. Vendar je – ob izginotju besedila – odlično vidno slepo zrcalo z izstopajočimi vodoravnimi črtami za besedilo, ki so potegnjene s topim predmetom. To je samo po sebi opozorilo, da imamo opravka s fragmentom, ki je iz zgodnje romanike oz. okolja, ki je še uporabljalo delovne pristope iz otonskega časa. Na čas prve polovice 12. stoletja opozarjajo tudi nekatere iniciale, npr. *A* v cinobru, brez prečne črtice, kot daljni odmev rustikalne kapitale, ali *U(eniamus)* s polžasto vitico, ki napoveduje razvoj v romanske kaligrafirane iniciale; sem spada tudi stavčna začetnica *N(on)* s spodvito nogo. Zunanjost platnic nam o pisavi ne pove tako rekoč ničesar; na notranji strani sprednje platnice je podlepljeni papir toliko dvignjen, da vidimo nekaj črk, na notranji strani hrbtne platnice pa so ga odtrgali in so sicer ostala polja trdno prilepljenega papirja, a vendar je videti »otoke« besedila. Ti nam pokažejo nekaj črk iz abecede: tako je spodnje oko v črki *a* dominantno, saj je desna naslonilna črta na vrhu le malce upognjena, pri črkah *m* in *n* je videti kratko prečno črtico, »nogico«, pri *b* in *d* se stebla dvignejo povsem ravno in brez slehernega zaključka, *dolgi s* je napisan v dveh oblikah, kot nekoliko valovita poteza ali v sicer običajni obliki z lokom in se ravno spusti do črte ter konča tik pod njo; *g* ima zanko prestavljeno iz središča na desno, *t* je nizek in je prečna črta nekoliko upognjena, *o* je napisan kot lep oval. V *Brevirjih* je uporaba dveh velikosti pisav običajna in po navadi so črke enako oblikovane. Tukaj pa pisava v manjšem redu kaže nekaj posebnosti, npr. *uncijalni d* ima hasto napisano kot zvito, valovito črto, ki se dvigne visoko nad trebuh, in tudi *dolgi s* v valoviti obliki je pogostejši.

Oblikovanje črk je tako, kot ga vidimo v zgodnjih rokopisih samostana v Prüfeningu, in sicer v tistih zgodnjih desetletjih, ko je bil vpliv materinskega samostana v Hirsauu še izrazit. To je očitno v pisavah rokopisov, ki so nastali po letu 1125 in pred 1140. Ker je pri nastajanju biblioteke sodelovalo več prepisovalcev, naj kot rokopisa z izstopajočo skladnostjo v pisavah omenim dva, *Brevir* iz ok. 1140 in *Komentar Hrabana Mavra k Evangeliju po sv. Mateju* iz let pred sredino 12. stoletja.[265] Med oblikovanjem črk *a*, *m* in *n* (*cum pedibus*), *g*, valovitega *dolgega s* in črke *t* ter pisavo na ljubljanskem fragmentu namreč ni nobene razlike.

55. GS 6511
Antifonal. Srednje Porenje, druga četrtina 14. stoletja

Na hrbtišču je napisano ime avtorja in naslov knjige, a se te podatke stežka prebere, ker gredo čez zapis melodij na fragmentu *Antifonala* in ker se del zapisa skriva pod licejsko etiketo *II. H. 6511. f. 56*. Edino napis na spodnjem robu hrbtišča, na nekdanji margini, je mogoče prebrati: *Teutscher briefsteller*. Na notranji naslovnici so zapisane dobre lastnosti te knjige z zelo dolgim naslovom: *Der in Verfertigung allerhand Schreiben, Stets-bereite und vermehrte Secretarius*...[266] Avtor ni imenovan, knjigo je natisnil Johann Leonhard

265 Klemm, Die Zeit der Romanik; München, Clm 23037, *Breviar*, ok. 1140, str. 47 in sl. 107; Clm. 13032, Hrabanus Maurus, *In Mattheum*, pred sredino 12. stoletja, str. 48, sl. 109.

266 V celoti se naslov glasi: *Der, In Verfertigung Allerhand Schreiben, Stets-bereite und vermehrte Secretarius: Das ist: eine kurtze, doch gründliche Anweisung, in allerhand Begebenheiten einen wohleingerichteten Brieff in höchster Eilfertigkeit zu Papier zu bringen, und bey Abwesenden solcher Gestalt in Freud und Leid, in Glück und Unfall, ja allerhand zu Handen kommenden Verrichtingen, Mit Wünschen, Bitten, Klagen, Trösten, Vermahnen, Warnen und Dancken seine Obliegenheit abzustatten. Allen jungen Scribenten, Beampten, Bedienten, Schössern, Schultzen,*

Buggel v Nürnbergu leta 1699. – Ko je leta 1726 prav tako v Nürnbergu izšla knjiga z enakim naslovom *Secretarius* (gl. kat. 57, GS 6513), je celoten naslov pokazal še druge plati takih priročnikov, ki so se vsebinsko dopolnjevali. Na tem predlistu je celostranska upodobitev prostora (sl. 15), skozi okno pa se pogledu odpre pokrajina, prek katere jezdi popotno napravljen moški s poštnim rogom pred usti, nad njim je napisni trak *Auf Weg und Steg*, Čez drn in strn, kar je pohvala na račun dobro urejene pisemske dostave. Ob steni je omara, prepolna papirjev in knjig, v sobi je okoli velike mize več oseb: oklobučen moški na levi piše v knjigo, na napisnem zvitku piše Ko se tako začne (*Als dann begonne*). Na njegovi levi je oseba z dolgo, skodrano lasuljo in skladovnico listov, v roki ima koščeno iglo in vprašamo se, ali je upodobljen korektor z napisom nad glavo Vse pregledano? (*Alles ausgesonnert*?), ob njem je moški, ki nad svečo greje pečatno palico, z levico pa drži pismo, zato napis Naj gre pismo na pot (*Bringt Brief zuweg*); hrbet kaže moški v debelejšem plašču in turbanastim pokrivalom, ki od obiskovalca sprejema šop papirjev (nad njim je nečitljiv napis), mož, ki stoji pred njim, nosi dokolenski plašč in popotna palica pove, da je prehodil dolgo pot: očitno je prinesel neko pisanje, nemara rokopis dela, ki ga želi videti natisnjenega: *Das es gelücket*, Da bi se posrečilo, pravi dobronameren napis. Grafiko (110 x 63 mm) lahko sprejmemo kot pogled v notranjost pisarne oz. delovnega prostora ok. 1700, lahko pa se ob sprotnem branju legend na napisnih trakovih in dolgega pojasnjevalnega naslova vprašamo, ali nismo vstopili v delovno sobo urednika ali lastnika tiskarne. – Drugo besedilo govori o lovu in navaja izreke, ki se jih sliši ob omizju, ko teče beseda o jelenih, zajcih, medvedih, risih, merjascih itd., pa tudi o sokolih in jastrebih. Tudi to besedilo je bilo natisnjeno leta 1699. – Na zadnji strani zadnjega lista je natisnjena založnikova ponudba drugih del, npr. *Historia universalis* z 900 bakrorezi, *Eneida* s 50 lepimi (!) bakrorezi itd.

Knjižni blok (133 x 80 mm) ni posebno tanek, saj je 400 strani dobilo 33 mm širok hrbet; besedilo je natisnjeno na papirjih različnih kakovosti,

---

Kauff- und Handelsleuten, wie auch anderen Personen, zu höchst-dienlichem Nutzen mitgetheilet. Nebenst denen Frantzösisch- und Italiänischen Tituln, auch unterschiedlischen Sentent- und klugen Sprüchwörtern ist, dem edlen Weidbüchlein, auch Auslegung etlicher Juristisch – und Lateinischen terminorum sammt einem Welsch- und Teutschen Sprachbüchlein. Digitaliziran izvod: MDZ (digitale-sammlungen.de).

nekatere pole so precej temnejšega papirja, druge so iz zelo svetlega, ponekod je dosti pegavosti itd. Platnice, nekoliko večje od knjižnega bloka (138 x 82 mm), so iz kartona, prevlečenega s fragmentom *Antifonala*, ki meri v celoti, z zavihki vred, 167 x 234 mm. Melodije so napisane na štirih notnih črtah; ena skupina črt s podpisanim besedilom meri 30 mm. Note in besedilo so zapisali s črnilom dobre kakovosti, mogoče je bila tudi kadela (*Propter*) v celoti napisana s črnilom; črte in okvir, ki zamejuje stranske margine, pa pa so narisani z rdečilom. Videti je preostanke 5 glasbenih enot, ostale so samo zadnje besede ali samo črke na desnem robu pisnega polja.

Črke so – čeprav jih je videti prav malo – lepo oblikovane in značilno je, da se na peti poteza vedno obrne proti naslednji črki in se z lasno tenko potezo med seboj dotikajo. Na vrhovih so nastavki rombasti, tako je npr. črka *r* na vrhu oblikovana z dvema romboma, kjer je zunanji, na desni strani napisan z upognjeno potezo in se konča s potezo navzgor. Koničenje pride najbolj do izraza pri črki *o*, ki je petstranična, visoka stebla črke *l* imajo dodano levo potezo, kar ustvari viličast zaključek, slogovno najbolj določujoče pa je oblikovanje črke *a*, kjer je izrazita vrhnja poteza: je valovita in se začne s koničastim nastavkom na desni strani in izteče s tanko potezo, ki se nasloni na spodnje, precej veliko oko. Primerjave danih prvin nas usmerjajo proti sredini 14. stoletja, proti nižjeavstrijskim proveniencam. Nekaterih lokacij niti ni mogoče opredeliti, a se ujema naklonjenost do okraševanja visokih stebel,[267] ali pa oblikovanje posameznih črk, npr. črk *r*, *g* in *a*,[268] to pa je glede na skopo število črk na fragmentu največ, kar je mogoče ugotoviti.

267 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 2691, avstrijsko delo pred sredino 14. stoletja, kat. 140, sl. 431.

268 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1174, 1333/1334, Krems, kat. 120, sl. 368, delo prepisovalca na fol. 2v.

56. GS 6512
Misal. Augsburško delo, zadnja tretjina 15. stoletja

Leta 1595 je v Frankfurtu na Maini izšla pri tiskarju Nikolasu Basséju (Bassaeus) knjiga *Speculum vitae aulicae: de admirabili falaccia et astutia velpeculae Reinekes libri IV:* to je prepesnitev dosti starejših srednjeveških pripovedi o zvitem lisjaku, ki jo je pripravil Hartmann Schopper;[269] v Goethejevi prepesnitvi *Reinecke Fuchs* (1794) je besedilo dobilo visoko umetniško obliko. Knjiga, ki ima skoraj 500 strani, je bogato ilustrirana, bakrorezne plošče merijo 40 x 52 mm.

Na hrbtišču je etiketa, kjer je z lepo pisavo napisano *Schopper: Speculum vitae aulicae*, zraven je licejska signatura *II. H. 6512, f. 37*, ki je ponovljena na notranji strani sprednje platnice. Podpis *Johann Gnof* (?) se po vsem sodeč nanaša na poprejšnjega lastnika.

Knjižni blok (143 x 95 mm) je šivan na dve vezici, platnice so kartonaste in zapognjene proti sredini knjižnega bloka. Vezava je še vedno čvrsta, poleg manjših poškodb je opazna površinska obdrsanost: črnilo se ni dobro povezalo z gladkim in še vedno svetlim pergamentom, rubrike, napisane z rdečilom, pa so se ohranile v celoti. Ves fragment meri skupaj z zavihki na notranjo stran platnic 177 x 256 mm.

Na foliju, ki so ga uporabili za vezavo, je videti besedilo, zapisano v dveh stolpcih, vsak je širok 80 mm, vmesni prostor pa 18 mm; uporabili so spodnji del folija, kjer je 16 vrstic, visokih 7,8 mm. Videti je sledove narisanega zrcala, na prostem robu hrbtne platnice se je ohranili delček nekdanjega slikarskega okrasa, vrh zavitega lista v odtenkih modre barve in delček vitice v rdečkastih odtenkih, kjer je v listnem zacepu zlata kaplja. Fantazijsko listovje v živih modrih, rdečih in zelenih odtenkih, ki je s prostih robov spremljalo in poudarjalo besedilo, je bilo vse 15. stoletje zelo priljubljeno.

269 Hartmann Schopper (1542–1595) je bil znan novolatinski pesnik; Hoche, s. v.: Schopper, Hartmann, *ADB*, vol. 32, str. 372.

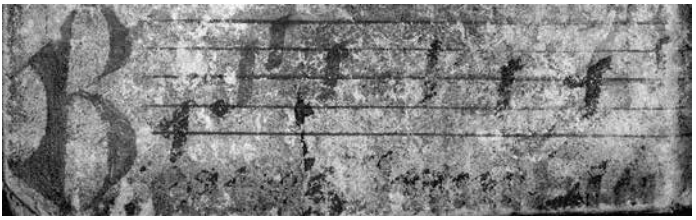
Pisava je precej splošno uporabljana *gothica textualis formata*: minimi imajo bodisi nogice v obliki ne posebno izrazitih rombov ali pa odstavne poteze, vendar so črke ločene, ne sestavijo se v povezano zaporedje; vrhovi črk so koničasti in večinoma so spremenjeni v ostre, trikotne tvorbe. Visoka stebla (*b, l, h* itd.) se končajo v neizrazitih žličasto posnetih vrhovih, *dolgi s*, posebno če je podvojen (*passionem*), ima ozek lok, *p* in *q* imata ravno hasto. Vseh črk sploh ni mogoče opredeliti, ker so zaradi površinske poškodovanosti izbrisane. Črka *a* pa je napisana v dveh oblikah: v osnovnem besedilu *Misala* je nad spodnjim, kvadratim očesom trikotno prelomljena zgornja poteza, medtem ko je v besedi *Actuum* z rdečilom uporabljena dosti bolj dekorativna oblika: desna naslonilna poteza je nekoliko upognjena in spodnje oko je napisano kot trikotna kaplja, zgornja črta pa se ne oblikuje v pričakovano polkrožno ali trikotno zanko, ampak je vodoravna in sega precej čez rob spodnjega očesa. Zdi se, da je to svobodna invencija kopista, je metamorfoza tistih grafičnih posebnosti, ki jim popolne odslikave ne bomo zlepa našli. Navesti bi bilo mogoče nekaj rokopisov, ki kažejo v splošnem podobne črkovne kompozicije, tak bi bil prepisovalec, ki je ustvarjal t. i. *Kerschbaumerjev Misal*,[270] proti pričakovanjem pa v velikem številu liturgičnih rokopisov, ki so jih ustvarili v Bämlerjevi delavnici v Ausgburgu, tako izstopajočega zapisa črke *a* nisem mogla najti.[271] Vseeno so prav ohranjeni detajli listne ornamentike, ki se ujemajo s slikarskim okrasom iz augsburških delavnic na splošno, tiste smernice, ki kažejo proti stvaritvam iz zadnjih treh desetletij 15. stoletja in v rokopisno umetnost, ki je cvetela od Augsburga do Dunaja, pri nas pa je tudi bogato zastopana.[272]

270 Beier, *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der UB Graz, 1400–1550*, Sankt Lambrecht, Cod. 299, pred 1483, sl. 508–510.

271 Beier, Missalien massenhaft.

272 Golob, *S črnilom in zlatom*: med rokopisi, hranjenimi v slovenskih zbirkah, izstopata *Salzburški misal*, Maribor, NŠAM, Ms 8, str. 215–219 in *Antifonar iz Kranja*, Ljubljana, NŠAL, Ms 18–19, datiran 17. avgust 1491, str. 220–225. S sorodno listno ornamentiko so okraševali tudi prvotiske, ustrezne enote so s podatki in ilustracijami navedeni od str. 233–241.

57. GS 6513
Antifonal. Srednja Nemčija, druga četrtina 14. stoletja

Priročnik »v poduk vsem tajnikom, notarjem, trgovcem in denarnikom, damam in drugim pišočim v oporo in nasvet...« je zgovorno vabilo, vključeno v dolg naslov, ki hvali knjigo pod naslovom *Secretarius* (prim. kat. 55 in 57).[273] Avtor se ni podpisal, knjiga pa je izšla leta 1726 pri nürnberškem založniku Georgu Lochnerju. Napisana je v francoščini, latinščini in nemščini, na predlistu je poleg naslova celostranska grafična upodobitev (121 x 73 mm), ki je videti kot gledališka uprizoritev vsega dogajanja, o katerem govori delo, in je postavljeno na oder v treh prizorih (sl. 16). Ovalne kartuše imajo okvirje z zaporedjem pisalnih pripomočkov: tu so posodice s pokrovi, tintniki, vrček s peresom in trstiko, skledica s kovanci, tul z neošiljenimi trstikami, trikotnik, motek z vrvico, šestilo, tulec z nožički, dve pisalni maski, metlica, plovci, merilnik, pušica za tintno osnovo, svinčniki, kotnik itd. To je tihožitje, ki je spadalo v pisarno 18. stoletja. Tudi prostori so ponazorili tedanje življenje: v zgornjem polju je na temenu kartuše napis *Brief Verfassung Kunst*, Umetnost pisanja pisem. Sorazmerno preprosta soba ima dve okni (eno je zaprto s polknicami), v kotu je odprta skrinja, polna kovancev, za veliko mizo sedi mladenič, na desni je odprta knjiga, pred njim pa list papirja. Naslednje prizorišče je naslovljeno: *Versuche was man kan*, Poskusimo, kaj je mogoče storiti; ob zadnji steni prostora

273 Natisnjeni naslov se glasi: *Der in allen vorfallenden Begebenheiten expedite und stets bereite Secretarius, welcher auf das deutlichste zeiget, wie ein wohl eingerichter Brief in Freuden- und Trauer-Fällen, auch andern sich ereigneten Vorfallenheiten, müsse auf das neueste Manier abgefasset werden: Allen Secretarien, Notarien, Studenten, Kauff- und Handels-Leuthen, Frauenzimmer und andern Schreibern zu Nutz und Gebrauch eingerichtet; Auch mit denen Tituln an hohe und niedere Standes-Personen; nebst den edlen Waidmann, der Jäger-Kunst Liebhabern zu Ehren; wie auch denen gewöhnlichst- in denen Briefen und Reden täglich vorkommenden Juristisch- Französisch- Lateinisch und Teutschen Wörtern nach dem Alphabet versehen.*

stoji velika omara, za pisalnim pultom sedi ženska, ki piše, njej nasproti je moški, ki z govorečo gesto nekaj razlaga, tretja oseba je moški, ki posluša njegovo mnenje. Pod kartušo piše: *Das Werck greift mühtig an*, to je spodbuda, da se je dela treba pogumno lotiti. Na tretjem prizorišču je videti ogromno pisalno mizo, za katero sedi gospod v brokatni halji in s kučmo na glavi, z desnico prevzema pismo, ki ga ponuja sel, z druge strani prihaja mož – poznamo ga s sredinske slike – z dokumentom v rokah. Sklepna misel *So ist es wohl gethan*, In tako je dobro opravljeno, zaokrožuje tri korake do uspešnega zaključka.

Na hrbtišču knjige je z lepo pisavo naslov *Secretar:*, pod njim pa licejska nalepka *II. H. 6513. f. 58*. Knjižni blok (135 x 84 mm) tega zajetnega priročnika, ki ima 504 strani, je dobil kartonaste platnice, ki so šivane na dve konopljeni vezici, zdaj šivanje popušča. Zavezovalnih trakov ni bilo.

Za prekritje platnic so uporabili fragment *Antifonala*, kjer vidimo večji del posameznih vrstic oz. glasbenih enot: vsaka ima pet notnih črt in sredinska je rdeča. Vsaka enota, torej besedilo in nadpisana melodija, meri 28 mm. Videti je sicer večji del fragmenta po širini in ta meri skupaj z zavihki 249 mm, a zdi se, da je bil izvirni folij vendarle nekoliko širši. Po višini je razbrati pet glasbenih enot in fragment meri 156 mm.

Pergament je bil sprva malone bel, kar je videti na nepoškodovanih zavihkih, zdaj pa je površina umazana in obdrsana, tako da ni mogoče prebrati nobene fraze, le beseda *Beatus* v zadnji vrstici hrbtne platnice je po analogijah verjetna. Precej tvegano je predlagati datacijo na osnovi nekaj črk, vendar lahko opozorim na obliko črke *a* (prva vrstica hrbtne platnice), ki ima krepko napisano naslonilno črto, ki se potegne navzgor in zaokroži v očesu nad spodnjo okroglino, črka *b* ima na vrhu stebla okrasno potezo zapisano s tenkim peresom in sega precej daleč na levo; *uncijalni d* ima kratko in diagonalno zapisano hasto, sicer pa je oblikovan kot heksagon, tako kot črka *o*. Po oblikovanju pisave je mogoče reči, da gre za zapis iz 1. polovice 14. stoletja in ker je bil priročnik *Secretarius* natisnjen v Nürnbergu, bi smeli računati na srednjenemško provenienco tega fragmenta. V razmislek o tem predlogu navajam *Gradual* iz 2. četrtine 14. stoletja, ki kaže veliko skladnost tudi v oblikovanju zapisanih melodij.[274]

274 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 704, mogoče Limburg an der Haardt (škofija Speyer), kat. 133, sl. 416.

58. GS 6940
Misal. Admontska pisna šola, sredina 15. stoletja

Na hrbtu je nalepljena licejska etiketa *6940 II. E. g.*, ki se ponovi na notranji strani sprednje platnice. Prav na vrhu je nekoliko nečitljiv ekslibris, vendar je nesporen podatek, da je knjiga bila last Filipa Terpina, tudi pisava je njegova; zraven je s svinčnikom načečkana signatura (?) *Q.Q 117*. Naslovni list je iztrgan, na praznem, ki je pred Melanchtonovim nagovorom bralca, pa je rokopisni zaznamek *Avenarii Grammatica hebraica*. Skupaj so zvezani trije deli besedila, ki je mnogo več kot samo slovnična razlaga in pripomoček, v celoti obsega 606 strani. – Naslovni strani sta ohranila drugi in tretji del, kjer preberemo, da je bil tiskar Johannes Crato v Wittenbergu in da sta bila natisnjena leta 1575, zato je verjetno, da ti podatki veljajo tudi za prvi del. Predstavljati si smemo, da je bilo – podobno kot v kakem starejšem natisu – pod glavnim naslovom napisano, da razlaga nepravilne glagole in besede, ki so v *Svetem pismu*.[275] Drugi zvezek vsebuje navodila za oblikovanje molitve, tretji del pa govori o besedilnih spremembah ter nepravilnih in zapletenih besedah, ki so razložene.[276] Avtor je Johann Haberman, zvečine znan kot Johannes Avenarius; bil je ugleden teolog in avtor številnih molitev in pridig, ki so jih še dolgo ponatiskovali.[277]

Knjižni blok (153 x 98 mm) je šivan prek treh vezic, katerih konci so razpeljani po vsej širini platnice pod nalepljenim papirjem. Papir je dobre kakovosti in še vedno svetel, brez lis, zasušenih mokrih polj ali pegavosti. Za vezavo so uporabili tenek karton in ga na notranji strani prekrili s papirjem,

275 *His additae sunt ad calcem observationis de irregularibus, itemque de dictionibus quae in Biblijs aliter leguntur & aliter scribuntur*. Bibliotečni podatki o knjigi: Freimann-Sammlung / Habermann, Johann: Diḳduḳ leshon ha-ḳodesh. Prima pars: autore Iohanne Avenario [= Johann Habermann]; Vitebergae [Wittenberg].

276 *... pars secunda, continens observationes necessarias de omnibus partibus orationis...*
... pars tertia, complectens commutationes literarum et vocalium cognatarum itemque irregularium & difficilium vocabulorum explicationes.

277 1516–1590; Lyster, Johannes Avenarius, str. 222–233.

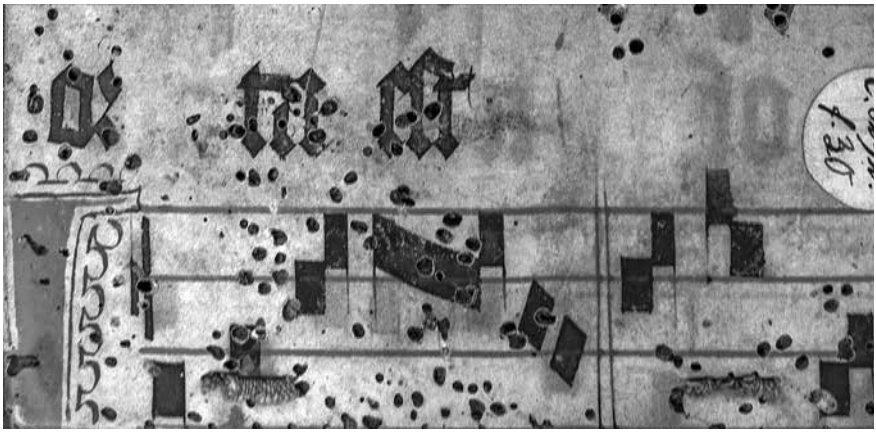
platnice so delno gibljive. Pergament ni poškodovan, je samo površinsko potemnel, tako zaradi oksidacije kot izpostavljenosti prahu. Besedilo je napisano v enem stolpcu, ki je širok 159 mm in visok 207 mm, videti je 27 vrstic, ki so visoke 7,8 mm. Otipati je mogoče zavihe pergamentnega folija na notranjo stran platnic in tako ugotoviti dimenzije zrcala prvotnega kodeksa: v = 0 – 28 – 235 – 294 mm; š = 0 – 29 – 178 – 207 mm. Navpične in prečne črte so napisane s tenkim peresom.

Besedilo *Misala* upošteva različna mesta v Svetem pismu: na zgornjem robu je mogoče prebrati navedek iz *Evangelija po sv. Janezu* (1:23), ki pravi *Ego vox clamantis in deserto: Dirigite viam Domini, sicut dixit Isaias propheta*. V spodnjih vrsticah pa je začetek 62. poglavja *Izaijeve knjige*: *… splendor iustus eius et salvator eius ut lampas accendatur.* V besedilo so vključene tri lombarde, visoke dve vrstici (15 mm), več je manjših, približno eno vrstico visokih.

Pisava je značilna za sredino 15. stoletja, najti pa je mnogo podobnosti z rokopisom iz Admonta, ki vsebuje *Psalterium Marianum* in *Orationes*.[278] To je nekoliko poenostavljena *gotica letteraria formata*: tako se v črki *a* na obeh rokopisnih vzorcih desni del strešice (ki je navznoter upognjena črta) konča v ostri konici, vrh stebla pri črkah *l* in *d* je bodisi žličasto posnet ali pa ima konce potegnjene navzgor, *o* je v obeh primerih oženi heksagon, *s* se z gornjim in spodnjim koncem dotika sredinske črte, *e* je na obeh rokopisnih predlogah popolnoma enak, zanka črke *g* je kratka se po navadi dotika zgornjega očes, *p* ima skoraj vedno škatlast trebuh in navpično steblo brez prečnega zaključka itd. Podobnosti je toliko, da je admontski rokopis, ki je datiran z letnico 1456, odlična vzporednica fragmentu *Misala* in lahko govorimo o časovno in regionalno skupnih koreninah.

278 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, Admont, Stiftsbibliothek, Cod. 738, fol. 54v, kat. 98, sl. 245.

59. GS 8292
Antifonal. Bavarska, po 1500

Na hrbtišču je z debelim peresom napisan skrajšan naslov dela: *De visu et eius conservati* (!), na peti so ostali sledovi odtrgane signature, a zaradi značilne pisave roke, ki je napisala naslov, si smemo predstavljati, da manjka signaturna številka avguštinske knjižnice v Ljubljani. Na sredini sprednje platnice je licejska etiketa *IV. C. 8292. f,* ki se ponovi na notranji strani sprednje platnice, z rdečilom je dodana številka *30*.

Knjižica je bila v preteklih stoletjih uvrščena v zbirke medicinskih traktatov in tudi tukaj je na tiskani naslovnici napisano: *Philosophiae, Medicis ac Politicis et sui futurus.* Grafična naslovnica je oblikovana kot baročni arhitekturni okvir: na podstavku s kartušo, kjer so podatki o natisu v Münchnu leta 1608, sta še grba dežele Bavarske in mesta Landshut. Osrednje polje z naslovom sta obstopila pilastra, v polkrožnih nišah sta svečnika z gorečima svečama. Sredi atike je med usločenima, volutastima zaključkoma videti božje oko, pod katerim je citat *Oculi Domini super iustos. Ps 33.* To je bogata ikonografska interpretacija svetlobe, pogleda, očesa in uvida. Na sredinskem polju je natisnjen naslov in drugi podatki: *Discursus de visus nobilitate et conservandi modo.* Imenovan je avtor, Johann Theodor Schönlin (fl. 1600–1622), posebej je navedena Anna Berg, vdova, pri kateri so delo natisnili: *Ex formis Bergiannis apud viduam*, vendar je navedba zunaj risarske kompozicije, je na spodnjem robu jeklene plošče (110 x 68 mm).

Knjižni blok (122 x 75 mm) je šivan na tri vezice, kartonaste platnice so gosto posejane s črvojedinami, luknje segajo še nekaj listov globoko. Platnice so nekoliko večje od knjižnega bloka, zavezovale so se s trakovi, ki so jih odrezali. Glasbeni fragment je bil del velikega rokopisa in čeprav zdaj v celoti, skupaj z zavihki, meri 210 x 164 mm, je videti samo zloge *or – ta – est*. Fragment je odrezan od zgornjega dela folija, na prostem robu je napisana številka folija XXXII. Delno je videti tri notne enote – note so napisane na štirih rdečih notnih črtah (ena enota meri 56 mm), taktnice so potegnjene s črnilom. Videti je del iniciale (I), ki ima obrobo z vzorcem medsebojno povezanih biserov. – Črke so visoke in ozke, lomljenost je izrazita in s svojo kaligrafiranostjo kaže, da gre za poznogotsko delo; ker je bila knjiga natisnjena v Münchnu, bi bilo možno, da je knjigovez imel na voljo folije zavrženega rokopisa iz bavarskega okolja.

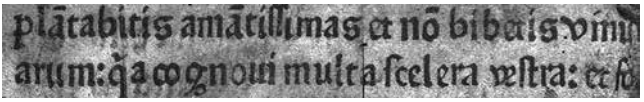
60. GS 8876
Lekcionar. Srednjeevropsko delo, po 1300

Naslovnica pravi, da je ta knjiga *Ein schöner neuer historischer Discurs Von der Natur Tugenden Eigenschaften und gebrauch des Einhorns... Durch Laurentium Catelanum ...* Avtor je bil apotekar v Montpellieiru in je delo o vseh lastnostih enoroga napisal v francoščini, prevod pa je pripravil Georg Faber, zdravnik v Friedbergu. Delo je izšlo v Frankfurtu leta 1625 in ima pred vsakim poglavjem kvaliteten bakrorez (123 x 60 ali 120 x 78 mm), ki se ikonografsko povezuje z vsebino. Literarne in fantazijske interpretacije enorožca se poglabljajo od svetopisemskega simbola čistosti (zato je ob njem goreče srce in napis *Candore et fide*), sledi zgodovina anatomije in morebitnega izvora, poglavje o njegovem stasu spremlja citat iz 34. poglavja Izaijeve knjige, poglavje o njegovih navadah krona napis ΝΥΚΣΟΝ, izteče pa se s klasičnim svetopisemskim motivom, ko se enorog pred lovci zateče v naročje device, ki je Marija.

Na hrbtišču je licejska nalepka *8876. IV. K. f*, drugih lastniških zapisov ni mogoče razvozlati, ker so bodisi prečrtani ali uničeni z vodo. Knjiga v resnici ni imela sreče: knjigovez jo je močno obrezal in včasih je naslov poglavja na vrhu strani prerezan na pol, ena od bakroreznih ilustracij je tudi obrezana, najslabše pa se je godilo platnicam. Obrezani knjižni blok (zdaj 153 x 90 mm) je šivan na tri vezice, ki so potrgane in je pot šivalne niti na hrbtišču razgaljena, čim odpremo sprednjo platnico. Hrbtišče ni več povezano s knjižnim blokom, videti pa je nekaj ozkih pergamentnih trakov, ki naj bi okrepili šivanje; iz posameznih črk na teh trakovih ni mogoče opredeliti besedila. Za platnici so vzeli šest ali sedem papirnih listov in jih prevlekli z delom rokopisnega folija iz liturgičnega rokopisa, *Lekcionarja*. Del pergamentne prevleke je hudo pomečkan in površinsko poškodovan, posebej hudo je prizadeta prevleka na hrbtišču, ki je raztrgana vzdolž stikov med platnicami in ravnim hrbtiščem. Uporabljeni fragment meri v celoti 215 x 208 mm, ni pa mogoče izmeriti vseh kodikoloških podatkov, na eni platnici je videti po 12 vrstic besedila, visokih dobrih 7 mm, zapisanih v dveh stolpcih. Vsebino potrjuje začetek rubrike *Due lectionis leg... in contin...* Če je glede na obliko črke *a* (skoraj vertikalna naslonilna poteza, sorazmerno veliko oko in vrhnja črta, ki se spušča proti očesu) mogoče govoriti o času ok. 1300 ali nekoliko pozneje, pa so druge črke tega nekdaj lepega zapisa neopredeljive.

61. GS 10331
Biblija. Dunaj ali vzhodna Srednja Evropa, druga polovica 15. stoletja

Na hrbtišču, širokem 55 mm, je rokopisna oznaka *Biblia*, zraven je licejska nalepka *IV. y. 10331*, ki se ponovi tudi na notranji strani sprednje platnice. Na tiskani naslovni strani, kjer piše, da gre za popolno *Sveto pismo*, natisnjeno v Parizu leta 1528, je pet podpisov, ki so vsi debelo prečrtani. Pod naslovom je jeklorez (64 x 48 mm) z upodobitvijo sv. Hieronima, ki

kleči pred Križanim, ob njem vidimo odprto knjigo, kardinalski klobuk in leva. Prizor je postavljen na jaso med drevje, v ozadju je videti mestece s cerkvijo. Poleg številnih incial različnih velikosti – glede na mesto, se pravi, ali stojijo na začetku knjige, patrističnega uvoda ali poglavja – je pred Hieronimovo poslanico Pavlinu celostranska šestdelna kompozicija dni stvarjenja,[279] ki so jo z manjšimi spremembami natisnili v številnih edicijah *Svetega pisma* vse do sredine 16. stoletja tako v nemških, kot italijanskih in francoskih krajih.

Knjižni blok (151 x 100 mm) je glede na majhne mere šivan na dve vezici, platnice so iz mehkega kartona in prevlečene z delom pergamentnega bifolija, kjer beremo odlomke iz knjige preroka *Amosa*. Iz 5. poglavja so vrstice, zapisane na hrbtni strani; začnejo se z besedami: ... *qui subridet vastitatem super robustuum* ... (Amos, 5:9) in končajo s: ... *propterea hic dicit dominus Deus exercituum, dominator* (5:16). Nadaljevanje s 6. Amosovo knjigo je zapisano na sprednji platnici: ... *regna quoque horum in lectis eburneis* (Amos, 6:2) do: ... *decem viri in domo una: et ipsi morientur (*6:9). Na obrezi so diagonalne rdeče proge na vseh treh straneh.

Knjigovez je uporabil spodnji del bifolija, kjer je besedilo napisano v dveh stolpcih, ki sta široka vsak 90 mm, oba skupaj z vmesnim prostorom pa 205 mm. Videti je 16 vrstic, vsaka je visoka 6,2 mm. Rokopisna *Biblija* je morala biti lepo delo velikih dimenzij, ker tudi ohranjeni spodnja in zunanja margina (91 mm in 64 mm) povesta, da je šlo za skrbno izdelan prepis.

Pogled na besedilo, ki se na srednjerjavem pergamentu sicer lepo vidi zaradi črne tinte, je pri marsikom že sprožil vprašanje, ali gre za tisk na pergamentu in ne za rokopisno delo. Odgovor tiči v pisavi, ki jo vidimo na fragmentu, to je rotunda, ne pa knjižna gotica ali celo predfraktura ali katera od pisav, ki se izražajo s koničenjem.[280] Že primerjava s Petrarkovimi prepisi nam pove, da se je v 14. stoletju v italijanskem in širšem sredozemskem okolju uveljavila ta pisava, kjer ni videti izrazitega kontrastiranja potez, črke so napisane z enakomernim nanosom tinte, stebla so

279 Osnovna kompozicija, ki v podobe prevaja šest dni stvarjenja, se je razvijala več stoletij, v vse bolj ustaljeni obliki so jo prevzeli že prvotiski. Prim. NUK, GS 1607, tisk Bernardina Rizzija iz Benetk. Gl. Golob, Naslikane in natisnjene podobe v prvotiskih, str. 107.

280 V italijanskih rokopisih je sicer najti uporabo knjižne gotice v liturgičnih delih, a so značilnosti – močan kontrast med debelimi in tenkimi potezami, lomljenje stebel, rombasti nastavki itd. – manj izraziti.

nizka, prevladuje vtis zaobljenosti. Pisava Petrarkovega časa je italijanska gotska rotunda oz. *gothicorotunda*.[281] V naslednjih desetletjih se je oblikovno izčistila in se še bolj zasidrala; Mazal pravi, da je to najodličnejša oblika italijanskih *litterae textuales formatae*, ki je iz rokopisnega medija stopila v svet tiskane knjige, tiskarji pa so jo veliko pogosteje uporabljali kot prav tako prisotno *humanistico*, torej pisavo, ki je v rokopisih pričela svojo pot pred rotundo in je tudi izraz italijanskega občutka za to estetiko.[282] Rotunda je bila jasnejša od čezalpskih gotskih pisav, imela je veliko prednosti pred teksturo in v 80. letih je tiskana rotunda postala vsesplošno priznana in je segla prek italijanskih krajev. Tiskani rotundi so v nemško govorečih deželah rekli *litterae Venetae*.

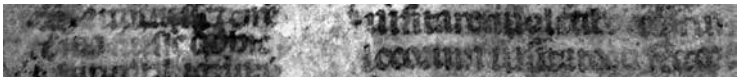
Primerjava tega fragmenta s sočasnimi tiski hitro razkrije, zakaj gre za rokopis: črke se spreminjajo, kakor se pri slehernem prepisovalcu, tiskarji pa so uporabljali tipe, narejene po enem kalupu. Črka *g* se na sprednji strani zapisana kot oko z obešeno, nekoliko upognjeno zanko (5. vrstica), lahko jo vidimo kot preprosto osmico (11. vrstica), z odprto spodnjo zanko (8. vrstica), na hrbtni strani pa je zanka videti kot trikotnik (8. vrstica). *Uncialni d* ima bodisi ravno ali nekoliko privihnjeno hasto, *visoki d* – kot odvod karolinkega ravnega *d* – pa ima stebla bolj ali manj krepka itd.; na obeh platnicah vidimo, da je steblo črke *b* včasih nagnjeno naprej, črka *n* je včasih svetla, drugič polkrepka, zaporedni črki *u* (predzadnja vrstica na hrbtni platnici) sta različno visoki itd. Tudi znamenja za okrajšave niso vseskozi enaka. Tiskarji bi spoštovali pravilne razmike med besedami, tako pa so črke ... *David putaverunt* ... in nekaj vrst pozneje ... *et nihil patiebantur* ... na koncu vrstice stisnjene. Ni nenavadno, da prepisovalec napiše nekaj črk manjših od predhodnih: *amantissimas* in *vestra* in še *et erit* (7., 8. in 12. vrstica na hrbtni platnici), vendar tiskar takega lapsusa ne bi storil, prav tako bi podvojene črke napisal z enakomernim ritmom, brez naključne dinamike; v rokopisih je videti, da črke ne stojijo na ravni liniji, a tako se je gibala roka, tiski pa so tako valovitost kaj naglo opustili.

281 Za primerjavo gl. Kirchner, *Scriptura gothica libraria*, Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, Lat. 3359, kat. 27: ilustracija kaže Petrarkov avtograf njegovega dela *De sui ipsius et multorum ignorantia*, ki ga je dokončal 25. junija 1370.

282 Mazal, *Paläographie und Paläotypie*, str. 65: v 15. stoletju je rotunda znana v približno 1100 primerih od skupaj 1800 znanih stvaritev.

V avstrijskih ateljejih in samostanskih skriptorijih je ob koncu 15. stoletja najti različne tipe rotunde, ki je bila znana in priljubljena:[283] to je tudi posledica naklonjenosti Matije Korvina italijanskim rokopisnim tokovom, saj je v drugi polovici 15. stoletja naročil številne rokopise (zlasti antičnih avtorjev) pri italijanskih mojstrih,[284] nato pa na svoj dvor v Budimu in Dunaju pridobil italijanske prepisovalce in knjižne slikarje.[285] Dunajska knjižna panorama je vplivala daleč naokrog in paleografske različice posameznih prepisovalskih sredin ali celo rok bi pokazale, da je hkrati v izenačenem slogu rotunde pisalo veliko kopistov: to zrcali močan val romanizacije v zadnjih dveh desetletjih 15. stoletja.

62. GS 10365
Bonifacij VIII: Liber Sextus. Italijansko delo, 14. stoletje

V eni najboljših evropskih tiskarn, pri Plantijnu v Antwerpnu, so leta 1573 natisnili Davidove psalme, delo so dopolnili s prevodom in opombo Benedikta Aria Montana:[286] *Davidis Regis ac prophetae aliorumquae sacrarum vatum Psalmi ex hebraica veritate in latinum carmen à Benedicto Aria Montano observatissime conversi … Antwerpiae, ex officina Christophori Plantini … 1573.* Arias je na zahtevo in s finančno podporo španskega kralja Filipa II. ter s sodelovanjem več učenih mož pripravil kritično izdajo *Svetega pisma* v štirih jezikih, hebrejskem, kaldejskem, grškem in latinskem; prvi natis je izšel v osmih volumnih, ta zvezek je izvod iz poznejše naklade.[287]

Na večji nalepki na zgornjem delu hrbtišča so napisani osnovni podatki: *Psalmi Davidi Ben: Aria Mon*., sledi licejska nalepka s signaturo *IV. y 10365*

283 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, Rein, Cod. 54, kat. 166, sl. 333.
284 Mazal, *Königliche Bücherliebe*, zlasti sl. 3 in dalje.
285 Mazal, Schrift und Buchmalerei, str. 21–22.
286 Arias Montanus (1527–1598) je bil španski orientalist in polihistor.
287 Kocijančič, Golob, Smolik, *Biblije na Slovenskem*, str. 124–126.

e 2, ki je napisana tudi na notranji strani sprednje platnice. Na hrbtni strani naslovnice je pečat kartuzije Bistra.

Knjižni blok (218 x 168 mm) so vezali v platnice iz mehkega kartona, ki so na notranji strani polepljene s papirjem. Knjižni blok so šivali na tri vezice, ki se vidijo na pregibu hrbtišča in platnice, kjer je pergamentna prevleka najbolj poškodovana: stik med platnico in hrbtiščem je v dolžini 100 mm počen in odstopa od preostale pergamentne prevleke. Vsekakor so poškodbe številne: dosti je črvojedin, zatrganih mest, črnih, tintnih in mastnih madežev, pa tudi sicer je površina pergamentnega ovitka precej poškodovana, obdrsana in polja z zapisom so skorajda izginila, marsikje je videti, da se tinta ni dobro sprijela s pergamentnim folijem.

Čeprav je uporabljeni folij delno obrezan, je mogoče napisati nekaj stavkov o oblikovanju strani. V sredini sta dva stolpca osnovnega pravnega besedila in vsak meri po širini 58 do 60 mm; ob levi in desni strani je manjši presledek, nato pa so nagneteni komentarji, tako da so glosirani stolpci široki 33 do 35 mm. Folij pravnega besedila je zdaj visok 389 mm, širina 268 mm pa je verjetno za 20–25 mm premajhna. Zapis meritev ohranjenega zrcala je videti zapleten in upoštevati je treba, da so glose zapisane samo na levi, desni in spodnji strani ob glavnem besedilu, ne pa tudi na zgornjem delu. Zrcalo meri: v = 0 – 28 – 255 – 283 – 291 – 246 – 389 mm; š = 0 – 32 – 65 – 76 – 134 – 159 – 219 – 233 – 268 (– 290) mm. Osnovno besedilo je napisano na 51 vrsticah, ki so visoke slabih 5 mm, vrstice obstranskih glos so nekoliko manjše.

Besedilo je komaj vidno in ime *Bonifacius VIII*, napisano nad inicialo *F(elicissis), pove*, da je pred nami odlomek iz volumna kanonskega prava, to je *Liber Sextus*, ki ga je papež Bonifacij VIII. predstavil leta 1298. Delo je bilo pomemben vir pravnih primerov in njihovih razrešitev.

Ker je prepis pravnega besedila slabo ohranjen, ga ni mogoče natančneje opredeliti: bolonjska rotunda je dolgo časa ohranjala standardno oblikovanje črk in reči je mogoče le, da gre za izdelek 14. stoletja. Tri lombarde so skupaj z nitastim okrasom (*A, Q* in *P*) visoke od 3,5 do 4,4 mm, a ornamenti so hudo zabrisani in ne nudijo nobene opore za prepoznavanje sloga.

63. GS 11005
Brevirja. Spodnjeavstrijska ali dunajska pisna šola, ok. 1400

Knjiga z besedili Laktancija in Tertulijana je bila v gornjegrajski knjižnici: *Ex libris Illum. D. Epi: Labacens. Bibliothecae Oberburgensis* piše na tiskani naslovni strani, medtem ko je na zgornjem delu hrbtišča nalepka *Lactantius et Tertull. Apol.*, dodan pa je še podatek: *Vinec. Ald. 1515*, torej je že navzven knjiga povedala, da je bila natisnjena v Benetkah pri Aldu Manutiu leta 1515. Na hrbtišču je še licejska nalepka *IV. 11005. i. e. f*, ki je ponovno zapisana na notranji strani platnice.

Manjka vsaj en list z ustrezno, za Manutijevo tiskarno običajno naslovnico. V knjigo vstopimo na drugem ali tretjem listu, ko je nad Aldovim tiskarskim znakom je natisnjen seznam šestih Laktancijevih del,[288] lepa pisava iz bržkone 1. polovice 16. stoletja pa je dodala, da je v knjižnem bloku še Tertulijanovo besedilo *Apologeticus adversus gentes;*[289] ta roka je ob robovih dodala še kako besedo ali pa je misel podčrtala. Prvi lastnik je dal zvezati v eno knjižno enoto Laktancijeva dela in Tertulijanovo besedilo, pri čemer je skromnost in zasilnost vezave presenečenje. Knjižni blok (165 x 100 mm) ima skoraj 820 strani in je sorazmerno debel (45 mm), šivan je na dve dvojni vezici, ki sta na robu hrbtišča odbrušeni, površina pa je zaobljena. Presenetljiva je odločitev za enoslojno vezavo: za sprednjo platnico so vzeli bifolij *Brevirja*, ki so ga nekoliko upognili čez hrbtišče in enako so tudi za hrbtno platnico uporabili razgrnjen bifolij iz istega rokopisa. Ko so zavihali zgornji del obeh bifolijev proti sredini hrbtišča, ni bil njun stik dovolj trden, zato so na tri polja med vezicama nalepili kosce iz še enega *Brevirja* in iz nekega, do neprepoznavnosti spranega rokopisa.

Oba bifolija sta prirezana na velikost knjižnega bloka, pri čemer je en folij ohranil prvotne mere (110 x 80 mm), pri drugem pa so odstrigli del

288 Seznam se glasi: *L. Caelii Lactantii Firmiani divinarum institutionorum Libri septem; De ira Dei, De opificio Dei, Epitome in libros suos – liber acephalus, Phoenix, Carmen de Dominici Ressurectione.*
289 Tudi to besedilo je bilo natisnjeno leta 1515 pri Aldu Manutiu v Benetkah; kolofon je na koncu*: Venetiis in aedibus aldi et Andreae soceri. Mense aprili M. D. XV.*

zunanje margine. Videti je 17 vrstic, ki so visoke 4,7 mm in dolge približno 55 mm. Zrcalo je enostolpično in je risano s tenkim peresom in rjavo tinto, višina pisnega polja je 80 mm. Zrcalo, izmerjeno na neobrezanih folijih, meri: v = 0 – 10 – 90 – 107 mm, š = 0 – 11 – 67 – 80 mm. *Brevir* je bil nedvomno namenjen osebnemu branju.

Zunanjost vezave je zelo poškodovana, tako da lahko na notranji strani beremo besedilo, ki se nanaša na velikonočni čas (*ad cenam agni* ...; *o sempinterne deus qui paschale sacramentum* ...) ali na druge svetopisemske motive (... *post transitum maris rubri*...). Pisava ni enakomerna, morebiti gre za dve roki ali pa je razlike treba pripisati premorom med delom. Značilnosti enega odlomka namreč niso identične niti s tistimi na drugih pisnih poljih. Pri vodilnem prepisovalcu (roka A) vidimo, da so črke v osnovi heksagonalne, bodisi v celoti, bodisi (je tak) samo del črke, npr. »okroglina« na *uncialnem d*, *b*, *p*, *o* itd., medtem ko je druga roka (B) velikokrat napisala *b* v ovalni obliki, brez koničenja in okroglina je zgoraj odprta; roka A je *m* in *n* napisala skoraj enako kot *u* – rombi gornjih nastavkov namreč niso povezani; visoka stebla se žličasto upognejo, roka B pa dodaja okrasno črtico proti levi strani; roka A je dala črki *g* kratko vodoravno in odprto zanko, roka B pa dolgo potezo; roka A je *nizek s* na koncu besede zapisala z izpahnjenim spodnjim lokom itd., najbolj značilna pa je črka *a*, kjer se desna naslonilna črta in vrhnja vodoravna stakneta s kratkim trnom, lasno tenka zanka proti spodnjemu očesu pa se ne dotakne vedno spodnjega loka. – Primerjave mikavno kažejo proti dunajski skupini rokopisov iz t. i. Delavnice dvornih knjižnih slikarjev (Hofminiatorenwerkstatt), vendar je med 1385 in zgodnjim 15. stoletjem ob odličnih knjižnih slikarjih delalo večje število prepisovalcev, poleg tega je treba ločiti med pisavo, ki je bila kot *gothica textualis formata* v rokopisih z latinskim ali z nemškim jezikom (ki potrebuje še posebne črke glede na značaj govorjenega besedila).[290] Več stičnih točk z ljubljanskim fragmentarnim *Brevirjem* vidimo tudi v rokopisih iz kartuzije Gaming. – Na fragmentu je veliko rdečih in modrih lombard, ki so preproste, kompaktne tvorbe in ne posredujejo nobenega vtisa o morebitni slikarski olepšavi.

290 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 2765, ki je prevod Durandovega *Rationala* v nemški jezik, Dunaj, med 1385 in 1406, kat. 31, sl. 157, prepisovalec na fol. 92v;. Dunaj, ÖNB, Cod. 2783, *Psalter z glosami Nikolaja iz Lyre* v nemščini, Dunaj, zgodnje 15. stoletje, kat. 33, sl. 176 in 177; Dunaj, ÖNB, Cod. 1872, Gaming, Cod. 1872, kat. 32, fol. 166v, sl. 173.

64. GS 11419
Misal. Avstrijsko delo, ok. 1400

Fabrizio Bartoletti je bil filozof in profesor medicine, ki je v Mantovi ustanovil anatomski inštitut. Poleg obsežnega dela *Encyclopaedia hermetico-dogmatica sive orbis doctrinarum medicarum physiologiae, hygiaenae, pathologiae, semeioticae et therapeutice ad serenis,* ki je izšla leta 1615, je eno njegovih najpomembnejših del obsežna študija o dihalnih organih in boleznih, ki je izšla leta 1628 v Bologni pod naslovom *Methodus in dyspnoeam seu de respirationibus libri IV* ...[291] Knjiga ima bogato naslovnico: bakrorez je zasnovan kot epigrafski spomenik, kjer vidimo na atiki med dvema stebroma sedeča genija, ki pridržujeta grb s krono na vrhu. Genija držita vrvici, ki s plombama pritrjujeta grb na stebra, plombi pa tudi držita napis na tkaninastem polju: to je naslov dela, ki ga hvali z besedami *opus rarum*.[292] Na talnem zidcu in bazah stebrov je vrezan še podatek *Sig. Permissu Typis Nicolai Tebaldini H. Dauid Fecit*.[293] Preden je knjiga dobila prostor v knjižnici avguštinskega samostana v Ljubljani, se je vanjo podpisal zdravnik: *Ex libris Laurentij Rebock: Phil. et Med: Doct*.

Na hrbtišču je etiketa, kjer s krepkimi črkami piše: *Bartoleti De Respirationibus*, sledi licejska nalepka *V. 11419. 13. b. 2,* z rdečo tinto je dodana številka *142*. Na peti hrbtišča je samostanska etiketa (bel papir na oranžni podlagi) *M 16*, na notranji strani sprednje platnice pa piše *M 15*.

Knjižni blok (220 x 160 mm) je zajeten, saj ima delo skoraj 600 strani, in je šivan na štiri vezice, ohranjena sta oba kapitalska obšiva, zavezovalni

291 Crespi, s.v. Bartoletti, Fabrizio (1587–1630).
292 V celoti se napis glasi: *Methodus in dyspnoeam seu de respirationibus libri IV. cum synopsibus. Quibus quintus pro colophone accessit de curationibus et dogmaticum et hermeticorum poenu depromptis. – Opus rarum, practicantibus ad modum necessarium. Anno MDCXXVIII publicis lectionibus explicatum à Fabritio Bartoletto Bonon. Philosopho, et Medico. Practicae medicae, et anatomes in Mantua Academia Primario Professore. – Per gli Heredi di Evangelista Dozzi*.
293 Nicolò Tebaldini (fl. 1602 – 1649) je bil cenjen tiskar, ki je mdr. natisnil Aldrovandijeve zoološke volumne.

trakovi pa so odrezani. Sedanjo vezavo je besedilo dobilo z nekaj zamude: prva stran znanstvenega besedila je grdo zatrgana in močno opaljena zaradi svetlobe oz. osončenja, saj so sledeči listi z indeksom popolnoma svetli in dobro ohranjeni. Kartonaste platnice so nekoliko zavihane proti sredini in so prevlečene z bifolijem, tako da je veznik na stiku hrbtišča in hrbtne platnice; stare vreznice so dobro ohranjene, brez drugotnih poškodb. Prvotnega folija, ki prekriva sprednjo platnico, ne vidimo v celoti, ker je na zgornjem delu odrezano. Besedilo je napisano v dveh stolpcih, vsak je širok 73 mm, videti je 29 vrstic, posamezna vrstica je visoka 6,8–7,0 mm. Zrcalo lahko izmerimo po širini: š = 0 – 32 – 105 – 117 – 190 – 245 mm, foliji prvotnega kodeksa so bili visoki približno 380 mm.

Za prepis so uporabili rjavkasto, skoraj črno tinto, za rubrike in nekaj lombard rdečo tinto, modro tinto pa za nekaj lombard, le da je zelo obledela. Enovrstične lombarde so visoke 7 mm, dvevrstične pa 12 mm; nekatere lombarde so pozabili napisati. Površina je precej poškodovana, bodisi zaradi obrabe ali zaradi slabše priprave pergamenta.

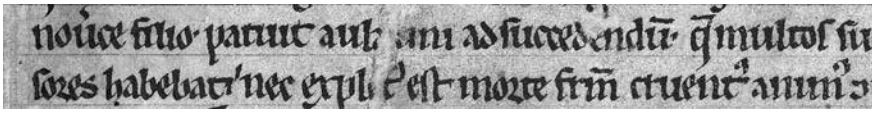
Za prevleko so uporabili fragment *Misala*, prebrati je mogoče odlomke za liturgijo velikonočnega časa. Pisava je lepa, vendar je presenetljivo, da črke niso vedno enakih oblik: *g* ima okroglo zanko ali pa ravno črto, črka *o* je pogosto pokončen pravokotnik, drugikrat pa nekoliko ovalne oblike; *uncijalni d* se izteče z vodoravno hasto ali pa se hasta poševno dvigne; črke *m* in *n* so napisane brez serifov, sem in tja se zadnja poteze poveže z naslednjo črko in to velja tudi za *visoki s*, prav tako imata *t* in *l* odstavno potezo spodvito v desno. Nekatera visoka stebla se razširijo v trapezast vrh, a ne dosledno. Črka *a* ima spodnje oko vedno precej večje od zgornjega, a ta se ga dotakne bodisi v blagem trikotniku ali zaobljenem loku.

Dvojnost v oblikah črk je nekoliko nenavadna, a jo je treba vzeti kot tedanji slog, iz katerega je treba izluščiti bistvene poteze. Nekatere poteze bi videli že v rokopisih, ki so iz let ok. 1340,[294] vendar je zorenje počasno in zato bi največ podobnosti našli v delih s preloma iz 14. v 15. stoletje. Pri tem je – ne oziraje se na estetske posebnosti (npr. zaradi posebnega značaja rokopisa) – taka

294 Mairold, *Die datierten Handschriften der Universitätsbibliothek Graz bis zum Jahre 1600,* Graz, UB, Ms 395, rokopis iz samostana St. Lambrecht, dat. 1336.

pisava zlagoma postala splošno uveljavljena, njen slog se je izrazil v specifični obliki črke *a* in v detajlih, kot je povezovanje črk ali vrhovi visokih stebel.[295]

65. GS 11514
Hegesip: Bellum Judaicum. Avstrijska pisna šola, ok. 1300

Na knjigo medicinskih nasvetov opozarja na hrbtišču napisano ime avtorja, *Lautenbah*, pod njim pa je okrogla licejska etiketa *V. 11514. B. C. 2*. Da je bila knjiga v ljubljanskem avguštinskem samostanu, pove že etiketa na oranžni podlagi z napisom *M. 3. f,* na sredi notranje površine sprednje platnice pa je še enkrat etiketa z enako signaturno oznako; pod natisnjenim naslovom je exlibris avguštinskega samostana v Ljubljani. Naslov *Consilia medicinalia cum mixtim Praestantissimorum Italiae Medicorum Antonii Mariae Venusti ... De gravissimis humani corporis malis curandis ... Collecta, digesta, polita ac edita omnia à Josepho Lavtenbachio ...*[296] Knjigo je natisnil Wolfgang Richter za Johannesa Sartoria v Frankfurtu, leta 1605. Veliko podatkov o prejšnjih lastnikih je izginilo pod močnimi črnimi potezami, ki so prekrile njihove podpise.

Knjižni blok (190 x 155 mm) je sestavljen iz papirjev različnih kvalitet, tako je seznam bolezni in zdravil tiskan na precej temnem papirju, drugod so rjavkaste lise, sicer pa je vsaj polovica od 368 listov tiskanih na sprejem-

295 Nekaj primerov: Mairold, *Die datierten Handschriften der Universitätsbibliothek Graz bis zum Jahre 1600*, Graz, UB, Ms 1254, sl. 84, rokopis je iz samostana Neuberg, pisava je nekoliko bolj ožena in estetsko slabša, dat. 1396; Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark,* Admont, Stiftsbibliothek, Cod. 605, prepisovalec na fol. 155r, sl. 148, dat. 1419; Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II,* ÖNB, Cod. 1828, rokopis iz samostanov St. Pölten in Mondsee (?), po 1403, kat. 91, samo sl. 357.

296 Joseph Lautenbach (1569–1614) je bil zdravnik in profesor na medicinski fakulteti v Giessnu, to delo pa je priredba več priročnikov, med katerimi gre levji delež tržaškemu avtorju Antoniu Marii Venustiju. Povzeto po: „Lautenbach, Joseph", Hessische Biografie <https://www.lagis-hessen.de/pnd/116757043> (zadnja sprememba: 17.8.2024) Hessische Biografie : Erweiterte Suche : LAGIS Hessen (lagis-hessen.de); članek navaja izčrpno predstavitev v monografiji: Enke (ur.), *Die Medizinische Fakultät*, ki mi ni bila dosegljiva.

ljivo svetlem papirju. Pole so šivane na tri vezice in kapitalska obšiva sta ohranjena, trd karton za platnice je na notranji strani prelepljen s papirjem, na zunanji pa prekrit s pergamentnim fragmentom. Obrezan bifolij je še vedno dovolj svetel kljub nekaterim madežem (npr. kaplje voska), položen pa je tako, da teče pregib veznika po sredini hrbtišča. Fragment ponuja malo kodikoloških podatkov, ker manjka precejšnji del folija na spodnji strani. Besedilo je zapisano v enem stolpcu, ki je širok 122 mm oz. 127 mm, če upoštevamo verzalni stolpec. Videti je 29 vrstic, ki so visoke 6,9 mm, ohranjen je tudi naris zrcala, navpične in vodoravne vrstice so narisane z zelo tenkim peresom. Poleg notranje (23 mm) in zunanje margine (40 mm) so druge prvine rokopisnega zrcala negotove.

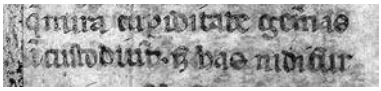
Zelo lepo knjižno gotico moti na sprednji strani dvakrat spremenjeni ritem pisave: prve tri vrstice so napisane v sorazmerno razprtem ritmu (roka A), ki ga od četrte do sedme vrstice prekine duktus ožene in stisnjene pisave (roka B). Sledi pol vrstice v začetnem ritmu in nato skoraj štiri vrstice zgnetenega besedila – takim menjavam sledimo do konca strani. Vprašanje, ali gre za šolski ali celo sodelovalni zapis učitelja in učenca,[297] naj ostane odprto, čeprav je opaziti nekaj razlik v dinamiki in duktusu pisave, kar je pogosto videti pri takem sodelovanju. Tako je roka A napisala *g* z odprto zanko, roka B pa je zanko potegnila do zgornjega očesa; roka A je črki *t* in *a* povezala prek prečne črtice (ki se nadaljuje v »strešico« črke a), roka B je *t* in *a* ločevala, roka A je *l* napisala z viličastim vrhom, roka B pa s koničasto zaključenim steblom, roka A je nastavke črk kot je *u* napisala s viličastim vrhom, roka B pa z odebelitvijo itd. – Zapis na hrbtni strani kaže vseskozi roko A. – Pri dataciji zapisa se lahko opremo na značilno odprto obliko črke *a* s kratko črtico nad spodnjim očesom in druge oblikovne značilnosti, naklonjenost do oženja,[298] hkrati pa je kaka posebnost (npr. črka *q*, ki ima hasto na koncu zavihano na levo), ki kaže individualno estetiko, a je tega prepisovalca zaenkrat nemogoče uvrstiti med znane posameznike in v znane paleografske šole. Zdi se, da je rokopis nastal v letih ok. 1300.

297 Holtz, Florus et Mannon, le maître et l'élève, str. 86–95.

298 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 2366, Heiligenkreuz, 1. četrtina 14. stoletja, kat. 52, sl. 168; Dunaj, ÖNB, Cod. 932, Avstrija (?), prehod iz 13. v 14. stoletje, kat. 60, sl. 193.

Besedilo je odlomek iz Hegesipove knjige *Historiae libri V* (*Bellum Judaicum*), torej povzetka *Židovskih starožitnosti* Jožefa Flavija. Odlomek se prične z besedami: ... *filiis materna stirpe minus nobilem* ... in konča z ... *videbam mihi iam parari foveas (?) insidiatorum, malui tam* ...[299]

66. GS 11754
Literarno besedilo. Srednjeevropska pisna šola, ok. 1300

Na zgornjem robu sprednje platnice piše *Liber medicinalis contra pestem*, zraven je druga roka dvakrat dopisala *Tragedia*, kar se nanaša na vsebino, zapisano na dveh fragmentih, ki prekrivata platnice. – Medicinsko delo, ki je bilo natisnjeno leta 1623, ima naslov: *Consilium politico-physicum. Gründliches Bedencken und getrewer Rath, was eine Stadt in welcher den vorangenen Herbst die Pest ein wenig angefangen, künfftigen Früling, in den Gassen oder Strassen, wie auch in öffentlichen Privathäusern fürnemen solle* ... Avtor je David Herlitz,[300] knjiga pa je bila natisnjena v Nürnbergu pri Georgu Endterju. Hrbtišče je zelo poškodovano, prevleka je med hrbtiščem in platnicama malone v celoti pretrgana, črvojedine niso uničile le platnic, ampak tudi več papirnih listov v knjižnem bloku. Na hrbtišču je licejska signaturna nalepka *V. 11754. B. f.*, ki je ponovno zapisana na notranji strani sprednje platnice. Drugih lastniških oznak ni najti.

Knjižni blok (178 x 138 mm) je šivan na tri vezice, ki jih je videti na stiku med hrbtiščem in platnicama, ki sta iz mehkega kartona, in na notranji strani prelepljeni s papirjem. Zunanjost je prekrita z dvema kosoma pergamenta, knjigo so zavezovali z dvema trakovoma, ki sta odrezana. Folija sta bila – po pisavi sodeč – najbrž del istega kodeksa, vendar je en

299 Gl. *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, vol. 66, 1, par. 8, str. 118 od 11. vrstice do str. 119, 16. vrstice. Za identifikacijo besedila in podatke o natisu v CSEL sem hvaležna Franzu Lacknerju.

300 David Herlitz (1557–1636) je bil pesnik in beseda mu je gladko tekla, ugled si je ustvaril kot zdravnik, matematik, astronom in zgodovinar. *David Herlitz - Deutsche Digitale Bibliothek (deutsche-digitale-bibliothek.de).* Hamel, *Die Geschichte der Astronomie in Rostock,* str. 54–56.

folij do nespoznavnosti poškodovan, drugi pa je ozek in je samo dopolnil manjkajoče prekritje. Izvirni rokopis je bil napisan v dveh stolpcih, širokih 63 mm, na večjem fragmentu je videti 33 vrstic, visokih 5,4 mm. Zgornja margina je bila odrezana, spodnja pa je visoka 61 mm. Izvirne višine sicer ne moremo ugotoviti, po širini pa je folij meril 196 mm (š = 0 – 21 – 84 – 93 – 156 – 196 mm). Prevleka je sestavljena iz dveh odrezkov, ki merita: večji fragment 243 x 200 mm, manjši pa 201 x 84 mm.

Slabo ohranjeno besedilo ne daje dosti opore ne za natančnejšo datacijo, predvsem pa ne za besedilo, ker ni mogoče prebrati več kot kako osamljeno besedo, ne pa odlomka. Črke so pokončne in nekoliko ožene, napisana vsaka zase in odstavne poteze se ne zlijejo z naslednjo črko v nepretrgano besedo. Značilna je odprtost spodnje zanke pri črki *g*, medtem ko imata *p* in *q* navpično, povsem ravno kaudo, več črk (*b, l* itd.) ima na vrhu stebla kratki nastavek, napisan v levi smeri, *visoki s* je videti kot stisnjen polmesec z grbino na vrhu, črka *a* pa ima nad velikim spodnjim očesom kratko vodoravno strešico. Prav zaradi oblike črke *a* bi kazalo besedilo postaviti v zadnji dve desetletji 13. stoletja, saj se kmalu po 1300 prične strešica obračati navzdol, proti spodnjemu očesu. Paleografskih podrobnosti vseh črk pa ni mogoče prepoznati. Tudi regionalna pripadnost fragmentov ostaja zaradi poškodb nedorečena; pripadata pa avstrijsko-južnonemškemu okolju.[301]

Vsebine za zdaj ni mogoče opredeliti, očitno je le to, da gre za vsebino iz antike; to nehote prikliče vprašanje, ali ni pričujoči zapis nastal po dosti starejši predlogi: iniciala T, ki je postavljena v medstolpični prostor, ima videz starejših, npr. karolinških majuskul.

301 Primerjave kažejo, da se nekatere črke oblikovno ujemajo, a je estetika zapisa z oženimi in ravnimi potezami vendarle posebna. Gl. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 586, verjetno avstrijsko delo iz 4. četrtine 13. stoletja, vendar samo pisar na fol. 1r, kat. 15, sl. 61; ibid., ÖNB, Cod. 2438, domnevno avstrijsko delo, 2. polovica 13. stoletja, kat. 21, samo pisar na fol. 89r, sl. 72; ibid., ÖNB, Cod. 965, Dunaj, 3. četrtina 13. stoletja, kat. 29, sl. 106, vendar brez črk *p* in *g*; ibid., ÖNB, Cod. 825, Avstrija ali Moravska, prehod iz 13. v 14. stoletje, kat. 35, sl. 122, pisar na fol. 109v, vendar brez oženja stebel na črkah; ibid., ÖNB, Cod. 2276, konec 13. stoletja, avstrijsko delo, kat. 36, samo pisar na fol. 104r, vendar brez črke *g* in trikotne zanke itd.

67. GS 12533
Misal. Avstrijska pisna šola, druga četrtina 14. stoletja

Skupaj sta zvezani dve besedili: prvo je *Elenchus sanae de eucharistia doctrinae atque fidei …* , katerega avtor je je Johannes Pincier,[302] ki se je tukaj skril za imenom Elia Palingenium, a je vestni bralec pod psevdonimom napisal pravo ime; to delo je bilo natisnjeno v Heidelbergu leta 1575. Drugo delo je vsebinsko blizu: *Adversus Sacramentariorum Errorem pro Vera Christi Praesentia in Coena Domini: Homiliae duae*. Tudi v tej knjigi je natisnjeno ime avtorja, ki ne obstaja: psevdonim Nathanael Nesekio si je izbral Théodore de Bèze,[303] delo je izšlo v kraju Theopolis, kar je Heidelberg, leta 1575.

Na vrhnjem delu hrbtišča je napisan naslov, ki ga skoraj v celoti pokriva licejska etiketa *V. 12533. G. d*. Knjižni blok (155 x 100 mm) je v celoti tiskan na kakovostnem papirju,[304] šivan je na tri vezice, kapitalskih obšivov ni, tudi zavezovalnih trakov ni nikoli bilo. Vezava je nekoliko površna: pergamentni folij so položili čez knjižni blok, ga na notranji strani podlepili s papirjem in na robovih prepognili, vendar pergament in notranji papirni list nista dobro zlepljena in je površina mehurjasta. Uporabljeni folij razkriva, da je bil svoje čase del *Misala*, ki ni imel svojega mesta v stolnični, župnijski ali samostanski cerkvi, ampak je bil liturgična knjiga, ki so jo uporabljali pri maševanju v podružničnih, dostikrat oddaljenih cerkvah, zato ni bil deležen posebnega okrasja.

Besedilo je urejeno v dva stolpca, vsak je širok 60 mm, vmesni prostor meri 12 mm; ohranjene so vse štiri margine in skupaj z zavihki dobimo dovolj natančen podatek o dimenzijah prvotnega kodeksa, ki je meril 253 x 185 mm. Pergament je še vedno kakovosten, vendar je porumenel, ponekod

302 Johannes Pincier (1521–1591) je bil zdravnik, predavatelj medicine in fizik.

303 Théodore de Bèze (1519–1605) je bil francoski humanist, protestantski teolog, pesnik; nadaljeval je delo Jeana Calvina na ženevski univerzi.

304 Omeniti je mogoče tiskarsko nerodnost: na str. 96 so na natisnjen list položili drugo sveže natisnjeno polo in so se mokre črke odtisnile ter zakrile osnovno besedilo.

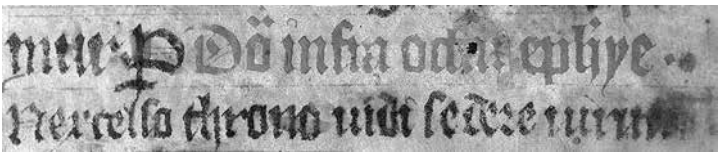
je zapis zabrisan in ga ni vedno mogoče prebrati; ob sicer močnem rdečilu, ki so ga uporabili za rubrike in pet lombard, je razbarvana bledorjava tinta poniknila in je neizrazita.

Pisava je marsikdaj nedosledna, a oženja črk ni mogoče spregledati in tudi vtis koničenja je močan: nastavki za črke *i, u, m, n* itd. se pričenjajo z rombom, na spodnji črti pa se poteza ne konča z rombom, ampak z upognjeno in dvignjeno odstavno linijo. Vtisno je oblikovanje *uncialnega d*, ki ima hasto prifrknjeno navzgor, prav tako je lok pri *visokem s* in pri črki *f* dopolnjen z valujočo potezo, *nizek s* pa je po večini stisnjen v osmico; visoka stebla *b, h, l* so včasih dobila na vrhu poševno črto ali lok in prepisovalec ni skrival, da je to površno dodana poteza. Črka *g* ima spodnjo zanko sorazmerno ozko, je kot kaplja, ki pada z okroglega očesa; pri črki *a* se stik med navpičnico in potezo, ki se upogne proti levi, vedno izoblikuje v koničast izrastek, lok zgornjega očesa se vedno zapre nad spodnjim in je skoraj vedno večji. Večkrat je črka *z* na koncu besede zapisana kot navpično zaporedje treh rombov, kar učinkuje kot žaga.

Nekateri rokopisi kažejo podobne poteze s tem fragmentom, npr. *Biblija*, ki je nižjeavstrijsko delo iz let 1333/1334: oblika črke *g* je pri kopistu na fol. 2v enaka, enako velja za črko *a*, prav tako je uporabljal za črko *z* na koncu besede zaporedje treh navpično nanizanih rombov, druga kopista (fol. 191v in 248r) sta se poigravala z vrhovi visokih stebel itd.[305] V oblikovanju črk lahko še nekaj desetletij sledimo podobnim potezam, vendar je estetika oženih črk dodala svoj pečat in je zato datacija v 2. četrtino 14. stoletja sprejemljiva.

305 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1174, Krems?, kat. 120. sl. 367, 368, 374, 376.

68. GS 12723
Misal. Avstrijski prostor, tretja četrtina 15. stoletja

Za psevdonimom Johannes Decumanus se skriva Johannes Zehender (1564–1613), ki se je v naslovu knjige vendarle predstavil kot avstrijski teolog. Knjiga nosi naslov: *Ein Christlich, freundlich, nicht weniger lustig als nutzliches Gespräch von der jetzigen Zeit, in etlichen Ländern fürgenommener, und vilen hochbeschwerlicher Religions Reformation* ... Delo je izšlo v Ingolstadtu pri Andreasu Angermayerju leta 1601,[306] ker pa je avtor menjal več veroizpovedi, je njegovo razglabljanje o dilemah, ki so razdvajale Srednjo Evropo, sprožilo dosti zanimanja.

Knjiga je menjala nekaj lastnikov. Na sprednji platnici je nalepka licejske knjižnice V. *I. 12723.d*, ki se ponovi na notranjem delu platnice. Na hrbtišču je pravokotna nalepka ₳ *39 b*, ki pove, da je knjiga bila v Lukančičevi knjižnici, na hrbtišču pa je še ena etiketa s številko 55. Na tiskani naslovnici je zapisano *P1 3 5 R^em^. D. D. Gregorii Abbati*, kar je treba povezati s prejšnjim, zaenkrat neopredeljivim lastnikom.

Knjižni blok (200 x 143 mm) sestavlja približno 60 listov kvalitetnega papirja, ki so šivani na dve tenki vezici, vendar vezava popušča, ni več stabilna in površina hrbtišča je scefrana. Kapitalskih občivov ni, zavezovalni trakovi pa so potrgani. Obreza je zeleno obarvana.

Dvoslojna vezava je preprosta: pergamentni folij je obrezan na velikost knjižnega bloka; površinsko je precej umazan, povsod so mastne in drugačne packe, na spodnjem robu sprednje platnice je videti dve progi zelene barve, s kakršno so prekrili obrezo, na nekaterih mestih je pisava zdrsana do nečitljivosti. Fragment folija so položili tako, da je na hrbtni platnici videti

306 O njem – poleg kratke oznake v *Deutsche digitale Bibliothek* –ni dosti znanega; – gl. Günther, Hans-Jürgen, *Johannes Zehender: Ein vergessener Besigheimer. Einblicke in die ereignisreiche Zeit von Reformation und Gegenreferomation im südwestdeutschen Raum*, Besigheim 1995. Delo trenutno ni dosegljivo.

ves levi stolpec, vmesni stolpec leži pred pregibom s hrbtiščem, na sprednji platnici pa je ohranjen ves desni stolpec in zunanji prosti rob. Uporabili so zgornji del folija, ki ima še vedno na sredini zgornjega prostega roba napisano številko folija XVIII. Besedilo *Misala* je urejeno v dva stolpca, ki sta široka 105 mm, vmesni prosti stolpec pa meri 15 mm. Ker je ohranjena leva margina (30 mm), in tudi desna, zunanja (65 mm), meri zrcalo po širini 320 mm: š = 0 – 30 – 135 – 150 – 255 – 320 mm. Ni pa mogoče reči, kako visok je bil rokopis, ker je videti samo 16 vrstic, ki so visoke 9,6 mm. Mestoma je videti sledove navpičnih in vodoravnih črt.

Za besedilo *Misala* so uporabili rjavo in rdečo tinto, v notranjem inicialnem polju lombarde *U(ota)* z nitastim vzorcem je videti medlo zelenkasto barvo, a celota je morala biti v času nastanka všečna. Vsebina je ožje opredeljena z rubriko *Dominica infra octavam epifanie*, kar je napisala druga roka kot tista, ki je pisala besedilo z rjavo tinto. Razlika v kakovosti obeh rok je očitna, četudi pripadata istemu času in gre za zaporedno delo: rubrike so bile napisane po tem, ko je bilo dokončano glavno besedilo. Pisec rubrik (roka A) je črkam dajal nekaj več prostora, zato so zapisi zračni, medtem ko je besedilo z rjavo tinto (roka B) stisnjeno, mestoma je zelo zgoščeno, črke so ožene in njihova koničasta oblika pride bolj do izraza. Osnovna oblika črke *o*, ki določa črke obeh tekstur, je pri obeh vedno heksagonalna, a vsak rokopisnik je imel svojo zamisel o tem, kdaj je črka popolna, le da je to povsem estetski kriterij. Če je roka B vrhove visokih stebel razcepila in včasih tudi s površno potezo dodala levo viličasto potezo (*b, l, h*), se roka A z obliko vrhov ni posebej ukvarjala, stebla so zmerno razcepljena. Roka B je končni *s* spremenila v navpičen trivrhati cikcak (*angeloz̄*)[307] in črka *a* je napisana kot dvodelna škatla (*Kasten-a*), roka A pa je *a* narisala tako, da se dobro vidi, kako se podaljšani zgornji lok spušča proti spodnjemu očesu, vendar se ga ne dotakne.[308] – Identitete prepisovalcev ni mogoče ugotoviti, tudi ni mogoče reči, kje je *Misal* nastal. Primerjave z rokopisi iz avstrijskih provenienc pa nakazujejo, da večino paleografskih potez najdemo v rokopisih tretje četrtine 15. stoletja.[309] Ko se je v 13. in 14.

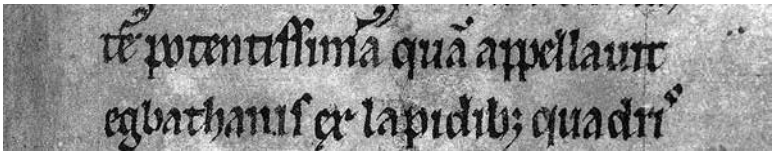
307 Vendar ta znak najdem tudi kot *-us* na fragmentu NUK 2015, posnetek je na platnici: Golob, *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti, NUK 1. del.*

308 Razlaga in primeri: Bischoff, *Paläographie* (2009), str. 174 in dalje, posebej 176.

309 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, Graz, Diözesanarchiv, 8801-XVI-II, C 7/33, Salzburg 1462, fol. 124v, kat. 116, sl. 272; Mairold, *Die datierten Handschriften der Universitätsbibliothek Graz*, Cod. 738, Admont 1456, fol. 54v, kat. 98, sl. 245.

stoletju knjižna gotica dodobra zasidrala, je videti razvoj v več smeri, tudi v pretirano okraševanje ali izrazito otrdelost, ki je pisavi dala videz zaporedja paličastih struktur – in to je razvidno v pisavi roke B; pogosta raba rombastih nožic, kvadrangul, je postala značilnost nekaterih pokrajin, sprva, ok. 1400, zlasti čeških, šlezijskih in poljskih rokopisov, nato pa tudi drugod. In nogice na črkah roke A se iz poudarjenih odstavnih potez bližajo kvadrangulam. Bernhard Bischoff je ta razvojni korak pojasnil: »... v 15. stoletju je velika tekstura, pogosto nevpadljivih, škatlastih oblik postala pravilo za liturgične knjige velikega formata, pozneje pa tudi za šolske knjige in se uveljavila v zgodnjih tiskih.«[310]

69. GS 12724 - 12725
Brevir, berilo iz Juditine knjige. Dunaj, ok. 1270

Napis na pravokotni nalepki na vrhu hrbtišča je povsem zabrisan, na licejski pa piše *12724. 25. V. 3*. Knjiga je bila svoje čase v škofijski knjižnici v Gornjem Gradu; ker je papir mehak, se je tinta ekslibrisa razlila. Dobro znani podpis *Ex Bibliotheca Joannis Baptistae â Seepach* nas opozarja, da je bila knjiga oz. njene vsebine za strastnega bibliofila pomembna, ker pa so platnice prekrite s fragmentom rokopisa, ki pripada dunajski rokopisni umetnosti, je vprašanje, ali je knjigo pridobil na Dunaju, povsem umestno.[311]

Na tiskani naslovnici prvega dela je fina, pajčevinasto rahla risba z odtisa grafične plošče, ki teče od spodnjega desnega vogala navzgor, vzdolž desnega roba knjižnega bloka (sl. 17). S prostim očesom je težko slediti potezam, vendar je videti, da gre za upodobitev mestnega trga, kjer se poslopja na levi poševno odmikajo v globino. Prečno je videti dve polkrožni strukturi, kot

310 Bischoff, *Paläographie* (2009), str. 180.
311 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, kat. 271.

bi šlo za arkadi akvedukta ali podobnega podhoda, nato se pročelja obrnejo v ospredje. Tako postane prostorska zapora na desni strani poslopje s stebrišči in nizko streho. Površina na desni strani se nadaljuje v neopredeljeno prostranstvo. Desni rob grafične plošče je visok vsaj 48 mm. Ta arhitekturna fantazija, ki nadaljuje razcvet od 15. stoletja dalje, ostaja zaenkrat delo neznanega umetnika.

Platnice, ki varujejo dve deli, so prevlečene s folijem iz iluminiranega *Brevirja*. Vsebinsko sta besedili precej vsaksebi, prvo delo govori o preverjanju govoric, da so v grajski kapeli v Pragi imeli upodobitve idolov (*[W]iederlegung des kurtzen aber nicht Schrifftmässigen Berichts Abrahami Sculteti von den vermeinten Götzenbildern und deren Ausmusterung auf der Königlichen Schloßkirchen zu Prag … durch Balthasarum Hagerum* itd.), drugo pa je prevod besedila o holandskih in angleških podvigih v krajih Zahodne in Vzhodne Indije (… *Das ist in den West= und Ostindien von der Zeit an zugetragen das sich die Navigationes der Holl- und Engelländischen compagnien das selbsthin angefangen abzuschneiden* …). Prevajalec naj bi bil Eliud Nicolai.[312] Besedili sta bili natisnjeni v Mainzu pri Balthasarju Hagerumu leta 1620 in v Münchnu pri Nicolausu Henricu leta 1619.

Papir prvega besedila je slab, prisotna je porjavelost tiskane površine, veliko pegavih polj je ob sprednjem robu, sicer pa se to besedilo prične z grafično pasico, kjer je dosti manierističnih prvin – okovje, kozlovska glava, genija na listnatem vozu, poznemu 15. stoletju v rokopisnem slikarstvu pa pripadata bučast in vretenast cvet.

Vezava knjižnega bloka (200 x 153 mm) je dobro ohranjena, z izjemo nekaj črvojedin ni videti posebnih poškodb. Šivanje na tri tenke vezice je ohranilo prvotno čvrstost, oba kapitalska obšiva sta cela, zavezovalne trakove pa so odstranili. Hrbet je votel, zato med listanjem po knjigi nekoliko odstopa. Knjigovez je za prevleko platnic uporabil en folij iz *Brevirja* z berilom iz Juditine knjige. Ohranili so se skoraj vsi kodikološki podatki o izvirnem rokopisu, ki je moral biti lepo delo. Besedilo je napisano v dveh stolpcih, vsak je širok 80 mm in visok 273 mm, v vsakem je 29 vrstic in vrstična višina je 9,6 mm. Zrcalo je po zdaj ohranjenih merah naslednje: v =

312 Kljub zapisu na tiskani naslovni strani je v bibliteènih razvidih Eliud Nicolai naveden kot avtor, delo pa označeno kot kulturno pomembno, kot izvir podatkov o civilizaciji v različnih predelih sveta. – Njegova dela so bila natisnjena med letoma 1615 in 1625.

0 – 30 – 303 – 365 mm, š = 0 – 20 – 110 – 130 – 210 – verjetno 246/250 mm. Ker so zunanji robovi folija zavihani na notranjo stran platnic oz. je zunanji rob odrezan, ni najti sledov pikiranja, v narisu zrcala pa so komajda vidne navpične, naslonilne črte, vodoravnih ni. Nekaj je enovrstičnih lombard, visokih približno 10 mm, pogled pa pritegne slikarska iniciala *A* (80 x 60 mm): z besedami *A(rphaxad itaque)* se pričenjajo berila iz Juditine knjige (1:1-2).

Iniciala *A* je sestavljena iz usločenih potez, ki po obliki takoj spomni na podobne iniciale v rokopisih, ki so se zgledovali po rokopisih italijanskega porekla.[313] Take iniciale s svojimi izboklimi linijami in prečko oz. prečkami so nudile slikarjem manjša polja, v katera so lahko vključili posamezne motive, portrete svetih oseb ipd.; s tem so iniciale so pridobile ikonografsko zgovornost, vključene slike so lahko pojasnile vsebino besedila, to pa je odmev italijanskih inicialnih kompozicij. Dinamično, a povsem simetrično razvijajoče se vitice tvorijo listno bogat ornament. Listi, ki žarkasto poganjajo iz skupne čaše, se končujejo kot nazobčani, na trto spominjajoči listi:[314] to je pomensko popolno nadaljevanje poznoromanske vitične ornamentike. – Barvna lestvica je bogata, a ta harmonija temelji na izrazitih kontrastih. Rumeno telo črke je postavljeno pred dvobarvno, rdeče in olivno zeleno ozadje: okvir polja – s trikotno konico na vrhu, stopničastim širjenjem in polkrožnim pojemanjem – spremlja obliko črke. Polje obrobljа tenka črna poteza, ki se na stikih podaljša v konico. To pa je zanimiv detajl, slej ko prej domislica enega samega knjižnega slikarja. Še nekaj opazimo: potem ko so pripravili črtno shemo, ki preseva skozi rdeče in zelene površine ozadja, je za pergament najprej sedel knjižni slikar in vsaj zarisal kompozicijo. Šele nato je za pisalo prijel kopist in pazil, da se rubricirani naslov in besedilo Juditine knjige vseskozi prilegata razgibanemu inicialnemu polju.

Kljub italianizirajočim potezam so v tej iniciali prisotni avstrijski in češki akcenti. To ni presenetljivo, ker so se dobri knjižni slikarji selili od enega do drugega kraja, nekateri so bili zaposleni na kakem dvoru ali so

313 Naj spomnim na *Gradual*, Koper, Škofijski arhiv, Ms 2: 284, Franco, Rokopisi koprskega stolnega in kapiteljskega arhiva, str. 345–351; Snoj, Koralni kodeksi iz koprske stolnice, 221–239. Golob, *S črnilom in zlatom* (2017), str. 118–119.

314 Tak repertoar listnih oblik je najti tudi v rokopisu ÖNB,Cod. 1827, ki je nastal v samostanu Mondsee v 2. polovici 13. stoletja. Gl. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, kat. 12, zlasti sl. 53–57.

služili kot spremljevalci na diplomatskih potovanjih. Tako je pri posameznih rokopisih nemogoče reči, kje so nastali, slogovne prvine pa pomagajo priti do sorodnih kodeksov. V tem primeru se moramo ozreti na psalter in štiri volumne *Stare zaveze*, ki so zdaj hranjeni v Avstrijski nacionalni knjižnici na Dunaju, ne smemo pa prezreti slikarskih inicial v antifonarju iz Žičke kartuzije.[315] Opredeljeni so kot delo iz vzhodne Srednje Evrope oz. Avstrije pod vplivom severnoitalijanskega knjižnega slikarstva iz časa ok. 1270 ali zadnje četrtine 13. stoletja. V teh kodeksih je seveda sodelovalo več prepisovalcev in več knjižnih slikarjev, vendar so skupne poteze dovolj jasno razvidne. Številne iniciale so nastale s sodelovanjem, nekaj prvin je prispeval en slikar, nekaj pa drugi. Poleg pisave, ki je slogovno skladna, so zanimivi detajli kot je polkrožno posnet okvir za črko in koničasti repki na stikih obrob, prav tako tudi oblike lističev in njihove simetrične pahljače, zobčasti trtni robovi itd. – Ker imena nobenega od vodilnih srednjeveških (avstrijskih) slikarjev ne vemo in imamo samo opredelitev roka B, naj mu pridružimo še to inicialo, z upanjem, da bo njegov opus nekega dne mogoče pomnožiti in ga dopolniti z imenom.

V predlagani čas, torej ok. 1270, se dobro umešča tudi pisava: črka *a* ima nekoliko poševno desno potezo, ki se v kratkem loku vzpne nad spodnje oko, a se ga ne dotakne; vrhovi stebel (*d, b, l*) so nekoliko žličasto razprti, *dolgi s* in *f* imata na hrbtu grbino, lok pa je mehak; stebla minimov so praviloma ravna, odstavne poteze so šibko nakazane. Primerjave z rokopisi v dunajski Narodni knjižnici, s Cod. 1898 in skupino Cod. 1171–1173, torej Biblije, razdeljene v več volumnov, ki so dodatno regionalno odprti proti vzhodnim pokrajinam Srednje Evrope, kažejo, da se na prvi pogled en sam tip pisave vendarle členi v skupino enako delujočih, a nedvomno individualiziranih mojstrskih dosežkov.

315 Dunaj, ÖNB, Cod. 1898, 1270–1273; Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* : sl. 77-99, posebej sl. 94–99 v rokopisih 1172 in 1173, II.: 57–78. Beier, *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der UB Graz, 1400–1550*, Ms 273; Golob, *Srednjeveški rokopisi iz Žičke kartuzije*, sl. str. 71.

70. GS 12726
Misal. Admont oz. štajerska pisna šola, ok. 1434

Knjiga, ki je za platnice dobila fragment *Misala*, vsebuje teološko disputo jezuita Francisca de Torresa[316] z Andreasom Freyhubom, kar dopolnjuje še pripis na notranji strani platnice ... *est controversia contra Haereticos*. Skrajšani naslov knjige se glasi: *Francisci Turriani societatis iesu, adversus capita disputationis Lipsicae Andreae Freyhub De ecclesia et de ordinationibus ministrorum ecclesiae* ... Knjiga je bila natisnjena v Kölnu, *apud Gervuinum Calenium*[317] leta 1574.

Na zgornjem delu hrbtišča je licejska signatura *V. J. 12726. d. 1*, ki je napisana tudi na notranji strani sprednje platnice. Knjižni blok (191 x 146 mm) je šivan na tri pare galunskih vezic, spodnjih 80 mm hrbtišča je hudo poškodovanih, manjka pergamentna prevleka in notranji del veznikov je razgaljen. Vezava je dvoslojna: uporabili so večji del folija in ga podlepili s papirjem; sprednja platnica meri 195 x 144 mm in, ker je večja od knjižnega bloka, so zunanji robovi pomečkani, hkrati pa tudi nekaj listov iz sprednjega dela knjižnega bloka.

Misal je bil skrbno pripravljen, z rdečilom so potegnili zunanji naslonilni črti in vse vodoravne, s čimer so zamejili pisno polje (243 x 168 mm); na strani sta dva pisna stolpca, vsak je širok 77 mm, vrstice – teh je 27 – so visoke 9,0 mm. Zrcala ni mogoče določiti, ker manjkajo podatki za zunanjo margino in tudi širina notranje mogoče ni popolna. Izmeriti je mogoče ureditev folija po višini, v = 0 – 37 – 276 – 335 mm, cel fragment pa zdaj meri 335 x približno 193 mm; na spodnji margini je med obema stolpcema zapisana kustoda XI.

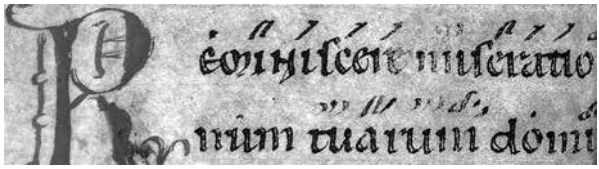
316 Francisco Torres, tudi Turrianus (ok. 1509 – 1584) je bil jezuit, ki je zastopal strogo usmeritev papeške politike.
317 Pravilno ime Gerwin Calenius (1557–1597).

Na obrezanem foliju je delni zapis za vigilijo Jezusovega rojstva, *Misal* pa je napisan v slavnostni pisavi, kakršno vidimo na kakem odličnem dokumentu ali rokopisu, kjer je vsaka črka pomembna. Bolje se vidijo rubrike, ker je rdečilo dobro ohranjeno, velik del sivorjave tinte za temeljno besedilo je zbledel ali pa je zaradi obrabe izginil. Vseeno si je mogoče vtisniti v spomin črko *a*, ki ima veliko spodnje oko in manjši, a sklenjen zgornji lok, visoka stebla *b, h, l* so na temenu poševno potegnjena na levo stran in so brez okrasov, vrh črke *t* pa je nizek in nagnjen na desno, črka *o* je popoln heksagon in je visoka prav toliko kot črka *t*; črke *i, m, n, u, v* ipd. imajo na vrhovih minimov rombe, ki s poudarjenimi, nekoliko v desno potegnjenimi črtami, delujejo ostro. Minimi se na spodnji črti po večini upognejo v povezovalno črto, desna poteza črke *h* je podaljšana pod črto in je malce upognjena na levo, tudi *visoki s* je podoben stisnjenemu polmesecu z ozkim lokom, majhno grbino in kratko upognjeno odstavno povezavo, črka *p* ima med vertikalno potezo in pravokotno oblikovanim trebuhom majhno špranjo, črka *g* pa ima zanko vedno oblikovano kot trikotnik. – Malone identično pisavo vidimo na strani iz admontskega urbarja, ki je datiran z letnico 1434,[318] kar je dobra opora za datacijo in regionalno pisno šolo, to pa ne izključuje možnosti, da so *Misal* prav tako prepisali v samostanu Admont, znanem kulturnem, intelektualnem in prepisovalskem središču.

318 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, Admont, Stiftsarchiv, Qq 10b, 1r, kat. 3, sl. 171.

71. GS 12741

Gradual z nediastematskimi nevmami. Cistercijansko rokopisno okolje, med 1180 in 1210

Knjižica z enoslojnimi rokopisnimi platnicami je bila v sredini 16. stoletja med vsebinami »dvomljivega« značaja: na spodnjem robu naslovnice piše *Suspecta*, Sumljiva. Naslov sporoča: *Esortatione al martirio di Giulio da Milano, riveduta et ampliata. Vi sono aggionte molte cose necessarie di sapere à nostri tempi, come vederai ne'l voltar de'l foglio …* Knjiga nosi letnico 1552, nikjer pa ni naveden kraj natisa, niti založnik ali tiskar; znano je, da avtor ni bil v milosti pri rimskokatoliškem vrhu.[319] Na sredini hrbtišča je modra licejska etiketa *12741. V. F*, drugih lastniških zaznamkov ni najti; na papirnem predlistu piše *Hi*, kar je bibliotekarjeva oznaka, da je knjižica uvrščena v razdelek zgodovinskih besedil.

Knjižni blok (151 x 96 mm) ima nekoliko poškodovano hrbtišče, ker enoslojna vezava ni dovolj čvrsta, a še vedno so vse niti šivanja cele – lege so šivane z dolgimi vbodi – in dobro ohranjene, le spodnji vogal na hrbtni strani je zavihan in z njim vred še nekaj listov. Fragment *Graduala* je pristrižen na velikost knjižnega bloka, ni vezic in ni zavezovalnih trakov. Knjigovez je uporabil zgornji del pergamentnega folija, kjer vidimo na zunanji margini vbode za vrstice, na zgornji margini pa skupino treh vbodov za naslonilno črto in zamejitev verzalnega stolpca. Na fragmentu je 12 vbodov za posamezne enote, torej besedilo in nadpisane nevme, ki vsakič meri 10,6 mm. Vrstice so dolge 140 mm, zunanja margina 58 mm in notranja 20 mm. Po širini bi te mere zapisali: š = 0 – 58 – 198 – 218 mm, v celoti pa meri ta obrezani fragment 151 x 218 mm. Rokopis je v nekaterih kodikoloških lastnostih sledil starejšim, predgotskim prvinam – vodoravne črte so slepe, kar je preostanek karolinško-otonskega delovnega postopka.

319 Giulio da Milano, tudi Giuliano della Rovere (1504–1581) je bil avguštinec, ki je zagovarjal protestantsko vero, je bil izobčen in se je zatekel v švicarski kanton Graubünden. *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 37 (1989).

Na zunanji strani je videti inicialo *C*(*onfessio*, v = 24 mm), na notranji pa *R*(*eminiscere miseratio*, v = 27 mm), ki sta napisani z rdečilom tako kot rubrike, besedilo in melodije pa s skoraj črno tinto s precej ostro zašiljenim pisalom, tako da razlik med lasno tenkimi in debelejšimi potezami skorajda ni zaznati. Pogled na ta del fragmenta je mogoče dopolniti s fragmentom, ki je kot ovitek še enega izvoda *Esortatione al martirio* Giulia da Milano shranjen v Univerzitetni knjižnici v Torontu pod signaturo A-18, K6 (sl. 1 in 2).[320]

Pisava je na obeh fragmentih enaka, značilno je mehko oblikovanje črk, ki so se iz značilne poznoromanske minuskule pričele z nekaterimi potezami bližati zgodnjegotskim; v starem slogu, ki dolguje nekatere oblike še poznokarolinškemu času, je oblika *visokega d* in zapis besedilnih začetkov melodij,[321] ki ohranjajo tradicijo rustikalnih majuskul za vmesne naslove; a zdaj ta štiri stoletja star pristop ni več povsem nespremenjen, prej s pokončnostjo zaznamovane črke rustikalne kapitale so postale razgibane, stebla so upognjena, poteze so igrivo mehke. Razlike med debelo, senčno potezo in lasno tenko so majhne in zato pisava učinkuje zelo enakomerno, je nizanje enakovrednih črk, proti zgodnji gotiki pa kaže npr. ovalno, mestoma koščičasto oblikovanje črke *o*, odločna poševnica na koncu črke *e*, črke se prek odstavnih potez povezujejo, visoka stebla so na konicah, kjer se poteza začne, nekoliko razširjena (*b, h, l, visoki d*). – Take zapise bi našli med francoskimi ali flamskimi rokopisi – in posebej med rokopisi, ki so blizu burgundskim matičnim samostanom cistercijanskega reda – že v sredini 12. stoletja, namnožili pa bi se proti koncu stoletja in s tem bi prišli v časovno bližino rokopisov iz Stične.[322]

Obe iniciali, ki sta na fragmentu iz Ljubljane, nam ne omogočata podrobnejše opredelitve, kdaj in kje je ta glasbeni rokopis nastal, zato pa nekaj več izvemo iz iniciale *I(Jubilate)* na fragmentu iz Toronta (sl. 2).

320 *Esortatione al martirio : Della Rovere, Giulio, 1504-1581* : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive.

321 Obe potezi vidimo v večini rokopisov iz Stične.

322 Npr. Speculum *virginum*, London, Arundel Ms 44, ok. 1140 – 1150; Marijine sekvence v *Komentarju k Visoki pesmi*, Oxford, Bodleian Library, Ms. Laud, Misc. 150, fol. 2v, konec 12. stoletja; presenetljiva je paleografska skladnost z rokopisom *Misala* (salzburško-passauskega obredja) v samostanu avguštinskih korarjev v Vorauu, Cod. 303, pogojno iz let pred 1174: gl. Mairold*, Die datierten Handschriften in der Steiermark,* sl. 29.

Usločeno in v sredinskem delu odebeljeno telo spremljajo manjši dodatki, iluzije nekakih rastlinskih izrastkov in v tri vrhove razcepljen spodnji zaključek: ta črkovna struktura je zelo blizu bogatim kaligrafskim inicialam, ki jih je v svoje rokopise z zanesljivo roko vnesel Bernard na začetke odstavkov, poglavij itd.[323] Na drugi strani pa se kažejo pogoste povezave s Freisingom in tamkajšnjim skriptorijskim slogom, kar ne sme biti presenečenje: škof Oto Freisinški[324] je zadnja leta svojega življenja preživel kot opat v cistercijanskem Morimondu, to pa je navsezadnje materinski samostan za Stično in seveda Ebrach, Rein, Heiligenkreuz itd. In pogled na rokopise iz Freisinga pokaže, da je med temi rokopisi in deli iz cistercijanskih skriptorijev veliko skupnega v pisavi in tudi podrejenih, le z rdečilom napisanih inicialah.[325]

72. GS 12754
Misal. Srednjeevropski prostor, prva četrtina 14. stoletja

Leta 1604 so v Mainzu *apud Joannem Albinum*[326]... natisnili delo znanega kalvinističnega teologa Davida Pareusa *De sacrarum scripturarum: Authoritate, Necessitate, Et usu Doctrinali Ac lucidario Adversus Iesuitarum*

323 Primeri njegovih inicial: Golob, *Srednjeveški kodeksi iz Stične*, str. 89.
324 Oto Freisinški (1112–1158) je bil iz rodu Babenberžanov, njegovo zgodovinsko delo *Gesta Friderici* je – kot najstarejši popoln izvod - ohranjena v Wolfenbüttlu, Herzog-August-Bibliothek, Cod. Guelf. 206 Helmst.
325 Klemm, *Die illuminierten Handschriften des 13. Jh.*: fragment, nalepljen v prvotisk München, Inc. C. a . 309 cl, rokopis je iz Scheyerna, ok. 1230, kat. 15, sl. 59; id., clm. 29316, fragment *Antifonala*, Freising, 1. tretjina 13. stoletja, kat. 19, sl. 76; id. clm. 29306, fragment *Graduala*, Bavarska, zgodnje 13. stoletje, kat. 243, sl. 96; id., clm. 4583, *Redovna pravila sv. Benedikta*, Freising, 1. tretjina 13. stoletja, kat. 32, sl. 104, 106.
326 Rojstno ime: Johannes Albertinus.

imposturas ... in Academia Heidelbergensis. David Pareus[327] je bil avtor številnih del, to besedilo pa je izpeljava teme, ki jo je obravnaval že leta 1570 in je bila del njegovih univerzitetnih predavanj.

Knjiga je bila v gornjegrajski škofijski knjižnici, kakor je z drobno pisavo zapisano sredi tiskane naslovnice, na hrbtišču pa je na preostanku etikete mogoče prebrati vsebinsko oznako postavitve *Sac* (*sacrarum scripturarum*) in *K* (*kanonica*), ob zgornjem robu sprednje platnice je licejska modra etiketa *V. I. 12754. d. 31*, signatura pa je ponovno zapisana na notranji strani.

Knjižni blok (188 x 142 mm) je dobil le malenkost večje platnice, ki so šivane na dve galunski vezici, katerih končiče je mogoče otipati pod spojnim listom. To je dvoslojna vezava, pergamentni folij so podlepili s papirjem, zavihkov ni, zato so robovi poškodovani, so zavihani in zatrgani. Zavezovalne trakove so odrezali, kapitalskih obšivov ni bilo. Knjigovez je uporabil en folij *Misala*, ki je obrezan na potrebno velikost, zato sta odrezani zunanja in notranja margina, verjetno tudi večina gornjega prostega roba, medtem ko je spodnji rob ostal nepoškodovan in meri 52 mm. Fragment meri 327 x 191 mm, ohranjenih je 20 vrstic (dolge so 185 mm); vrstična višina je 12,2 mm.

Zrcalo je bilo narisano s sivorjavim svinčnikom, vodoravne črte je kar dobro videti. Za besedilo so uporabili črno tinto, za rubrike, okrasne poteze v stavčnih začetnicah in nekaj lombard rdečo tinto, ki je zbledela, in tudi modra ni ohranila nekdanje intenzivnosti. Na fragmentu je videti tri velikosti pisav, vendar niso vse črke zapisane z enakimi oblikami. To je najbolj očitno pri črki *a*, ki je v odlomku *Accepta sit tibi* (roka A, največje črke) zapisana s samostojnim spodnjim očesom, h kateremu se upognjeno in v lasno tenki potezi spusti črta z zgornjega loka, medtem ko je v odlomku *Mulieres fortes* (roka B) *a* stisnjen in škatlasto zaprt. Roka A je črke *l, i, u* pisala s posnetim srednjim delom in pri črkah *m, n* je spodnja črta kratka in povsem ravna, *uncijalni d* je pokončen pravokotnik, ki ima zgornjo črto odprto in prehaja takoj v poševno hasto, vrhovi na steblih črk *l, b* so malone ravni. Roka B, ki je prispevala besedilo srednje velikosti, črk ni pisala z izrazito posnetimi stebli, ampak je gibljivost nadomestila s povezovalnimi

327 David Pareus, roj. Wängler (1515–1589) je velik del svojih razprav namenil razlagam *Svetega pisma* in velja za enega najpomembnejših teologov v času med 1559 in 1619. Himmighöfer, s. v. Pareus, David, NDB 20 (2001), str. 65–66.

odstavnimi potezami, vrhovi stebel *b* in *l* so žličasto upognjeni in imajo tudi dodano tenko potezo, ki gre v levo, *uncijalni d* je ovalen in hasta se uvihne proti vrhu. Roka C je prispevala rubrike.

Največ podobnosti je mogoče najti pri rokopisih, ki so nastali v prvih desetletjih 14. stoletja, kot kraji nastanka so navedeni Passau, Dunaj, Brno, Praga. Pomembno vlogo pri primerjavah igra značaj rokopisa, v tem primeru lepo izdelanega *Misala*, ki lahko svoje posebne odlike izrazi le ob pogledu na rokopise s podobnimi cilji.[328]

73. GS 12875
Brevir ali lekcionar. Južnonemška pisna šola, druga tretjina 13. stoletja

Na vrhu hrbtišča je pravokotna nalepka, vendar zapisanega ni mogoče prebrati. Tudi črka ali številka *X* ne zagotavlja dodatne razlage. Nalepka licejske knjižnice *V. I. 12875 e* je na hrbtišču in na notranji strani sprednje platnice. Na naslovnici je pod imenom avtorja Friedricha Staphyla[329] napisan ekslibris gornjegrajske knjižnice. Naslov knjige, ki ima 173 listov, je *Synodus Sanctorum Patrum Antiquorum contra nova dogmata Andreae Osiandri*, natisnjena pa je bila leta 1553 pri Paulu Fabriciju v Nürnbergu. Pripis sporoča, da je knjiga iz gornjegrajskega fonda.

Papir knjižnega bloka je odličen, tiskane pole (192 x 135 mm) so za spoznanje manjše od platnic, ki so dvoslojne: pergamentni folij je na

328 Prim. Fingernagel, Roland, *Die Mitteleuropäische Schulen I,* Dunaj, ÖNB, Cod. 1809, Moravska, 1. polovica 14. stoletja, kat. 69, sl. 217, 218; ÖNB, Cod. Ser. n. 4234, Lilienfeld, 1. četrtina 14. stoletja, kat. 84, sl. 251; ÖNB, Cod. 1773, Češka, kat. 97, sl. 310–313; Unterkircher, *Die datierten Handschriften bis zum Jahre 1400*, Dunaj, ÖNB, Cod. 539, sl. 69, Avstrija, 1307/1308; ÖNB, Cod. 13676, sl. 84, Dunaj, 1322; Mairold, *Die datierten Handschriften der Universitätsbibliothek Graz*, Ms 380, Passau, 1314–1317, sl. 8.

329 Friedrich Staphylus (1512–1564) je bil teolog, poznavalec protestantske in rimskokatoliške misli. V duhu katoliške tradicije je napisal delo *Synodus sanctorum*, kar je bil njegov odgovor na stališča Andreasa Ossiandra o pravičnosti. Mennecke-Haustein, Staphylus, str. 113–114.

notranji strani polepljen s papirjem, zato se na robovih viha, najbolj je šibkost vezave videti na pomečkanem zgornjem vogalu sprednje platnice, vendar knjižni blok ni poškodovan. Tri vezice, na katere je šivan knjižni blok, se na stiku med hrbtiščem in platnico vidijo, ob vezicah je pergament počil.

Pergamentni fragment je nekoliko posivel in je površinsko umazan, zapis je ponekod izginil in je ostala samo sled za pisalom, kar je videti kot reliefno poglobitev. Uporabili so zgornji del folija, na katerem je dvostolpično zapisano liturgično besedilo. Na sprednji platnici je videti zunanjo margino in desni stolpec, širok 82 mm, na stiku med hrbtiščem in platnico je medstolpični prazen prostor, levi stolpec pa je skoraj v celoti na hrbtni platnici; videti je tudi notranjo margino in vreznice od prejšnje vezave. Na hrbtni platnici je ohranjena notranja margina drugega dela bifolija, pisni stolpec pa je že prikrojen na mere prevleke platnic in ga je ostalo samo 27 mm. Izmeriti je mogoče edino širino zrcala; š = 0 – 30 – 113 – 126 – 208 – 245 mm, višine prvotnega liturgičnega rokopisa ni mogoče opredeliti, predvidevati pa smemo, da je bil visok približno 380–400 mm. Navpičnih in vodoravnih črt prvotnega zrcala ni videti.

Na sprednji platnici je mogoče prešteti 18 vrstic besedila (19. je že prerezana), ki so visoke 8,7 mm; za besedilo so uporabili srednjerjavo tinto, sicer pa je nekaj sledov uporabe rdečila za stavčne začetnice, drugih tint pa niso uporabili. Pisava je lepa in enakomerna, osnovna značilnost je ovalna črka *o*, ki je ožena, pogosto je pravokotnik s prelomljeno, koničasto zgornjo potezo, druge krati pa je navaden pravokotnik, tako kot pri črkah *p*, *q*. Vendar črke niso dosledno enake: črka *a* ima včasih potezo nad spodnjim očesom kratko in le za spoznanje koničeno, drugikrat se s tenko potezo zasuče skoraj do temena spodnjega očesa. Visoka stebla se prav tako končajo ravno ali žličasto, ne oziraje se, ali gre za samostojne ali podvojene črke (npr. žličasto v besedi *capillo* ali ravno v besedi *colloquerunt*); črka *g* je napisana z majhno okroglino, trikotna zanka pa ne sega pod spodnjo črto. Odstavnih potez skorajda ni in zato se črke ne povezujejo, tudi razmiki med besedami so majhni.

Največ skupnih potez je najti z rokopisi iz druge tretjine 13. stoletja in v okolju, ki je povezano z rokopisi iz južnobavarskega in salzburškega okolja, vendar ni mogoče predstaviti identičnega okolja oz. skriptorija, pač

pa rokopise, ki imajo marsikaj skupnega. Rokopis iz Mondseeja[330] kaže poleg splošne skladnosti visokih in oženih črk tudi enako oblikovanje črk *a* in *g*, podobno zaključevanje visokih stebel, nekatere minime brez nogic in diskretne povezovalne poteze, tudi *uncijalni d* je dovolj skladen, da bi smeli govoriti o skupnem izhodišču, hkrati pa so visoki *s* in okrogli *r* povsem različni itd. Primerjave z južnonemškimi rokopisi, ki so nastali v samostanih, temeljih vzporednega, cerkvenega gospostva, ki ga smemo imenovati *terra monastica*, pa pokažejo, da so se slogovne in estetske oblike nakazovale že pred sredino 13. stoletja in zorele v svoje posebne, samostanu lastne oblike več desetletij (Regensburg, Scheyern, Freising itd.).[331]

74. GS 12758-59
Homilijar. Avstrijsko delo, druga polovica 14. stoletja

Dvoslojna vezava je povsem povezana s knjižnim blokom, ker so na notranjo stran pergamentnega folija nalepili prvi, varovalni list knjižnega bloka. Na hrbtišču knjige je samo licejska etiketa s signaturo *V. J. 12758. J. d.*, podobna je zapisana na notranji strani sprednje platnice, nekoliko nižje pa je še notica, da gre za zgodovino kontroverze. Pred tiskano naslovnico je bil še en folij, spojni list, ki je odtrgan in tudi na njem je bil neki zapis, ker so se besede neposušene tinte odtisnile na naslovnici.

Pod platnicami sta dva tiska: prvo ima naslov *Scholasticorum academiae VVitenbergensis epistolae, editae contra Matthiam Flacium Illyricum Anno M.*

330 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* ÖNB, Cod. 1827, Mondsee, 2. polovica 13. stoletja, kat. 12, sl. 57, fol. 46r.

331 Klemm, *Die illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts,* npr. München, BSB, clm 23337, Scheyern, ok. 1230, kat. 11, sl. 50, BSB, clm 23040, škofija Freising, 1. tretjina 13. stoletja, kat. 18, sl. 73 in 78; München, clm 14126, Regensburg, 3. četrtina 13. stoletja, kat. 47, sl. 147 in 148; München, clm 14063, Regensburg, ok. 1300, kat. 48, sl. 149–150; München, clm 17401, Scheyern, ok. 1230, kat. 10, sl. 43 in 44.

D. LVIII Quibus respondetur ad toties cum fastidio impudentißimè repetitas virulentas & falsas criminationes FLACII, aduersus harum regionum Ecclesias.[332] Že naslov pove, da je bilo ozračje razburkano in šest pisem, ki govorijo o sporu wittenberških akademikov proti Vlačiću, zrcali ogorčenje nad njegovimi nastopi. Prvo pismo je (po)natis Menijeve kontroverze z Vlačićem glede vsebin, izraženih v predavanjih o Aristotelu.[333] Knjiga je bila natisnjena nekaj pozneje, leta 1571, pri Johannesu Schwertlu. – Drugo delo je zgodovinsko, natisnjeno istega leta pri istem tiskarju: *Nötige und nützliche Erinnerunge von Zeit und Ursachen der allgemeinen und sonderbaren verenderung in hohen und nidrigen Regimenten*. Avtor je teolog Christoph Pezel.[334]

Knjižni blok (193 x 158 mm) je nekaj milimetrov manjši od ovitka, sprednja platnica meri 200 x 164 mm. Ker gre za dvoslojno vezavo, segajo robovi uporabljenega folija čez dimenzije papirnega bloka in so na spodnjih vogalih pomečkani, zgornji rob hrbtišča je poškodovan zaradi nepazljivega jemanja knjige s police. Knjižni blok je šivan na tri vezice, ki so v celoti pretrgane, zavezovalni trakovi so odstranjeni.

Ovitek je del folija iz neke liturgične knjige, morebiti *Homilijarja:* besedilo je napisano v dveh stolpcih, v celoti je ohranjen desni stolpec, levi pa je po višini porezan, s tem pa je izginila tudi prvotna zunanja margina. V vsakem stolpcu je 34 vrstic, visoke so 6,8 mm; desni stolpec je širok 75 mm, zgornja margina meri 30 mm in enako tudi desna, spodnja margina meri 58 mm in verjetno je toliko merila tudi zdaj manjkajoča zunanja margina. Besedilo je bilo napisano na urejenem zrcalu, saj je še vedno, kljub obrabi, sem in tja videti dele narisanih črt. Uporabili so rjavo tinto, rdečilo pa za poudarke stavčnih začetnic.

---

332 Dingel (ur.), *Epistolae contra Mathiam Flacium*.

333 Matija Vlačić Ilirik (1520–1575) je bil protestantski teolog, jezikoslovec in zgodovinar, ki je deloval v nemških krajih. Vsebina šestih pisem, ki so omenjena v naslovu, je naslednja: 1. se nanaša na kontroverzo z Justom Menijem zaradi Vlačićevih napadov glede Menijevih predavanj o Aristotelu; v 2. gre za analizo in napad na Vlačićevo *Necessaria defensio*; 3. pismo predstavlja celovito sliko o razvoju konflikta z Vlačićem; 4. analizira Vlačićevo pisanje o enotnosti v Cerkvi, v ta prispevek so vključena tudi Melanchtonova pisma iz let 1556 in 1557; te vsebine se nadaljujejo v 5. pismu, 6. obravnava spor s Staphylom. Gl.: *Wittenberg, Epistolae contra Mathiam Flacium*, v: Controversia et Confessio Digital. Ed.: Irene Dingel. <https://www.controversia-et-confessio.de/id/ee0e1e50-20f8-4caf-a33f-92926c106819>. (dostop 29.08.2024)

334 Pezel (1539–1604) je znan je po uvajanju reformističnih teoloških stališč v dežele Nassau-Dillenberg in Bremen.

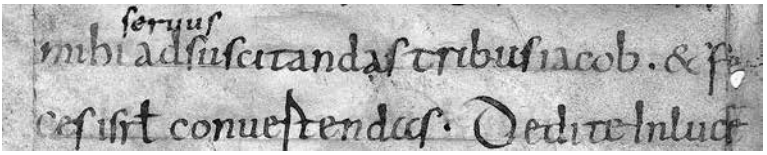
V besedilu najdemo odlomke iz *Evangelija po sv. Marku*; v desnem stolpcu beremo del 15. poglavja: *Crucifige cum Pilatus vero dicebat illis*... (verz 13) do ... *Et educunt illum ut crucifigerent eum* ... (verz 20). Na spodnjem robu hrbtne platnice piše ... *Venite (et) videte enim* .... (28:6). Glede na vmesne komentarje bi kazalo reči, da gre za pridigo za velikonočni čas. – Pisava je *gothica textualis formata*, ki je svoj razvojni »vrhunec dosegla v 13. in 14. stoletju: takrat so ji rekli *littera psalterialis* ali *missalis*, kar pove, da so jo celo takrat uporabljali predvsem za odlične liturgične knjige.«[335] Paleografske značilnosti te pisave, ki takoj zbodejo v oči, so zaobljene, nekoliko spodvite pete minimov, sorazmerno mehki loki črk *m, n*, ovalna oblika črke *o*, poravnanost visokih stebel in sklenjenost oblik v rahlo pravokotne oblike: pravokotniki so ozki in pokončni, sorazmerno visoki. Stebla se končajo z blago upognjeno, žličasto potezo; *uncijalni d* je pravilni oval s kratko hasto, ki se naglo uvije navzgor. Tej shemi se podreja tudi g, ki ima kratko zanko, črka *a* ima veliko spodnje oko in kratko zgornjo zanko, ki se konča precej nad spodnjim očesom. Presenetljivo je, da je kopist zgornjo kljuko na črki r »dokončal« bodisi s kratko črtico ali zelo dolgo, tenko in visoko segajočo potezo.

Izdelava slehernega kodeksa je odvisna od volje naročnika, zato ni mogoče najti sestrsko natančnega, vzporednega rokopisa, pač pa so s tem fragmentom sorodne pisave v rokopisih, ki so nastali med 1385 in 1410, po večini na Dunaju ali v krajih, povezanih z njim.[336]

335 John, Latin paleography, str. 32, ki nadaljuje, da se je razvoj gotskihg pisav v 15. stoletju usmeril v praktične (hitrejše) pisave.

336 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen , II,* Dunaj, ÖNB, Cod. 1891, Avstrija, sredina 14. stoletja, kat. 53, sl. 276–277; ibid., ÖNB, Cod. 675, mogoče Salzburg, druga polovica 14. stoletja, kat. 85, sl. 348.

75. GS 12876 & 18173
Sveto pismo, Izaijeva knjiga. Freising, zadnja četrtina 10. stoletja

Kos pergamentnega folija so uporabili kot enoslojni ovitek ne posebno debele knjige z več teološkimi besedili, ki so jih natisnili v letih 1570 in 1571. Za prvi dve besedili je naslove mogoče prebrati na prvi strani, saj sta imenovani kot vsebini, ki spadata skupaj in sta delo teologov univerze v Wittenbergu. Naslov prvega je *Christliche Fragstůck von dem unterschied der zweiten Artickel des Apostolischen Glaubens Bekentnis* … etc. in sledi nadaljevanje z drugim naslovom: *Darinnen wahrhafftig grůndlich und richtig ersteret wird was der Heiligen Schrifft und der gantzen Rechtglaubigen Kirchen lehre sey* etc. Zadnje besedilo je Strigelijev komentar k *De libero arbitrio*, natisnjeno pa je bilo v Wolffenbüttlu pri Konradu Hornu leta 1570.[337] Na hrbtišču so v skrajšani obliki napisani naslovi natisnjenih del, a to besedilo delno prekriva stara licejska signatura, ki se ponovi na notranji strani: *12876. V. 3* (ali Z?) *e* in spodaj še *18173*. Listi niso oštevilčeni, v knjižnem bloku je približno 150 listov, torej 300 strani.

Pergament, s katerim so ovili knjižni blok, je odlične kakovosti: izdelava kaže veliko skrbnost in rokodelsko spretnost, obe strani sta popolnoma gladki, mehki in enako svetli, prepogibanje je neslišno. Vezava je preprosta, tako rekoč začasna, narejena predvsem z namenom, da se natisnjene lege ne bi razgubile ali pomešale. Lege oz. natisnjeni snopiči so povezani in prišiti z eno samo nitjo okoli treh galunskih vezic, ki jih na zunanjosti hrbtišča vidimo samo na pregibu s platnico in le za nekaj milimetrov. Na notranji strani platnic so vezice proste in niso nikamor vdelane. – Knjižni blok meri 196 x 155 mm, a pergamentnega folija za prekritje niso natančno odrezali; na hrbtni strani je nekoliko prekratek in ne pokrije knjižnega bloka v celoti, zato se približno 15 zadnjih listov viha. Fragment meri 196 x 314 mm.

337 Tschackert, s. v. Strigel, Viktorin († 1569).

Ovitek je del folija z besedilom iz Izaijeve knjige: predvsem beremo stavke, ki se začnejo v 48. poglavju od verza 14 dalje: ... *brachium [suum in Chaldeis]. Ego ego locutus sum* ..., iztečejo pa v 50. poglavju, pri 4. verzu: ... *lassus est verbo erigit mane mane erigit mihi autem*... To je spodnji del folija, širok približno dve tretjini nekdanje velikosti; zrcalo je narisano s precej trdim svinčnikom, ki ustvarja reliefno sled. Samo ugibamo lahko, kako visok je bil izvirni rokopis, ker je edini izmerljiv podatek spodnja margina, visoka 61 mm. Besedilo teče v dveh stolpcih in zunanji besedilni stolpec je širok 92–100 mm, notranji pa je prerezan in ostalo je samo 60 mm pisnega polja. Med stolpcema so potegnjene štiri navpičnice, kar je dalo tri navpične stolpce v skupni širini 30 mm; to je prostor za delilna znamenja levega stolpca, obvezen prosti stolpec in verzalni stolpec. Videti je dobrih 30 vrstic besedila z vrstično višino 9,6 mm.

Sedanja zunanja stran ovitka je bila sprva recto, desna stran v kodeksu, sedanja notranja pa leva, verso stran in uporabljeni folij je bil zadnji v svoji legi: na spodnjem robu je med pisnima stolpcema napisana zaključna kustoda, rimska 2 – II.

Začetnice verzov, ki se pričenjajo v novi vrstici, so dosledno zapisane v verzalnih stolpcih: *E* ohranja estetiko te črke, kot jo poznamo iz knjižne poznoantične rustikalne majuskule, *I* in *S* sta se približala načelom rokopisnih inicial, *I* z upognjenim serifom in *S* z razvlečenim vibastim telesom, *h* je povečana minuskula z okroglim trebuhom, podobno zaobljen je tudi *n*. Velike začetnice znotraj besedilnega stolpca kažejo, da so potrebam prilagodili minuskule (*h*, *p*), *A* je kapitalka brez prečne črtice – kar je videti v večini rokopisov od karolinških časov dalje, iz nabora majuskul je tudi *R*, enako *Q*, le da je ožen.

Pisave na tem fragmentu razodevajo različne roke, ob pomanjkanju drugih prvin ni njihovega števila mogoče natančneje določiti, se pa jasno ločijo trije duktusi. Prepisovalci so se sem in tja prav naglo, že po dveh, treh vrsticah zamenjali. To ni posebna izjema, v rokopisih iz t. i. monastične faze je marsikdaj videti strani, kjer je očiten neposreden stik med učiteljevo zrelo, brezhibno pisavo in dosežkom njegovega naslednika. Učenje pisanja je sledilo tradiciji, da je učitelj narisal črke in so se morali učenci naučiti pisanja v enakih oblikah. Nekateri so tako odlično posnemali slog učiteljeve roke, da njihovega dela iz poznejših let ne moremo ločiti od

učiteljevega.[338] Ta fragment kaže, da se učenci še niso uspeli prilagoditi učiteljevemu slogu, zato črke nimajo enakih potez. Podobne razlike v oblikovanju črk in menjavah rok vidimo tudi v odličnih freisinških in regensburških rokopisih 9., 10. stoletja.[339] – Da gre za prepis, ki je nastal v sodelovanju učitelja in učencev, namiguje tudi to, da so v zaporednem načinu prepisovanja vsi uporabljali en sam tintni pripravek: barva tinte je vseskozi enaka, srednjerjava, lazurni značaj pa bi smeli pripisati površinskim lastnostim pergamenta. Eden od prepisovalcev, učitelj, je bil izbrušen kopist, njegova pisava je estetsko najlepša, črke si sledijo v enakomernem ritmu, so precej široke, vtis okroglosti, ki spominja na rokopise iz lotarinške tradicije, ni naključen. Drugi je imel precej oženo in večkrat na desno nagnjeno pisavo; po svoje je presenetljivo, da je tretji prepisovalec ohranjal nekatere poteze zgodnje, bavarsko-alemanske tradicije ali celo predkarolinške pisave. Najbolj izstopa raba dveh oblik črke *a*, ki je bodisi karolinškega tipa, sestavljena iz poševnice in majhnega trebuha ali zanke, bodisi ohranja irsko (in tudi merovinško) *c-c* obliko črke *a* (cc-a). Oba tipa črke *a* sta uporabljena tudi v zapisu ene same besede.[340] Ligatura *rt* je prav tako različna, ob mehkem povezovalnem loku nad sorazmerno vsaksebi postavljenima črkama je videti tudi ligaturo s koničastim vrhom in dokaj tesno postavljenima stebloma.[341] Ta dva izrazito nekarolinška grafizma kažeta, da bi lahko imeli prepisovalci imeli pred seboj precej starejši izvod *Biblije*, a eden od prepisovalcev ni dosledno »prevajal« predkarolinških

338 O tem govori analitičen članek o napredovanju v izpiljenosti pisave, kjer je mladi menih Mannon sledil velikemu mojstri Floru v samostanu Saint-Oyend v Lyonu. Gl. Holtz, Florus et Mannon, str. 87–96, kjer je zanimiv odlomek o pripravi vzorčnih tipov črk, okrajšav in korekturnih znakov na str. 90–91. Vzorčni primer malone neločljive slogovne usklajenosti med učiteljem in učencem se je odvijal v drugi četrtini 9. stoletja v samostanu Saint-Oyend v Lyonu. Knjižničar in učitelj v skriptoriju je bil Florus (Florus Lugdunensis, † ok. 860), ki je pozneje prosil Mannona, naj pregleda in popravi njegove čistopise. Mannon je – kakor pravi avtor študije – razumel razmišljanje, ki je vtkano v Florova besedila. Njuna notranja povezanost je tudi eden od temeljnih razlogov, zakaj je duktus njunih rok malone enak in je marsikdaj komajda mogoče ločiti in opredeliti, kaj je delo enega in kaj drugega.

339 Bischoff, *Kalligraphie*, str. 14–15 in 29–33.

340 Npr. … *convertendccs* – hrbtna platnica, desni stp., 11 vrstica od zgoraj; … *ut suscitccres patas* – sprednja platnica, desni stp., 9 vrstica od spodaj; … *potccbit eos* – sprednja platnica, desni stp., zadnja vrstica itd.

341 Hrbtna platnica fragmenta, desni stp., 7 vrstica od spodaj.

črk v svoj čas, kar so sicer spontano storili izšolani kopisti.[342] Še verjetnejša se zdi misel, da je tam, kjer so v besedilu bile črke iz merovinške oz. irske tradicije, roka prepisovalca ohranila kinetični spomin.

Prevladujoča estetika zapisa, s pogosto v desno nagnjenimi potezami, z mehkimi, a ne poudarjeno zaobljenimi segmenti črk in z ne pretirano visokimi stebli črk kaže v pozna leta 10. stoletja: v Freisingu bi to bil čas škofa Abrahama, v regensburškem samostanu sv. Emerama pa čas opata Ramwolda, s katerim je tesno sodeloval. V predstavitvi rokopisov iz časa škofa Abrahama je Bernhard Bischoff zapisal,[343] da je stolnična šola cvetela, da je Abraham zaprosil svoje prijatelje iz Lotaringije, naj mu pošljejo kopiste, da se bo freisinški skriptorij dvignil na višjo raven in to se je zgodilo: prihod prepisovalcev iz lotarinških samostanov (St. Amand, Metz, Verdun, Trier) je pripomogel k odmiku od starejše alemansko-švabske stilistike. Toliko o iztekajočem se 10. stoletju, a prav tako bi bilo napačno pozabiti na zadnja desetletja 8. stoletja, ko je bil zaradi misijona sv. Bonifacija, ustanovitelja freisinške Marijine cerkve, izrazit vpliv irske knjižne kulture: v rokopisu s *Pismi sv. Pavla* iz tretje četrtine 8. stoletja, je zapis črke *a* v obliki *c-c* še vedno prevladujoč,[344] v malo poznejšem rokopisu s *Homilijami k Ezekijelovi knjigi* Gregorja Velikega[345] pa B. Bischoff opozarja na prisotnost anglosaškega duktusa z ostrimi linijami, ki razkriva roko prepisovalca, izšolanega v Angliji: kot primer te dolgotrajne navezanosti na slog irskih misijonarjev[346] je objavil stran iz Abrahamovega *Sakramentarja*, enega redkih liturgičnih rokopisov za njegovo rabo: primer šilaste oblike ligature *rt* je videti na koncu predzadnje vrstice na fol. 169r omenjenega *Sakramentarja*. In tudi ta odlični liturgični rokopis s številnimi zlatimi inicialami zdaj že otonske

342 To je primer »šolske knjige« za oblikovanje pisave, ne pa šolske knjige, namenjene vsebinam, razloženim v samostanski šoli. Iz Abrahamovega časa se je v Freisingu ohranil rokopis s Hieronimovim besedilom *Adversus Jovinianum*, clm 6313, kjer obstranski pripisi – bodisi vsebinski ali jezikovni poudarki – govorijo v prid domnevi, da je bil rokopis učiteljev priročnik. Ta rokopis, prepisan v Metzu, kaže povsem drugačno rokopisno estetiko. Gl. J. K. (= Knödler), *Hieronymus, »Gegen Jovian« – Briefe*, str. 120.

343 Bischoff, *Kalligraphie*, str. 29 in dalje.

344 Clm 6229, Bischoff, *Kalligraphie*, str. 15–16, sl. 5.

345 Clm 6237, Bischoff, *Kalligraphie*, str. 16, sl. 6.

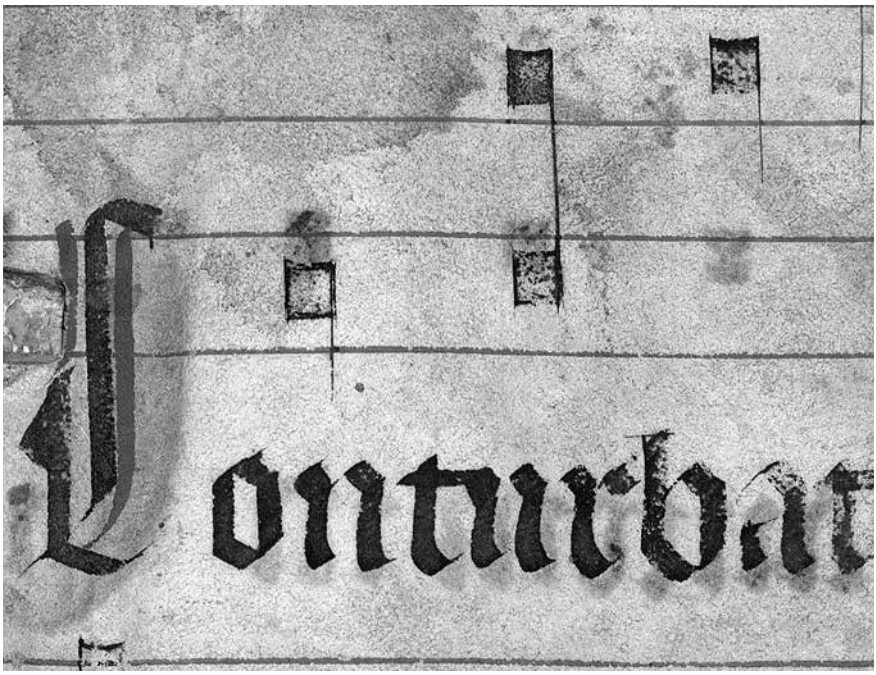
346 Gl. Unterkircher, *Die datierten Handschriften ... bis zum Jahre 1400*: ÖNB, Cod. 1003, fol. 87r, sl. 14: Salzburg 836–859; Cod. 808, fol. 155r, sl. 6: Salzburg, ok. 802 (črka cc-a in ostro koničena ligatura), Cod. 1014, fol. 61r, sl. 8, Mondsee, 811 – 819 (cca-a in koničena ligatura).

slikarske šole, natančneje reichenauskega sloga, so prepisali trije, mogoče štirje prepisovalci.[347] – Vseeno se je ob tem fragmentu treba spomniti še na en podatek, ki je že dolgo znan: v münchenskem rokopisu clm 6380 je nalepljen listek s seznamom knjig, ki jih je škof Abraham podaril cerkvi sv. Primoža in Felicijana na Otoku na Vrbskem jezeru.[348] Med njimi je naveden *liber Geronimi presbiteri scriptus Scotigene*, torej knjiga sv. Hieronima (*Sveto pismo*?), napisana v škotskih črkah. In tako se vrnemo k rabi predkarolinških oblik, ostro prišpičenih ligatur in rabe *cc-a*.

Zaradi znanega in objavljenega gradiva je mogoče reči, da je starozavezni fragment za vezavo tiskov GS 12876 in 18173 preostanek rokopisa iz časa škofa Abrahama v Freisingu, natančneje iz poznega 10. stoletja.

347 Clm 6421, Bischoff, *Kalligraphie*, str. 30, sl. 20. – Prisotnost različnih prepisovalcev je toliko samoumevnejša, kadar gre za kodekse, v katerih so skupaj zvezana krajša besedila, za nas je to najočitneje videti v rokopisu clm 6426, kjer so zapisani *Brižinski spomeniki*. Glede rokopisnih rok gl. B. G. (= Brigitte Gullath), Pastorales Handbuch Bischof Abrahams, str. 122.
348 V celoti navedeno: Kos, F., *Gradivo II*, str. 393, št. 504.

76. GS 13493
Gradual. Švabsko delo, zadnja četrtina 13. stoletja

Andreas Pouchenius je bil vpliven luteranski teolog, ki je v glavnem deloval v Lübecku.[349] Publikacija iz leta 1580[350] ni med njegovimi najbolj branimi in razširjenimi deli, hkrati pa je seznam njegovih natisnjenih del dolg. Knjiga je bila po vsej verjetnosti na policah nadškofijske knjižnice, na kar bi kazala pisava osebe, ki je na sredini notranje strani sprednje platnice zapisala zaznamek, da gre za (verske) kontroverze, drugih opornih točk pa

349 Andreas Pouchenius (1526–1500) je znan predvsem s svojim latiniziranim priimkom, rodil se je kot A. Puchgen; po študiju v Wittenbergu in predvsem pri Melanchtonu je bil rektor latinske šole v Helmstedtu. Hauschild, *Kirchengeschichte Lübecks*, str. 270 in dalje; Andreas Pouchenius der Ältere – Wikipedia.

350 S polnim naslovom*: In virulentam planeque sophisticam Andreae Pouchenii Superintendentis Lubecensis Criminationem quam adversus Io. Palmerii iustas ac necessarias Protestationes conscripsit: pro eodem Palmerio vera atque modesta defensio: in qua tum perpetuus Ecclesiasticorum Iudiciorum ordo: tum historia Sacramentariae in Germania contentionis: tum humanorum scriptorum aequalis authoritas: ac denique Orthodoxorum Patrum vera De Coena Domini sententia ... demonstratur*. Tiskar: Franciscus Le Preux (Asparte), Genevae, 1580.

ni: na vrhu hrbtišča je sicer ostala nalepka z delnim naslovom, a je besedilo zabrisano in čez je nalepljena licejska etiketa *V. K. 13493 g*; oznaka se ponovi na notranji strani sprednje platnice.

Knjižni blok (157 x 102 mm) šteje 564 strani in zato je hrbtišče debelo 33 mm. Sprednja platnica meri 168 x 112 mm in precej sega čez papirni blok, vezava pa je dvoslojna: pergamentni fragment je na notranji strani polepljen s papirjem in vse tri stranice so nekoliko upognjene. Blok je šivan na tri galunske vezice, ker pa so tik ob vezniku prekrite z odrezki pergamenta, je vezava postala toga in se približno 20 mm od veznika ne odpre, potem pa v nabuhlem loku, tako da branje ni olajšano. Zavezovalni trakovi so odrezani, ohranjena sta oba kapitala, obreza je rdeče pobarvana. Znotraj knjige je veliko oznak *NB* (*nota bene, zapomni si*) ali *Lire (Pre-beri*), številni odlomki so podčrtani.

Na zunanjosti je videti nekaj več kot tri glasbene enote, vsaka je – melodija na štirih rdečih črtah in podpisano besedilo – visoka približno 44 mm. Pergament je zelo svetel, odlično pripravljen in tenek, tako da presevajo iniciale s hrbtne strani. Ni mogoče reči, kolikšne so bile dimenzije izvirnega folija, po širini je meril najmanj 322 mm, kar so mere obeh platnic, hrbtišča in zavihkov na notranjo stran, po višini pa je močno prirezan in meri samo 208 mm. Uporabili so srednje dobro sivorjavo tinto, ki je precej zbledela, rdečilo so uporabili za rubrike in okrasno potezo ob kadelno oblikovanih začetnih črkah melodij. Kadelne manieristično zvite iniciale so precej izjemne, njihove izrazito ozke in izrazito visoke strukture izstopajo [*G(loria patri)* = 27 mm, *C(onturbata)* = 25 mm], nemara nadomeščajo lombarde ali običajne, škatlaste kadele. Njihov videz je izredno mikaven, estetsko izpiljen, a nikakor niso opora za primerjave z drugimi rokopisi. Zanesti se je mogoče samo na oblike črk v besedilu, tako da je nekaj skupnih potez najti v rokopisih iz Švabske in posameznih lokacij, kot so Prüfening, Regensburg, Kaisheim iz druge polovice ali še bolj zgoščeno iz zadnje četrtine 13. stoletja, a o popolni skladnosti ni mogoče govoriti.[351] Primerjave otežujejo tudi

351 Gl. Klemm, *Die illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts*, München, clm 13029, Jacobus a Voragine, *Legenda aurea* etc., Prüfening, konec 13. stoletja, kat. 46, sl. 139; ibid., clm 14126, *Matutinale* (delni kodeks), Regensburg, zač. 14. stoletja, kat. 47, sl. 148; ibid., clm 9556, Bernard iz Clairvauxa, *Varia*, Oberaltaich, pred 1282, kat. 54, sl. 167; ibid., clm 28154, Kaisheim, *Lekcionar*, kat. 140, sl. 407; ibid., clm 28520, Konrad Saški, *Speculum beatae Mariae virginis*, jugozahodna Nemčija, 4. četrtina 13. stoletja, kat. 209, sl. 584.

različni nameni tega ali onega rokopisa – ta *Gradual* je v resnici plemenito delo, a na tako majhnem fragmentu nekaterih črk ni najti (npr. *g*, *nizek s*).

77. GS 13500 – 13505
Misal ali lekcionar. Štajersko pisno okolje, sredina 15. stoletja

Pergamentni fragment, ki ovija knjigo s sedmimi besedili, je zelo poškodovan, zapis je skorajda povsem izginil. Prvo besedilo je izpod Melanhtonovega peresa: *Sententia de coena Domini*; drugo se nanaša na maševanje v Antwerpnu; tretje obravnava razlike v besedilih evangelijev; četrto govori o stališčih J. Pfeffingerja o krščanskem nauku; v peti knjigi so natisnjena javna predavanja na univerzi v Tübingenu, šesta knjiga vsebuje seznam prepovedanih knjig, sedmo besedilo je pismo oz. nagovor Calvina o napakah in herezijah.[352] Na naslovnici Pfeffingerjeve knjige je z roko Lenarta Budine pripis: *D(omino) atque amico meo honorando L. Budina G. Schilhor Librarius d(ono)d(edit)*, ki pove, da je on, Lenart Budina, knjigo dobil v dar od gospoda in častitega prijatelja, bibliotekarja G. Schilhora.[353]

Poleg teh vrstic ni v knjigi najti nobenih drugih zapisov, ekslibrisov, na hrbtišču je stara licejska signatura *V. K. 13500. g. 5 – 13525.*

Knjižni blok (158 x 90 mm) je dobil dvoslojne platnice: pergamentna

352 Razširjeni naslovi: GS 13500: *Reverendi et Clarissimi viri D. Philippi Melanchtonis sententia de coena Domini*, Nürnberg 1557; na koncu je pripis, da je Melanchton to besedilo dokončal za božič 1532; GS 13501: *Ministrorum Iesu Christi in Ecclesia Antwerpiensis, quae Augustanae confessioni adsentitur, adhortatio* ... 1567; GS 13502: Simon Musaeus: *Disputatio contra Vulgatam evangelii definitionem* etc. 1560; GS 13503: *Utiles disputationes de praecipuis capitibus doctrinae Christianae quae propositae fuerunt in academia Lipsica à Joanne Pfeffingero* ... , Frankfurt 1558; GS 1504: *Orationes Publice in celeberrima tubingensi academia a professoribus publicis per hoc trimestre habita*, *Tubingae*, *ex officina typographica viduae Ulrici Morhardi*, 1557; GS 13505*: Index librorum prohibitorum cum regulis confectis per Patres à Tridentino Synodo delectes ... Venetiis, apud Dominicum de Farris 1568*; GS 13525: *Epistola docti et pii cuiusdam viri, quae maculam serveticae haeresis aspersam sibi a Calvino abstergit*, 1558.

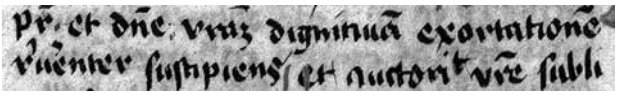
353 Budinove pisave ni mogoče zgrešiti, prim. Simoniti, Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice, sl. na str. 302; tukaj navedena besedila so podatkovno natančno popisana v dodatku k imenovanem članku, str. 302–304, oz. str. 271 in dalje.

platnica, ki je na notranji strani okrepljena s papirjem, je ravno toliko večja (165 x 95 mm), da se na treh straneh viha, zato so pomečkani tudi prvi listi. Pergamentni folij je odrezan tako rekoč ob robu knjižnega bloka in nima zavihkov, ki bi nekoliko okrepili robove vezave. Ta vezava je skromen izdelek, knjižni blok je šivan na dve galunski vezici, zavezovalni trakovi so odstriženi. Zunanjost kaže veliko sledov utrujenosti, rabe, jemanja v roke in tudi nebrižnega porivanja knjige na polico. Uporabili so zgornji del pergamentnega fragmenta, tako da je v celoti ohranjena zgornja margina, na hrbtni platnici pa je videti tudi zunanjo margino (42 mm). Besedilo je napisano v dveh stolpcih, širokih 80–83 mm, videti je 11 vrstic, ki so visoke 7,8 mm. – Take kodikološke podatke je najti tudi za fragment GS 6512, ki je prav tako površinsko poškodovan, in na prvi pogled se zdi, da gre za folij iz istega razdrtega *Misala*. – Pisavi sta si podobni, črke so ožene, stisnjene in videz višine prevladuje. Črke so koničene, visoka stebla so žličasto zaključena, razlike so majhne: na tem fragmentu vidimo v rubriki črko *a*, ki ima precej visoko dvignjen lok nad spodnjim očesom, medtem ko na fragmentu GS 6512 zgornja poteza črke *a* valovito zaplapola na levo, tukaj je hasta na *uncijalnem d* prifrknjena navzgor, na fragmentu 6512 pa ne itd. Razlike niso velike, a so: na tem fragmentu so med črkami povezovalne poteze, lok na *visokem s* in črkah *f* je kratek, malce koničast itd. Primerjave v širšem okolju bi nas opozorile, da je naklonjenost do oženih, stisnjenih črk zelo individualna odločitev, tako kot velja za vse odločitve o posebnih estetskih konceptih.[354] A takoj, ko preidemo na primerjave posameznih detajlov in se odrečemo oženemu duktusu, se značaj pisave spremeni, besedilo se razpre, poteze tečejo drugače. Opredeljevanje posameznih značilnosti nas usmeri do sredine 15. stoletja in nam bližnjega avstrijskega prostora.[355]

354 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II,* ÖNB, Cod. 1811, Srednja Evropa, 2. polovica 14. stoletja, kat. 90, sl. 351 in 352.

355 Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark*, Vorau, Cod. 254, dat. 1454, kat. 252, sl. 236.

78. GS 36199
Astesanus de Ast: Summa de casibus conscientiae.
Češko-avstrijski prostor, ok. 1440

Pergamentni bifolij iz obsežnega pravnega rokopisa, ki je delo Astesana de Ast, *Summa de casibus conscientiae*, so uporabili za tenek ovitek tiskane knjige Parisa de Puteo. Astesan iz Astija († ok. 1330) je svoje delo napisal ob spodbudi kardinala Orsinija ok. leta 1317, besedilo pa v prvem in najobsežnejšem poglavju govori o pomenu besed, spovedi, vesti itd., in to je dalo tudi naslov celoti. S tem bifolijem, natančneje s 1. in 8. folijem prve lege, so ovili še eno pravno delo: Paris de Puteo je avtor dela *Tractatus insignis de reintegratione feudorum*, ki so ga leta 1544 natisnili v Neaplju pri Matthiasu Cancerju. Na prvi strani de Puteovega tiska se je podpisal Gašper Žitnik (ok. 1535–1585), ljubljanski meščan, pravnik in profesor na artistični fakulteti na Dunaju, ki bi knjigo utegnil kupiti pri kakem dunajskem knjigarnarju ali antikvarju.[356] Njegovo lastništvo dokazuje podpis *Sum Ca. Sitnichij*, Sem od Gašperja Žitnika (sl. 12). – De Puteova razprava govori o vrhovni oblasti, kakršna je dana papežu ali svetnemu vladarju in vsebini je podrejen tudi okras naslovnice, ki sledi pojmovanjem o renesančnem arhitekturnemu motivu: nad gredo je plitek lok, pod katerim sedi oseba z violo, ob straneh se v vlogi akroterijev zvijata moška, ki se od pasu navzdol spreminjata v morski živali, torej sta tritona; ob straneh sta stebra, ovita z bršljanom, kar izpoveduje večnost, neminljivost, kot se za slovesno priložnost spodobi, saj spodnje polje časti papeško oblast, njegovi simboli (tiara, ključi, poosebitvi Vere in Ljubezni) se prepletajo v poznorenesančni ikonografski gostobesednosti.

Knjižni blok de Puteove knjige[357] meri 308 x 580 mm in je še vedno ohranil galunske zavezovalne trakove. To je dvoslojna pergamentna vezava, ki so jo na notranji strani okrepili s tem, da so prazen prvi in zadnji spojni list natisnjenega knjižnega bloka nalepili na pergamentni folij. Čez knjižni

356 Svoljšak, Gašper Žitnik in njegove knjige, str. 131–148; Svoljšak, Kocjan, Zgodnje novoveško recikliranje, str. 6–7.
357 Golob, *S črnilom in zlatom* (2017), str. 154–155. ; v tem katalogu gl. sl. 8.

blok so pergamentni bifolij položili tako, da teče veznik rokopisa po sredini hrbtišča, šivan je čez štiri galunske vezice, ki so jih na notranji strani platnic prekrili s papirjem. Bifolij sega čez rob knjižnega bloka in z zavihki vred meri 400 x 580 mm, rokopisni kodeks je meril približno 400 x 290 mm. Pergament je odlične kvalitete, de Puteovo knjigo so v minulih stoletjih varovali, saj ni površinsko poškodovan ne zapis ne slikarski okras. Na zgornjem delu hrbtišča je okrogla licejska nalepka s signaturo *VI P 36199 b*, pod katero je videti vogale dosti starejše pravokotne pergamentne nalepke z naslovom, za katero pa ne moremo reči, v kateri čas oz. v katero knjižnično postavitev spada, prav tako pripada neznani knjižnični postavitvi z rjavkastim barvnikom napisana številka *9*.

Knjižni blok ima v celoti 245 listov (od tega je 56 neoštevilčenih listov); na 8. foliju, ki zdaj varuje hrbtno stran knjige, je mogoče ugotoviti osnovne podatke o oblikovanju: besedilo je napisano v dveh stolpcih, vsak ima 55 vrstic. Vbodov, ki bi določali meje pisnega polja, prostih robov in vmesnega stolpca, na tem fragmentu ni videti, prav tako ni videti s pisalom potegnjenih navpičnih in vodoravnih črt, vendar si ni mogoče predstavljati, da bi bile vse strani oblikovane brez črtne mreže. Vseeno lahko ugotovimo, da je vrstična višina 5,6 mm, zavihki so pomemben podatek o prvotnih merah rokopisa, ker bifolija niso nikjer obstrigli. Zato meri pisno polje 275 x 190 mm, zgornji prosti rob 43 mm, spodnji približno 78 mm, notranji prosti rob 52 mm in prav toliko tudi zunanji. Vse dostopne meritve povedo, da je bil izvirni kodeks velik, ne samo lep rokopis, meril je približno 398 x 294 mm.

Fragment iz rokopisa Astesanove razprave o vesti – *Summa de casibus conscientiae* – je vsekakor zanimiv. Z veliko inicialo *R(everendo)* se začenja Astesanovo posvetilo tedaj še kardinalu Giovanniju Gaetanu Orsiniju, ki ga je spodbudil (ali pa mu zapovedal), naj napiše to knjigo. Posvetilo se konča z zapisom datuma, ko je Astesanus odložil pero: to je bilo januarja 1317, kar preberemo na tem fragmentu v četrti vrstici desnega stolpca. Sledi kardinalov odgovor (zapisan brez rubrike in inicial), ki bi se moral začeti z besedami *Incipiunt litere predicti* … Te besede pogrešamo, ostal je samo prazen prostor v desnem stolpcu.

Fragment je paleografsko nekoliko poseben, saj je prepisovalec na prvi strani Astesanove razprave uporabil bastardo prehodnega sloga, na hrbtni strani pa vidimo na delu povsem drugačno roko: rokopisi, kjer so se pri delu

menjavali kopisti z različnimi pisnimi slogi, niso redkost, v univerzitetnih središčih so pogosteje zaželena dela prepisovali tudi na zalogo[358] in pripravljenemu prepisu so na željo kupca dodali slikarski okras, tudi vezavo. Bogato poslikan naslovni list[359] lahko prepoznamo kot stvaritev iz kroga Mojstra Mihaela: središče je velika iniciala *R* z modrim listnim polnilom. Postavljena je pred zlato ozadje; zlat list je prilepljen na blazinasto podlago zelenkastega odtenka in zaradi izbočene osnove odseva svetlobo z vseh strani. Črka je tako velika, da sega čez robove okvirja, iz nje se spuščajo tri vitice, oblikujejo listne medaljone in osmičaste zanke. Njihovo razpletanje v značilno mehki, a hkrati energični rasti zaseda ves razpoložljivi prostor. Vitice so obarvane mavrično, sem in tja se spremenijo v odganjke bledo lešnikove, celo bele ali belo-rožnate barve. V kolenskih zacepih se svetijo zalistne kaplje in vmes plavajo zlati cekini, ponekod pa se rastje izteče v cvetu: nad inicialo je velik moder cvet in daje vtis, da gledamo modro vrtnico, ob opičji flavtistki je bel cvet in na notranjem zavihku je še lep rožnat cvet. V rastlinsko obrobo so se naselili (na notranjem zavihku) sedeči medved, ki drži svojo piščal, vidimo pa še modro-žolto papigo. – Knjižni slikar, ki je sedel pred tem folijem, se je oblikoval v okolju z bogato tradicijo knjižnega slikarstva, ker je vsaj pol stoletja poprej, ob koncu 14. stoletja, začel nastajati iz motivov, ki so krasili severnoitalijanske, franko-flamske in avstrijsko-bavarske rokopise, tak oblikovni repertoar, kot ga vidimo na fragmentu. Ta je prisoten v delih dunajskih in čeških slikarjev in se je z enako radoživostjo ohranjal več desetletij. K široki prisotnosti je pripomogla razvejana knjigotrška mreža in rokopisi so – vsaj kot knjige na obisku – naglo dosegli mnoge kraje.

Knjižnega slikarja, ki je avtor očarljive naslovne strani, bi smeli iskati v bližini Mojstra Mihaela, ki je v svojih zgodnjih letih sodeloval s knjižnimi slikarji za slovaške naročnike, ki so bili v stiku z umetnostnim dogajanjem v Pragi.[360] Marsikaj govori v prid njegovemu vplivu na nastanek tega dela. Okoli leta 1430 so se med vitice naselile živali, takrat pa se je tudi slikar-

358 V rokopisni delavnici, kjer so prepisali ta izvod, mogoče niso imeli na voljo popolnega besedila; iz drugih rokopisnih in tiskanih izdaj poznamo kopije Astesanovega besedila z lepim številom uvodnih besedil, posvetil in hvalnic, vsega tega pa v tem prepisu ni.

359 Golob; Reflections, str.56-62, tukaj sl. 8.

360 Rischpler, Der Illuminator Michael, str. 17–19.

stvo Mojstra Mihaela posvetlilo, barve so se ujele v trikotnik svetlozelene, svetlomodre in skorajda bele. Te značilnosti so bile najizrazitejše med letoma 1435 in 1440, ko je največ delal na Dunaju in v Klosterneuburgu.

SEZNAM OSEBNIH IN KRAJEVNIH IMEN

Abraham iz Freisinga, škof 28, 29,230, 231, 276, 277
Addison, Joseph 23
Admont 66, 87, 89, 94, 100, 110, 137, 140, 167, 169, 180,174, 192, 204, 211, 216, 217
Adolf I. Schleswig-Holstein-Gottorf, vojvoda 145
Aftonij, grški retorik, avtor 50
Aggsbach, samostan 58
Agricola, Rodolpho, prevajalec 79
Agriensis, Joannes, avtor 170
Albert I. Brandenburški, vojvoda 142
Albertinus, Johannes, tiskar v Mainzu 220
Albinus, Johannes > Albertinus, Johannes
Albrizzi, Giovanni, založnik, urednik 115
Aldersbach 141
Aldrovandi, Ulisse, zoolog, avtor 37, 39, 202
Amerbach, Johann, Kobergerjev podjemni tiskar 39
Amos 196
Amsterdam 69
Andrea Berna Venitiano, korektor 113
Angermayer, Andreas, založnik in tiskar v Ingolstadtu 210
Antwerpen 46, 198, 234
Aphthonius Antiochenus, grški retor 79
Apian, Peter, matematik, kartograf 87, 138
Aristotel 54, 125, 149, 153, 154
Arnošt s Pardubic, praški nadškof 114
Aschaffenburg 128
Astesanus de Ast, teolog, pravnik 35, 36, 236, 237, 278
Atene 83
Auersperg, Wolfgang Engelbert 36, 39, 103

Augsburg 46, 76, 100, 165, 188
Avenarius, Johannes, teolog, avtor 191

Balasfy, Thomas, teolog, pisec 120
Balbi, Girolamo, avtor 101
Bamberg 31, 163
Bämler, Johann, rokopisnik 188
Barlaymont, Noël, avtor 179
Bartoletti, Fabrizio, filozof, profesor medicine 202
Basel 39, 46, 72, 98, 122, 171
Bassé (Bassaeus), Nikolas, tiskar v Parizu 187
Basse, Johannes, tiskar in založnik v Frankfurtu 152
Baum, Theodor, tiskar v Kölnu 147
Bebelium, Johannes, tiskar v Baslu 165
Beda Častiti 70, 102, 277
Benetke 46, 69, 79, 84, 90, 103, 113, 115, 196, 200
Bern 130
Bernard iz Clairvauxa 66, 89, 233
Bernard, stiški rokopisnik 102, 220
Bernardino de Vitali, tiskar v Benetkah 84
Bertarelli, Paolo, duhovnik, avtor 51, 135
Bielcke, Johann, založnik 67
Birckmann, Johann, tiskar v Kölnu 147
Bistra 49, 199
Boccaccio, Francesco 54, 113
Böheim, Johannes Hermann von Teutschen Broda, avtor 119
Bologna 46, 86, 169, 202
Bonifacij VIII., papež 198, 199, 277
Bonifacio, Baldassare, koprski škof in avtor 103
Bonn 128
Brandenburg von Biberach, Hildebrand, lastnik tiskanega ekslibrisa 48
Brandolini, Aurelio Lippo/Lippi, pesnik, učitelj retorike 43, 172
Braslovče 49, 137
Brechtel, Joachim, avtor 163
Breže / Friesach 120, 174

Brixen 46
Brugge 121
Brylinger, Nikolaus, tiskar v Baslu 123, 170
Budim 198
Budina, Lenart 46, 234
Buggel & Seitz, založnika v Nürnbergu 74, 175
Buggel, Johann Leonhard, nürnberški tiskar in založnik 39, 128, 184
Bulgarus, glosator, pravnik 169
Bybliander, Theodor, avtor 123

Calenius, Gerwin, tiskar 216
Calvin, Jean, reformator 208, 234
Cancer, Matthias, tiskar v Neaplju 236
Cantacuzenus, Ioannes > Kantakouzenos
Cardano, Gerolamo, matematik 125
Casparsen, Caspar, avtor 133
Cataneo, Johannes Maria, prevajalec 79
Cervisius Glaswein, psevdonim 102
Chunsle, Johann Baptist, lastnik knjige 48, 160
Ciceron, Mark Tulij 54, 94, 95, 165
Cicogna, Michele, založnik, avtor 115
Ciprijan Cecilij 161
Cîteaux, matični samostan cistercijanskega reda 31
Clairvaux, matični samostan cistercijanskega reda 31
Clichtove, Josse, teolog, humanist 157
Clichtoveus, Iodocus > Clichtove, Josse
Collibus, Hippolytus > Von Colli, Hippolit
Cratandrus, Andreas, tiskar v Baslu 165
Crato, Johannes, humanist 191
Creussner, Friedrich, tiskar v Nürnbergu 163
Cuschancic, Andreas Georgius 48, 95
Czallius Isaias, retor 80

Dalmatin, Jurij 60
Dante Alighieri 172

De Boragine, Jacobus, pravnik, glosator 169
De Ferraris, Antonio > Galateo, Antonio
De Puteo, Paris, pravnik, avtor 35, 236, 237
Decumanus, Johannes > Zehender, Johannes
Della Rovere, Giuliano, teolog, pisec 218, 245
Demonicus, starogrški vladar 83
Di Porta Ravennate, Hugon, pravnik, glosator 169
Dobeno (Dobencz) 64
Dobler, Jost, avtor 179
Draudius (Draut), Georg, avtor 151
Dubois, Jacques, avtor 155
Dunaj 19, 34, 46, 48, 58, 61, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 80, 81, 82, 92, 95, 96, 9 8, 100, 114, 120, 122, 123, 139, 141, 151, 156, 159, 162, 173, 176, 180, 188, 195, 198, 201, 205, 207, 212, 215, 222, 226, 236, 239
Dunaj, Diskalceatski samostan 48
Dunajsko Novo mesto 117
Durand, Guillaume, teolog 201
Dyonia, literarna oseba 108

Ebendorfer, Thomas 73
Eberbach, samostan 64, 66, 67, 189, 277
Ebrach, samostan 31, 220
Egenolff, Christian, tiskar v Frankfurtu 106
Egidij Rimski (Aegidius Romanus), avtor 172
Eitzen, Paul von, filozof 145
Eleonora (Leonora), škotska kraljica, prevajalka 112
Endter, Georg, tiskar in založnik v Nürnbergu 206
Engelberg, samostan 86
Engelbert, opat v Admontu 140
Ensenkrämer von Bissigheim, Marx, inženir, avtor 1 61
Erfurt 67
Evagoras, vladar na Cipru 83
Ezekijel 59, 61, 145, 146
Ezop, grški pripovednik 50, 54, 177

Faber, Georg, prevajalec, zdravnik 194
Fabricius, Georg Chemnicensis, latinist, arheolog 170, 182
Fabricius, Paul, tiskar v Nürnbergu 222
Falkner, Michael > Michael Vratislaviensis
Ferdinand II., nadvojvoda 59, 60
Filip II. Makedonski 92, 198
Fischart, Johann, pesnik, prozaist 130
Florus (Lugdunensis), kopist v Lyonu 205, 229
Franck, Sebastian, avtor 106
Frankenthal 128
Frankfurt 46, 106, 128, 138, 149, 152, 179, 187, 194, 204, 234
Freising 28, 29, 42, 110, 220, 224, 227, 230, 276, 277
Freudenscheller, Caspar > Freudenschuss, Gašper
Freudenschuss, Gašper, vikar v Radovljici 48, 167
Friderik III. Habsburžan, cesar 75
Friderik IV., volilni knez 152
Friderik, mejni grof Porenja 118
Friedberg 194
Frobenius, Johannes, tiskar v Baslu 167, 168
Froschauer, Christoph, tiskar v Zürichu 138
Fulbert iz Chartresa, teolog, pesnik 63, 64

Galateo, Antonio, zgodovinar, avtor 72, 245
Galen, Aelij ali Klavdij Galen, zdravnik 155
Gallenberg, Seifrid in Elizabeta 160
Gaming, kartuzijanski samostan 63, 81, 201
Gelbhaar, Gregorius, tiskar na Dunaju 120
Georgius Fabricius Chemnicensis > Goldschmidt, Georg
Ghent 121
Ghirardi de Imbertis, tiskar v Benetkah 79
Giessen 204
Gilbert Porretanski (Gilbert de la Porrée), teolog 181
Giovanni Parè (Nepoti, Giovanni), knjigotržec in založnik v Benetkah 115
Giuliani, Giovanni Antonio, tiskar v Benetkah 113

Giulio da Milano > Della Rovere, Giuliano
Glauning, Otto 26
Gnof, Johann, lastnik knjige 187
Goethe, Johann Wolfgang von 187
Goldschmidt, Georg, avtor 182
Gornji Grad 48, 122, 138, 156, 177, 200, 221, 222, 234
Gossia, Martinus, glosator, pravnik 169
Gradec / Graz 46, 68, 73, 75, 94, 96, 129, 132, 140, 151, 171, 172, 203, 204, 211
Gregorjev mojster, stiški rokopisnik 71
Grillinger, Peter, kanonik salzburške stolnice 129
Grillingerjeva rokopisna delavnica 129
Gruppenbach, Georg, tiskar v Tübingenu 142
Gruppenbach, Osvald, tiskar v Tübingenu 142
Gutenberg, Johann 48
Gwalther, Rudolf, avtor 123

Haberman, Johann > Avenarius, Johannes
Haebler, Konrad 23
Hagenau 46, 92
Hannover 46
Haupt, Sebastian, založnik v Gradcu 95
Hegesip (Hegesip Nazarenski), zgodovinar 204, 206
Heidelberg 46, 152, 182, 208, 221
Heiligenkreuz, samostan 32, 159, 205, 220
Henricpetri (Petri, Henric Petri), Sebastian, tiskar in založnik v Baslu 98
Henrik IV., cesar 115
Heraklej 108
Herlitz, David, avtor 206
Hertsroi (Hertsroy), tiskar in založnik v Münchnu 76
Hieronymus de Marnes, tiskar v Parizu 140
Hilger, Johannes, lastnik knjige 179
Hipokrat, grški filozof in zgodovinar 84, 153
Hirsau, samostan 184
Hočevar, Janez, prior 46, 276

Hoffmann, Nikolaus, tiskar in založnik v Frankfurtu 152
Hohenwart, samostan 141
Homer 50, 54, 80
Honter, Johannes, avtor 49, 50, 138
Horacij, Kvint H. Flak, rimski lirik 49, 54, 97
Horn, Konrad, tiskar v Wolffenbüttlu 227
Hraban Maver 184
Hren, Tomaž, ljubljanski škof 40, 46, 57, 59, 60, 275
Hrenovice (Hrenowicz) 64
Hugo di Porta Ravennate > Di Porta Ravennate, Hugo
Hugon Svetoviktorski 161

Ingolstadt 46, 76, 80, 83, 87, 210
Isokrat, starogrški filozof in retorik 54, 83
Izaija 28, 140, 192, 194, 227, 228
Izidorjev mojster, stiški rokopisnik 71

Jacobus a Voragine, škof in avtor 119, 233
Jacobus de Boragine, glosator, pravnik 169
Janez Damascen 161
Jansen, Ernst Ludwig, prevajalec 118
Jena 67
Jeremija 166
Jobin, Bernhard, avtor 130
Jocher, Wilhelm, tiskar 118
Johann Ernest, saški vojvoda 122
Johann Pincianus, klasični filolog 165
Johann Wilhelm, volilni knez dežele Pfalz 127
Johannes de Sacro Bosco (de Sacro Busto), astronom, matematik 49, 51, 138, 145
Johannes Schöffer, tiskar v Mainzu 84
Johannes von Werd de Augusta, rokopisnik 150
John iz Salisburyja (Salisberiensis) 172
Jožef Flavij 117, 206, 277
Judita 147, 148, 212, 213, 214

Julianus, Joannes Antonius, tiskar v Benetkah 90
Julij II., papež 101
Justin, Mark Junijan, zgodovinar, kompilator 92
Justinijan, bizantinski cesar 84, 167, 168, 248
Juvenus, Martinus, tiskar v Parizu 125

Kaisheim 119, 233
Kantakouzenos, Ioannes Angelos Palaiologos (Cantacuzenus), cesar 123
Kauffmann, Paul, tiskar v Nürnbergu 163
Kirchmeyer (Kirchmair), Thomas, dramatik, grecist 100
Klemen VIII., papež 59, 60
Kleopatra 85, 101
Klosterneuburg, samostan 239
Knobaut, Georg, lastnik knjige 98
Knoblouch, Johannes, tiskar v Strasbourgu 157
Koberger, Anton, tiskar in založnik 39, 105
Koblenz 128
Köln 46, 133, 147, 179, 216
Komenda 64, 179
König, Johann Wolfgang, lastnik knjige 48, 88
Konrad Saški, pesnik 233
Konstantinopel 69
Kopenhagen 69
Krafft, Johannes > Crato, Johannes
Krakov 69, 157
Krems 32, 78, 86, 86, 91, 137, 144, 145, 148, 149, 153, 178, 186, 209
Ksenofon, filozof, zgodovinar, vojskovodja 50
Kultner, Christian, lastnik knjige 48
Kušančič, Andrej Jurij > Cuschancic, Andreas Georgius

Laktancij, Lucij Cecilij Firmianus, starokrščanski avtor 54, 200
Landshut 193
Lasso, Orlando di, skladatelj 60
Lautenbach, Joseph, zdravnik, profesor 204
Le Preux (Asparte), Franciscus, tiskar v Ženevi 232

Lefèvre, Jacques d'Étaples, vodilna oseba francoskega humanizma 157
Leipzig 46, 128, 165
Leon Veliki, papež 164
Lessing, Gotthold Ephraim 100
Leti, Gregorio, zgodovinar, satirik 115
Lilienfeld, samostan 58, 66, 132, 153, 222
Lilly (Lily, Lilye), William, slovničar, latinist 51, 164
Limburg an der Haardt, samostan 190
Lizbona 69
Ljubljana (civitas Labacensis, Laÿbach, Oberlaÿbach) 34, 48, 49, 59, 64, 73, 74, 76, 79, 103, 105, 118, 150, 154, 156, 160, 188, 202, 204, 275, 276
Ljubljana, Avguštinski / diskalceatski samostan 48, 49, 74, 76, 79118, 144, 154, 156, 202, 204
Ljubljana, Frančiškanski samostan 105, 179
Ljubljana, Licejska knjižnica 67, 70, 71, 74, 76, 92, 97, 103, 113, 116, 122, 127, 133, 136, 137, 143, 146, 147, 154, 163, 164, 165, 169, 175, 177, 179, 187, 190, 191, 193, 195, 198, 200, 202, 204, 206, 208, 216, 218, 221, 224, 227, 237
Ljubljana, Zgodovinski arhiv 160
Lochner, Georg, založnik v Nürnbergu 189
Logar, Georgius, lastnik knjige 60
Lombard, Peter 169
London 67, 69, 165, 219
Lorichius, Reinhardus, latinist 79
Lorsch 180
Lotar II., cesar 115, 116
Lucantschisch, Gabriel > Lukančič, Gabrijel pl. Hertenfels
Ludvik IX. Sveti, francoski kralj 141
Lukančič, Gabrijel pl. Hertenfels 44, 46, 106, 107, 139, 276
Lyon 46, 125, 229

Mabillon, dom Jean 26
Magliabecchi, Antonio, florentinski knjižničar, zgodovinar 115
Mainz 46, 127, 163, 171, 213, 220
Maksimilijan I., cesar 147
Maksimijan, literarna oseba 108

Mannon, kopist v Lyonu 229
Manutius, Aldus, tiskar v Benetkah 90, 200
Marija 63, 84, 111,140, 176, 194, 219, 230
Marnius, Claudius, tiskar v Hannovru 177
Martini, Cornelius, teolog 149, 150
Matija Korvin, ogrski kralj 198
Mayer, Wolffgang, avtor 161
Mekinje 160
Melanchton, Philipp > Melanhton, Filip
Melanhton, Filip 40, 122, 123, 146, 225, 191, 232, 234
Meliad (Meliad de Leonnoy), literarna oseba 54, 108
Menagio pri Comu 46, 135
Metz 66, 230
Michael Vratislaviensis (Michal z Wrocława), filozof, astronom 156, 157
Mojster Friderikovega Brevirja 75, 151
Mojster Mihael (Michael), knjižni slikar 35, 73, 94, 238, 239
Mojzes 70
Mondsee, samostan 147, 148, 149, 173, 204, 214, 224, 230
Montanus, Benedict Arias, biblist 51, 54, 198
Montpellier 86, 194
Monza 174
Monza, Lodovico, tiskar v Menagiu 135
Morcillo, Sebastian Fox, španski filozof 125
Mörewinder, Engelprecht, avtor 130
Morhard, Ulrich, tiskar v Tübingenu 234
Morimond, matični samostan cistercijanskega reda 31, 220
Moyker, Heinrich, opat 68
München 46, 98, 119, 120, 123, 141,169, 182, 184, 193, 194, 213, 220, 224, 233
Münster, Sebastian, hebraist 51, 167
Musaeus, Simon, avtor 234
Musler, Georg, rektor 48, 92, 93

Naogeorgus, Thomas > Kirchmeyer, Thomas
Neapelj 46

Neri, Camillo, korektor 90
Neskio, Nathanael > Théodore de Bèze
Neuberg an der Mürz 73, 204
Nicolò Tebaldini, tiskar 202
Nikokles, kralj Salamine 83
Nikolaj iz Lyre (Nicolaus de Lyre) 201
Noe 70
Nürnberg 39, 46, 69, 74, 76, 84, 103, 105111, 162, 163, 164, 175, 185, 189, 190, 206, 222, 234

Oberaltaich, samostan 233
Octavianus (Oktavijan), literarna oseba 54, 111
Olearius, Johann Christoph, avtor 67
Oneree, Sixt Gert, založnik v Mürbadnu 130
Oporin, Johannes, tiskar v Baslu 39, 123, 172
Orsini, Giovanni Gaetano, kardinal 236, 237
Ossiander, Andreas, teolog 222
Ostenius, Leonhard (Ostein, Osten), tiskar v Baslu 170
Oto Freisinški, škof 220
Otok na Vrbskem jezeru 29, 231, 277
Ottmar, Silvan, tiskar v Augsburgu 165
Ovidij, Publij O. Naso, rimski pesnik 165
Oxford 23, 86, 219

Padova 84, 103, 115
Palazzi, Giovanni (Johannes Palatius), zgodovinar 51, 115, 116
Palingenium, Elia > Pincier, Johannes
Paltheni, Zacharia, založnik 150
Pareus, David > Wängler, David
Paride del Pozzo > Paris de Puteo
Paris de Puteo, pravnik, avtor 35, 236, 237
Pariz 46, 69, 86, 125, 126, 127, 140, 141, 182, 157, 195
Passau 219, 222
Pavlin Oglejski 196
Pazman, Peter, nadškof Esztergomski 120

Pernam, Peter, založnik in tiskar v Baslu 72
Petrarca, Francesco 196, 197
Pfeffinger, Johannes, teolog 234
Pincier, Johannes, zdravnik, profesor 208
Pinellium, J. P., tiskar v Benetkah 103
Pirckheimer, Willibald, pravnik, humanist 84
Plantin (Plantijn), Christoph, tiskar 46, 198
Platon, starogrški filozof 54, 125, 172
Plinij st., Gaj P. Drugi, rimski avtor, naravoslovec 56
Plutarh, filozof, zgodovinar, biograf 40, 54, 84, 85
Poggio Bracciolini, Gian Francesco 56
Poleti, Andrea, tiskar v Benetkah 115
Polibij, starogrški zgodovinar 172
Pontano, Giovanni, humanist 72
Pontigny, matični samostan cistercijanskega reda 31
Pontus, literarna oseba 54, 111, 112
Porrentruy, samostan 66, 67
Posselius (Possel), Johannes, grecist in pesnik 149, 150, 177
Pouchenius (Puchgen), Andreas, teolog 232
Praga 61, 72, 114, 213, 222, 238
Prüfening, samostan 119, 182, 184, 233
Psevdo-Haimon iz Halberstadta 164, 166
Ptolemaj, egiptovski matematik, astronom, geograf 138
Pyrrher, Johann, lastnik knjige 48, 92, 93

Radizij > Radlič, Baltazar
Radlič, Baltazar, ljubljanski škof 48, 49, 118, 154, 156, 159, 275
Ramwold, opat v samostanu sv. Emmerama 230
Ranshofen 169
Ravisius, Johannes > Tixier, Jean
Rebock, Lorenz, lastnik knjige 202
Regensburg 28, 118, 120, 139, 141, 142, 173, 182, 224, 229, 230, 233
Regensburg, St. Emmeram 141
Rein, samostan 66, 87, 121, 122, 144, 167, 173, 198, 220
Reinhold (Salveldensis) Erasmus, matematik, astronom 142, 143, 146

Rejčka, češka kraljica 91, 132
Richeza > Rejčka
Richter, Wolfgang, podjemni tiskar 204
Rim 69, 99, 172, 179, 182, 197
Rinuccino, Alamano, florentinski klasični filolog 84
Rizzi, Bernardino, tiskar v Benetkah 196
Rostinio, Pietro, avtor 179
Rostock 149, 177, 206
Rouillé, Guillaume, založnik v Lyonu 125
Rubio, Antonio, avtor 153
Rupel, Mirko 18, 59, 60

Sabinus, Georg, pesnik, humanist 170
Sadnikar, Josip Nikolaj 160
Salerno 86
Salust, rimski zgodovinar 54, 90
Salviati, Lionardo, urednik 113
Salzburg 66, 75, 98, 110, 118, 120, 129, 148, 153, 169, 180, 181, 211, 219, 226, 230
Sankt Pölten 117
Sartorius, Adam, tiskar v Ingolstadtu 76, 83, 87
Sartorius, David, tiskar v Ingolstadtu 80
Sartorius, Johannes, tiskar v Frankfurtu 204
Scarlicchi, Rinaldo, ljubljanski škof 46, 49, 97, 275
Scheyern 110, 220, 224
Schilhor, Georg, bibliotekar 234
Schmidlap von Schorndort, Johann, avtor 162
Schönau 66
Schönlin, Johann Theodor, avtor 193
Schopper, Hartmann, pesnik 187
Schramb, Niclas, tiskar v Newstadtu an der Hart 118
Schröter, Johann, tiskar v Baslu 108
Schultes, Mattheus, tiskar v Ulmu 161
Schump, Wolfgang, tiskar na Dunaju 120
Schwertel, Johannes, tiskar v Wittenbergu 145

Scultetus, Abraham, teolog 213
Secer, tiskar v Hagenauu 92
Seebach, Janez Krstnik 46, 55, 92, 165
Seeman, Sebastian, lastnik knjige 48, 101
Seitz, Peter, tiskar v Wittenbergu 74, 146, 175
Sekav / Sekava (Seckau) 73, 78, 129, 174
Seligenthal pri Landshutu 141
Seyfried, Johann Heinrich, avtor 69, 74
Sidonija, literarna oseba 111, 112
Siebenhirter, Johann 94, 151
Sigismund Avstrijski in Tirolski, nadvojvoda 112
Sitnich, Caspar > Žitnik, Gašper
Skerpin, Fridericus > Škerpin, (Jurij Friderik) Žiga
Smrekar, Alan, profes v Kostanjevici 46, 102, 276
Sofoklej, grški dramatik 100, 177
Spanheim 147
St. Amand 230
St. Gallen 23, 174
St. Lambrecht 68, 129, 132, 188, 203
Staphylus, Friedrich, avtor 222, 225
Stapulensis, Jakob Faber > Lefèvre, Jacques d'Étaples
Stična, samostan 31, 32, 44, 58, 69, 70, 71, 102, 112, 160, 162, 219, 220, 277
Stockholm 69
Strasbourg 46, 130, 131, 149, 157
Strigel, Victorinus, avtor 227
Strigelius > Strigel, Victorinus
Stuchsov mojster, knjižni slikar 37, 39
Sv. Afra 114
Sv. Agapit 114
Sv. Ambrož 160, 161, 162
Sv. Andrej 80, 82
Sv. Avguštin 93
Sv. Bonifacij 230
Sv. Doroteja 66
Sv. Felicissimus 114

Sv. Gregor Veliki 144, 169, 230
Sv. Hieronim 164, 166, 195, 196, 230, 231, 277
Sv. Janez Evangelist 59, 90, 93, 107, 126, 102
Sv. Luka 69, 134, 144
Sv. Matej 121, 177, 184
Sv. Nikolaj 80, 82
Sv. Osvald 114
Sv. Pavel 90, 126, 230
Sv. Peter 90, 131
Sv. Vilibald 114
Sv. Zenon 80, 82
Svetonij, Gaj S. Trankvil, rimski zgodovinar 56
Sylvius, Iacobus, urednik 155

Škerpin, Žiga , gvardijan frančiškanskega samostana, teolog, pisatelj 48, 179, 276

Taufferer, Maksimilijan pl. 46, 51, 116, 276
Tegernsee 28
Terpin, Filip 46, 49, 50, 97, 137, 156, 191
Tertulijan, starokrščanski avtor 54, 200
Théodore de Bèze, humanist, pesnik, prevajalec 208
Theopolis > Heidelberg
Thomas Ebendorfer > Ebendorfer, Thomas
Tixier, Jean 169, 170, 171
Tomaž Akvinski 135, 136
Toronto, Univerzitetna knjižnica 19, 20, 42, 219, 277
Torres (de Torres, Turrianus), Fracisco, jezuit 216
Trajan, Marcus Ulpius Nerva Traianus, rimski cesar 84
Trier 127, 128, 230
Trithemius, Johannes, opat v Würzburgu 147
Trog Pompej 54, 92
Tübingen 46, 142, 144, 234

Ulm 46, 161

Valerij Maksim 54, 87, 88
Van Westerhout, A., bakrorezec 116
Velesovo 160
Venusti, Antonio Maria, avtor 204
Verdun 230
Verona 174
Vipavski križ 121
Vitruvij, Mark V. Polio, arhitekt, inženir, avtor 54, 98, 99
Vlačić, Matija 225
Von Brachel, Peter, tiskar in založnik iz Kölna 133, 179
Von Colli, Hippolit, avtor 152
Vorau, samostan 66, 87, 100, 110, 144, 166, 167, 174, 219, 235
W. S. P., prevajalec 108
Wängler, David, avtor 221
Wasengrier, Johann Michael, lastnik knjige 48, 139
Weimar 67
Weiss, Adam, lastnik knjige 48, 118
Weissenhorn, Alexander, založnik v Augsburgu 100
Wittenberg 46, 145, 146, 149, 150, 191, 225, 227, 232
Worms 128

Zehender, Johannes, teolog 210
Zürich 46, 66, 130, 138

Ženeva 46
Žička kartuzija 94
Žitnik, Gašper, pravnik, profesor in dekan dunajske Artistične fakultete 35, 46, 47, 236, 276

SEZNAM NAVEDENIH ROKOPISOV

Admont, Stiftsarchiv
Qq, 10b ... 217
Qq, 89r ... 137
Admont, Stiftsbibliothek
Cod. 36 ... 169
Cod. 197 ... 94
Cod. 392 ... 137
Cod. 489 ... 140
Cod. 501 ... 110
Cod. 605 ... 204
Cod. 738 ... 100, 192, 211
Basel, Universitätsbibliothek
B. I. 11 ... 124
Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana
Cod. pal. lat. 559 ... 67
Cod. lat. 3359 ... 197
Dunaj, Avstrijska narodna knjižnica > Wien, Österreichische Nationalbibliothek
Engelberg, Stiftsbibliothek
Cod. 14 ... 86
Graz, Diözesanarchiv
8801-XVIII, C 7/33 ... 211
Graz, Universitätsbibliothek
Cod. 1 ... 75, 151
Cod. 7 ... 96
Cod. 21 ... 96
Cod. 39 ... 78
Cod. 52 ... 129
Cod. 64 ... 94
Cod. 66 ... 73

Cod. 123 68
Cod. 128 68
Cod. 262 96
Cod. 273 215
Cod. 299 188
Cod. 364 129
Cod. 376 ..... 73, 96
Cod. 380 222
Cod. 395 203
Cod. 472 172
Cod. 713 132
Cod. 716 129
Cod. 738 ..... 192, 211
Cod. 851 140
Cod. 1254 204
Cod. 1637 171
Koper, Škofijski arhiv
Ms 2 214
Ljubljana, Frančiškanski samostan
Ms sign. VII 90 105
Ljubljana, Nadškofijski arhiv
Fasc. 96/14 156
Ms 2 170
Ms 4 170
Ms 9 170
Ms 10 170
Ms 11 170
Ms 15 170
Ms 18 ..... 150, 188
Ms 19 ..... 150, 188
Ms 20 170
Ms 24 150
Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica
Ms 8/II 162
Ms 10 161

Ms 31 31
Ms 37 160
Ms 76 156
Ms 207 57
Ms 1876 43
Ms 2026 43
London, British Library
Ms Arundel 44 67
Maribor, Nadškofijski arhiv
Ms 3 77
Ms 4 77
Ms 5 77
Ms 6 77
Ms 7 77
Ms 8 189
Ms 9 77
Ms 12 117
Ms 19 77
München, Bayerische Staatsbibliothek
Clm 4583 220
Clm 4660 ..... 110, 120, 174
Clm 6229 230
Clm 6237 230
Clm 6313 230
Clm 6421 231
Clm 6426 ..... 231, 276
Clm 7905 120
Clm 9556 233
Clm. 13029 ..... 119, 233
Clm 13032 184
Clm 14063 224
Clm 14126 ..... 224, 233
Clm 17401 224
Clm 23037 184
Clm 23040 224

Clm 23337 224
Clm 23551 110
Clm 28154 233
Clm 28520 233
Clm 29306 220
Clm 29316 220
New York, Morgan Library and Museum
M. 917 25
M. 945 25
Oxford, Bodleian Library
Ms. Laud. Misc. 150 219
Paris, Bibliothèque nationale de France
Cod. 7789 127
Rein, Stiftsbibliothek
Cod. 18 144
Cod. 54 198
Cod. 78 ..... 122, 167
Cod. 156 122
St. Gallen, Stiftsbibliothek
Cod. 218 23
Cod. 1397 23
Vipavski križ
Horarij, s. n. 121
Vorau, Stiftsbibliothek
Cod. 33 144
Cod. 34 167
Cod. 254 235
Cod. 303 ..... 66, 87, 219
Cod. 347 100
Wien, Österreichische **Nationalbibliothek**
Cod. 174 ..... *82*
Cod. 353 117
Cod. 392 159
Cod. 462 159
Cod. 537 114

Cod. 539 222
Cod. 586 207
Cod. 649 71
Cod. 675 226
Cod. 704 190
Cod. 758 162
Cod. 808 230
Cod. 825 207
Cod. 876 89
Cod. 932 205
Cod. 933 73
Cod. 965 207
Cod. 987 173
Cod. 1003 230
Cod. 1014 230
Cod. 1171 ..... 149, 153
Cod. 1172 ..... 86, 153
Cod. 1174 ..... 78, 91, 137, 153, 178, 186, 209
Cod. 1203 ..... 137, 178
Cod. 1460 98
Cod. 1524 145
Cod. 1586 78
Cod. 1599 159
Cod. 1623 141
Cod. 1636 176
Cod. 1709 ..... 58, 153
Cod. 1773 222
Cod. 1809 222
Cod. 1827 149
Cod. 1828 117
Cod. 1833 100
Cod. 1872 ..... 81, 201
Cod. 1874 117
Cod. 1891 226
Cod. 1898 ..... 173, 215

Cod. 1903 ..... 58, 173
Cod. 1939 173
Cod. 1965 141
Cod. 2276 207
Cod. 2290 137
Cod. 2366 205
Cod. 2438 ..... 206, 207
Cod. 2691 186
Cod. 2765 201
Cod. 2783 201
Cod. 3219 117
Cod. 3754 82
Cod. 3950 82
Cod. 4235 173
Cod. 4261 73
Cod. 4828 82
Cod. 5265 95
Cod. 5382 82
Cod. 5433 95
Cod. 9470 176
Cod. 13676 222
Cod. 14208 153
Cod. 14891 96
Cod. 1586 78
Cod. 16170 139
Ser. n. 219 66
Ser. n. 2594 153
Ser. n. 2652 176
Ser. n. 2742 178
Ser. n. 2701 – 2702 180
Ser. n. 4234 222
Ser. n. 4239 145
Ser. n. 20268 159

Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek

Cod. Guelf. 206 Helmst. 220

LITERATURA

Kratice pogosteje navedenih ustanov

ARS = Arhiv Republike Slovenije Ljubljana
BM = Bibliothèque Municipale
BSB = Bayerische Staatsbibliothek München
NŠAL = Nadškofijski arhiv Ljubljana
NŠAM = Nadškofijski arhiv Maribor
NUK = Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana
ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek Dunaj
UB = Universitätsbibliothek

Kratice pogosteje navedenih virov

ADB = Allgemeine Deutsche Biographie
NDB = Neue Deutsche Biographie
PL = Patrologia latina

Bibliografija

Alai, Beatrice, Peter Kidd: Cuttings from an Illustrated Twelfth-Century French Manuscript Bible in Los Angeles and Berlin. *Getty Research Journal*, no. 19, 2024, str. 18–56.

Ambrosius: *De Sacramentis. PL, XVI*, Parisiis 1845.

Augustinus Hipponensis: *Supplementum. PL XXXXVII*. Parisiis 1846.

Behrends, Frederick (ur.): *The Letters and Poems of Fulbert of Chartres*, Oxford 1976.

Beier, Christine: *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Universitätsbibliothek Graz: Die illuminierten Handschriften 1400 bis 1550, 1–2*, Wien 2010.

Beier, Christine: Missalien massenhaft. Die Bämler-Werkstatt und die Augsburger Buchmalerei im 15. Jahrhundert. *Codices manuscripti*, 48/49, Juni 2004.

Bernaer, Joseph, Gottfried Glaßner, Patrick Fiska: Zur Lesung der Bibel im Nachtoffizium der Kartäuser. Unter besonderer Berücksichtigung der Kartausen in Niederösterreich. *Hippolytus. Neue Folge. St. Pöltner Hefte zur Diözesankunde* 35 (2019), str. 45–86.

Bernard iz Clairvauxa: *S. Bernardi Claraevalensis abbatis primi. Opera omnia. PL 183*. Parisiis 1862.

Bibliotheca Hagiographica Latina, št. 3238 [https://archive.org/details/bibliotheca hagio=1/page/484]

Bischoff, Bernhard: *Kalligraphie in Bayern. Achtes bis zwölftes Jahrhundert*, Wiesbaden 1981.

Bischoff, Bernhard: *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters,* Berlin 2009.

Blaschke, Karlheinz: Egranus (Wildenauer), Johannes Sylvius, *NDB, Bd. 4* (1959), str. 341–342. [URL: https://www.deutsche-biographie.de/pnd118688146.html#ndbcontent]

Braun-Niehr, Beate: Liturgische Handschriften des hohen Mittelalters und ihre Ausstattung. *Romanik. Geschichte der Buchkultur, Band 4/1* (ur. A. Fingernagel), Graz 2007, str. 289–308.

Carta Caritatis prior: znanstvena monografija in faksimile (ur. N. Aracki Rosenfeld), Stična 2019.

Clerval, Jules Alexandre: *De Judoci Clichtovei Neoportunensis vita et operibus (1472–1543),* Paris 1894.

Cockx-Indestege, E.: The 'Gnotosolitos' of Arnold Geilhoven published by the Brothers of the Common Life in Brussels in 1476. *Incunabula. Studies in Fifteenh-Century Printed Books presented to Lotte Hellinga* (ur. M. Davies), London 1999, str. 27–77.

Crespi, Fabrizio: Bartoletti, Fabrizio. *Dizionario degli Italiani*, 1964, vol. 6.

De Hamel, Christopher: *Glossed Books of the Bible and the Origins of the Paris Booktrade,* Woodbridge 1984.

Delisle, Léopold: De Judoci Clichtovei Neoportunensis, doctoris theologie Parisiensis et Carnotensis canonici, vita et operibus (1472 – 1543),

thèse par Jules-Al(exandre) Clerval. *Bibliothèque de l'École de chartes, vol. 56*, Paris 1895.
Denis, Michael: *Codices Manuscripti Bibliothecae Palatinae Vindobonensis Latini Aliarumque Occidentis Linguarum. Vol. II. Pars I,* Wien 1799.
Derolez, Albert: *The palaeography of gothic manuscript books from the twelfth to the early sixteenth century. Cambridge Studies in Palaeography and Codicology: 9*, Cambridge 2003.
Dingel, Irene (ur.): *Epistolae contra Mathiam Flacium. Controversia et Confessio Digital.* Wittenbergae 1571 (repr.). [https://www.controversia-et-confessio.de/id/ee0e1e50-20f8-4caf-a33f-92926c106819].
Dutch Pamphlets Online > Brillonline.com
Enke, Ulrike (ur.): *Die Medizinische Fakultät der Universität Gießen: Institutionen, Akteuere und Ereignisse von der Gründung 1607 bis in 20. Jahrhundert*, Stuttgart 2007.
Fank, Pius: *Catalogus Voraviensis seu Codices manuscripti Bibliothecae Canoniae in Vorau*, Graecii 1936.
Federici, Carlo: Le materie dei libri. *Le materie dei libri. Le legature storiche della Biblioteca Teresiana* (ur. C. Federici, F. Macchi), Mantova 2014, str. 11–14.
Fingernagel, Andreas, Martin Roland*: Mitteleuropäische Schulen I (ca.1250–1350). Bd. 1–2. Die illuminierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Reihe I, Band 10,* Wien 1997.
Fingernagel, Andreas, Martin Roland: *Mitteleuropäische Schulen II (ca. 1350–1410). Österreich – Deutschland – Schweiz. Bd. 1–2. Die illuminierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Reihe I, Band 11*, Wien 2002.
Fingernagel, Andreas: *Die Admonter Riesenbibel (Wien, ÖNB, Cod. Ser.n. 2701 und 2701)*, Graz 2001.
Flynn, Vincent Joseph: The Writings of William Lily, ?1468 - ?1523. *The Papers of the Bibliographical Society of America,* 1943, no. 6, vol. 37 (2), str. 85–113.
Franco, Tiziana, Rokopisi koprskega stolnega in kapiteljskega arhiva. *Gotika v Sloveniji* (ur. J. Höfler), Ljubljana 1995, str. 345–351.

Gamer, Maximilian: *Polygraphia des Johannes Trithemius nach der handschriftlichen Fassung. Edition, Übersetzung und Kommentar. 1-2. Mittellateinische Studien und Texte,* Vol. 56, Leiden – Boston 2022.
Gamper Rudolf, Jurot Romain: *Catalogue des manuscrits médiévaux conservés à Porrentruy et dans le canton du Jura*, Dietikon – Zürich, 1999.
Girolamo (Geronimo) Cardano > Stanford Encyclopedia of Philosophy
Girolamo (Geronimo) Cardano > Guidomaria.Giglioni@unimc.it
Girolamo (Geronimo) Cardano > Johanthan.Regiers@unive.it
Glauche, Günter: *Katalog der lateinischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München. Die Pergamenthandschriften aus Benediktbeuern: Clm 4501 – 4663, Neubeschrieben von Günter Glauche*, Wiesbaden 1994.
Glauning, Otto: Zur Einführung in die deutsche Paläographie. *Germanisch-Romanische Monatsschrift*, München 1910, 2, str. 75–90.
Golob, Nataša: *Srednjeveški kodeksi iz Stične. XII. stoletje*, Ljubljana 1994.
Golob, Nataša: *Srednjeveški rokopisi iz Žičke kartuzije (1160–1560),* Ljubljana 2006.
Golob, Nataša: The Pontifical from the Archives of the Maribor Archbishopric (Ms 12). *Codices manuscripti. Supplementum 2: Code(x) Festgabe zum 65. Geburtstag von Alois Haidinger* 2010, str. 132–144.
Golob, Nataša: Reflections on some expressions of Bohemian art around 1400 in Slovenia. *Codices manuscripti – Supplementum 6* (Feb. 2012), 4, str. 56–62.
Golob, Nataša, Marijan Rupert, Sonja Svoljšak: *Črna umetnost v barvah: naslikane in natisnjene upodobitve v prvotiskih Narodne in univerzitetne knjižnice = The black art in colours: painted and printed images in The National and University Library's incunabula*, Ljubljana 2017.
Golob, Nataša: Naslikane in natisnjene podobe v prvotiskih. *Črna umetnost v barvah : naslikane in natisnjene upodobitve v prvotiskih Narodne in univerzitetne knjižnice = The black art in colours : painted and printed images in The National and University Library's incunabula*, Ljubljana 2017, str. 60–148.

Golob, Nataša: Srednjeveški pergamentni fragmenti v knjižnih vezavah. *Zgodovinski časopis*, 2017, 1-2, str. 70–105.
Golob, Nataša: *S črnilom in zlatom*, Ljubljana 2017, ponatis z dopolnili 2023.
Golob, Nataša: *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti: Arhiv Republike Slovenije. Manuscripta et fragmenta. 1*, Ljubljana 2018.
Golob, Nataša: Carta Caritatis prior. Paleografska in kodikološka razčlenitev, *Carta Caritatis Prior,* Stična 2019, str. 67–90.
Golob, Nataša Jedert Vodopivec Tomažič: Works of art on parchment and paper on our mind. *Works of art on parchment and paper. Interdisciplinary approaches*, Ljubljana 2019, str. 11–14.
Golob, Nataša: Dela na pergamentu in papirju z vidika humanističnih in naravoslovnih znanosti: misli ob simpoziju in ob izidu zbornika razprav. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 2020, št. 2, str. 427–440.
Golob, Nataša: *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti: Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana. Manuscripta et fragmenta. 2/1*. Ljubljana 2021.
Golob, Nataša: *Pozdravljen, ti, ki bereš. Literatura v srednjem veku na Slovenskem in njeno občinstvo*, Celovec–Ljubljana 2025.
Gspan, Alfonz, Josip Badalić: *Inkunabule v Sloveniji / Incunabula quae in Slovenia asservantur,* Ljubljana 1957.
Gueneau, Victor Augustin: Tixier, Jean. *Dictionnaire biographique des personnes nées en Nivernais ou revendiquées par le Nivernais, qui, par leurs travaux, leurs services, leurs mérites, leurs vertus ou leurs crimes, ont mérité de n'être pas oubliées,* Nevers 1899, str. 159–160. [OCLC 457362657].
Gullath, Brigitte: Pastorales Handbuch Bischof Abrahams mit den »Freisinger Denkmälern«. *Pracht auf Pergament. Schätze der Buchmalerei von 780 bis 1180*, München 2012, str. 122–123.
Gumbert, Johann Peter: A proposal for a Cartesian nomenclature. *Miniatures, scripts, collections. Essays presented to G.I. Lieftinck, 4*. Amsterdam 1976, pp. 45-62.
Habermann, Johann: *Dikḍuḳ leshon ha-kodesh*: [avtor Iohanne Avenario (= Johann Habermann), predgovor Filip Melanhton, uredil Paulus Eberus]. Vitebergae, apud Crato (=Krafft) 1562 (vir: uni-frankfurt.de)

Haebler, Konrad: Beiträge zur Kenntnis des Schrift-, Buch- und Bibliothekswesens. *Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten*, 8. (Berlin-Leipzig) 1904.
Hamel, Jürgen: *Die Geschichte der Astronomie in Rostock*, Leipzig 2019.
Hankins, James: *Aurelio Lippo Brandolini. Republics and Kingdoms Compared. The I Tatti Renaissance Library; 40*, Cambridge, Mass., 2009, vol. XXVI.
Hauschild, Wolf Dieter: *Kirchengeschichte Lübecks*, Lübeck 1981.
Haymon Halberstadtski: *Haymonis Halberstatensis episcopi Opera omnia. PL, CXVIII.* Parisiis 1852.
Himmighöfer, Traudel: s.v. Pareus, David. *NDB*, 20 (2001), str. 65–66. [URL: https://www.deutsche-biographie.de/pnd119534479.html#ndbcontent]
Hoche, Richard: Schopper, Hartmann. *ADB, Band 32*, Leipzig 1891, str. 372 in dalje.
Höfler, Janez, Klemenčič, Ivan: *Glasbeni rokopisi in tiski na Slovenskem do leta 1800*, Ljubljana 1967.
Holtz, Louis: Florus et Mannon, le maître et l'élève. *Medieval Autograph Manuscripts: Proceedings of the XVIIth Colloquium of the Comité International de Paléographie Latine, held in Ljubljana, 7 – 10 September 2010*, *Bibliologia 36,* Turnhout 2013, str. 87–96.
Huglo, Michel: *Les livres de chant liturgique. Typologie des sources du Moyen Âge occidental*, Turnhout 1988.
Huglo, Michel: *Les sources du plain-chant et de la musique medievale (Variorum Collected Studies Series, 800),* Aldershot, 2004.
Javor Briški, Marija: Georg Rolls Komödie von Pontus und Sidonia im Vergleich zum Prosaroman Eleonores von Österreich. *Acta neophilologica*, 12 / 2022,1-2, letnik 55, str. 265–284.
John, James J.: Latin Paleography. *Medieval Studies. An Introduction* (ur. James M. Powell), Syracuse 1992, str. 3–81.
Joost Gaugier, Christiane: Poggio and Visual Tradition. *Artibus et Historiae*, vol. 6, no. 12, 1985, str. 57–74.
Kirchner, Joachim: *Scriptura Gothica libraria: a saeculo XII usque ad finem medii aevi*, Monachii et Vindobonae 1966.
Klemm, Elisabeth: Die Zeit der Romanik. Die Regensburger Buchmalerei des 12. Jahrhunderts. *Regensburger Buchmalerei. Von*

frühkarolingischer Zeit bis zum Ausgang des Mittelalters. Ausstellung der Bayerischen Staatsbibliothek München und der Museen der Stadt Regensburg (ed. F. Mütherich, K. Dachs), München 1987, str. 39–58.
Klemm, Elisabeth: *Die illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts deutscher Herkunft in der Bayerischen Staatsbibliothek,* Wiesbaden 1998.
Klugseder, Robert in dr.: Quellen zur mittelalterlichen Musik- und Liturgiegeschichte des Klosters Mondsee. *Codices Manuscripti, Supplementum 7,* Dezember 2012.
Knödler, Julia: Hieronymus, »Gegen Jovian« – Briefe. *Pracht auf Pergament. Schätze der Buchmalerei von 780 bis 1180*, München 2012, str. 120–122.
Kocijančič, Gorazd, Golob, Nataša, Smolik, Marijan: *Biblije na Slovenskem*, Ljubljana 1996.
Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, 2*, Ljubljana 1906.
Kos, Milko, Francè Stelè: *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji / Codices aetatis mediae manu scripti qui in Slovenia reperiuntur,* Ljubljana 1931.
Krause, Friedrich: Posselius, Johannes. *ADB, Band 26* (1888), str. 460–461. [URL: 4xc https://www.deutsche-biographie.de/pnd116276967.html#adbcontent]
Lautenbach, Joseph: *Hessische Biografie* [https://www.lagis-hesen.de/pnd/116757043]
Leon I. Veliki: *Tractatus septem et nonaginta. Sancti Leonis Magni opera omnia, PL, vol. 54*, Parisiis 1846.
Lieftinck, Gerard Isaäc: Pour une nomenclature de l'écriture livresque de la période dite gothique. Essai s'appliquant spécialement aux manuscrits originaires des Pays-Bas médiévaux'. *Nomenclature des écritures livresques du IXe au XVIe siècle. Premier colloque international de paléographie latine. Paris, 28-30 avril 1953* (ur.: B. Bischoff, G.I. Lieftinck, G. Battelli), Paris 1954, str. 15–34.
Lilienthal, Holger: Die Familie Lilienthal aus dem Oberland und ihre Nachkommen. *Altpreußische Geschlechterkunde*, Neue Folge, 60. Jg, Band 42 (2012) (Pouchenius, Andreas st.), str. 125–172.
Loffler, Klemens: Friedrich Staphylus. *Catholic Answers Encyclopedia.*

Lyster, Jens: Johannes Avenarius (Habermann), Johannes Mathesius und Nicolaus Selnecker als Vorbilder für den dänischen Theologen und Liederdichter Hans Christensen Sthen. *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie,* 2012, str. 222–233.

Mairold, Maria: *Die datierten Handschriften der Universitätsbibliothek Graz bis zum Jahre 1600. 1–2. Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich. Band VI,* Wien 1979.

Mairold, Maria: *Die datierten Handschriften in der Steiermark ausserhalb der Universitätsbibliothek Graz bis zum Jahre 1600. 1–2. Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich. Band VII,* Wien 1988.

Marrow, James W. in drugi: *The Golden Age of Dutch Manuscript Painting*, Stuttgart-Zürich 1989.

Mazal, Otto: *Paläographie und Paläotypie. Zur Geschichte der Schrift im Zeitalter der Inkunabeln,* Stuttgart 1984.

Mazal, Otto: *Königlische Bücherliebe. Die Bibliothek des Matthias Corvinus,* Graz 1990.

Mazal, Otto: Beobachtungen zu österreichischen Buchschriften des 14. Jahrhunderts. *Codices manuscripti, 16*, 1992, Heft 9, str. 1–26.

Mazal, Otto: Schrift und Buchmalerei in den Handschriften des Bibliotheca Corviniana. *Matthias Corvinus und die Bildung der Renaissance* (ur. Ernst Gamillscheg, Brigitte Mersich, Otto Mazal), Wien 1994.

Mclean, Ian: *De libris propriis*, Milano 2004.

Mennecke-Haustein, Ute: Staphylus, Frederick. *Theologische Realenzyklopädie*, vol. 32, Berlin – New York 2001, str. 113–114.

Meyer, Gustav, Burckhardt, Max: *Die mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek Basel. Beschreibendes Verzeichnis. Abt. B. Theologische Pergamenthandschriften. Vol. 1*, Basel 1975.

Miklavčič, Maks: Radlič, Baltazar. *Slovenski biografski leksikon*, 9. zvezek, Ljubljana 1960.

Miklavčič, Maks: Skerpin, Žiga. *Slovenski biografski leksikon*, 10. zvezek, Ljubljana 1967.

Nepori, Francesca: Giovanni Parè, libraio ed editore nella Venezia della seconda metà del Seicento. *Bibliothecae.it*, 2020 (9), str. 278–342.

Ostein (Osten), Leonhard. [https://www.deutsche-biographie.de/pnd119778785.html]
Palmer, Nigel: *Zisterzienser und ihre Bücher. Die Mittelalterliche Bibliotheksgeschichte von Kloster Eberbach im Rheingau*, Regensburg 1998.
Palmer, Nigel: Vorreiter der Schriftlichkeit. Mittelalterliche Handschriften des Zisterzienserordens. *Die Zisterzienser. Das Europa der Klöster. Begleitbuch zur Ausstellung 'Die Zisterzinser – Das Europa der Klöster'* (ur. G. Uelsberg in dr.), Darmstadt 2017, str. 83–99.
Pennington, Kenneth: Medieval Law. *Medieval Studies. An Introduction* (ur. James M. Powell), Syracuse 1992, str. 333–352.
Pickwoad, Nicholas: The Use of Fragments of Medieval Manuscripts in the Construction and Covering of Bindings on Printed Books, *Interpreting and Collecting Fragments of Medieval Books. Proceedings of The Seminar in the History of the Book to 1500*, Oxford, 1998 (ur. L. Anderson-Lovelace, M.M. Smith), Oxford 2000, str. 1–20.
Pivec-Stelè, Melitta, Srednjeveške knjižnice v Sloveniji. *Knjižnica*, 1971/3-4, str. 87–97.
Polec, Janko: Lukančič pl. Hertenfels, Gabrijel (1620–1683). *Slovenska biografija*. [http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi335851#slovenski-biografski-leksikon]
Rautenbeg, Ursula: Messen und Handel. *Gutenberg. Aventur und Kunst. Vom Geheimunternehmen zur ersten Medienrevolution* (ur. E.-M. Hanebutt-Benz), Mainz 2000, str. 427.
Reiter, Sigofredus: *S. Evsebii Hieronymi Opera (Sect. II. Pars I.) In Hieremiam Prophetam Libri sex. Corpus Scriptorum ecclesiaticorum latinum, vol. 59*, Vindobonae & Lipsiae 1913.
Retramnus Corbiensis Monachi, Aenae, sancti Remigii Parisiensis et Lugdunensis episcoporum ... etc. *Opera omnia. PL 121*, Parisiis 1852.
Rischpler, Susanne: Der Illuminator Michael. *Codices manuscripti. Supplementum 1*, Wien 2009.
Rob-Santer, Carmen: Die Trecento-Ausstattung des Visconti-Stundenbuches – Ein Werkstattbericht. *Wege zum illuminierten Buch. Herstellungsbedingungen für Buchmalerei in Mittelalter und früher Neuzeit* (ur. C. Beier und E. T. Kubina), Wien, Köln, Weimar 2014, str. 125–147.

Roloff, Hans-Gert: Naogeorg, Thomas. *NDB*, Bd.: 18, Moller - Nausea, Berlin, 1997, str. 729–730.
Romano, Angelo: De Ferraris, Antonio. *Dizionario biografico degli Italiani. Treccani, Vol. 33,* Roma 1987.
Rotondò, Antonio: Aurelio Lippo Brandolini. *Dizionario biografico degli Italiani. Treccani, Vol. 14*, Roma 1972 [http://www.treccani.it/enciclopedia/aurelio-lippo-brandolini]
Rubinstein, Nicolai: *Italian Political Thought. 1450–1530*, Cambridge 2008.
Scheller, Robert W., *Exemplum. Model-Book Drawings and the Practice of Artistic Transmission in the Middle Ages (ca. 900–ca. 1470)*, Amsterdam 1995.
Schneider, Karin: Buchstabenverzierungen als Datierungshilfen im späteren 13. und frühen 14. Jahrhundert. *Scriptorium*, vol. 54-1, 2000, str. 35–39.
Seyfried, Johann Heinrich: *Deutsches Textarchiv: Medulla Mirabilium Naturae*, Nürnberg, 1679.
Simader, Friedrich: Neue romanischen Handschriften aus dem Zisterzienserstift Rein, *Codices manuscripti*, 2001, no. 34/35, str. 1–14.
Simoniti, Primož: Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice. *Med humanisti in starimi knjigami*, Ljubljana 2007, str. 271–315.
Smeyers, Maurits: *Flemish miniatures: From the 8th to the mid.16th Century. The Medieval World on parchment*. Turnhout 1999.
Smith, Margaret M.: Preface. *Interpreting and Collecting Fragments of Medieval Books* (ur. Linda L. Brownrigg, Margaret M. Smith), Oxford 1998 / 2000, str. XI–XV.
Snoj, Jurij: Koralni kodeksi koprske stolnice, v: *De musica disserenda*, I/1-2, 2005, 115–139.
Snoj, Jurij: Polifona glasbena umetnost. *Zgodovina glasbe na Slovenskem I. Glasba na Slovenskem do konca 16. stoletja,* Ljubljana 2012, str. 349–376.
Snoj, Jurij: Liturgično petje v svetnih cerkvah v obdobju diastematskih rokopisov. *Zgodovina glasbe na Slovenskem I. Glasba na Slovenskem do konca 16. stoletja,* Ljubljana 2012, str. 219–268.
Spilling, Herrad: *Lateinische Pergamenthandschriften österreichischer Provenienz in der Polnischen Nationalbibliothek*, Wien 2014.

Stalla, Gerhard: *Der Ingolstädter Buchdruck von 1601 bis 1620: die Offizinen Adam Sartorius, Andreas Angermaier und Elisabeth Angermaier*, Ingolstadt 1980.
Steer, Georg: 'Carmina Burana' in Südtirol: Zur Herkunft des clm 4660. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, vol. 112/1, 1983-03, str. 1–37.
Steffenhagen, NN.: Colli, Hippolyt von. *ADB 4 (1876)*, str. 405–406 [Online: URL: https://www.deutsche-biographie.de/pnd100791816.html#adbcontent]
Stricker, W.: Lautenbach Joseph. *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker*, Berlin 1962[3], str. 695.
Suckale, Robert: Die Regensburger Buchmalerei von 1250 bis 1350. *Regensburger Buchmalerei. Von frühkarolingischer Zeit bis zum Ausgang des Mittelalters. Ausstellung der Bayerischen Staatsbibliothek München und der Museen der Stadt Regensburg* (ur. Florentine Mütherich, Karl Dachs), München 1987, str. 93–123.
Svoljšak, Sonja, Kocjan, Urša: Zgodnje novoveško recikliranje in njegove uganke : rokopisni fragmenti kot knjigoveški material. *Knjižničarske novice*, Letn. 24, št. 7/8; jul./avg. 2014, str. 6–7.
Svoljšak, Sonja: Gašper Žitnik in njegove knjige. *Manu propria. Ars et humanitas*, VIII/2, 2014, str. 131–148.
Šter, Katarina: Discubuit Iesus: Škof Tomaž Hren, Gornji Grad in slovenski koral. *Muzikološki zbornik.* LIX (2023), 1-2, str. 153–193.
Trujillo, Frank: From the master's hand? A study of working methods of the Master of Catherine of Cleves. *Care and Conservation of manuscripts. 13. Proceedings of the fifteenth Seminar held at the University of Copenhagen, 13th – 15th April 2011*, Copenhagen 2016, 451–472.
Tschackert, Paul: Strigel, Victorinus. *ADB, Band 36*, München 1893. [URL: https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Strigel,_Viktorin&oldid=-]
Unterkircher, Franz: *Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich. Band I. Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek bis zum Jahre 1400*, Wien – Köln – Graz 1969.
Visočnik Julijana, Sužnik Maja, Krampač Tone: *Škofijski arhiv Ljubljana: inventar fonda ŠAL I.: fasc. 1 – 51. Ecclesia catholica*, Ljubljana 2012.

Vodoz, Jules: *Le théâtre latin de Ravisius Textor, 1470–1524.* Winterthur 1898, *[OCLC 804450457]*
Volčjak, Jure: Strmolski in samostan Velesovo. *Kronika* 54, 2006, str. 175–182.
Whitefield, Peter: *The Image of the World. 20 Centuries of World Maps*, London 1994.
Wiegand, Hermann: Fabricius, Georg: *Walther Killys Literaturlexikon: Autoren und Werke deutscher Sprache.* Band 2. Gütersloh / München 1989, str. 320.

SUMMARY

The present survey of previously unpublished medieval manuscript fragments is the second volume in the planned series of catalogues, presenting exclusively the material kept in the National and University Library in Ljubljana. The present monograph only contains fragments used as book block covers of manuscript units from later centuries and for printed tomes, dating almost exclusively from the period between 1550 and 1800. This descriptive catalogue presents 78 units and their analyses - 78 non-medieval books with their shelf numbers. Also included are additional fragments preserved in the very same book blocks that were used as structural reinforcements and remained, due to their small size, hidden on the inside of the book covers. A number of them proved to be rather remarkable.

Each catalogue unit belongs to (at least) two different periods: the medieval period is captured in the fragments used as book block covers, combined with book block pages from a later period. Several centuries had elapsed between the creation of each: the eldest fragment dates from the late 10th century. It contains an excerpt from *The Book of Isaiah,* used as cover for two protestant texts, printed in 1570 and 1571 respectively. A descriptive and codicological presentation of every catalogued unit begins with a quotation of historical data as recorded in handwritten messages (usually by previous owners) and information imprinted in colophon form. This segment communicates the names of authors and text titles, the time and place of printing, names of printers, publishers and booksellers, with other information also available, e.g.: older call numbers, names of previous owners, indications of monastic and private libraries, but also handwritten and printed ex libris etc. Added notes by previous owners shed light on the interests of book readers and/or keepers. They are indications of where the books were acquired or purchased; their glosses shed additional light on the general book landscape of the 16th, 17th and 18th centuries. They contain names of individuals that shaped Slovenian history, such as high-ranking ecclesiastical dignitaries (Baltazar Radlič, Tomaž Hren, Rinaldo Scarlicchi,

Janez Hočevar, Alan Smrekar, Žiga Škerpin etc.). Others, members of Carniolan aristocracy, known as holders of public office in the Viennese Imperial Court (Gabrijel Lukančič, Maksimilijan Hon. Taufferer), professors at the University of Vienna (Gašper Žitnik etc.). As it happens, the books mentioned herein are but minor segments of their former libraries. Among the monastic libraries referenced, two stand due to the number of their units: the library of the Bishopric of Ljubljana in Gornji Grad (Obernburg) and the library of the Monastery of the Discalceate Augustinians of St. Joseph in Ljubljana. Old monastic libraries used specific forms of shelf labels (e. g. the labels of the Ljubljana Discalceate Augustinians monastery consist of a lowered orange square with a white upper part containing a number), some have specific forms of indications, sometimes ending in a letter, indicating the specific field (e. g. *H* for history).

The second part of the description focuses on medieval fragments used as printed book block covers. The introduction focuses on the type of binding, followed by the presentation of specific structural traits which allow their association to items from other collections with the hand of specific Ljubljana bookbinders clearly discernible. The description of lettering features serves as the basis for the proposed datation with the majority of the fragments originating in the Gothic period after the year 1200. The oldest fragment mentioned previously, is a folio with a fragment from *The Book of Isaiah*, particularly worthy of attention because research of manuscripts from the time of Bishop Abraham of Freising's (957–994) office, place it in his proximity. During his lifetime, the so-called *Monumenta Frisigiensia* (Clm 6426) were written, representing the most important texts in Slovenian language prior to the year 1000. Abraham also continued pursuing his ecclesiastical and political projects during his punitive expulsion from Freising, lasting a number of years. He expanded the properties of his bishopric, devotedly proselytised among the Slovenian populace and enriched the Freising library under the patronage of Lotharingian monasteries. In those decades, manuscripts might have been aesthetically near-perfect items, while the presented fragment - accounting for the style of Lotharingian scribes - includes certain some fundamentally Merovingian (cc-a) letter shapes, as well as ligatures of insular roots (ligature *rt*), pointing to initially insular scripts. All these are evocative of the early

years of the Freising monastery. One should not forget Abraham's donation of at least 42 codices to the ecclesiastical community near Vrbsko jezero (Wörthersee); the contents of the Deed of Gift (now Munich, clm 6380), refer to Hieronymus' work as *liber scotigene scriptus*, meaning it was written in Insular or Irish minuscule. Details, such as unusual letter forms point to connections between the manuscript fragment from Abraham's era to earlier works.

A few fragments from the Cistercian monastery in Stična can be dated to the last decades of the 12th century. At least three manuscripts were once part of this impressive library. They are presently documented as fragments. They include parts of *Homilies* by Bede the Venerable and *De sacramentis* by Ambrose of Milan. The content, written on a third fragment, remains unknown, due to its severely damaged surface. A fragment of *Gradual*, adorned with lovely calligraphic red-ink initials, may also be connected to the Cistercian milieu; it was a surprise to discover another folio of the very same manuscript, used to cover another copy of the same printed text (*Esortatione al martirio* by Giulio da Milano), currently kept in Toronto (A-18, K6). Not much later another *Gradual* was copied, revealing similarities with musical manuscripts from the Bellelley monastery (or Eberbach); the suggested date – before 1200 – is based on paleographic features, since late Romanesque minuscule with its pointed ovals also points to a form of early Gothic script. Such features can be observed in several fragments, and could, due to the similarities with *Codex Buranus*, be dated to the second quarter of the 13th century. The majority of fragments show Gothic lettering and belong to the period from 1250 to 1500.

Not much can be said on the contents preserved on fragments from the Gothic period since liturgical books prevail. There are 78 fragments used as covers in total, with 61 pieces of folios from former missals, breviaries, homiliaries, lectionaries, and graduals, all from manuscripts, containing liturgical texts deemed unsuitable after the Council of Trent.

There are two fragments of Hippocrates's *Aphorisms*, one of French and the other of Austrian provenance, both copied and edited with added glossary columns, used as medical textbooks. There are a few fragments containing law-related texts, such as *Sermon 59* by Pope Leo the Great, the *Institutiones* by Justinian I., *Liber Sextus* by Pope Boniface VIII, and

Summa de casibus conscientiae by Astesanus de Ast. Hegessipus' text *Bellum Judaicum, Historiae libri V*, is, in essence, a historic compilation summarising *Antiquitates Judaicae* by Flavius Josephus.

Several dilemmas emerge during fragment analysis. None of them are dated or signed, and the origins of the original manuscript cannot be determined with precision. They presently stand in front of us as isolated exempla. Quite often, it is impossible to find reliable answers to the question of whether they were parts of manuscripts produced in monastic scriptoria, works of collaborative artisanship, or parts of manuscripts tied to a larger group of professionals (e. g. Hofminiatoren Werkstatt). Another important question arises from the fact that it is impossible to determine whether the fragments were used as covers for printed book blocks on the premises of individual printer shops, or whether the printed texts were bound on other locations with the binding process left to the hands of book-sellers. Together with similar doubts, these dilemmas motivated me to provide a broader definition of the region and period of their origin. Due to frequent relocations of scribes from monastic and other ecclesiastical environments to others, this was the best solution I could think of. Ordinarily, manuscripts moved with scribes, causing the palaeographic novelties (particularly in Latin manuscripts) to spread relatively quickly over more extensive territories.

Biblioteka – Bibliotheca
21

Manuscripta et fragmenta
3

SPREJETO NA SEJI PREDSEDSTVA
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 28. 1. 2025

SREDNJEVEŠKI ROKOPISI IN ROKOPISNI FRAGMENTI
NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA, 2. DEL
Nataša Golob

Urednik
Peter Štih

Recenzenta
Matjaž Bizjak in Janez Mlinar

Prevajalka povzetka
Špela Truden

Fotografije rokopisnega gradiva
Narodna in univerzitetna knjižnica

Uredniški odbor
Boris Golec, Anja Dular, Kajetan Gantar †, Dušan Koman, Mojca Mlinar Strgar,
Matija Ogrin, Drago Samec, Mateja Švajncer,
Petra Vide Ogrin (*glavna urednica*), Luka Vidmar

Oblikovanje in prelom
Studio Jančič

Izdala in založila
Slovenska akademija znanosti in umetnosti
Narodna in univerzitetna knjižnica

Tisk
Dravski tisk, d.o.o., Maribor

ISBN 978-961-268-114-2

Naklada
400 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

091:027.54(497.4Ljubljana)«653«

GOLOB, Nataša, 1947-
Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti : Narodna in univerzitetna knjižnica / Nataša Golob ; [prevajalka povzetka Špela Truden ; fotografije rokopisnega gradiva Narodna in univerzitetna knjižnica ; urednik Peter Štih]. - Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Narodna in univerzitetna knjižnica, 2021-<2025>. - (Biblioteka / Slovenska akademija znanosti in umetnosti = Bibliotheca / Academia scientiarum et artium Slovenica, ISSN 1408-6344 ; 20, 21. Manuscripta et fragmenta ; 2, 3)

Del. 2. - 2025

ISBN 978-961-268-114-2 (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, zv. 2)
COBISS.SI-ID 83299331

O avtorici

Nataša Golob je bila do upokojitve redna profesorica za umetnost srednjega veka na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, predavala je tudi na Oddelku za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo o strukturah in razvoju antične in srednjeveške knjige; vsebine teh kodikoloških osnov je objavila v monografiji Srednjeveški in renesančni rokopisi: materiali, strukture, predstavitve (Ljubljana 2017).Velik del svojega strokovnega delovanja je namenila raziskovanju srednjeveške rokopisne dediščine iz slovenskih krajev, povezane z našimi ustanovami in osebami, ter jo z objavami v mednarodnih publikacijah predstavljala evropskim in ameriškim znanstvenim krogom. O njenih dognanjih govori obsežna bibliografija, kjer članki, monografije, predavanja, razstave in razstavni katalogi razkrivajo raznovrstnost in bogastvo te intelektualne plati iz naše preteklosti. Bila je članica predsedstva Komiteja za latinsko paleografijo (Comité international de paléographie latine) in je leta 2010 organizirala in vodila v Ljubljani mednarodno konferenco ter uredila znanstveni zbornik Les Autographs du Moyen-Age / Medieval Autograph Manuscripts (Brepols 2010); bila je tudi soorganizatorka interdisciplinarnega simpozija Works of Art on Parchment and Paper ter sourednica zbornika (FF & ARS, 2019). Napisala je pregled ključnih spomenikov knjižnega slikarstva (S črnilom in zlatom, 2017) ter študijo o vsebinah in osebah ob srednjeveških rokopisih v naših krajih (Pozdravljen, ti, ki bereš! Literatura v srednjem veku na Slovenskem in njeno občinstvo, Celovec 2025). – Posebno pozornost namenja rokopisnim fragmentom, ki so šele z objavami zaživeli kot dokazila o srednjeveških rokopisih, ki so bili v naših krajih. Če je po grobi oceni samo v naših večjih knjižnicah več tisoč neopredeljenih fragmentov, se z njihovim katalogiziranjem vrača v našo kulturno zgodovino srednjega veka lepo število kodeksov, ki so jih v naslednjih stoletjih razdrli, uporabili za druge, predvsem knjigoveške namene, a kot fragmenti neizpodbitno pričajo o prisotnosti teh rokopisnih del med nami.

Manuscripta et fragmenta 03

»Fragmenti, uporabljeni za ovitke poznejših del so bili le izjemoma omenjeni v nedavnih raziskovalnih člankih v Sloveniji ... saj na prvi pogled niso vsebinsko ali zgodovinsko izstopali in zahtevali resnejše in obsežnejše študije; mogoče bodo ti, podatkovno natančnejši katalоški popisi prispevali dovolj zanimivih podatkov za poglobljeno delo ter vrnili fragmente v naše zgodovinsko zavedanje. Pergamentni kosci razdeljenih rokopisov se nemalokrat povezujejo, sestavijo v okruške, ki postanejo zbor podatkov o rokopisih, ki so končali svojo, v srednjem veku zelo pomembno pot. Vsekakor pa smemo ob pregledu zapisanih podatkov videti v njih utemeljitev misli, da so bile srednjeveške in poznejše knjižnice hranišča znanja in razmišljajočih stališč, da so imele vlogo varuhov dotlej ustvarjenih tradicij in zaradi vsega tega so bile knjižnice vodnjaki znanja, iz katerih se je napajala razvojna misel, tako pa so vzniknile številne spremembe.«

ACADEMIA OPEROSORUM MDCXCIII
SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
SLOVENIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

23 €
9 789612 681142